

Joh. Petrus Hasebroek : bijdrage tot de kennis van het letterkundig leven, voornamelijk in de jaren ca. 1830-1840

<https://hdl.handle.net/1874/344822>

A. nu. 192, 1939.

JOH. PETRUS
HASEBROEK

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN
HET LETTERKUNDIG LEVEN,
VOORNAMELIJK IN DE JAREN
± 1830—1840

J. H. J. WILLEMS

A. qu.
192

JOHANNES PETRUS HASEBROEK

1812—1896

W. M. PETRUS HASEBROEK

AAN MIJN VROUW

J. G. G. G.

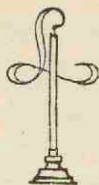
JOH. PETRUS HASEBROEK

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET LETTER-
KUNDIG LEVEN, VOORNAMELIJK IN DE JAREN
± 1830—1840

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN
DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE LET-
TEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE
RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP
GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS,
PROF. DR. F. H. QUIX, HOOGLERAAR
IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE,
VOLGENS BESLUIT VAN DE SENAAAT
DER UNIVERSITEIT VOOR DE FACUL-
TEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 15 DECEM-
BER 1939, DES NAMIDDAGS TE 3 UUR,

DOOR

JAN HENDRIK JACOB WILLEMS
GEBOREN TE ROUVEEN

N. V. LECTURIS — 1939 — EINDHOVEN

JOH. PETRUS HAARBOEK

DE WET VAN DE ...

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0852 5002

Bij de voltooiing van dit proefschrift breng ik mijn oprechte dank aan mijn hooggeachte leermeester en promotor, Prof. Dr. C. G. N. de V o o y s. Gedurende een viertal jaren heb ik zijn boeiende en degelijke lessen mogen bijwonen en daarbij ervaren, hoeveel moeite hij zich getroostte ook voor hen, die niet zijn leerlingen in engere zin waren. Dat hij ook bij mijn verdere studie en de bewerking van dit proefschrift mij voortdurend met raad en daad heeft willen steunen, zal ik mij altijd met grote dankbaarheid herinneren.

Zeer erkentelijk ben ik de Hoogleraren Dr. P. G e y l, Dr. A. G. van Hamel, Dr. G. W. Kernkamp, Dr. O. A. Oppermann en Dr. P. Valkhoff voor de grote welwillendheid, waarmee zij mij, ofschoon ik niet tot hun leerlingen behoorde, tegemoet zijn getreden.

De lessen van mijn leermeesters in vroeger jaren, Dr. H. R. Hoogenraad te Deventer en Dr. C. B. van Haeringen te 's Gravenhage, die zoveel tot mijn wetenschappelijke vorming hebben bijgedragen, zal ik mij steeds dankbaar herinneren.

Dank ben ik verder verschuldigd aan allen, die mij de toegang tot de bronnen op een of andere wijze hebben vergemakkelijkt, in het bijzonder aan de Bibliothecaris en Adjunct-Bibliothecaris van de U.B. te Amsterdam; de Chef van het Gemeente-archief te Amersfoort; Dr. N. Beets te Amsterdam, die mij met de meeste bereidwilligheid inzage verleende van het uitgebreid Familie-archief; de heren M. Buisman J. F. z.n. te Ede en A. W. P. Looff te Amersfoort.

Ten slotte dank ik de Directie der N. V. Lecturis te Eindhoven voor de zorg, aan deze uitgave besteed.

I. LEIDSE JAREN.

1812—1836.

§ 1. Milieu.

De eerste vier en twintig jaren van zijn leven heeft Hasebroek in Leiden doorgebracht en tot aan zijn vertrek naar Heilo bij zijn ouders gewoond: een sterke invloed van het milieu zou dus niet hoeven te verbazen. Nadere bijzonderheden over de Leidse apotheker en zijn gezin ontbreken vrijwel geheel. Wel worden vader en moeder later door de zoon herdacht, maar bepaalde feiten vindt men haast nergens, zodat Hasebroek's jeugd eigenlijk in het halfduister blijft. De vader was een stil, streng man, druk in zijn apotheek, die hij later zou moeten opgeven, toen zijn gezichtsvermogen steeds meer verzwakte en hij ten slotte blind werd. Nuchter, practisch en koel — zo leeft hij in de herinnering van zijn oudste zoon, wanneer we Jonathans schildering in *Waarheid en Droomen* mogen geloven.

„Hij was een man van een ingetrokken, strengen geest. Als hij in dien tijd geleefd had, zou men hem voor een Christen gehouden hebben, die uit de Stoa was uitgegaan. Dit was evenwel meer het gevolg van zijn manieren dan van zijn denkwijze. Er sliep in zijn hart een schat van liefde, die zijn uiterlijk scheen te verloochenen”.¹⁾

Teleurstellingen in zijn jeugd schijnen Hasebroek Senior tot deze levenshouding te hebben gebracht, die hem bij de geboorte van Johannes Petrus in de huisbijbel deed aantekenen: „Beter is de dag des doods, dan de dag dat iemand geboren wordt”.

Het scherpst tekent Jonathan hem in *Het Portret*:

„Groote ongelukken, in zijn jeugd geleden, hadden hem ontijdig vroeg uit het paradijs zijner idealen verdreven. Sedert had hij zichzelf beloofd, er nooit weder een oog heen te wenden. Hij beschouwde het leven enkel van zijn practische zijde: en wat er nog dichterlijks in zijn ziel sluimerde, behoorde geheel aan een hope, die, ofschoon hooger dan de wolken, vaster staat dan de rotsen”.²⁾

1) Jonathan: *Waarheid en Droomen* 10, z. j., p. 31.

2) *I d e m*, p. 143.

Dit is een schildering vol eerbied, maar de echte kinderliefde ontbreekt. Dezelfde indruk maakt een ongeveer in dezelfde tijd geschreven brief van Hasebroek aan Potgieter, waar hij schrijft: „.....de grootste lofspraak voor mijn vader is dat hij een goed man is”. In zijn latere dicht- en prozawerk wordt de vader nog slechts éénmaal genoemd, bij zijn dood; uit dit afscheidswoord klinkt ons alleen medelijden tegen met de hulpbehoevende blinde.¹⁾

De moeder was een lieve vrome vrouw, niet sterk naar het schijnt. Zij heeft voor Hasebroek veel meer betekend dan haar man; in zijn hoge ouderdom spreekt hij nog met diepe eerbied en liefde over haar:

„'k Ben haar mijn aardsch en hemelsch leven schuldig.
Dank voor de dubble gift, o Heer!”²⁾

Ook elders blijkt, dat Hasebroek zijn leven lang zijn moeder dankbaar is gebleven voor de godsdienstige opvoeding, die zij hem gaf: in zijn jubileumsprek in 1861 noemt hij onder degenen, die een bepaalde richting aan zijn leven gaven, haar aller-eerst.³⁾ Uitvoerig wordt zij in liefdevolle herdenking geschetst door *Jonathan*, met name in *Het Portret*.

„De lieve moeder! Nooit werd die naam met meer recht door een vrouw gedragen, nooit haar met meer liefde door een kind gegeven.”⁴⁾

„De weldoenster mijner kindsheid” heet ze hier, „wier bijzijn in den vollen zin des woords mijn leven, wier schoot mijn hemel was.” Ze leidde de jongen zó, „dat haar liefde tegelijk tot op-
leiding voor den mensch, tot vorming van den Christen gediend (heeft).” Dankbaar herdenkt hij haar zedelijke steun: „Zij was, even als Gods woord, veel zachter dan mijn conscientie.” Haar schildering van de Heiland en de hemel blijven in zijn herinnering het schoonst. Theologisch geschoold was zij niet: „zij kende geen enkel dogmatisch bewijs voor de onsterfelijkheid..... Maar zij geloofde aan den hemel! en met een levend geloof”.

De vader en de moeder vormden een vrij sterke tegenstelling:

¹⁾ Bij den dood mijns Vaders in Windekelken, 1859, p. 116 vlgg.

²⁾ Aan mijne Moeder in Nieuwe Windekelken, 1864, p. 162 vlgg.; zie ook Een Dichteralbum, 1890, p. 52.

³⁾ J. P. Hasebroek: Des Evangeliedienaars hoogsteroem, 1861, p. 24.

⁴⁾ Waarheid en Droomen ¹⁰, p. 137 vlgg.; zie ook p. 129, 53, 32.

zo beheerst-koel hij was, zo gevoelig-weemoedig was zij. Beider invloed werkte op hun oudste zoon, naar hij later zelf erkent:

„(Mijn vader) hardde en smeedde het staal, dat mijn moeder in het vuur des gevoels warm en week had gemaakt. Met zulk een teer hart als het mijne, wat ware er van mij geworden als hij nu en dan niet eens een raam van de trekkas, waarin zich mijn geest verbroeide, geopend had?”¹⁾

Evenmin als haar man heeft de moeder zich op enig gebied van kunst bewogen. Eigenaardig, want de grootouders van weerszijden waren literair begaafd: er is hier een generatie overgeslagen, zoals meer gebeurt. Dominee Henricus Hasebroek heeft een bundel gedichten uitgegeven; de grootouders van moederszijde, J. P. Kleyn — naar wie Hasebroek genoemd is — en Antoinette Kleyn-Ockerse, hebben zelf een reeks werken op hun naam staan. Met Ds. W. A. Ockerse behoorden zij tot de „school van Bellamy”, om Huel's benaming te gebruiken, tot de artistieke Utrechtse kring, die Hasebroek in zijn *Dichteralbum* later zo uitnemend zou tekenen, en die, zowel wat het literaire als het godsdienstige betreft, een merkwaardige overeenkomst vertoont met de latere kring van Heilo.²⁾ Kan de literaire aanleg van de grootouders hoogstens die van hun kleinzoon en kleindochter verklaren, belangrijker is, dat de grootmoeder en haar broer in Leiden woonden, en Hasebroek beiden nog vrij lang gekend heeft. Vooral de eerste, een heel begaafde vrouw, heeft diepe indruk op hem gemaakt, evenals zij zich met het petekind van haar vroeg overleden man wel het meest bemoeide. Had zij vóór Kleyn's dood alleen en samen met hem verschillende dichtbundels uitgegeven, ook na 1805 bleef zij op literair terrein werkzaam: zij verzorgde Kleyn's *Nagelaten Gedichten* en publiceerde nog enkele delen oorspronkelijk werk. Met de vroegere vrienden, voorzover deze nog leefden, bleef ze contact houden; Leidse hoogleraren, Kemper, de Tydeman's, Clarisse, kwamen haar thuis of bij haar schoonzoon bezoeken;³⁾ met Bilderdijk en Staring, om twee der belangrijkste figuren te noemen, stond

¹⁾ Idem, p. 143.

²⁾ Zie hierover p. 71 vlgg.

³⁾ Dat het verkeer met deze hooggeleerden haar niet in elk opzicht beviel, blijkt uit een geestige passage in een brief aan Staring: „Zij noemen zich vrienden, maar hunne ruime, wijde Togaas, die zeer ligt wind vaiten, zetten zich zoo breed uit, dat men hun niet dan op een zeer aanmerkelijke afstand naderen kan.” — Opstellen: Brieven van Mr. A. C. W. Staring, 1916 p. 339.

zij in briefwisseling. Bellamy en zijn vrienden waren niet alleen op letterkundig terrein zoekers naar het nieuwe geweest, ook op godsdienstig gebied stonden zij tegenover de geest der eeuw: hoezeer verschillend in staatkundige opvattingen, waren zij één in oprechte vroomheid en Godsvertrouwen. Dat hun geloof mystisch-sentimenteel getint is, kan niemand verbazen, die weet hoe sterk deze jongeren zich op Duitsland georiënteerd hadden. Mevrouw Kleyn bleef ook op dit terrein arbeiden, toen zij in 1813 de *Glockentöne* van de jonge Duitse predikant Friedrich Strauss vertaalde, waarbij haar broer een inleiding schreef, die het godsdienstig denken der Bellamy-groep juist tekent:

„Men kan van alle dweeperij in den godsdienst zeer afkerig zijn, en nogtans deelen in die godvruchtige teederheid, in die fijne aanraakbaarheid der ziele, in die warmte van vrome gemoedsopwellingen, in de vruchtbare aanwending van alles wat ons omringt en bejegt op zich zelve en ten nutte der gemeente, met één woord, in dat gevoelig leven des Christens, hetwelk Strauss hier in zijn eigen voorbeeld zoo schoon ontwikkeld heeft, en waarin, mijns achtens, het zalig geheim bestaat, om de geestelijke bediening voor zichzelf vruchtbaar en voor anderen regt weldadig te maken.”¹⁾

Dit is al de toon van het Réveil: alleen het sterke besef van vernieuwing, van uitverkoren te zijn in de naderende volheid der tijden, de stuwing die de eigenlijke Romantiek-periode ook in het godsdienstige kenmerkt, ontbreken nog. Na de *Kerkklokstoneen* gaf Mevrouw Kleyn ook de beide andere werken van Strauss: *Helons Bedevaart naar Jeruzalem*, waaraan zowel Van der Palm als Clarisse, de een met een inleiding, de ander met aantekeningen medewerkten, en *De doop in de Jordaan*.

Later zou haar kleinzoon zich met de verdere verzorging van de eerste, Beets met die van de andere belasten.²⁾ Al vroeg heeft Hasebroek zo de naam Strauss en zijn werk leren kennen en is hij er sterk door beïnvloed.

„Zoo was het dan ook niet onnatuurlijk, dat ik reeds vroeg voor den lieven naam van Strauss zekere ingenomenheid koesterde, die door mijne aan den waardigen

¹⁾ J. P. Hasebroek: *De laatste Kerkkloksteen*, 1864, p. 15 .

²⁾ De door Hasebroek herziene vertaling is nog vijfmaal herdrukt.

man innig verbonden grootmoeder in den naamgenoot van haren ontslapenen Gade met dubbele zorg gevoed werd.”¹⁾

Nadrukkelijker nog spreekt Hasebroek dit uit in een brief aan Bronsveld, waar hij een schets van zijn theologische vorming begint met de woorden:

„Geen boek heeft op mijn geest en later ook op de richting van mijn leven en werken meer invloed gehad dan de Kerkklokstoonen van Fr. Strauss, die door mijn grootmoeder Kleyn-Ockerse vertaald en door mijn oudoom W. A. Ockerse aangeprezen, mij ongemeen vroeg in handen kwamen.”²⁾

Ook de laatstgenoemde is een belangrijke figuur geweest in Hasebroek's jeugdgeving. Trouwens daar niet alleen: de schrijver van de bekende *Karakterkunde*, van *Vruchten en Resultaten*, de samensteller van Bellamy's *Gedenkzuil*, genoot een zekere vermaardheid, al is hij nooit populair geworden.³⁾ Met zijn achterneefje schijnt hij als dichter nog meer dan als predikant opgehad te hebben en al vroeg diens literaire begaafdheid te hebben opgemerkt:

„Het is of ik..... die oogen nog zie, zooals zij bij 's mans verblijf ten huize mijner ouders meermalen op den opwassenden knaap rustten, — en wat zijn geofende blik hem ten mijnen aanzien deed voorspellen, — ik kan niet zeggen, dat hij mijn horoscoop verkeerd getrokken heeft.”⁴⁾

De grootmoeder en de oudoom — Hasebroek zelf heeft hen beschouwd als de voornaamsten naast zijn moeder, die hem in zijn jeugd leidden en richtten. Kunstgevoel en literaire smaak werden zo al vroeg bij hem ontwikkeld, het predikambt de jongen als een heerlijke roeping voorgesteld, zodat hij hierover later spreekt als „de liefste wensch mijns harten van kindsbeen af.”⁵⁾

1) Brief aan Mr. H. J. Koenen vóór de 5e druk van Strauss' *Kerkklokstoonen* [1858].

2) Bijlage van een brief aan Bronsveld, ongedateerd. — Lett. Verz. Gem. 's-Gravenhage; een dergelijke uitspraak in *Een Dichteralbum*, p. 58.

3) Hij was later hoofdredacteur van *De Star* en medewerker aan *De Recensent* ook der *Recensenten*; op zijn tijdgenooten schijnt hij de indruk van een genie gemaakt te hebben.

4) *Een Dichteralbum*, p. 83.

5) *Des Evangeliedienaars hoogster oem*, p. 24.

Afstamming en milieu hebben dus de latere predikant-dichter helpen vormen, maar er is nog een element, dat bij een beschouwing van Hasebroek's jeugdgeving niet mag worden verwaarloosd. Was het een laatste naflikking van de Feithiaanse sentimentaliteit, was het een overgeërfd familietrek? — aan de kinderen van het Leidse apothekersgezin schijnt een zekere overgevoeligheid niet vreemd te zijn geweest. Hoor Elisabeth J. Hasebroek in een beknopte autobiografie:

„Te Leiden in 1811 geboren, was ik de oudste dochter van een talrijk huisgezin. Als kind reeds nauwelijks een kind meer luisterde ik vroegtijdig naar de stemmen eener geestenwereld, die mij van vreemde ongeziene dingen spraken, terwijl het mij niet van de lippen wilde, om aan anderen mee te deelen, wat zij mij toevertrouwen. Het waren stemmen die mij later zouden lokken tot iets hoogers, maar die mij nu voor 's hands den worm deden onderkennen in het hart van mijne rozen. Het zou onnoodig zijn om te herhalen, wat dat vroeg geopend zielsoog voor de onvolkomenheden hier beneden, mij in de veeltijds zorgeloze kinderjaren reeds deed lijden. Genoeg dat mijne groote onvolkomenheid met het werkelijke leven mij..... de vleugelen van Kunst en Poëzy te baat deed nemen, om mij tot hooger lichter kringen te verheffen.”¹⁾

En ook andere zusters hadden deze melancholische trek: Anna Catherina schetst Hasebroek ons als „reeds van jongs een heimwee-kranke”;²⁾ Adriana, gehuwd met de latere Utrechtse hoogleraar Brill, wordt in een van Hasebroeks beste gedichten geschetst als een, die „hier vreemd” was, vol „heimwee-zucht”,³⁾ en hierin moeten we iets meer zien dan de gebruikelijke terminologie van de vrome Christen. — Ook deze familietrek zal zich bij de jonge dichter en prozaïst herhaaldelijk vertonen en dan echter, dieper dan bij een Beets.

Vroomheid en een lichte melancholie, in wezen uiting van het verlangen naar het oneindige, heersten in het deftig-beschaafde burgermilieu, waarin Hasebroek opgroeide. Hij zou er zich zijn leven lang door kenmerken.

¹⁾ E. J. Hasebroek: *Uit mijn leven* — wsch. gericht aan J. P. de Keyser — Manuscript in Lett. Verz. Gem. 's-Gravenhage. Later gedrukt als *Inleiding bij Verhalen en Schetsen*, 1852.

²⁾ *De geplukte viool in Sneeuwkllokjes*, 1878, p. 58 vlgg.

³⁾ *De rijpe halm in Winterbloemen*, 1879, p. 67.

De jonge Hasebroek kreeg dus een degelijke, oudhollandse opvoeding in het stille academiestadje, dat Leiden in die tijd was. Bijzondere herinneringen uit zijn schooltijd zijn hem niet bijgebleven, hij spreekt er later althans zelden van. Een bezoek van grootmoeder Kleyn, een Sint-Nicolaasavond, een enkel woord over zijn jongensvermaken — dat is alles.¹⁾ Toch mogen we hierom, ondanks de streng-ernstige sfeer in het gezin, niet aan een droevige jeugd denken, al blijkt evenmin het tegengestelde. Wanneer Hasebroek zich later nog eens over zijn jeugd uitlaat, is het bijna altijd naar aanleiding van een of ander feit in Leiden. Want Leiden heeft hij wel zéér lief gehad, en vaak en warm herdacht, echter meer als zijn academie- dan zijn geboortestad, wat begrijpelijk is.²⁾

De Latijnse school, waar Hasebroek al in 1823 werd ingeschreven, had ook toen een goede naam. Hij schijnt daar een meer dan middelmatige indruk gemaakt te hebben: naar hij later meedeelde zag de rector, Dr. Bosse, een toekomstige Janus Secundus in hem en moest hij Latijnse verzen maken, wat hij minder uit neiging dan uit plicht, dan ook geprobeerd heeft. Het Latijn leerde hij er althans grondig door; herhaaldelijk heeft hij later getoond, de Latijnse dichters goed te kennen. Het Grieks zal hem minder geboeid hebben; het citaat uit Hesiodus vóór de eerste drukken van *Waarheid en Droomen*³⁾ staat bijna alleen. — Veel meer voelde de begaafde gymnasiast voor de nieuwere Westeuropese letteren, die vrijwel alle in Franse vertaling binnen zijn bereik lagen. Op dit terrein zullen de grootmoeder en vooral oudoom Ockerse zijn gidsen zijn geweest en het spreekt wel van zelf, dat ook de contemporaine en oudere vaderlandse dichters en schrijvers daarbij niet werden overgeslagen. Bilderdijk in de eerste plaats werd zijn Dichter, met een hoofdletter, zoals later Beets „de Dichter” worden zou. Wat Strauss in het godsdienstige voor de jonge Hasebroek betekende, werd Bilderdijk in het letterkundige — men kan in zijn jeugd met minder beginnen. Anders dan Beets, is Hasebroek in zijn gymnasiumtijd niet „ernstig” aan het dichten geslagen: hij spreekt er later in zijn autobiografisch werk evenmin over als in zijn brieven. Oudoom Ockerse zal hem bij alle aanmoediging, wel

1) Zie *Waarheden en Droomen* 10 p. 88/89, 101, 134; *Een Dichteralbum*, p. 71 vlgg.

2) Zie hierover nog *Dichten Ondicht* I. p. 390, II. p. 330; *Hesperiden* p. 115, *Dichter-Album* p. 214/15.

3) Οὗτος μὲν πανάριστος, ὅς αὐτῷ πάντα νοήσει.

gewaarschuwd hebben en tot bescheidenheid aangemaand.

De — betrekkelijk weinige — autobiografische gedichten of poëziefragmenten leveren voor deze periode overal hetzelfde beeld op: een kinderlijk-vrome, zij het misschien wat vroeg-ontwikkelde jongen, bij wie de groei volkomen normaal verloopt.¹⁾ Natuurlijk ontbreken de symptomen van een groeiperiode niet geheel en al:

„Ben ik die knaap, die vol gedachten mijmrend omgaat,
Het hofke langs, en 't oog diep peinzende rondom slaat,
Den geest vervuld van vraag bij vraag,
Die in hem rijst, naar uw mysteriën, o leven,
Die om zijn jeugdig hoofd als geestenstemmen zweven,
Uit 's hemels dom, van de aarde omlaag?“²⁾

Dit is Sturm und Drang, maar niet „himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt“; tegelijk ook zonder iets, wat naar het ruwe, het bandeloze zweemt. Steeds is er immers „de Eenige, dien (hij) alom ziet stralen / Door honderd andre beelden heen.“ Dit rustige Godsvertrouwen kenmerkt het kind als de man. Een enkel beeld: als de Leidse kermis wordt ingeluid, hoort de jongen vol blijdschap en verwachting het getinkel van het carillon, maar zijn „wilde vreugdesprongen“ houden plotseling op, wanneer uit een kleuterschooltje aan de overkant een psalm opklinkt. Het treft hem diep:

„Meer dan een eeuwheft is 't geleên —
'k Zou 't cijfer zelfs niet weten —
Maar klokgespeel en psalm dooreen.....
Ik heb ze nooit vergeten.“³⁾

Vroeg ontwikkeld was de jonge Hasebroek, vroegrijp en vroegwijs niet: hiervoor heeft zijn moeder hem bewaard. Zoals Jonathan zijn vriend Rob schetst, is het met hem zelf gegaan: „niets versted of bedorven door een ontijdige rijpheid of tragen groei; maar een geregelde en gelijkmatige ontwikkeling van kind tot knaap, van knaap tot jongeling, van jongeling tot man.“⁴⁾

§ 2. Student in Leiden; Belgische opstand.

In 1829, dus op zijn zeventiende jaar, liet hij zich als theolo-

1) Zo beschrijft hij als Jonathan de jeugd van zijn vriend Rob in *Het Legaat: Waarheid en Droomen* 10, p. 98.

2) De schoonste plek in *Winterbloemen*, p. 234 vlgg.

3) *Idem*, p. 234 vlgg.

4) *Waarheid en Droomen* 10, p. 98.

gisch student — kon het wel anders? — aan de Leidse Hogeschool inschrijven. Student-Leidenaar dus: hij bleef wonen, zoals de Studentenalmanak het achter zijn naam vermeldt: „bij zijn vader”. Anders dan bij Bellamy en Beets ging zijn roem hem niet vooruit: hij was een aankomend student als de anderen, een beschaafde, geestige jongen, die echter voor zijn jaren al heel wat gelezen en overdacht had, en bewust de weg koos, die hem al van kind af de meest begeerlijke had geschenen.

Vóór hij echter goed en wel ingewerkt was, kwam de Belgische Opstand. Een hoogst belangrijke gebeurtenis, die diep in Hollands geschiedenis zou ingrijpen. Voor de Noord-Nederlanders van 1830 brachten de gebeurtenissen in het Zuiden naast alle opwinding en materieel verlies dit grote voordeel, dat ze terdege opgeschrikt werden uit hun apathie, hun zelfgenoegzame dommel. Wij waren na de revolutie en de Napoleontische verwarring door de mogendheden weer op onze benen gezet, hadden ons de koloniën, voor zover men dit gewenst achtte, laten teruggeven, ons met het Zuiden laten verenigen — en moesten toen na alle wederwaardigheden eens behoorlijk uitslapen. En alle pogingen ten spijt sliepen we in 1830 nog; zelfs de Van Kinsbergen-poëzie had ons niet wakker kunnen maken. Dat bleef voor „La muette de Portici” bewaard. Grenzenloos was in het Noorden de verontwaardiging, onbegrensd de geestdrift en de offerzucht bij jong en oud. Zeker, toen de eerste roes voorbij was, de mogendheden gingen ingrijpen en de status quo begon, raakte men geleidelijk ontuchtend en kwam er ontevredenheid, die zich in de eerste plaats tegen de Koning richtte. Maar toch, de ban was gebroken, het Noorden als natie herleefd; na 1830 waait overal een nieuwe frisse wind. Nederlands aanzien in het buitenland is dan aanmerkelijk gestegen en omgekeerd stelt men zich hier na 1830 weer als van ouds open voor opvattingen en denkbeelden van elders, die op meer dan één terrein bevruchtend zullen werken.

De geestdrift en vaderlandsliefde van Noord-Nederland uitten zich na Augustus 1830 in woord en daad. De Hollandse Helicon werd volledig gemobiliseerd, en al betekende het grootste deel der citadelpoëzie geen verrijking van onze nationale letterkunde, in die dagen trof elk gedicht zijn doel.

Maar ook met de daad toonde men in die bewogen dagen, wat men voor „Vorst en Vaderland” over had: duizenden grepen naar de wapens en overal werden exercitiekorpsen gevormd.

De studenten lieten zich bij dit alles niet onbetuigd, en Leiden ging hierin voor: er werd met even veel ijver gedicht als geëxerceerd. Heye, de Veders, Gerrit van de Linde¹⁾ vuurden hun makkers niet alleen aan, maar „hun krijgsmansgevoel wedijverde met hun dichterlijk vuur”: ook zij behoorden, met vele anderen, tot de meer dan tweehonderd Leidse jagers,²⁾ die in November 1830 de tocht naar het Zuiden begonnen, plechtig uitgeleid door hun hoogeraren en de Leidse burgerij.³⁾ Onder hen bevond zich de jonge theoloog Hasebroek.

De winter werd doorgebracht in Brabant; in het voorjaar van 1831 werden de Leidse jagers ingekwartierd in Eindhoven, waar ze tot Augustus zouden blijven. Hier kwam Hasebroek in nader contact met de oudste-jaars theoloog Willem Veder, die hij later in Heilo zou opvolgen. De Tiendaagse Veldtocht verliep voor hem zonder ongelukken; in een briefje aan zijn ouders 13 Augustus vanuit Leuven in der haast geschreven, meldt hij zijn spoedige thuiskomst.⁴⁾ Dat hem „de kogels dikwerf om de ooren gevlogen hebben” moeten we geloven, al wordt elders beweerd, dat hij bij het zwaarste gevecht afwezig was.⁵⁾ De 23e September was hij met zijn makkers weer in Leiden terug, waar het weerzien even plechtig werd gevierd als het afscheid.

Zonder enige twijfel heeft de Belgische campagne de jonge Hasebroek sterk beïnvloed: dergelijke gebeurtenissen plegen het groeiproces bij jonge mensen te versnellen. Zelf heeft hij de betekenis er van voor zich persoonlijk en voor Noord-Nederland hoog aangeslagen. Dit blijkt uit zijn optreden bij de herdenkingsfeesten (1841, '51, '56, '61, '67, '72, '75), waar hij een der vooraanstaande figuren was, verschillende malen het woord voerde, en na afloop een verslag der bijeenkomsten samenstelde, dat hij dan aan de makkers toezond.⁶⁾ Het belangrijkste zijn de toespraak van Augustus 1867 in Leiden en zijn *Dichterlijk Klaverblad* ter gelegenheid van de Metalen Kruis-feesten in Amsterdam (1882).⁷⁾ Hier herleven voor de grijsaard de dagen van '30, toen ze „eens

¹⁾ Deze laatste schreef in de Leidsche Studenten-Almanak van 1832 *De Vrijwillige Jagers der Leidsche Hoogeschool in 1830 en 1831*; later herdrukt in de Alg. Bibliotheek, z.j.

²⁾ Een volledige lijst van dezen is te vinden in A. van der Hoop Juniorszoon: *Voorjaars-rente*, [1854], een bloemlezing uit de Leidse Stud. Alm. vanaf 1830.

³⁾ Uitvoeriger hierover o.a. Ten Brink; *Gesch. N. ned. Lett.*, I, p. 285 vlgg.

⁴⁾ Volledig afgedrukt bij Ten Brink; *Gesch.* I, p. 289.

⁵⁾ P. D. Chantepie de la Saussaye: *Nicolaas Beets* 2, 1906, p. 22.

⁶⁾ Zie Bijlage V.

⁷⁾ J. P. Hasebroek: *Na vijftig jaren [1831-1881], Een dichterlijk klaverblad ter herinnering aan mijn krijgsjaar in Vesper, 1887*, p. 106 vlgg.; ook afzonderlijk verschenen.

de wapens mochten dragen, / Door heilig geestdriftvuur ontbrand, / Voor God, Oranje en 't Vaderland", zoals hij het niet heel oorspronkelijk uitdrukt. Met een toespeling op de inscriptie van het sedert verdwenen gedenkteken op de Dam heet het verder:

„Blaas de bazuin! Want hoeveel ook mocht sterven,
Zeker, de *Volksgeest* van Dertig stierf niet.

— — — — —
Blaas de *Réveille!* Dat Holland herleve,
Zoo 't soms na Dertig in sluimring verzonk!"

In zijn reisverhaal *Op de Bergen* vertelt hij — een beetje ijdel op zijn Belgische campagne is hij altijd gebleven — hoe hij in het buitenland altijd het Metalen Kruis draagt.....als herkenningsteken voor landgenoten, en knoopt daaraan o.m. de volgende opmerking vast:

„Mij aangaande, al hadde de geheele Tiendaagsche veldtocht niets te weeg gebragt, dan had hij het diep vernederde Nederland, na zoovele nederlagen, in den strijd der omwenteling in het Zuiden geleden, weêr een weinig uit het slijk ophief, zijn bezoedelde banieren met bloed rein wiesch, en zijn benevelde glorie weêr helderder deed stralen, — ik zou die Tien dagen tienwerf zegenen." ¹⁾

Natuurlijk kan ook Jonathan er niet over zwijgen; zijn herinnering aan de koude Novembernachten van het jaar '30 in *De Bibliotheek* ²⁾ is zelfs de enige passage uit het hele werk, waar de oude vrijer zijn jeugd al te duidelijk verraadt en zo zijn pseudoniem in gevaar brengt. In *De Koning komt* (1842) ³⁾ schetst Hasebroek Willem II vooral als de held van Hasselt en Leuven, „van wiens lauweren een zedige schaduw op mijn hoofd (is) afgedaald." En uit de Veldtocht bewaart hij „een luttel schoone herinneringen voor mijn ouden dag." ⁴⁾

Heeft dus de oudere Hasebroek meermalen de Belgische tijd herdacht, de jonge theoloog gaf deze zijn eerste in druk verschenen gedicht in de pen. *Aan de Leydsche Jonkvrouwen, na het overreiken van den gedenkpenning, door haar aan de Leydsche ja-*

1) J. P. Hasebroek: *Op de bergen; Italië*, 1861, p. 209.

2) *Waarheid en Droomen* ¹⁰⁾, p. 154.

3) In Frijlink's Lees kabinet voor 1842, D. IV, p. 97 vlgg.; later opgenomen in *Waarheid en Droomen* ¹⁰⁾, p. 233 vlgg.

4) *Waarheid en Droomen* ¹⁰⁾, p. 237 vlgg., 254 vlgg.

gers aangeboden, den 23e September 1831 luidt het opschrift, dat aan duidelijkheid niets te wensen overlaat; het verscheen in de *Studenten-Almanak van 1832.*¹⁾ Deze eersteling — die de dichter later eigenlijk tegen zijn zin en dan nog sterk gewijzigd herdrukt heeft²⁾ — is typisch werk van een beginner, dat door zijn achttiende-eeuwse sfeer de voorbeelden van de dichter ver-raadt. Onwillekeurig denkt men aan Bellamy:

„Wie van hooger' gloed aan 't blaken
Zing' van krijg en lauwerblaân:
Steeds gewoon om min verheven
Zachter toonen aan te slaan,
Vat mijn hand het speeltuig aan.

U, beminnelijke maagden!
Leydens sieraad, Leydens schoon!
Wordt door dankgevoel gedreven,
Op een' kunsteloozen toon'
't Liedje, dat ik zong, geboôn."

Inderdaad, deze poëzie is „kunsteloos", heeft nog het naïeve van de onbedorven jonge man, naast overgeërfd classicisme: Cythere, Pallas, Mavors ontbreken niet. Bescheiden is de bede van de schuchtere student aan de Leidse meisjes:

„Laat voor ons den weg geopend
Tot een' zoeter' zegepraal
Dan den roem van 't oorlogsstaal".

Toch ontbreekt een in zijn soort goede strofe niet:

„En als zucht voor 't erf der Vadren
Iedre liefde in zich verbindt:
Moge een stille stem u zeggen:
Die zoo 't Vaderland bemint,
Mint ook eenmaal gade en kind."

„Jeugdige geestdrift en zelfopofferende vaderlandsliefde", zo-als Hasebroek het later noemen zou, zijn in dit gedicht merk-

¹⁾ p. 209 vlgg.

²⁾ In *Vesper*, p. 169 vlgg.; in een noot schrijft Hasebroek, dat het gedicht hier verschijnt, omdat in Ten Brink's werk „met aanhaling van enkele regels, van dezen eersteling gewag gemaakt wordt." — Hij heeft het echter ingrijpend omge-
werkt.

waardig vermengd met een eerbiedige schroom voor de vrouw, typerende eigenschappen ook voor de latere dichter. Alleen valt het op, dat elke godsdienstige uiting hier ontbreekt, wat bij Hasebroek ook in zijn jeugdpoëzie een uitzondering is, die hier misschien door de classicistische toon van het geheel verklaard wordt. Grote aanleg verraadt dit gedicht stellig niet, al moet erkend worden, dat in de achttien strofen geen enkele stoplap voorkomt — voor die tijd iets bijzonders. De verschillende herhalingen in de uitroep, als „Neemt dan onze dankbetuiging, / Leydens schoonen! neemt haar aan”, verraden de lectuur van Tolens, Helmers en Loots.

§ 3. Voortzetting van de studie; de Leidse theologische faculteit.

Het oorlogsjaar schijnt de studie niet ernstig geschaad te hebben, want nog in 1831 deed Hasebroek zijn propaedeutisch examen. Hiermee begint zijn eigenlijke vakstudie en zijn studententijd, de periode, waarin hij als theoloog wordt geschoold en zich vormt tot auteur.

De theologische faculteit in Leiden telde een drietal hoogleraren: van Hengel, Clarisse en Kist, die naar de begrippen van hun tijd degelijk onderwijs gaven. Slechts weinigen van de toenmalige studenten begrepen, dat dit onderwijs een kwart-eeuw bij het buitenland ten achter was. Ook hier was men ingeslapen, ook hier zelfgenoegzaam, ook hier stond men, ook nog in de jaren 1830-1840, afwijzend tegenover het buitenland en vooral tegenover Duitsland, waar de nieuwe theologie, kind van de romantiek, reeds bloeide. Men leze de klachten van de pas uit Amsterdam gekomen Bakhuizen:

„Daar hebt ge mijn Magnus Apollo Schleiermacher. In Amsterdam was het een eere van hem wat te weten. Rooyens zag niet ongaarne dat ik over den man nu en dan doorsloeg; Hier kan hij gerust in de boekenkast blijven, niemand vraagt naar zijn gevoelens, weinigen hoorden zijn naam! De Wette, Nitzsch, Lücke gaan denzelfden gang. Gieseler geniet alleen onderscheiding om zijne *Kerkgeschiedenis*. Van de Hallische twisten weet men hier niet.....”¹⁾

¹⁾ E. J. Potgieter: *Leven van R. C. Bakhuizen van den Brink*, [Werken, Dl. VI], 1885, p. 346.

Professor van Hengel gaf exegese „met evenveel geestdrift voor Grieksche partikels als wantrouwen tegen apostolische denkbeelden”,¹⁾ waarbij hij, „ronduit getuig(de) een geweldigen afkeer van de Duitsche vodderij te hebben”.²⁾ Bakhuizen kon zijn „dorre, nog vóór-Ernestiaansche manier” en „grammaticale klein-geestigheid” met de beste wil niet appreciëren.³⁾ — Wat de geniale Amsterdammer echter sterk trof, de achterlijkheid van Leiden, merkten de Leidse studenten uiteraard niet op. Zij leerden vlijtig hun dictaten, bestudeerden de oudere schrijvers en vooral hun Grieks Testament grondig, en deden dan hun examens, zonder zich verder bijzonder druk te maken over beginselen en kritiek. Dat zodoende de doorsnee-theoloog niet boven „de heerschende gelijkvloersheid”⁴⁾ uitkwam, valt te begrijpen. Evenzeer, dat de studenten niet bijzonder door hun vak werden geboeid en veel tijd en vooral ambitie voor andere dingen hadden. Zelfs de eigen tijd scheen, wat godsdienstige kwesties betreft, aan hen voorbij te gaan: De la Saussaye merkt op, dat de opkomst en vervolging van de Afgescheidenen in deze jaren viel, maar dat hij geen spoor heeft kunnen vinden dat dit de kring van Beets bezig hield.⁵⁾ Haast niet te geloven, maar het is zo. — Dat hun studie ook nog iets met het leven en de eigen persoonlijkheid te maken had, werd zodoende de theologanten in hun academische jaren eigenlijk niet bewust, althans Beets en Hasebroek niet voordat ze reeds enige jaren predikant waren — en zij mogen toch tot de beste vertegenwoordigers van hun studierichting gerekend worden. Een student met breder belangstelling voor de theologie moest de Leidse faculteit wel bekrompen en de studie vervelend vinden: „bij het respondeeren bestaat het voorwerp van ambitie in het prompt opzeggen.....der dictaten!”⁶⁾ klaagt Bakhuizen, die eenmaal zeggen zou: „Er zijn kerkelijke en wetenschappelijke theologanten en tot de laatsten behoort ik”, welke ketterij professor van Hengel hem nooit heeft kunnen vergeven.⁶⁾

Het is dan ook geen wonder, dat b.v. in Beets' Dagboek⁷⁾ de theologische studie een zéér geringe plaats beslaat, en dat Hase-

1) De la Saussaye: Nic. Beets², p. 20.

2) Potg.: Leven v. B. v. d. B., p. 345.; vermakelijk en typerend is een uitspraak van Van Hengel, waar hij op het college sprekend over de praeëxistentie van Christus, zei: „Het hangt aan één tekst: „eer Abraham was, ben ik”; ik zal zien, dat ik er nog iets op vind.” [sic!] — De la Saussaye, p. 20.

3) De la Saussaye, p. 20.

4) Idem, p. 20.

5) Pg.: Leven v. B. v. d. B., p. 347.

6) Knottenbelt aan Potgieter 5-3-'70 [Van Rijn: Nicolaas Beets II, p. 52.]

7) Hiervan bestaan alleen nog de Uittreksels door Beets later samengesteld; ze lopen van Sept. '33 - Juni '36 [Archief-Familie Beets].

broek zich ook later vrijwel nooit over zijn studie heeft uitgelaten. Wat hij ergens over zijn theologische vorming zegt,¹⁾ beperkt zich tot het citeren van enkele schrijvers, waarvan Strauss al vóór, het merendeel der overigen (Mounod, Vinet, Quesnel) na zijn academietijd gelezen werden. Geen enkele zijner hoogleraren noemt hij hierin, behalve.....Van der Palm. Clarisse zal hij later herdenken in de Leidsche portretten²⁾ en zijn Dichteralbum,³⁾ maar meer als encyclopedisch geleerde en vriend van Bellamy dan als theoloog en hoogleraar in de dogmatiek.

Voor wat Hasebroek's lotgevallen als theologisch student aangaat, kan hier volstaan worden met de mededeling, dat hij in November 1833 zijn candidaatsexamen aflegde, 20 Jan. 1834 zijn eerste voorstel deed in de Franse Kerk over „Ik ben de goede Herder”, 30 October daaraan volgend zijn tweede voorstel over de woorden „Onze Vader”, om in Mei 1835 voor zijn proponentsexamen.....te zakken. Deze gebeurtenis schijnt bepaald opschudding, zowel onder zijn hoogleraren en medestudenten, als onder de Leidse families te hebben veroorzaakt. „De Professoren” — schrijft B. Gewin in een brief aan Hanegraaf⁴⁾ van welken hij, gelijk gij weet, altijd de hoogste graad op zijn examina gehad had, zijn geïndigneerd. Van der Palm heeft het zich geweldig aangeetrokken. Hij zeide, dat de Predikanten niemand gediskwalificeerd hadden dan zich zelve..... De Theologische Professoren maken er zich geen denkbeeld van en de verslagenheid onder de toekomstige proponenten is groot”. Zoals een der laatsten het uitdrukte: „Indien dit aan het groene hout geschiedt, wat zal dan aan het dorre geschieden?” Van Hasebroek kon niemand het geloven, dat zijn dogmatiek onvoldoende was geweest. Gewin „erkende in hem eene zeer hooge superioriteit in kunde”; eigenaardig doet hiertegenover een uitlating aan van Hasebroek's vriend Aart Veder, als hij in een brief aan Jacob van Lennep schrijft: „Het spijt mij zeer van Hasebroek, die zeer veel aanleg bezit, en wel niet veel van de Theologie wist, maar”, enz.⁵⁾

Het slachtoffer nam het misschien nog het rustigst op, ofschoon het zakken voor hem en zijn niet vermogende familie een ernstige tegenslag was. Het volgend voorjaar had hij meer succes: in Mei 1836 werd hij als proponent toegelaten.

¹⁾ In een brief aan Bronsveld — Lett. Verz. Gem. 's Gravenhage; zie Bijlage VI.

²⁾ J. P. Hasebroek: *Hesperiden* [1838], 118.

³⁾ p. 209 vlgg.

⁴⁾ G. v. Rijn: *Nicolaas Beets*, z.j., I, p. 31.

⁵⁾ M. F. v. Lennep: *Het Leven van Mr. Jacob van Lennep*, 1910, I, p. 214.

§ 4. De Nederlandse literatuur omstreeks 1831.

In een andere brief van Gewin maakt deze naar aanleiding van Hasebroek's afwijzing voor het proponent de opmerking, dat „de Godgeleerde Professoren het naar, slecht, hard en diergelijken” vinden, maar „zij schrijven het toch ook eensdeels toe aan de beoefening der Poëzy”, waarop Gewin laat volgen: „hetwelk evenwel geheel ten onregte is”. De waarheid van deze laatste bewering daargelaten, bewijzen de uitlatingen der professoren, dat een deel hunner studenten, waaronder Hasebroek, zich zo in 't oog lopend met de literatuur bezig hield, dat het mislukken van een examen hieraan kon worden toegeschreven. Er was in die dagen inderdaad een opgewekt literair leven onder de Leidse studenten, waarbij Hasebroek een der vooraanstaande figuren was. Aan een nadere behandeling van de Leidse „romantische club” dient echter een korte schets van onze nationale letterkunde omstreeks 1831 vooraf te gaan.

Op het eerste gezicht geeft een dergelijke dwarsdoorsnede voor die tijd geen hoge dunk van onze toenmalige literatuur. Bilderdijk is juist gestorven, zijn discipel Da Costa zwijgt sinds jaren; Kinker leeft nog, maar is voor de letterkunde reeds lang verloren, Loots is aan het eind van zijn leven. Staring werkt weliswaar rustig voort, maar men kent hem vrijwel niet; Geel heeft pas zijn eerste belangrijke verhandeling geschreven. Van der Palm en Tollens zijn, de een voor het proza, de ander voor de poëzie, de enige belangrijke „nationale” figuren, al hebben de jonge Van Lennep en Van der Hoop hun eerste dichtbundels al laten verschijnen. Een soort letterkundig vacuum dus, en achteraf bezien, is 1831 dit ook geweest: de gaping tussen de eerste en de tweede romantiek-periode kon door de citadelpoëzie niet opgevuld worden. — De tijdgenoot echter moest, naar de literaire productie te oordelen, er heel anders over denken. Afgezien van de vaderlandse strijdklanken, die nog altijd niet ophielden, kwam er in 1831 heel wat poëzie op de markt, al werd het record van 1828, 114 dichtbundels, wel niet bereikt. Aan de kwantiteit lag het stellig niet, en dichters — het proza was toen juist in zijn opkomst — waren er legio. Immerzeel's *Nederlandsche Muzen-Almanak*, in 1831 nog altijd de deftigste in zijn soort, waarvoor het als een eer gold te mogen schrijven, vermeldt voor dat jaar naast Tollens, Van Lennep en Van der Hoop b.v. Van Walré, Immerzeel, Warnsinck, Wiselius, Robidé Van der Aa, Sifflé, Van Halmael, Van Harderwijk, Spandaw,

H. Klijn, Boxman, Yntema, Van Oosterwijk Bruyn, Arntzenius, Brester, Withuys, Van Pellecom. En al deze heren werden toentertijd beschouwd als dichters van betekenis; van de meesten had zelfs in de vorige jaren een welgelijkend portret met sierlijke handtekening-in-facsimile vóór de Muzen-Almanak geprikt, welke ridderslag hun een plaats in ons Pantheon verzekerde. Allen hadden een aantal dichtbundels en minstens één grote lierzang uitgegeven; de „stukjens” in de Muzen-Almanak waren min of meer snippers van hun schrijftafel, waarom zij telken jare in een hoffelijk briefje door Immerzeel persoonlijk werden verzocht. Moeten deze gedichten als staaltjes van hun dichterschap en gedachtenrijkdom gelden, dan is er alle reden om ook nog voor het jaar 1831 met Kalff te spreken van „het laag literair peil ten onzent”.

Zonder één uitzondering komen ze geen van alle — evenals dit voor de theologie opgemerkt werd — boven de heersende gelijkvloersheid uit. Oppervlakkig, bekrompen, banaal en slap was de inhoud van de beste bloemlezing uit onze dichters in het jaar 1831. Dezelfde indruk, zo niet erger, maken de andere almanakken en jaarboekjes. Het ergste was hierbij nog, dat de gemiddelde Hollandse lezer blijkens het grote succes van deze almanakjes — de Muzen-Almanak bracht nog in 1835 op Immerzeel's fondsveiling f 10.000 op¹⁾ — zich door dit alledaags gerijmel volkomen bevredigd voelde: de auteurs gaven dus ook hier uiting aan wat in de boezem der natie leefde. Dat dit zéér weinig was, blijkt uit een vergelijking met het buitenland.

Vraagt men naar een verklaring van dit lage literaire peil, dan kunnen we alleen verwijzen naar de algehele slapheid van de natie in de jaren 1815—1831, zoals die boven aangeduid werd. Bovendien was er op geen enkel gebied haast een vaste lijn te volgen. Het rationalisme werkte, bij velen onbewust, nog steeds door. Daarnaast liet de reactie, hier in de vorm van 's Konings persoonlijke regering en zijn amortisatie-syndicaat, zich sterk gelden, wat omgekeerd weer het veld winnen van liberale ideeën in de hand werkte. Dan was er nog het ongekend hevige pauperisme, waar eigenlijk niemand raad op wist, en waar men dus, een enkele uitzondering daargelaten, zijn ogen maar voor sloot. Tevreden zijn

¹⁾ A. C. Kruseman: *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel gedurende de halve eeuw 1830—1880*, 1887, I p. 57.

met wat men heeft — leerden de betere standen met Tollens en Van der Palm — het is hier nog zo slecht niet. Lijnrecht hiertegenover stonden de volgelingen van Bilderdijk, met hun openbaringsgeloof als enig wapen in hun strijd tegen de geest der eeuw.

Tollens, Van der Palm, Bilderdijk, deze namen symboliseren het tijdvak vóór 1831. Eigenlijk dient Bilderdijk voorop te staan: mocht hij religieus en politiek slechts een betrekkelijk kleine groep beïnvloeden, als dichter hield hij, ook al zouden sommigen dit niet erkend hebben, vrijwel allen in zijn ban. En dit is begrijpelijk, want tenslotte is Bilderdijk toch de enige grote figuur in deze periode geweest, de Nederlander van internationaal formaat. Hij werd hemelhoog verheven door de een, bespot en gescholden door de ander, maar aan Bilderdijk voorbijgaan kon niemand. Een reusachtige geest, een ongeëvenaard taalvirtuoos was hij, maar in zijn werk zomin als in zijn leven heeft hij de harmonie kunnen bereiken, die hem onze grootste dichter had kunnen maken.

Veel lager stonden Tollens en Van der Palm. Tollens was in 1831 de grote, gevierde, nationale dichter, die met zijn „Belgische” verzen voor de zoveelste maal een fris lauwerblad aan zijn dichterkrans had toegevoegd. Vaderland en vorst verheerlijkend, zijn medeburgers prijzend om hun verdraagzaamheid, hun degelijkheid en hun naastenliefde, op zijn tijd een stichtelijk woord sprekend, een enkele maal met behoedzaamheid een vreemde dichtbloem op nationale grond overplantend, moest hij wel de poeta laureatus van zijn tijd worden. Daarbij kende hij heel goed de grenzen van zijn talent en wachtte er zich met de tijd meer en meer voor, die te overschrijden. Ofschoon ook technisch verre de mindere van Bilderdijk, had hij een zekere vlotte manier van dichten, die zijn lezers onmiddellijk pakte. Voor partijkiezen waakte hij angstvallig. Zo sprak men dan van „onze Tollens”, waar Bilderdijk van uit de verte verheerlijkt of gehoond werd.

Van der Palm was de Tollens van het historisch en stichtelijk proza. Hij schreef zijn verhandelingen voor de meer ontwikkelden — zijn hogere plaats in de maatschappij verklaart dit — maar preekte voor allen. Zijn proza vloeit helder en rustig voort, zijn gedachtengang is door iedereen te volgen. Pathetisch wordt hij zelden, licht-bewogen een enkele maal, vulgair nooit. Zijn waardigheid — die elke tijdgenoot zo trof — spreekt uit elke correct-gecomponeerde zin van zijn preken. Bilderdijk heeft hem evenmin als Siegenbeek met rust kunnen laten. Benijdde hij misschien

Van der Palm diens rustige evenwichtigheid, ofschoon hij de „ge-
lijkvloerschheid” van zijn werk wel doorzag?

§ 5. De tijdschriften.

Een blik op de literaire tijdschriften van ons jaar toont, dat ook hier de bekrompenheid hoogtij vierde. Nog steeds was Yntema's tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen*¹⁾ een periodiek van betekenis, tenminste wanneer men deze laatste afmeet naar het aantal geabonneerden. Geboren uit de beste elementen van het rationalisme, is dit tijdschrift — altijd onder leiding van dissenters, „vrijzinnige mannen” — geleidelijk achteruitgegaan: zijn belangrijkste, vruchtbaarste periode had het in 1831 reeds lang achter zich. Sinds 1800 hadden zich verschillende van de *Letteroefeningen* afgewend, wat niet altijd aan de vaak gegispte heerszucht der redactie lag. Stellig zijn hierdoor enkelen onaangenaam getroffen, maar het kon toch wel haast niet anders, of het moest op de duur tot een breuk komen tussen de mannen der verlichting, de dissenters, en Bilderdijk en zijn aanhang, waarbij de *Letteroefeningen* Feith tegen Bilderdijk uitspeelden.²⁾

Naast de *Letteroefeningen* bestond sinds 1816 het *Letterlievend Maandschrift*, dat „hoofdzakelijk onder Rotterdamsche invloeden” was opgericht (Van Someren, Schuller tot Peursum, Van Pellecom). In 1831 was het nog niet het venijnige maandblad, dat het na Van der Hoop's toetreden tot de redactie (1835) vooral ten opzichte van de jongeren, worden zou. Op hoog peil stond het evenmin als de *Letteroefeningen*. In een Gidsartikel noemt Potgieter het *Letterlievend Maandschrift* het orthodoxe, en zijn aanhangers een „ouderwetsch Bentgenootschap, dat zoo veelsoortige leden onder grijsheid en jeugd (heeft), onder patriërs, die er hunne voorvaderen hooren verguizen, en plebejers, die er leeren hoe den nek te buigen, dat ge bijwijlen geneigd zijt te vragen: „Hoe komt Saul onder de Profeten?” en men u mogt antwoorden: „Hij komt zijns vaders ezels zoeken; zijn ze hier?”³⁾

De *Recensent ook der Recensenten*, opgericht in 1806, had in zoverre een bijzonder karakter, dat het bij zijn critieken ook dik-

¹⁾ Hierover o.a. J. Hartog in *De Gids*, 1877, II, III.

²⁾ Zo wordt Bilderdijk dan ook in de latere jaren van zijn leven — in tegenstelling met vroeger — herhaaldelijk in de *Letteroefeningen* aangevallen; omgekeerd laat hij zich ook verre van vriendelijk over het tijdschrift uit [*Letterklubs onzes tijds* in *Krekelzangen*, I, p. 183]. In verband hiermee is de opmerking van J. M. de Waal in Aernout Drost, p. 33: „Alles wat tot Bilderdijk's kring hoort, is zonder feil of blaam”, stellig onjuist.

³⁾ De *Letterkundige Bentgenooten te Parijs* in *Gids*, 1837, M, p. 336 vigg.

wijls de in andere tijdschriften reeds verschenen beschouwingen over een bepaald werk onder de loupe nam. In de tijd, waarover hier gesproken wordt, was dit tijdschrift stellig beter dan de beide andere; het wist zich daarbij tamelijk vrij van partijdigheid te houden, al stond het in zijn oordeel niet zelden tegenover de *Letteroefeningen*.

Met deze drie min of meer critische tijdschriften — de *Letteroefeningen* en het *Letterlievend Ms.* hadden twee rubrieken: Mengelwerk en Boekbeoordelingen — hebben we nog niet alle genoemd. De *Algemeene Konst- en Letterbode*, het oudste blad na de *Letteroefeningen* (sinds 1789) was in 1831 al lijdend aan „de jarenlange sleur”¹⁾ die in 1854 tot een algehele vernieuwing zou leiden. Daarnaast bestond de wonderlijke *Vriend des Vaderlands*, sinds 1826 het tijdschrift van de Permanente Commissie der Maatschappij van Weldadigheid, die de „berigten wegens den staat der Maatschappij en uit de Koloniën” smakelijker trachtte te maken door een rubriek „Geschied- en letterkundige verhandelingen” en „Aankondigingen en beoordeelingen”, waarmee het zich op de rol der critische tijdschriften plaatste. Tot 1831 was het echter, evenals de andere tijdschriften trouwens, meer aankondigend dan beoordelend opgetreden. De *Boekzaal der Geleerde Wereld* werd vooral om zijn „kerknieuws” gelezen.²⁾

§ 6. De buitenlandse romantiek en de oudere letterkundigen.

In den jare 1831 vierde dus de middelmatigheid toogtij in onze letteren. Vergeleken met de bloeiende romantiek in de literaturen van de omringende landen — we haalden Kalf's opmerking voor 1820 reeds aan — is het woord middelmatig zelfs nog te gunstig. Was dan niets van die nieuwe geest in de buitenlandse letterkunde tot Holland doorgedrongen? Zeer zeker, maar het gros der ontwikkelden stond er in een onbeholpen conservatisme tegenover. Het is hier de plaats niet, om de Franse, Duitse en Engelse romantiek nader te bespreken, evenmin om een overzicht te geven der vele en velerlei meningen, die over de romantiek in het algemeen bestaan, en waarover het laatste woord nog steeds niet gezegd schijnt.

Wanneer Kalf aan wil geven, wat de jongeren met Geel ge-

1) Kruseman: *Bouwstoffen*, I p. 35¹⁾.

2) Over deze tijdschriften o.a. Beets in *Na vijfzig jaar*²⁾, 1888, p. 62 vlgg.

meen hadden, en dan spreekt van „behoefte aan ontplooiing der eigen persoonlijkheid; aan vrijheid van beweging, niet beperkt door overlevering en Conventie;.....afkeer van leege vormen en ongevoelde beeldspraak.....liefde tot oorspronkelijkheid, tot het juiste, teekenachtige woord”¹⁾, noemt hij hiermee de verschijnselen van elke reactie, van iedere vernieuwing na een periode van verstarring en conventionalisme. Van wie in een dergelijke periode opgegroeid en gevormd is, kan men in het algemeen geen streven naar vernieuwing verwachten: zo iemand zit te vastgeworteld in het oude en staat vreemd tegenover elke poging tot vrijmaking der persoonlijkheid. Zo werd het nieuwe dan ook niet zonder strijd aanvaard. Tegenover de jonge voorvechters van de „romantische” kunst in West-Europa hadden de ouderen zich aanhangers van de „klassieke” richting genoemd, waarmee zij een tegenstelling, die toch wel in de eerste plaats op leeftijds-, generatieverschil berustte, voor een deel onjuist aanduidden. De tegenstelling, voorzover deze zich op letterkundig terrein vertoonde, was niet die tussen „klassiek” en romantiek, maar tussen Frans-classicisme en romantiek, wat heel iets anders betekent.²⁾ En tenslotte was de tegenstelling naar-de-vorm, die tussen de „klassieke” en „romantische” woordkunst inderdaad bestond, slechts een der uitingen van een totaal veranderde geesteshouding bij de jongeren, die in hun streven naar „oneindigheid” zich op elk gebied verzetten tegen de beklemming en verstarring van traditie en systeem. Bandoelooos in de letterlijke zin als ze wilden zijn, en daardoor in de eerste plaats afbrekend wat zij als zoveel beletselen voor hun streven naar ongebondenheid beschouwden, moesten de jongeren door hun „klassieke” tegenstanders wel als een bende bandeloozen worden beschouwd, vooral daar ze tegenover het vaste systeem van logica-rationalisme-classicisme geen positief program ontwikkelden. En dit konden ze ook niet, daar immers haast iedereen bij het zich afwenden van het oude een andere weg insloeg: men kan een gehate plek naar alle windstreken verlaten. Juist dit laatste verklaart de vaak felle contrasten bij de buitenlandse romantici. Anders dan bij de eerste renaissance, waar men zich bij zijn streven naar vernieuwing naar een bepaald voorbeeld of liever ideaal richtte, keerden de jongeren

¹⁾ Kalf: Ges. h. VII, p. 154.

²⁾ Een tegenstelling klassiek: romantiek heeft in zekere zin altijd bestaan, maar over deze tegenstelling liep de strijd niet.

zich hier alleen van het oude af, om ieder voor zich iets nieuws te zoeken en dit nieuwe in de meest uiteenlopende vormen te uiten. Hierdoor is de romantiek, ook op een afstand van honderd jaar gezien, altijd een gecompliceerder verschijnsel dan de renaissance.

Onze letterkundigen en geletterden van vóór 1831 zou men te kort doen, door te beweren, dat zij niets bespeurd hadden van de nieuwe geest en de nieuwe kunst van het buitenland. Vastgeworteld in het oude systeem en meer rationalist dan zij zelf misschien wel wilden erkennen, stonden de meesten echter niet-begrijpend en daardoor afwijzend, vijandig zelfs, tegenover de nieuwe romantische stromingen over de grenzen. Er waren echter nog enkele factoren, die een onbevangen opnemen van het nieuwe belemmerden. Allereerst de heftige tegenzin tegen alles wat Duits was: men had blijkbaar te veel van het goede gehad. Telkens weer — ook nog in 1831 — leest men uitingen in die geest, die sterk aan de 17e eeuwse haat tegen de „moffen, poepen en knoeten” herinneren.¹⁾ Vandaar dat b.v. Schiller, hier reeds in 1789 vertaald, pas omstreeks 1825 weer enige belangstelling vindt; hetzelfde geldt voor Goethe, van wiens *Werther* in 1776 al twee vertalingen waren verschenen. Daarnaast begon geleidelijk een afkeer van wat Frans was te groeien, echter veel minder geprononceerd. Tenslotte was het onze godsdienstigheid, die ons van vele romantici afkerig hield en zou houden. Vandaar b.v. dat De Chateaubriand, aanvankelijk hoog gewaardeerd om zijn *Génie du Christianisme*, na de posthume uitgave van zijn *Mémoires d'Outre-Tombe* in de algemene schatting sterk daalde; vandaar ook dat men Goethe nooit ten volle heeft kunnen waarderen en hem ver beneden de „christelijke” Schiller stelde.²⁾ Zo moest de sympathie wel uitgaan naar de Engelse romantiek,³⁾ altijd minus Byron, over wie in die tijd niemand sprak of schreef zonder een woord van verontschuldiging of waarschuwing: tenslotte was hij de duivel in persoon, al zou Beets dit later wat meer eufemistisch zeggen.⁴⁾

1) Vgl. b.v. Staring aan Lulofs 22-12-'29: „de Engelsche literatuur zal nu misschien eens de aandacht trekken en wij de kans hebben dat eindelijk ons slaafs verhoogduitschen wat minder wordt.” — Opstelten, Br. v. Staring, p. 166.

2) Da Costa's opmerking [1839] over Goethe: „een groot man, zelfs een heerlijk man! indien er geen God was”, geeft vrijwel de gangbare mening weer [Kalf: *Gesch.* VII, p. 108]. Interessant zijn ook De Clercq's *Dagboek* notities over Goethe, I p. 213, II p. 36 en 39.

3) Shelley bleef hier voorlopig zo goed als onbekend.

4) „op wiens voorhoofd zich niemand het teeken eener enevle verwantschap ontveinst”.

Zo stond dus het gros onzer literatoren tegenover de buitenlandse romantiek. Toch waren er ook anderen, die lazen en verhandelden, zelfs vertaalden. De hoogleraren Van der Palm, Van Kampen en Lulofs b.v. waren vrij goed met de contemporaine literatuur bekend, en konden hiervan, altijd met zeker voorbehoud, ook wel het een en ander waarden. Van Kampen schreef zelfs een bekroonde *Verhandeling over de vraag: welke is het onderscheidend verschil tusschen de Klassische poëzy der Ouden en de dus genoemde Romantische poëzy der nieuweren* (1826), waarin hij echter meer de oude, bekende tegenstelling historisch behandelt, maar het probleem van zijn tijd eigenlijk niet scherp ziet. Het systeem houdt ook hem te stevig vast: „voor de ontwikkeling van jeugdige geniën (zou het) noodlottig zijn de heilsame wetten der dichtregelen te schenden en zich te verlustigen in de gevaarlijke Romantische vrijheid”.¹⁾ Zijn oplossing: „romantische” stof in „klassieke” vormen toont wel, dat hij de tegenstelling niet diep genoeg zag: deze zat evenzeer in de levensals in de kunst-opvattingen. — Van der Palm zag in 1829 de tegenstelling klassiek: romantiek als die tussen eenheid en verscheidenheid”²⁾; hij bleef het houden met de klassieken. Lulofs toont van het drietal de meeste sympathie voor het nieuwe, wanneer hij de romanschrijvers aanraadt les te nemen „bij Walter Scott, of bij Göthe, bij Tieck, bij De la Motte Fouqué en anderen in Duitschland”.³⁾ Opmerkelijk is dat ook toen al de kaleidoscopische bontheid van de romantiek een juiste opvatting in de weg stond: Van Kampen ziet vooral „de Romantische vrijheid” terwijl Van der Palm in de eerste plaats de *verscheidenheid opvalt*.

Ook bij de dichters waren er wel, die belang stelden in deze kwestie. Staring b.v. schrijft al in 1821:

„Ik erger mij aan de kabaal die bij ons tegen de voortbrengsels van de romantische poëzie welke men niet verstaat..... telkens het harnas aantrekt, en alles wat onze Letterkunde meer verscheidenheid zoude kunnen bijzetten in zijne geboorte zoekt te smoren”.⁴⁾

De waardering zou later bij Staring in bepaalde tegenzin over-

1) Aangehaald door Kalff: *Gesch.* VII, p. 126.

2) Kalff: *Gesch.* VII, p. 123.

3) Kalff: *Gesch.* VII, p. 127 vlgg.

4) Staring aan Wed. Kleyn-Ockerse 11-5-21. Opstellen: *Br. v. Staring*, p. 128.

slaan: zijn *Kleine Verhalen* van 1837 zijn in zekere zin bedoeld als nationaal tegenwicht tegen de buitenlandse producten.¹⁾

Een man als Willem de Clercq stond zeer zeker niet onverschillig tegenover het nieuwe: zijn *Dagboek* getuigt vanaf 1820 herhaaldelijk van zijn lectuur der romantici. Zo wordt in 1820 Lamartine vermeld — zelfs als „Frankrijks beste dichter sedert Voltaire”²⁾ —, Scott in 1823, Southey en zelfs Wordsworth in 1825, Goethe's *Gedichte* in 1826, — al heeft hij Goethe nooit kunnen waarderen. In zijn *Verhandeling* van 1821 over de buitenlandse invloeden worden de nieuweren natuurlijk slechts terloops vermeld.

Tenslotte was het niet bij verhandeling of kennisname gebleven: vóór 1831 was er, hoewel voor een deel fragmentarisch, al heel wat „romantisch” werk vertaald. Goethe en Schiller hadden lang vóór 1800 hier al vertalers gevonden; de vroegste dateren al van 1776 (*Werther*) en 1789 (*Räuber*); omstreeks 1825 komen de latere werken hier, evenals vertalingen naar Hölty, Bürger, Uhland en Körner. — Chateaubriand was in 1809 al vertaald, Lamartine reeds in 1821, de jongere Victor Hugo eerst in 1829. De eerste Byron-vertalingen komen ± 1819: zelfs Da Costa en Bilderdijk, mirabile dictu, konden een kleine proeve niet nalaten; Scott verschijnt hier het eerst in 1826.

Boden de *Muzen-Almanak* en de andere jaarboekjes van vóór 1831 nog wel eens een enkele maal iets van deze buitenlandse auteurs, de boven behandelde tijdschriften namen er nagenoeg niets van op. Minder afwijzend in dit opzicht gedroegen zich de interessante ééndagsvliegen uit de jaren 1828 en '29, de *Apollo*, de *Argus* en de *Nederlandsche Mercurius*.³⁾ Wanneer men let op de jaartallen, wordt het begrijpelijk, dat de redacteurs „bewonderaars en navolgers van de buitenlandse romantiek” waren: het einde van de slappe tijd is dan al in zicht, 1830/'31 zullen onmiddellijk volgen. Het opmerkelijkste en meest verheugende feit is wel, dat de beide laatstgenoemde tijdschriften, met alle waardering voor Bilderdijk, aan de reputatie van de grote Tollens, zij het zeer gematigd en in alle correctheid, beginnen te knagen.

1) „Sterke hartstogten te schilderen — gemoedsbewegingen op te wekken — heb ik niet bedoeld, en mijne hoogst eenvoudige stukjes zijn de antipoden van verre de meeste fransche, engelsche en hoogduitsche Novellen van den dag”. Staring aan I. A. Nijhoff 25-3-'37. Opstelten, Br. v. Staring, p. 233. Zie ook Nijhoff's aantekening daarbij p. 233 noot 1).

2) A. Pierson: Willem de Clercq naar zijn dagboek²⁾, 1889, I p. 141.

3) Over deze tijdschriftjes C. G. N. de Vooy: *Apollo*, *Argus* en *Nederlandsche Mercurius* in *De Beweging*, 1913, p. 272 vlgg.

Toch zouden Van der Hoop en Van Lennep, de voornaamste redacteuren, ondanks hun grote verdiensten als eerste vertalers van Byron en Victor Hugo, met deze tijdschriften de grote stoot tot een nationale romantiek niet geven: dit bleef voor anderen bewaard. In de opgang naar deze nieuwe Nederlandse romantiek, die nog met veel strijd gepaard zou gaan, zouden vooral twee steden in ons land een belangrijke rol spelen: de grote handelsstad Amsterdam en het kleine academiestadje Leiden.

§ 7. Begin van een nationale romantiek: Amsterdam en Leiden.

Amsterdam wordt hier vóór Leiden genoemd, omdat de aller-eerste stoot tot een nationale romantiek gegeven werd door de hoogleraar aan het Amsterdams Athenaeum, D. J. van Lennep, die in 1826 zijn bekende verhandeling voordroeg in het Koninklijk Nederlandsch Instituut, niet ten onrechte door Kalff „een mijlpaal op den ontwikkelingsweg der Nederlandsche romantiek” genoemd. Een classicus met brede literaire belangstelling gaf hier de richting aan, die verschillende jongeren zouden volgen. „Hollands grond en oudheden” niet beschrijven zoals de arcadia's en later bv. Loosjes' romans dit gedaan hadden, maar „gevoel en verbeelding” er door laten beïnvloeden, was zijn raad voor de jongeren. Zelf het voorbeeld geven kon hij, de evenwichtige patriciër wel niet: de *Hollandsche Duinzang*, waarmee de verhandeling besluit, heeft frisse, zelfs elegante strofen, maar is in wezen onromantisch, achttiende-eeuws:

„Zoo winn' Holland in luister en mogendheid aan;
Niet door schaamte gedrukt en veroordeeld,
Maar gerust bij het staren in nijverheids baan,
Op der Ouderen voetstap en voorbeeld.”¹⁾

Dit is nog altijd de Nuttgeest — maar intussen was de eerste stoot gegeven. En onder het gehoor van de Amsterdamse hoogleraar zaten de jonge Heye, Drost en Bakhuizen van den Brink.

Hadden de Amsterdamse studenten D. J. van Lennep, de Leidse van 1831 hadden Jacob Geel, óók een classicus, en óók een wegbe-reider voor de nieuwe nationale romantiek. Vijftien jaar jonger dan zijn Amsterdamse leermeester, kon hij naast Scott — van wie hij al vroeg enige fragmenten vertaalde²⁾ — ook Byron en zelfs

¹⁾ G. Penon: *Nederlandsche Dicht- en Prozawerken*, 1892, V p. 395 vlgg.

²⁾ Kalff: *Gesch.* VII, p. 138.

Victor Hugo waarden. Zijn klassieke vorming stond hem bij het beoordelen van de romantische literatuur van de dag niet in de weg, hij naderde het nieuwe vrij onbevangen en bekeek het rustig, zij het misschien wat uit de hoogte. Een romanticus is hij ook nooit geworden; als overtuigd man van de verlichting moest het teruggrijpen naar het Middeleeuwse leven en geloof door sommige romantici hem onaangenaam treffen. Wat onze eigen letterkunde van vóór 1831 betreft, hier keek hij op neer: dat gerijmel en geschrijf vond hij grappig, hij nam er zo nu en dan een loopje mee, als met zijn toehoorders. Niet tevreden met het bestaande en toch ook niet geheel en al een voorstander van het nieuwe, had hij een malcontent als Bilderdijk kunnen zijn. Maar Geel had een zekere innerlijke harmonie weten te bereiken, die maakte dat de humorist glimlachend spotte, waar Bilderdijk klagen of schelden moest. Juist om deze harmonie, deze waarlijk-klassieke evenwichtigheid, is het bij Geel misschien juist van neutraliteit dan van dualisme te spreken.¹⁾

Boven werd opgemerkt, dat de Engelse romantiek door verschillende omstandigheden hier de meeste aandacht moest trekken. Geel had al vroeg Scott vertaald, maar hij deed meer. In 1828 liet hij Nayler uit Amsterdam in Leiden spreken over Engelse literatuur:²⁾ een belangrijk feit, dat voor een deel verklaart waarom juist de Leidse studenten aanvoerders zijn geworden in de strijd na 1831. Nayler — wiens *English Literary Society* toen zelfs nog niet opgericht was³⁾ — zou zich later Geel's vriendschap niet waardig tonen.⁴⁾

Toen Hasebroek in 1831 zijn studies hervatte, had hij Geel's verhandeling *Lof der proza* al gehoord en zelfs kunnen lezen.⁵⁾ Hoe nieuw en belangrijk het daarin verhandelde toen was, blijkt niet alleen uit het conflict met de Utrechtse hoogleraar Simons, dat later een humoristische oplossing zou vinden,⁶⁾ maar ook uit het feit, dat Beets nog in 1842 in het voorbericht van de *Muzen-*

1) U. Schults: *Het Byronianisme in Nederland*, 1929, p. 51.

2) Kruseman: *Bouwstoffen*, I p. 224 vlgg., alwaar nadere bijzonderheden over deze merkwaardige, niet onbesproken figuur.

3) Potgieter weet in zijn *Leven v. B. v. d. B.*, p. 206, het juiste jaartal niet te noemen; in ieder geval werd de E. L. S. niet vóór 1830 opgericht.

4) Hij mengde zich toen met een batelijke brochure in een strijd tusschen Prof. Geel en enkele tijdschriftredacties over diens *Sterne*-vertaling. [Pillen en Beenen. Pillen om te slikken voor recensierende Geheerddn, Beenen om op te kluiven voor Boekhandelaren]. Zie hierover, behalve het door Kruseman meegedeelde, nog *Alg. Lett. Ms.*, 1838, *Boekbeoord.* p. 325/26 en *De Gids* 1838, *Boekbeoord.* p. 44, noot 1).

5) Het verscheen in 1830; later genoemd *Het Proza*.

6) De verhandelingen van Geel en Simons werden nl. door G. Moll en G. Dedel tezamen uitgegeven; hierover Geel's *Voorrede* h. d. 2e druk van *Het Proza* in *Jacob Geel* 6, 1895, p. 240.

Almanak zich er over meende te moeten verontschuldigen, dat de redactie een *proza-bijdrage* van Mej. Toussaint had durven opnemen. — Een passage als de volgende, waarin Geel zijn eigen beeld tekende, zal zijn uitwerking op de jongeren niet hebben gemist:

„Ziet dien Prozaschrijver! Voor de gezondheid van zijnen stijl is hem matigheid en onthouding opgelegd. Daar zit hij — koel, ernstig, ingespannen, nuchter. Wat hij nederschrijven zal, is de vrucht eener bedaarde en rijpe overweging. Hoe menigvuldig hem de denkbeelden ook toestroomden, zij zijn hem alle onbruikbaar, eer hij ze geschift heeft en geschaard in die orde, waardoor hij geheel zijn plan overziet. Ook hij ontleent warmte en beweging uit zijn gevoel en uit zijne verbeelding; maar hij heeft gevoel en verbeelding op zijne eigen wijs, en zijn verstand houdt den teugel, dat de eene niet onbesuisd voortholle, en het gevoel (ach, zoo menigmaal misbruikt) niet opga in verterende vlammen.”¹⁾

Gevoel en verbeelding: Geel noemt evenals Van Lennep deze beide hoofdkenmerken van de romantische dichter, maar heilzame tucht moet het evenwicht bewaren. Dit is de ware klassiek. — Dat Geel's aanprijzing van het proza in goede aarde viel, zouden enigen van zijn jonge hoorders, waaronder Hasebroek, niet lang daarna metterdaad bewijzen. Hoe groot zijn invloed was, moge blijken uit Hasebroek's lofdicht uit zijn ouderdom:

„k Zie u, Neêrlandsche Griek, aan des Illissus' boorden
Gansch thuis, gelijk bij ons aan d'oever van den Rijn,
Maar echter niet vergriekscht, gevoelig voor de akkoorden
Van Hooft en Vondel, als slechts enk'len onzer zijn.

'k Hoor u als Redenaar in Leidens Muzentempel
't Hart streelend door uw kunst, met wetenschap vereend,
't Geleerde woord uws monds kenmerkend met den stempel
Uws geestes, aan geen Grieksch of Duitschen geest ontleend.

'k Zie bovenal uw kruin den bonten krans omklemmen,
Waarmee de Muze van de Luim haar soms bedeeft,
En licht in 's jong'lings ziel de snaar van humor stemmen
Waar later Jonathan zijn dicht op heeft gespeeld”.²⁾

¹⁾ In boven aangehaalde uitgave, p. 250.

²⁾ Jacob Geel — Leidsche Portretten III in *Hesperiden*, 1888, p. 117.

De „Muze van de Luim” had in 1831 echter Geel nog niet gekroond: zijn geestigste en tevens belangrijkste verhandelingen, evenals zijn Sterne-vertaling, moesten toen nog komen: er heerste nog geen „geelzucht” onder de jongeren.

De jonge student Hasebroek, die we inmiddels in Leiden weer aangetroffen hebben, had daar voor zijn propaedeutisch examen ook de colleges gevolgd van Siegenbeek, de hoogleraar in de Nederlandse taal en welsprekendheid. In zijn *Leidsche portretten* heeft Hasebroek, wat bij diens belangstelling voor literatuur toch wel te verwachten zou zijn, hem niet herdacht, elders trouwens evenmin. De proeve van „goedhartige stijl” van Geel en Beets’ schildering van „de goede Sieg” in zijn *Dagboek*¹⁾ doen vermoeden, dat deze toch verdienstelijke geleerde geen imposant man is geweest. — Dat was Van der Palm, zoals reeds werd opgemerkt, evenmin, maar hij maakte toch op zijn studenten veel meer indruk. Hasebroek althans heeft hem altijd in hoge ere gehouden, al dient men daarbij niet te vergeten, dat hij als jongen al bij Van der Palm aan huis kwam. Het *Leidsche Portret*, waarin hij hem in 1888 tekent, lijkt dan ook veel minder objectief dan dat van Geel:

„Ik zie u, Guldenmond, van wiens fluwelen lippen
Het zoetste Hollandsch als een stroom van honing vloot;
Wiens mond, zoo min als 't hart, ooit wanklank kon
[ontglippen,
Geboren Redenaar, toch nog meer goed, dan groot.

'k Hoor u, een dubbele school als jonger uitgetreden,
Doorvoed met 's Oostens geest en Westersche klassiek,
Als Bijbeltolk uw spraak naar beider tongslag kneden,
Hergevend David's harp in Dietsche taalmuziek.²⁾

Ook in zijn *Studiën en Schetsen* (1860) heeft Hasebroek nog een afzonderlijk hoofdstuk aan deze leermeester gewijd;³⁾ het albumblad, door Van der Palm aan hem geschonken, heeft hij levenslang bewaard.⁴⁾ Nergens blijkt, dat de jonge student, die toch een goede kijk op zijn medemensen had, achter Van der

1) Het onderhoud van Beets met Siegenbeek is ook te vinden bij H. Ph. t Hooft: *Uit het dagboek van N. Beets in Onze Eeuw*, 1915 IV.

2) Van der Palm — *Leidsche Portretten II in Hesperiden*, p. 116.

3) Aldaar, p. 271 vlgg.

4) U. B. Amsterdam.

Palm's waardigheid datgene heeft opgemerkt, wat Multatuli later halfheid noemen zou.

§ 8. Leids academieleven; de Rederijkerskamer; de Leidse vrienden.

Wil men zich een beeld vormen van het Leidse academieleven in Hasebroek's studententijd, dan geeft Klikspaan elke gewenste inlichting. De totaal-indruk van heel die academiewereld is weinig verkwikkelijk, hoewel men niet mag vergeten, dat Klikspaan's realisme vrij sterk gechargeerd is, en Kneppelhout met al zijn goede bedoelingen en reformatiezucht van nature een malcontent is geweest, die niet alleen in zijn zwarte tijd in Leiden, maar ook later nooit met de wereld en met zichzelf in het reine heeft kunnen komen.¹⁾ Hij schimpt op Leiden en de Leidenaars, maakt het gevolgde onderwijs-systeem in al zijn details belachelijk, ridiculiseert de professoren — maar keert zich evenzeer tegen de studenten en hun gewoonten. Zelfs waar Klikspaan op zijn best is en eigen belevenissen, zo het schijnt, raak en zwierig beschrijft, heeft de student of liever de halve student Kneppelhout op het eigenlijke studentenleven en het merendeel van zijn academiegenoten neergezien. Hij geeft eigenlijk realisme in een lachspiegel, maar dit kan alleen een humorist zonder zijn lezers te stoten en Klikspaan was alles behalve een humorist. — Het Leidse studentenleven zal dus wel iets gematigder, iets rustiger geweest zijn dan Klikspaan het ons schildert. En dan — er waren ook daar coteries, „clubben”²⁾ zoals het toen heette, en niet alleen die der diplomaten of afleggers. Het standsverschil speelde ook daar een grote rol en alleen bijzondere capaciteiten konden de „burgerlijke” student in „betere” kringen brengen.

Hasebroek heeft nooit „het” studentenleven geleid, al was hij evenmin de student-Leidenaar, zoals Klikspaan deze zag. Hij verkeerde, ook al door zijn familiebetrekkingen, met de besten, de degelijksten, en niet alleen van zijn faculteit. Zijn literaire be-gaafdheid, zijn dichterschap vooral bracht hem al spoedig in de voorste gelederen: zo zullen slechts zeer enkelen onder de theologen de mondaine soiréé's van professor Van Assen of Mevrouw Kneppelhout hebben bijgewoond. Wat De la Saussaye opmerkt, is dan ook volkomen juist:

¹⁾ Tekenend hiervoor zijn uitlatingen van Beynen in zijn latere brieven aan Hasebroek.

²⁾ Zie Klikspaan: *Studentenleven*, 1844, p. 719.

„Zijn (Beets') kring was in de academische maatschappij een soort van geestelijke aristocratie; als zoodanig lieten Beets, Hasebroek en Gewin, die men als een driemanschap aanzag, zich ook wel gelden. Tegenover het gros der theologen waren zij de heeren".¹⁾

Om enkele namen uit andere faculteiten te noemen: Beynen, Van der Aa, Opzoomer, Molewater, Sandifort, Boot, Van der Meer van Kuffeler behoorden tot de vrienden, later Beets, Van Foreest, Wintgens, Donker Curtius. Al dezen waren of werden lid van een nieuwe club, die in de Nederlandse en vooral in de Leidse romantiek een element van betekenis is geweest, de *Rederijkers-kamer voor Uiterlijke Welsprekendheid binnen Leyden*, die in September 1833 opgericht werd.²⁾ Voor de hoogleraar in de welsprekendheid Siegenbeek was dit een ietwat pijnlijk feit: anders dan zijn ambtgenoten is hij dan ook nooit bij de openbare bijeenkomsten geweest.³⁾ De oprichters, waartoe Hasebroek behoorde — hij was het eerste jaar thesaurier — waren dus over de Leidse welsprekendheid niet tevreden: ze waren dit blijkbaar evenmin met het reeds bestaande letterkundig dispuut *Utilitatis Ergo*, dat toch eigenlijk het voor dit doel aangewezen genootschap was.

„De *Rederijkers-Kamer* moest iets meer dan gewoons zijn; zij moest eene kunst in hare bescherming nemen, welke de regeering, die de propaedeutsche collegies had uitgevonden, nutteloos en van geene waarde had gerekend; zij moest eene gelegenheid openen, voor ieder die er behoefte aan gevoelde, zijne voordragt, door onderlingen raad en wederzijdsche oefening, te beschaven en te veredelen." ⁴⁾

Klikspaan zegt hier duidelijk wat de bedoeling der oprichters was. De eigenlijke aanleiding echter vermeldt hij als terloops,

¹⁾ De la Saussaye: *Nic. Beets* 2, p. 39.

²⁾ Zie hierover vooral het gelijknamige hoofdstuk in *Studentenleven* [1844, p. 375 vlgg.] en L. R. Beynen: *Lotgevallen der Rederijkers-Kamer voor uiterlijke welsprekendheid binnen Leyden gedurende het tweede jaar van derzelver bestaan, 1835*, een vrij zeldzame privé-druk; het werkje is overigens minder belangrijk dan de titel doet vermoeden. — Uit deze bronnen putten o.m. van Rijn: *Nic. Beets* II p. 13, 70 en J. Dyserinck: *L. R. Beynen*.

³⁾ Prof. J. M. Schrant gaf drie uur wekelijks „*praecepta Neerlandi seu Eloquentiae nec non Oratoriae artis externae*”, Prof. Siegenbeek één uur „*exercitia oratoria*”: „drie uren dus voor de regels, een uur voor de toepassing”, merkt Klikspaan op. — *Studentenleven*, p. 571.

⁴⁾ Klikspaan: *Studentenleven*, p. 379.

waar hij schrijft, dat de Rederijkers-Kamer was

„opgericht door een achttal *Studenten-Autheurs*, wie eene dergelijke Vereeniging, om hunne dichterlijke voortbrengselen smaakvoller en boeiender te leeren voordragen en tevens — gelijk men algemeen geloofde — een *bondgenootschap* tot stand te brengen, dat hen, als ordelijk ingerigt lichaam te zamen gevat, *naauwer aan elkander sloot*, sedert langen tijd eene behoefte was geworden.”¹⁾

Hier heeft men de oorsprong van de Leidse romantiek: een achttal studenten-auteurs sluiten zich nauwer aaneen en dit bondgenootschap blijkt nodig te zijn, om sterker te staan. Waartegen? Natuurlijk tegen de heersende mening, die hen als pedante nieuwlichters beschouwde en onmiddellijk de term *romantische club* klaar had, waarmee men de spijker op de kop sloeg. In 1833 was dus de naam „romantisch” in Leiden nog geen compliment, te meer waar deze gegeven werd aan „diegenen, die, geacht, ontzien, doch gehaat, de kroon des dichters voor hunne slapen vergden en de scherpte des vernufts in al hare schamperheid op de tong droegen”.²⁾ Dat Hasebroek niet als laatste hiertoe gerekend werd, maakt een brief van hem aan Potgieter aannemelijk, waar hij schrijft: „mijn geestigheid plach doodend te zijn”. Er was dus jalousie de métier en persoonlijke afgunst in het spel naast afkeer van de romantische kunst als zodanig, waardoor „de Kamer voor *pedant* (werd) verklaard en over haar, gelijk te voren over elk harer Leden afzonderlijk, den Academischen banvloek uitgesproken..... Dat heette de Dichterclub, dat waren de romantici der Hoogeschool, die de handen ineen sloegen en zich op den Leidschen Olympus een tempel wilden stichten, door welks muren beschermd zij hunne trotsche kruin eene wijkplaats aan zouden bieden tegen de aanvallen der lage benedenwereld”. Aldus Klikspaan.³⁾ En nu het vermakelijke: de „romantische club”..... wilde *niet* romantisch zijn. Althans Beynen, de classicus en de welsprekende bij uitnemendheid, wijst dit nadrukkelijk af: wie hen romantisch noemt, doet dit uit „gekrenkte eigenliefde of onzinnig vooroordeel”.⁴⁾ Op zijn voetspoor wil Kneppelhout dan later ook het succes der Rederijkers toeschrijven aan het feit, dat

1) *Idem*, p. 378/79, tweede cursivering van mij.

2) *Idem*, p. 380.

3) *Idem*, p. 381.

4) Beynen: *Lotgevallen*, p. 33.

zij „eene reine en onvooringenomene hulde bragten aan de kunst, aan de poëzij, aan de schoonheid, zonder onderscheid van manier of tijd of land”. ¹⁾ Zoals Beynen het uitdrukt, waar hij het programma van de Grote Buitengewone Vergadering bespreekt:

„geen geest van Classicisme of Romantisme mogt in de keus doorstralen, maar schoonheid moest het kenmerk van allen zijn”. ²⁾

En toch: de juist aangekomen Beets zou gaan Byroniëren, Hasbroek zou Moore vertalen, Kneppelhout een bedevaart naar Parijs gaan doen. Maar: romantici wilden ze niet zijn! Ondanks alles waren ze het toch: hoe verraadt zich hun geesteshouding niet alleen in hun ontevredenheid met het bestaande, maar ook in hun uitingen van zelfgevoel:

„deze vergadering was.....buitengewoon, nademaal men vrij kan zeggen, dat de zaal de bloem der Leydsche Academie van dien tijd tusschen hare vier muren besloten hield.....Wij waren niet alleen overwinnaars, maar werden ook als zoodanig gegroet”. ³⁾

Hetzelfde blijkt uit hun al dadelijk bij de oprichting genomen besluit, om gasten toe te laten — „als beloofden hare werkzaamheden reeds een kunstgenot van den beginne af aan” —, en om ieder jaar een verslag te laten drukken van de lotgevallen der Kamer — „als of deze dier moeite waard konden zijn” — ⁴⁾. Naïef is de trots, waarmee Beynen mededeelt, dat de pennevruchten der leden in een bibliotheek verzameld zullen worden en dat dit plan overal elders misplaatst zou zijn, behalve bij de Kamer, „daar..... onder ons zich bijna al diegenen (bevinden), die aan onze Academie auteurs zijn, en als zoodanig erkend worden”. ⁵⁾

Overigens moet erkend worden, dat de Rederijkers van het begin af toonden, ook andere dan romantische kunst te waarderen. De programma's van hun openbare bijeenkomsten geven echter geen zuiver beeld: hier moest in de aanwezigheid van Clarisse, Van Assen, Bake, Kist e.a. voorzichtig opgetreden worden. Een programma als in 1835: Bilderdijk — da Costa — Fénelon — Andrieux was al zeer neutraal, dat van 1836 klonk heel anders: Bar-

¹⁾ Klikspaan: *Studentenleven*, p. 382.

²⁾ Beynen: *Lotgevallen*, p. 28.

³⁾ *Idem*, p. 33.

⁴⁾ De commentaar is van Klikspaan.

⁵⁾ Beynen: *Lotgevallen*, p. 36.

bier — Withuys — Staring — Byron — Victor Hugo. Maar toen was Beets ook voorzitter in plaats van Beynen, die in 1835 al waarschuwde tegen

„de aanbidding, de vergoding van Byron, den dichter bij uitnemendheid onzer eeuw, de zon der hedendaagsche dichters, waaraan zij zich allen verwarmen, en tegelijk voor velen hunner de voorraadschuur, waar zij hunne waren in 't groot opdoen, om ze vervolgens met dubbele winst in 't klein te verkoopen”.¹⁾

Op de besloten bijeenkomsten echter was wel degelijk de romantiek schering en inslag. Klikspaan, zijn pseudoniem getrouw, verklaart het later in de volgende belangrijke passus:

„De Kamer werd eenzijdig; dit was hare fout..... De strijd van het romantisme, welks geklikklak, uit Frankrijk tot ons overgekomen, hier te lande nagalmde, overmeesterde vele jeugdige hoofden en vond onder onze Studenten-Autheurs, Leden der Rederijkers-Kamer, deszelfs dweependste en dolzinnigste voorvechters. „De tijd van het blanke marmer is voorbij”, riepen zij in hunne buitensporige geestdrift, „wat nu behagen zal moet zwaar verguld zijn of zwaar geëmailleerd”..... Noch Vondel, noch Racine, noch Boileau, werden opgeslagen; nooit het proza van Van der Palm of Fléchier.....voorgedragen..... De Kamer sloot zich op *in hare dichtschoon*, wier manier zij in hare uitvoering zocht uit te drukken; zij verloor al meer en meer Holland en wat Hollandsch was uit het oog en begon over te hellen naar Frankrijk, van waar haar de onbekookt aangenomen invloed, onder wiens vreemd juk zij zich gewillig kromde, gedeeltelijk — want Byron had het zijne toegebracht — was aangewaaid”.²⁾

Duidelijker kon het wel niet gezegd worden, dat de Frans-Engelse romantiek de Leidse Rederijkers zeer sterk beïnvloed heeft. De uitnodiging van Van der Hoop, om de buitengewone vergadering in 1835 bij te wonen, was dan ook een soort eerbewijs voor de Hugo-pionier.³⁾

1) Beynen: *Lotgevallen*, p. 6.

2) Klikspaan: *Studentenleven*, p. 395 vlgg.; cursivering van mij.

3) Om het evenwicht ook hier te bewaren, was tevens Withuys uitgenodigd; Kneppelhout's invitatie was echter [opzettelijk?] zo „bewonderend” gesteld, dat Withuys weigerde, en zelfs na een bezoek te zijnen huize, niet wenste te verschijnen. [*Dagboek* - Beets].

Aan de werkzaamheden van de Kamer nam Hasebroek in de jaren 1833—1835 ijverig deel. Boven werd reeds gezegd, dat hij tot de oprichters behoorde en fiscus of thesaurier was. De grote buitengewone vergadering in 1835 sloot hij „op eene waardige en dichterlijke wijze” met een woord van verontschuldiging en een verzoek om steun aan de hooggeleerde gasten:

„Maar stalen borst noch koopren keel
Maar tong noch lippen van fluweel
Zijn onze jeugd ten deel gegeven...
.....
Neemt onzen dank aan voor die gunst;
Wij weten 't, dat geofende ooren,
Hoe scherp ook, met verschooning hooren;
Het oordeel klinkt niet streng der kunst.
O! wilt ook thans zoo vonnis uiten!
Deelt ons uw raad, uwe uitspraak meê!
En eindelijk, mogt ons *plaudite*
Niet vruchtloos onze taak besluiten!”¹⁾

In moeilijke kwesties werd Hasebroek er bij gehaald: zo b.v. bij het geval-Withuys, toen na lang beraad Beynen en Beets naar Amsterdam werden afgevaardigd om de beledigde dichter de verontschuldigingen der Kamer aan te bieden.²⁾ Op de voorgrond treden, zoals de ambitieuze Beets dit altijd en overal zou doen, lag niet in zijn aard: hij was hier zoals trouwens steeds, een figuur op het tweede plan, door de vrienden echter altijd gerespecteerd. Tot die intieme vrienden behoorde allereerst Brill, die op de lagere school al met hem in dezelfde klas had gezeten en later zijn zwager worden zou. Verder Beynen, die nog in zijn ouderdom telkens Leidse herinneringen ophaalt en vaak voor zijn geestelijke noden steun zoekt bij Hasebroek. Als derde moet B. Gewin genoemd worden, die tot zijn dood in 1873 een boezemvriend zou blijven. Dan was er Kneppelhout, de vreemde eend in de bijt, de aristocratische cosmopoliet, die zo nu en dan naar de Duitse badplaatsen of naar Parijs overwipte, wanneer Leiden hem te muf werd. Het was niet in de laatste plaats door zijn toedoen, dat de Rederijkers de kant van de buitenlandse romantiek uitgingen. Hasebroek betekende veel voor hem; in zijn *Fragments de Correspondance* (1834) is *Lettre VI* aan deze ge-

¹⁾ Aangehaald in *Studentenleven*, p. 386/87.

²⁾ Zie p. 35, noot 2).

richt, ¹⁾ in *Souvenir* (1835) is de schets *Désir* opgedragen aan J. P. H(asebroek). ²⁾ In de opdracht van zijn *Souvenir: A mes Amis* schrijft Kneppelhout:

„Il (= l'auteur) possède ensuite deux autres amis qui sont pareils à deux jeunes athlètes qui tentent une carrière périlleuse, et qui veulent bien le rendre le confident de leurs rêves, de leurs espérances, qui sont ses espérances, ses rêves aussi: Leur âme est comme l'ambre: plus elle s'échauffe, plus elle épand ses parfums. Leur avenir est glorieux, leur jeune tête se pare déjà de quelques lauriers justement acquis.....”

Hier noemt hij naast Hasebroek diens beste vriend sinds najaar 1833: Nicolaas Beets die, ondanks de herhaalde moeilijkheden, die hij Hasebroek bezorgd heeft, tot het einde van diens leven zijn trouwste vriend blijven zou. Hun toevallige ontmoeting op een voordrachtsavond kort na Beets' komst in Leiden is elders beschreven: ³⁾ hoezeer verschillend in karakter, voelden zij zich al dadelijk sterk tot elkaar aangetrokken. De oudere student introduceerde de nieuweling bij zijn vrienden en kennissen. Zo stelde hij hem voor aan de Rederijkers-Kamer en bracht hem in kennis met Van der Palm. In Beets' *Dagboek* (Sept. '33—Juni '36) komt de naam Hasebroek dan ook vrijwel op iedere bladzij voor: hij studeert met hem Hebreuws en disputeert op zijn kamer met Kneppelhout en Opzoomer over de meest uiteenlopende onderwerpen. Samen met Hasebroek maakt hij de toespraak tot de studenten bij het afscheid van een Leidse toneelspeler; wij zien hen bezig aan een komische tweespraak voor Sandifort's promotie-diner. Daarnaast waren ze ook vaak alleen en dan schijnt Hasebroek niet slechts wat de buitenwereld betreft, Beets' mentor te zijn geweest, getuige een notitie als deze:

„Een ernstig gesprek met Hasebroek over menschen, vrouwen, vrienden, Christenen en ten laatste geheel godsdienstig, maakt dezen middag tot een der belangrijkste van mijn leven”. ⁴⁾

Aardig is Beets' verontwaardiging over Hasebroek's opvatting van de schilderkunst:

¹⁾ Aldaar, p. 33.

²⁾ Aldaar, p. 128; beide werkjes zijn privé-drukken.

³⁾ O.a. bij Van Rijn; Nic. Beets II p. 101; geput uit Ten Brink.

⁴⁾ *Dagboek* op 6-12-'35.

„Hasebroek heeft geen gevoel voor de schilderkunst, en om dat te kunnen goedpraten, wil hij ze laag zetten en zulks in vrij sterke termen, die mij hinderen; want ik heb groote achting voor 't penseel”.

Typierend voor Beets is het slot van deze ontboezeming: „Ik wil er nooit meer met Hasebroek over spreken”.¹⁾ Hier hebben we al iets van het „doen door laten”, dat hem altijd kenmerken zou.

Ook in het literaire was Hasebroek de raadsman van zijn jongere en stellig meer begaafde vriend. Wanneer Beets over zijn *José* met Immerzeel onderhandelt, moet Hasebroek adviseren, of Beets het werk eerst nog een jaartje onder zich houden zal. De *Kuser* wordt eerst in fragmenten aan Hasebroek voorgelezen en wanneer het manuscript af is, krijgt hij dit vanuit Haarlem toegestuurd met het dringend verzoek om „veranderingen voor te stellen”. De opdracht van dit gedicht had Hasebroek dan ook wel verdiend, al werd hem wat rijkelijk lof toegezwaaid:

„O Gy, aan wien my 't lot, de kunst en 't hart verbinden,
Gy, die op ieder blad, den vriend zult wedervinden,
Wiens goed en kwaad Gy kent, wiens doel gy raadt en zucht,
Wiens hoofd ik veel, wiens hart ik meerder ben

*verschuldigd,*²⁾

U zij hetgeen mijn kunst hervoortbracht toegehuldigd,
Gy kent den wortel, neem de vrucht!
Gy weet het wat het zegt den zuivren klank te hooren
Door eigen vingergreep uit eigen snaar geboren,
Te drijven op een stroom van eigen melody;
Wat 't zegt gedachten, die uw boezem zwoegen deden,
Met kracht van taal en van welluidendheid te omkleeden,
En weet het wat dit zegt voor *my*.

... ..

En daarom zij mijn Lied u toegewijd: aanvaard!
Bewonder 't niet, — *uw* lof zou my hoogmoedig maken;³⁾
Maar wilt Gy mijner ziel een rein genot doen smaken,
Zeg dan: 't is onzer Vriendschap waard!”⁴⁾

Zegt Beets hierin duidelijk, hoeveel hij voor hoofd en hart aan

1) Idem op 17-3-34.

2) Cursivering van mij.

3) Over deze uiting spot Potgieter in een brief aan Beets: zie p. 44.

4) *Kuser*, een verhaal door den auteur van *José*, 1835, Aan een Vriend, p. VIII vigg.

zijn oudere vriend dankt, omgekeerd beïnvloedde hij van al de vrienden Hasebroek wel het meest. Het is dan ook wel hoofdzakelijk aan Beets' invloed toe te schrijven, dat Hasebroek's belangstelling zich naar de Engelse romantiek keerde, waar niet de woeste Byron, maar de kalmere, gevoelige en geestige *Moore* hem bijzonder aantrok.

§ 9. Hasebroek als dichter; zijn Moore-vertaling.

Toen hij einde 1833 aan zijn Moore-vertalingen begon, was er intussen al het een en ander van hem verschenen, waardoor hij enige naam had gemaakt. Bilderdijk was in December 1831 in armoede overleden en in alle stilte begraven. Op Hasebroek, die Bilderdijk hoog vereerde, maakte dit sterven een diepe indruk, vooral door de omstandigheden, waaronder het geschiedde. In het begin van het volgend jaar schreef hij zijn *Bij den dood van Mr. W. Bilderdijk* en zond het manuscript aan Immerzeel.¹⁾ Enkele weken daarna kwam een gunstig antwoord: de twintigjarige student zal deze officieuze erkenning van zijn dichterschap veel genoeg hebben gedaan. Aangenamer nog was de lof van de machtige:

„UwEd. moet de kunst reeds lang beoefend hebben, daar UwEd. in dezelve eene zoo aanmerkelijke hoogte bereikt heeft. Ik hou mij tegen een volgend jaar (beleven wij het) weder aanbevolen..... Op uw werk stel ik veel prijs”.²⁾

Van weerskanten toonde men zich dankbaar: Hasebroek zond de eerstvolgende jaren geregeld een bijdrage voor de *Muzen-Almanak: Herinnering aan den Rijn* en *Bilderdijks Graf* (1834); *De Balling* en *De dartele Jeugd* (1835); *Kerkklokstoonen* (1836). Verder ontstonden in de jaren 1833—1836 verschillende andere gedichten, die niet dadelijk gepubliceerd werden en alleen de vrienden in handen kwamen. — Toch had Hasebroek, toen hij in de zomer van 1834 met zijn Moore-vertalingen begon, heel wat minder gedicht dan Beets. Een zestal vertalingen verschenen in de *Studenten-Almanak* van 1835, gevolgd door enige *Zangen in den trant van Moore*.³⁾ Voor de overige deed Beets zijn vriend een adres aan de hand: de Amsterdamse uitgever Wester-

¹⁾ Hasebroek aan Immerzeel 14-8-'32. — Kon. Bibl. portef. 133 C. 11.

²⁾ Immerzeel aan Hasebroek 5-9-'32. — U. B. Amsterdam E. d. 90.

³⁾ Van deze laatste heeft Hasebroek één herdrukt in zijn *Poëzy*, 1836, later nog twee in de herdruk van *Poëzy*, 1853.

man, die toen reeds twee deeltjes vertalingen van Beets had uitgegeven.

Westerman zorgde in deze dagen, in tegenstelling met de meerderheid van zijn collega's, voor „goede en goedkope lectuur”. Naast zijn *Keur van Nederlandsche Letteren* gaf hij van af 1833 proeven van buitenlandse auteurs in zijn *Verzameling van voortbrengselen van Uitheemsche Vernuften*.¹⁾ Tot 1836 waren hierin reeds verschenen vertalingen naar *Burns* (Van Lennep '33), *Tegnèr* (Potgieter '34), *Byron* (Beets '34), *Scott* (Beets '34) en *Lod. v. Beieren* (Abbink '35). Het zesde deeltje, *Moore*, zou door Hasebroek verzorgd worden, een uitbreiding dus van zijn vertalingen voor de Leidse Studenten-Almanak. Het verscheen half-anoniem: „door H.”

Het *Kort Levensbericht*²⁾ van Hasebroek's hand plaatst Moore naast Byron en Scott en bepaalt tevens de aparte plaats, die elk der leden van dit „luisterrijk Driemanschap” heeft ingenomen. Moore

„munt boven beide door eenen Oosterschen gloed en eenen bloemrijken, zangerigen stijl uit, zoodat men sommige zijner werken veeleer voor de vertolking eens Arabischen of Persischen Dichters, dan voor de oorspronkelijke poëzy van eenen onder Ierlands neveligen hemel geboren zanger zoude meenen te moeten houden”.

Hasebroek stelt de *Irish Melodies* en *Lalla Rookh* het hoogst; de eerste hebben hem dan ook voor een belangrijk deel de stof geleverd voor de vertalingen.³⁾ Over 't algemeen zijn deze vertalingen wat de inhoud betreft, goed te noemen; zij bewijzen dat Hasebroek ernst gemaakt heeft met de studie van het Engels, waarmee hij bij zijn komst aan de academie nog geheel onbekend was. Toch heeft hij hier en daar het origineel niet begrepen. Zo b.v. in [IV]:

„And blest for ever is she who relied
Upon Erin's honour, and Erin's pride!”

wat Hasebroek weergeeft door:

„En gezegend zij voor immer, die dit heerlijk woord
[vertrouwt,

¹⁾ Deze boekjes waren alleen bij intekening verkrijgbaar; de prijs per deeltje was 30 cent, voor die tijd uiterst laag voor 4 à 5 vel druks.

²⁾ Dit *Levensbericht* is getekend Leyden, Augustus 1834; de uitgave [1836] is dus blijkbaar vertraagd.

³⁾ Hasebroek koos ook het een en ander uit de *National Airs* en de *Balads and Songs*.

En met de Edelmaagd op Erin en haar wakkre zonen
[bouwt!"]

Verder [VI]

„And as I watch the line of light that plays
Along the smooth wave tow'rd the burning west,
I long to tread that golden path of rays,
And think 't would lead to some bright isle of rest”.

Moore ziet hier de spiegeling van de ondergaande zon in de stille zee als een gouden pad, dat naar het westen leidt; Hasebroek vertaalt:

„Dan wensch ik te trêen op die straalrijke kust
En denk, dat zij voert naar een eiland van rust!”

waarmee hij het beeld bederft.

Wanneer de vertaler in [XI] voor „*She believed him wild*”, schrijft: „*Men* dacht hem onzinnig”, waarmee hij de pointe van de ballade bederft, is het niet onmogelijk, dat het Nederlandse „ze geloofden” hem door het hoofd heeft gespeeld. Zo zijn er nog wel een aantal kleine onjuistheden aan te wijzen, maar grove fouten maakte hij nergens.

Naar de inhoud is Hasebroek met zijn vertalingen dus tamelijk geslaagd. Hoe staat het echter met de vorm? Het vertalen van poëzie is buitengewoon moeilijk, eigenlijk onmogelijk. Cervantes vergelijkt ergens een vertaling met de verkeerde zijde van een tapijt, waar de losse eindjes draad van het patroon slordig door heen steken. Ook al maakt de vertaler het nu niet zo bont — in dubbele zin — dan nog blijft vertalen altijd „transponeeren in een andere toonaard”¹⁾, waarbij noodwendig iets van het oorspronkelijke verloren gaat.²⁾ — In het algemeen dient de vertaler ritme (en rijm) van het origineel te behouden, anders ontstaat in het gunstigste geval een „herscheping”, die dan weer geen eigenlijke vertaling mag heten. Zijn nu ritme en rijm van het oorspronkelijke minder eenvoudig, dan stelt een vertaling heel bijzondere eisen. In zekere zin is dit bij Moore het geval, met name bij zijn *Irish Melodies*, waar hij tekst leverde bij be-

1) A. G. van Hamel: Victor Hugo in Nederland in *Handelingen Mij. der Ned. Letterk.* 1901, p. 46.

2) Meestal juist dat ondefinieerbare die wondere eenheid van inhoud en vorm, die de schoonheid van een gedicht uitmaakt. Wie kan b.v. Goethe's Ueber allen Gipfeln vertalen?

staande zangwijzen,¹⁾ wat het eigenaardig, soms bizar ritme van enkele dezer gedichten verklaart.²⁾

Dat Hasebroek met dit ritme vaak geen weg wist, is te begrijpen, maar dat hij ook daar, waar het niet nodig is, ritme en rijm wijzigt, is minder verklaarbaar. In het grootste deel der veertig vertalingen wijken ritme en rijm af. Een grote afkeer heeft de vertaler van slepend rijm; waar Moore heel vaak staand en slepend rijm afwisselt, verkiest Hasebroek meestal het eerste, wat stijf, zo niet stotend klinkt. Ik kies maar een willekeurig voorbeeld (XXI):

„When first I met thee, warm and young,
There shone such truth about thee,
And on thy lip such promise hung,
I did not dare to doubt thee”.

Dit wordt bij Hasebroek:

„Toen ik het eerst u heb ontmoet,
Blonk trouw uit uwer oogen gloed,
En waarheid sierde uw trekken toen;
Ik durfde en kon geen twijfel vóen”, etc.

Afgezien van de woordkeus, is het origineel hier ritmisch volkomen doodgeslagen door de toegevoegde zware syllabe in de 2e en 4e regel. En dit komt telkens voor, zo b.v. (XVI):

„The minstrelboy to the war is gone
In the ranks of death you'll find him,
His father's sword he has girded on,
And his wild harp slung behind him”.

Wat blijft er van het forse en wilde over, als Hasebroek vertaalt:

„De zangersjongen toog naar 't veld,
Zijn strijdlust zocht het krijgsgeweld;
Zijn zijde sierde 's vaders zwaard;
Zijn speeltuig slingerde achterwaart”?

1) In 1807 begon J. Stevenson oude Ierse zangwijzen te verzamelen; Moore zou voor gedichten zorgen; deze Melodies vooral hebben hem beroemd gemaakt. — *Memoir of Moore in Poetical Works*, z.j. [ed. Warne and Co.].

2) Moore ging hier dus tegen de „regelen der kunst” in: de componist dient de dichter te volgen, niet omgekeerd — maar velen vóór en na hem hebben hetzelfde gedaan, bij ons bv. Staring herhaaldelijk.

Een bijzondere voorkeur heeft Hasebroek voor het omarmend rijm, misschien omdat het weker klinkt dan het gekruiste? Men krijgt de indruk dat hij dit tijdens het vertalen ontdekt heeft en toen herhaaldelijk toegepast (X, XI, XII, XVII).

En dan de woordkeus. Natuurlijk moet de vertaler wel eens, door ritme of rijm gedwongen, tot een minder gebruikelijk woord of uitdrukking zijn toevlucht nemen. Maar zijn vertaling mag ook dan nòch gezocht, nòch stijf klinken. En deze laatste klip heeft de jonge dichter vrijwel nergens kunnen omzeilen: elk gedicht toont in meerdere of mindere mate, dat Hasebroek nog niet vaardig is op het eigen instrument: de moedertaal. Hoe heeft hij anders verzen kunnen schrijven als deze:

„Schoon wanhoop in 't binnenst' ons knelt door zijn'
prang” (V)

„Gedenk! tot mijn boezem zijn ademtucht faalt” (XXIV)

„Tot 't zonlicht des Hemels haar' stroom uit zijn kil
ontboeit, ter besproeiing des Hofs, waar ze ontsproot”
(XXV)

„De toorts, die hun 't pad van den roem wijst, ontsteek'
Haar vlam aan de brandmijt, waar 't land op bezweek”.
(XXXVIII)

Wanneer Moore de gedachte aan een afgestorvene vergelijkt met de geur uit het graf van een heilige:

„And as buried saints the grave perfume
Where fadeless they've long been lying.....”,

maakt Hasebroek van dit eenvoudig-mooie beeld:

„En zoo als de asch *eens sints*, den (!) plek
Bewierookt, die hem *schuilplaats biedt*.....!”.

Slechts uiterst zelden treft ons een gelukkig vertaald fragment, zoals in (XI):

„Fill'd with balm, the gale sighs on,
Though the flowers have sunk in death;
So, when pleasure's dream is gone,
Its memory lives in music's breath!”

waar de vertaling heeft:

„Ofschoon de blos der bloemen vliedt,
De wind blijft met haar geur belâan,
Zoo leeft van wat ons is ontgaan
De erinnering voort in d'âam van 't lied”.

Deze Moore-vertalingen zijn in elk opzicht gebrekkig en staan ver beneden zijn eerste gedichten: hier greep de student te hoog, al is zijn poging begrijpelijk. Bilderdijk, de meester, had vertaald, Tollens vertaalde, Van Lennep en Van der Hoop vertaalden, Beets vertaalde, waarom hij niet? Maar hij bezat noch de geniale virtuositeit van de eerste, noch de gemakkelijke rijmkunst van de anderen en — had niet de dichtertelijke aanleg van een Beets. Hij heeft er dan ook later slechts enkele — en dan herzien — van herdrukt¹⁾ en spreekt er nooit meer over.

Ik vond deze proeven nergens afzonderlijk besproken, al is er later wel door anderen op gezinspeeld. Potgieter had er niet veel mee op, getuige zijn uitlating in een brief aan Beets van October 1836:

„Gij hebt aan Hasebroek geschreven:

„Uw lof zou mij hoogmoedig maken”.

Toen had hij zeker de Irish Melodies nog niet vertaald, of gij hebt nooit Oosterscher liefdeverklaring gehoord, gedaan of geschreven”.²⁾

Erger heeft Hecker het gemaakt in zijn eerste beruchte scheidbrochure, de *Hippokreen-ontzweveling*; hij straft hier Beets en Hasebroek gezamenlijk af:

„Spant, Beets en Hasebroek! tot de onderwerping saam!

... ..

't Is in den geest der tijd!” — wat raakt u geest der tijd?

Al werd ge aan Muzen noch aan Gids uw verzen kwijt.....

... ..

Zoo Beets en Hasebroek: geen regel, beeld of woord,

Dat niet aan Byron is ontleend, of Moore behoort!”³⁾

Een nadere toelichting volgt in de *Aanteekeningen*:

1) Zie p. 39 noot 3).

2) N. Beets: Everhardus Johannes Potgieter, 1892, p. 35.

3) Hippokreen-ontzweveling, 183, p. 25/26.

„En waarlijk, men is geen Moore noch loopt gevaar 't ooit te worden, door..... een handvol 't gehoor afmartelende vertalingen..... van wier zoetvloeiendheid dit staaltje genoegzaam zij:

Liefde in elken drop, die uw borst ontvliet, drinkt!"

Hasebroek heeft meegewerkt om

„onder huichelende pochhanzery van „liefde tot oorspronkelijkheid" de schemerzieke oogen van een verflaauwd en onzelfstandig Publiek voor..... dieverijen te verblinden".¹⁾

Mag dit alleen wat overdreven klinken, in de grond had Hecker gelijk, waar hij Hasebroek's arbeid „een handvol 't gehoor afmartelende vertalingen" noemde; we hebben hier in elk opzicht werk van een beginneling. Trouwens vertalen, althans poëzie, is ook later nooit zijn sterkste zijde geweest. Het verdienstelijke ligt hier in de bemiddeling tussen de levende romantiek van Engeland en onze half-ontwaakte nationale letterkunde.

§ 10. Voortschrijden der romantiek omstreeks 1835: pro en contra; Geel, Drost-Potgieter-Heye; de Vriend des Vaderlands, de Muzen.

Men kan omstreeks 1835 inderdaad van een half-ontwaakte nationale letterkunde spreken. Immers niet alleen in de Leidse Rederijkers had de romantiek nieuwe voorvechters gevonden, ook buiten Leiden waren niet onbelangrijke vorderingen gemaakt. Van der Hoop had naast zijn vaderlandse zangen²⁾ romantische stof behandeld o.a. in zijn treurspel *Hugo en Elvire* (1831), *Warschau* (1832), *Willem Tell* (1833), *Het Slot van IJsselmonde* (1834), *Iwan en Pauleska* (1835); Jacob van Lennep had o.a. Byron's *Siege of Corinth* vertaald (1831) en zijn eerste historische roman in het licht gegeven (*De Pleegzoon*, 1833). Van Potgieter waren reeds hier en daar een aantal min of meer romantische bijdragen verschenen, waarover straks nader. De letterkundige, provinciale en volksalmanakken gaven geleidelijk meer romantisch werk, vooral vertalingen — niet altijd even geslaagd — van de buitenlandse romantici. Dit geleidelijk voortdringen van het nieuwe werd echter niet zonder meer door de

1) Idem, p. 42.

2) O.m. *De Koningen en het Leger*, 1831; *Hobein*, 1831; *Aan Holland; God met ons*, 1831; *De Tocht naar Ter-Vueren*; *De Cholera*, 1832; *Aan den generaal Chassé*, 1833, enz.

ouderen of juist, de voorstanders van het klassieke aanvaard. Men was zich nog steeds van een tegenstelling tussen oud en nieuw bewust: er werd nog steeds strijd gevoerd en partij gekozen, ook buiten de Leidse studentenwereld. Zoals Kalff opmerkt: de strijd werd na 1830 meer openbaar, de term „romantisch” werd als een vlag voor een bijzonder soort lading opzettelijk aan de titel van een dichtstuk toegevoegd.¹⁾ Geleidelijk nam het aantal voorstanders toe, al zag men ook het omgekeerde gebeuren, zoals bij Van Kampen, die in 1838 schreef over „de opeengestapelde gruwelen en gemeenheden van Victor Hugo, Dumas, Paul de Kock, Balzac, Jules Janin en juffrouw Georges(!) Sand”,²⁾ en bij Staring, wiens *Kleine Verhalen* als een soort tegengif tegen de buitenlandse romantiek bedoeld werden.³⁾ Tegenstanders waren er nog in menigte, ook waar men die niet zou verwachten. Een breed ontwikkeld geleerde als professor Van Assen in Leiden toonde zich in 1835 in een gesprek over „de affreuzige gistingen der Romantiek” een verklaard tegenstander:

„Het is in deze dagen alsof men het revers van het schoone geven wil; het detail van het afschuwelijke; het tegendeel van het ware. 't Is met de tegenwoordige auteurs als met de Romeinen onder de keizers: perverse lusten, perverse begeerten.....De geest van tegenwoordige tijdvak is de paederastie in de literatuur”.⁴⁾

En Da Costa, niet alleen een romanticus naar de geest, maar die toch ook Byron vertaald had, karakteriseerde omstreeks dezelfde tijd in een van zijn Amsterdamse voorlezingen de romantiek als:

„de manifestatie van iets dat men niet gevonden heeft „noch hoopt te vinden, een gapen naar iets, een blindelings en duizelend omtasten naar ondingen”.⁵⁾

Buiten de hier genoemden waren er nog velen, die zich vierkant plaatsten tegenover alles wat romantiek heette: „zedeverpestende lectuur”, heet het hier;⁶⁾ „'t wil alles, woest en wreed,

1) Kalff: *Gesch.* VII p. 120; Van der Hoop was hier sterk in.

2) *I d e m.*, p. 126/27.

3) Zie p. 26 noot 1).

4) *Dagboek* - Beets op 11-6-'35. „Nog al kras”, tekent Beets er nuchter bij aan.

5) *Dagboek* - Beets op 8-1-'36.

6) A. Ruysch in *Het Kasteel van Tourville*, 1835 [Kalff: *Gesch.* VII p. 113].

tot dolheid zijn geprikkeld", klinkt het elders; ¹⁾ „de heden-
daagsche romantische doolhof- of dolhuis-stijl", schrijft een an-
der. ²⁾ Erkende men al de vorderingen der romantiek, dan ge-
schiedde dit ietwat aarzelend, met zekere spijtigheid, zo b.v. de
uitgevers van Borger's *Dichterlijke Nalatenschap* (1836), die in
hun *Voorberigt* spreken van

„.....onzen Borger: wiens dichttalent het opkomend ge-
slacht wel niet overeenkomstig zal vinden met *de thans
meer en meer zich verheffende school*; doch dat men
vroeger naar *verdienste* wist te huldigen". ³⁾

Wat sterker spreekt de uitgever van Vosmaer's *Nagelaten en
Verspreide Letterarbeid* het uit, waar hij beweert dat „ons le-
zend publiek..... getoond heeft, niet door de buiten- of binnen-
landsche mode-lectuur, met al hare lafheden en gruwelen, ver-
basterd te zijn". ⁴⁾ Beets heeft in 1835 fijntjes gespot met deze
en andere tegenstanders in zijn *Maskerade* (1835):

„Want alles komt — dit zeggen zij die 't weten —
Van Griekenland en Rome; ja misschien,
Had geen van ons een grein genie bezeten,
Was niet de kunst aan de Ouden afgezien;
Wij zouden nauwelijks zien, gaan, drinken, eten
Of slapen kunnen, zonder hen, en wien
Dit vreemd klinkt of onbillijk, ach! dien zouden
Wij voor zeer dom of — zeer romantisch houden.
O Romantisme! o woord van afschuw, schrik
En aakligheid! o geest van kwaad en zonde!
Hoe beeft en trilt en flauwt, elk oogenblik,
De schutsgodin van Hollands Letterkonde.
... ..
't Is wreed van u, dat gij een sloof zoo goed,
Zoo trouw, en zoo eenvoudig bang zijn doet". ⁵⁾

In deze tijd werd nog eens de balans van oud en nieuw opge-
maakt door Jacob Geel in zijn naar inhoud en vorm meesterlijk

1) Klacht van H. Klyn in een gedicht op Loots, 1835 [Kalf: *Gesch.* VII, p. 114].

2) Tollens aan G. D. J. Schotel in *Tollens en zijn tijd*, 1860, p. 197.

3) *Aldaar*, p. V/VI, cursivering van mij.

4) In de 2e druk van dit werk [1839], p. VI.

5) Geciteerd naar de door Beets gewijzigde tekst in *Dichtwerken I*, 1876,
p. 312. In zijn *Dagboek* schrijft B., dat het laatste couplet hem door prof. Siegen-
beek hoogst kwalijk werd genomen: het woord *sloof* had hij zich persoonlijk aan-
getrokken.

Gesprek op den Drachenfels, dat in 1835 afzonderlijk werd uitgegeven. Met de hem eigen onbevangenheid nadert Geel hier het probleem van verschillende kanten, bekijkt het, keert het om en om, maar tot een eigenlijke uitspraak komt hij niet. Of hij hier niet toe komen kon of niet wilde, is niet na te gaan, misschien was zowel het een als het ander het geval. Of de meeste tijdgenoten alles er van begrepen hebben, valt te betwijfelen: niet ieder kan een fijn gestileerd verslag van een reeks professorale twistgesprekken volgen, vooral niet wanneer er een aantal uitwendige gegevens in verwerkt zijn. Een machtwoord van een man, bij de jongeren in aanzien als Geel, had in 1835 even bezielend kunnen werken als D. J. van Lennep's *Verhandeling*: nu bleef de waarde van de *Drachenfels* meer academisch en esthetisch. Van een man als Geel was zo'n machtwoord trouwens niet te verwachten.

Opmerkelijk is, dat Geel's *Drachenfels* eindigt met een venijnige uitval tegen de „Fransche romantische school”.¹⁾ Trouwens het merendeel der boven aangehaalde uitlatingen van tegenstanders betrof, behalve Byron, de Franse romantiek. De Hollandse godsdienstzin en de Hollandse degelijkheid vonden hierin bitter weinig te waarderen. Een werkelijk nationale romantiek moest dan ook noodwendig anders zijn dan de Franse en Engelse imitaties, zoals die tot dusver door Van der Hoop, Van Lennep, Beets, Hasebroek en anderen waren geleverd, zou Lulofs' voorspelling van 1833 waarheid worden: „een bezadigd Romantismus zal op den duur hoe langer hoe meer veld winnen”.²⁾ Intussen was van andere zijde al in deze nationale richting gewerkt door het driemanschap Drost—Bakhuizen—Potgieter, waarbij Heye min of meer als impresario opgetreden was.

Potgieter had al in zijn Antwerpse tijd onder Willems' invloed met de Engels-Franse romantiek kennis gemaakt en, na zijn terugkeer in Amsterdam, contact gezocht met Van Lennep en Van der Hoop, in die dagen de meest moderne jonge auteurs. Hij was toen nog weinig meer dan een jong romantisch dichter, die bescheiden luisterde naar de raadgevingen van zijn Amsterdamse mentor De Vries en zich altijd wat achteraf hield op de bijeenkomsten van Nayler's Society. Hier werd zijn kennis vooral van de nieuwe Engelse letterkunde, uitgebreid: na Goldsmith, Sterne, Scott

¹⁾ In Jacob Geel 6, 1895, p. 235.

²⁾ In zijn Hugo-vertaling van 1833 [Kalf: Gesch. VII, p. 129].

en Byron maakte hij kennis met Sheridan, Percy, Moore, Dryden, Keats en Shelley. En al werkte hij mede aan de voornaamste almanakken en Yntema's *Letteroefeningen*, toch zag hij steeds duidelijker de achterstand in onze letteren, vergeleken met de buitenlandse. Zoals hij het later zeggen zou:

„de dagen der eenzijdige bewondering onzer inheemsche lettergaarde waren geteld, toen de vreemde, voor wie tot deze bronnen wilde gaan, ontsloten bleken, de vreemde, omstreeks het vroegste vierde dezer eeuw be-
tooverend door hare bloesems en hare vruchten”.¹⁾

De Zweedse reis had zijn blik verruimd niet alleen, maar de ietwat zwaarmoedige jonge dichter²⁾ tot man en kunstenaar gevormd, wat uit zijn *Noorden* blijken zou. Na zijn terugkomst in Amsterdam echter werd hem pas de richting gewezen die hij zijn leven lang zou blijven volgen, door de kennismaking eerst met Heye en door deze met Drost en Bakhuizen.

Door persoonlijke relaties met Van der Chys in Leiden, de redacteur van de *Vriend des Vaderlands*, kon Heye beschikken over de rubriek *Aankondigingen en Beoordeelingen* in dit tijdschrift.³⁾ De veelzijdige, maar wel wat oppervlakkige jonge dokter, in 1832 reeds gepromoveerd, liet het meeste werk aan zijn jongere vrienden over, al speelde hij graag de „Herr Direktor”. Van het viertal, dat sinds voorjaar 1833 geregeld bijeenkwam en druk correspondeerde⁴⁾ — Bakhuizen hield zich hierbij wat op de achtergrond — werd Drost gaandeweg de leider. Uit de briefwisseling tussen de jonge vrienden blijkt, hoe zij elkaar op buitenlandse meesterwerken wezen, elkanders werk beoordeel- den, soms gezamenlijk een artikel of critiek voor de *Vriend* ge- reed maakten. Hun samenwerking had voorlopig dit resultaat, dat zij, de buitenlandse Romantiek hogelijk waarderende, onze eigen letterkunde tot eenzelfde hoogte opgevoerd wilden zien⁵⁾

1) A. Verwey: *Het leven van Potgieter*, 1903, p. 192.

2) In een brief van 24-8-'32 moet De Vries hem in Zweden nog moed inspreken: „Ik verbeelde mij dat gij al te Duitsch over het gevoel, geluk enz. oordeelt”. — J. H. Groenewegen: E. J. Potgieter, p. 76¹⁾.

3) Hoe dit zo kwam, wist Potgieter zich later niet meer te herinneren: Van der Chys' arbeid op numismatisch terrein, die in 1833 meer van hem ging vragen, is er stellig niet vreemd aan geweest.

4) Zie hiervoor J. M. de Waal: *Briefwisseling v. A. Drost met Potgieter en Heye*, *Tschr.* XXXVII p. 81-151 en van dezelfde auteur Aernout Drost, 1918.

5) Hoezeer zij zich ergerden over de stand van onze letteren tegenover het buitenland, blijkt uit Potgieters uitlating in een brief aan Drost Juni '34: „1830-34 heeft Van der Hoop tot dichter, Van Kampen tot geschiedschrijver, Van Lennep tot navolger van „Te souviens-tu?” en Doyer tot bespiegelaar. „Où en sommes-nous venus?” — De Waal: *Brief w.* p. 141.

en dit wilden bereiken door een betere nationale critiek, degelijker en oprechter dan de toenmalige tijdschriften die konden of wilden geven. De jonge Aernout Drost was stellig de stuwende kracht in de „bent” van de *Vriend*: hij is het geweest, die Potgieter haast tegen diens zin tot criticus heeft gevormd; hij was het ook, die hem op ons nationaal verleden wees.

De medewerkers aan de *Vriend*, deze grondleggers van onze nationale romantiek, waren allen Amsterdammers. Toch had Drost in Leiden gestudeerd, en was Bakhuizen — op zijn bijzondere wijze — er in deze tijd nog steeds aan het studeren. Merkwaaardig is het, dat er aanvankelijk zo weinig contact heeft bestaan tussen deze Amsterdammers en de Leidse romantici, wat toch voor de hand gelegen zou hebben. Natuurlijk kende Hasebroek de Leidse Jager Heye, maar tot meer dan een oppervlakkige kennismaking, ook met Drost en Bakhuizen in hun Leidse jaren, was het niet gekomen. Zoals Hasebroek later aan Potgieter schreef,¹⁾ herinnerde hij zich beiden „met genoegen”, maar kende Bakhuizen in Leiden niet nader; „even ongelukkig was ik met Drost”.

Eerst kort voor de verschijning van *De Muzen* kwam contact tussen Rederijkers en Amsterdammers: de middelaar was Nicolaas Beets, die op verzoek van Bakhuizen medewerker werd aan de *Vriend*²⁾ en in Augustus 1834 in Haarlem met Drost kennis maakte.³⁾ Enkele dagen later hoorde hij in een gesprek met Heye en Drost van hun plannen omtrent een eigen kritisch tijdschrift.⁴⁾ De redactie was toen blijkbaar bezig copie voor het eerste nummer bijeen te brengen: Beets vestigde de aandacht op een gedicht van Hasebroek, *Vondel's vermaking*, dat hij een maand te voren van zijn vriend gekregen had. Dit was voor Heye aanleiding om Beets enige weken later te vragen of hij Hasebroek niet kon bewegen „zonder hem teveel mee te delen, — *Vondel's vermaking* aan de Muzen af te staan”.⁵⁾ Hier is echter niets van gekomen; waarom, heb ik nergens kunnen vinden. Dat Heye echter wel degelijk Hasebroek als een der toekomstige helpers beschouwde, blijkt uit zijn brief aan Beets in November van hetzelfde jaar, die tevens belangrijk is, omdat hier de Nederlandse letterkundigen genoemd worden, die tot medewerking zouden worden aangezocht:

1) Brief van 16-1-'37, p. X, XI.

2) Dagboek - Beets op 28-1-'34.

3) De Waal: Aernout Drost, p. 29.

4) Dagboek - Beets op 13-8-'34.

5) I d e m op 2-9-'34.

„In de volgende week zult ge (pro forma) eene uitnodiging tot medewerking aan de Muzen ontvangen; zij kunnen als dan met onze namen, te weten wat het men-gelwerk betreft, voor den dag komen. Ook *Hasebroek* ben ik voornemens eene dergelijke te zenden. Zorg bid ik U hem ter inzending aan te sporen; Uwe kiesche smaak zij het aanbevolen hem iets regt goeds te doen uitkiezen; ik zoude hem ongaarne iets terugzenden of belangrijke aanmerkingen er op moeten maken. — De uitnodigingsbrieven zullen overigens door mij slechts aan een zeer klein getal menschen gezonden worden; waaronder Geel, Staring, Lulofs, Den Tex de voornaamste zijn”.¹⁾

Of een dergelijke uitnodiging tot medewerking Hasebroek bereikt heeft, ook nadat hij *Vondels vermaking* niet kon of wilde afstaan, blijkt nergens. Voor zover dit valt na te gaan, is geen enkele bijdrage van zijn hand in de Muzen verschenen. In een recensie van de *Muzen-Almanak* en de *Almanak voor het Schoone en Goede*, die Beets voor *De Muzen* zou leveren, heeft Hasebroek Beets' eigen bijdragen voor deze jaarboekjes voor zijn rekening genomen; ²⁾ door het ontijdig einde van het tijdschrift echter is deze recensie in de *Vriend* verschenen. ³⁾

De poging van de Amsterdamse romantische jongeren, die met hun tijdschrift „den engen kring, waarin (de) letterkunde zich (bewoog) wilden verwijden” en „door vergelijking met het uitheemsche, de eenzijdigheid pogen te verbannen”, was dus mislukt. Allereerst wel aan de dood van Drost valt het toe te schrijven, en verder aan de betrekkelijke onverschilligheid van het ontwikkelde publiek, dat de degelijke inhoud van de weinige afleveringen niet meer lezers heeft getrokken. De Leidse jongeren zagen het échec wel degelijk als een nederlaag, die zij aan de nationale laksheid weten:

„de Muzen waren te nieuw, te elegant, te goed bewerkt, dan dat zij bij onze hupsche landgenooten steun en onderstand zouden hebben kunnen vinden om derzelfver duur te verzekeren; zij moesten onderdoen voor het ijskoude flegma van verreweg het grootste deel der Hollan-

1) Heye aan Beets 9-11-'34 [In *Dagboek-Beets*]; men lette op de enigszins pedante houding van de „Direktor” tegenover Hasebroek.

2) *Dagboek-Beets* op 4-12-'34.

3) *De Vriend des Vaderlands*, 1835, p. 61 vlgg.

ders, die te veel afkeer van uitersten, zoowel in het goede als in het slechte, voeden, dan dat zij niet liever in alles den zoo hoog geroemden middelmaat zouden achten..... Vandaar dan ook dat de Letteroefeningen, en Letterlievende Maandschriften, waarin men alles vindt behalve kennis van zaken en waarheidsliefde, steeds blijven bloeijen, en dat de Vriend des Vaderlands (die wij nu hebben aangenomen) zoo weinig gelezen wordt".¹⁾

§ 11. Hasebroek's aandeel in de Vriend.

De *Vriend* werd dus weer — bij gebrek aan beter — de spreekbuis van de jonge romantici, ditmaal echter niet van de Amsterdamse, maar van de Leidse bent. Heye deed in die tijd al heel weinig: hij leed, naar hij later aan Hasebroek schrijft, sinds de dood van Drost aan „een volslagen lusteloosheid, dofheid en traagheid".²⁾ Potgieter en Bakhuizen hadden zich aan de moeilijke arbeid gezet, Drost's letterkundige nalatenschap te bezorgen. Zodoende zocht Van der Chys naar een nieuwe helper voor de *Vriend* en vond deze in Nicolaas Beets.³⁾ Deze plaatste al dadelijk in begin 1835 het door hem en Hasebroek geschreven artikel over de bovengenoemde almanakken en heeft in dit jaar overigens ook heel wat copie geleverd. Echter zien wij in deze jaargang Hasebroek ook, en voor het eerst zelfstandig, als criticus optreden, in een uitvoerige recensie van Van der Hoop: *Het Slot van IJsselmonde*⁴⁾ naast een even uitvoerige aankondiging van Beet's *Kuser*.⁵⁾ Het is dus Beets geweest, die zijn oudere vriend tot criticus heeft gemaakt: het loont de moeite na te gaan, of enige invloed van het Amsterdamse voorbeeld in Hasebroek's critiek te bespeuren valt.

In de bovenbedoelde Almanakken-recensie trekken de vrienden van leer tegen de gelijkvloersheid, met name bij Van Pellecom, die we later nog weer zullen ontmoeten. Ook Brester komt

¹⁾ Beynen: *Lotgevallen* enz. p. 38, 39.

²⁾ Heye aan Hasebroek 2-11-'36. A.U.B. Ed. 80.

³⁾ „De goede, vervelende man heeft het zoo geducht op de oogen, dat hij de zorgen voor „De Vriend des Vaderlands" voor 't oogenblik geheel aan mij overdoet." — *D a g b.* - Beets op 14-2-'35.

⁴⁾ *V. d. V.* 1835, p. 201 vlgg.; door de Waal: Aernout Drost, p. 69 ten onrechte aan Heye toegeschreven, door Hasebroek later uitdrukkelijk als van zijn hand erkend [*H.* aan Potg. 27-2-'30, p. XXXVII].

⁵⁾ *V. d. V.* 1835, laatste afl.: dat Hasebroek de auteur hiervan is, blijkt uit *D a g b o e k* - Beets op 6-11-'34: „H. leest mij een opstel over *K user* voor, dat hij in de *V. d. V.* plaatsen wil", en uit een eigenhandige aantekening v. Beets op het ex. der recensie [*Archief-Fam. Beets*].

er niet zonder kleerscheuren af. Van zelfcritiek blijkt al heel weinig: vrij naïef klinkt het:

„Ondertusschen kwam het mij voor, dat over het algemeen het door onze jeugdige Dichters bijgedragene niet het slechtste, maar veeleer het belangrijkste gedeelte..... uitmaakt, en dat de Redacteur groote verplichting heeft aan zoo vele jongere vernuften, als hier waardiglijk hunne plaats bekleed hebben, waar zoo vele mannen van meerdere of mindere beroemdheid..... stukken van weinig waarde leverden”.¹⁾

Heye krijgt „eene eerste plaats onder de Hollandsche Zangers”, Hasebroek „heeft..... zijn uitnemend talent doen kennen” en is „een geboren Dichter, en..... waardig kweekeling der Bilderdijksche Schole”.²⁾ Omgekeerd heeft Hasebroek voor Beets niets anders dan lof: „de hooge vlugt zijner dichterlijke genie” en „het hem kenmerkend diepgaand gevoel des harten” worden om strijd geprezen.

Is hierin dus, althans voor zover Hasebroek betreft, van critiek geen sprake, heel anders zien wij hem optreden in zijn recensie van Van der Hoop, een artikel van bijna twintig pagina's, getekend P. P. Dit is een critiek in optima forma, en zoals tot nu toe in geen enkel tijdschrift behalve de *Vriend* geleverd was, een critiek zoals Drost en Potgieter die wensten. Men staat verbaasd — evenals bij artikelen van de jonge Bakhuizen, van Beets, en het Gids-prospectus — over de mannelijke, forse toon, over de rustige zelfbewustheid van de 23-jarige auteur.

Het artikel draagt een motto, aan Byron ontleend: „The poet who executes best is the highest, whatever his department and will ever be so rated in the world's esteem”. De inleidende zin wijst al dadelijk in een bepaalde richting: „vrij van alle vooringenomenheid met eenige school” wil de criticus „liever het *hoe van den inhoud* dan het *waarom van den vorm*” tot onderwerp van zijn beschouwing maken. Dan volgt lof voor het Dichterlijk verhaal, dat „sedert het Romantismus onzer dagen de poëzy van hare klassieke vormen ontdaan heeft”, door zijn „eenheid in verscheidenheid..... bijna alle genres van dichtkunst vermag in een te smelten”. Met juist inzicht constateert Hasebroek, dat

¹⁾ V. d. V. 1835, p. 151/52.

²⁾ Idem, p. 154/55.

„de tijd der epische poëzy voorbij is” Voor lyriek is er, vooral na Byron's voorbeeld, ook in het Dichterlijk verhaal plaats, met name wanneer het „ethical poetry” betreft.

Nu volgt een opmerking over de dichter Van der Hoop in het algemeen — en hier blijkt al duidelijk, dat deze romanticus pur sang de bent van *Muzen* en *Vriend* teleurgesteld had —:

„Wij hebben *Van der Hoop* met bewondering zien aanvangen; wij hebben hem met belangstelling gevolgd, hij vergeve ons, dat onze toejuiching hem minder getrouw is gebleven dan zijn veel schrijvende pen aan het vaderlandsche publiek; want, hoe hij het noemen moge — Poëzij, Warschau, Willem Tell, Beleg van Leiden, Slot van IJsselmonde en Verhalen in poëzij — dat noemen wij geen klimax!..... wij zijn toch altijd in hem bedrogen geworden, en wie deze gewaarwording niet met ons deelt, stelt minder belang, dan wij, in de vaderlandsche kunst.....”.¹⁾

In de nu volgende ontleding van het gedicht illustreert Hasebroek telkens met aanhalingen, dat Van der Hoop minder geeft dan waartoe hij in staat is, en er vaak maar op los heeft gerijmd. Waarom „zoo vele bladzijden gevuld..... zonder dat ééne enkele nieuwe gedachte, één fiksche greep de moeite der berijming beloonen”, waarom „vlugtig neêrgeworpene rijmen voor poëzij op te disschen?” — Een fragment, beginnend: „'k Min o Maas! uw groene zoomen”: plaatst Hasebroek naast Byron's „And I have loved thee Ocean”: waarvan het een navolging is; „het eene is een heerlijke Ode, het andere berijmd proza”. — Hasebroek toont — als later — een afkeer van Van der Hoop's „moderne” woordkoppelingen als *waterlusthof*, *nachtschaauwstranden*, die „zijn poëzij nog altijd ontsieren, ofschoon wij erkennen, dat hij in dezen zijn smaak aanmerkelijk gezuiverd heeft”.²⁾ — Bombast wordt herhaaldelijk gesignaleerd en bespottelijk gemaakt:³⁾

„De regen heeft der vlechten goud
Waarin de lamp heur beeld beschouwt

1) V. d. V. 1835, p. 203.

2) Aardig is hier de bezonken toon van meerderheid!

3) Hier doet Hasebroek sterk denken aan de jonge Kloos, b.v. in diens critiek op Bohl's *Canzonen*.

En vrolijk vlammend feesttij houdt
Met stroomend water overplast",

schrijft Van der Hoop.

De criticus tekent hierbij aan:

„Eilieve help nu kijken, lezer! *Een lamp*, die niet alleen *haar beeld beschouwt* in den glans van Odilde's harem, neen, maar daarin bovendien vrolijk vlammend feesttij houdt!! Zie, zoo iets had *Van der Hoop* bij nauwkeurige correctie niet over het hoofd kunnen zien".¹⁾

Even leuk is de opmerking bij:

„Als 't slot verkeerd tot gruis,
In stof daarhenen dwarlt op d'aâm van 't windgesuis".

„Dat durven wij een windgesuis heeten, zooals er thans aan de Merwe niet meer waail. Hoe vele fouten zijn niet enkel door overhaasting des Dichters veroorzaakt?"

Naast scherpe, maar juiste aanwijzing der zwakke plaatsen prijst Hasebroek even eerlijk, waar hij dit kan, en geeft ook in dit geval de bewijplaatsen.²⁾ De critiek in zijn geheel is voor Van der Hoop niet gunstig, maar maakt de indruk van een ernstig streven naar objectiviteit, met nauwkeurig afwegen van het goede en het slechte.

Het slot is nog weer een duidelijke herhaling van het programma der Muzen:

„Wij althans zullen, op den ingeslagen weg voortgaande, hem, (V. d. H.) *en zoo vele anderen* tegen de bedwelmung (dezer) weinig berekende lofuitingen blijven waarschuwen: en door de roede der kritiek gematigd, doch met kracht te zwaaijen, ons betoonen *de Vriend des Vaderlands* te zijn, terwijl wij onze pogingen inspannen ter bevordering van den bloei der *Vaderlandsche Poëzij*".³⁾

Flink en zelfbewust is de toon van de jonge criticus, volkomen in de lijn van het komende Gids-programma: onbevooroordeeld

¹⁾ V. d. V. 1835, p. 208; het telkens zich tot de lezer wenden is typerend voor Hasebroek's critieken.

²⁾ Zo o.a. p. 207, 275, 276, 280, 281.

³⁾ p. 282.

opbouwende critiek leveren, ter verheffing van het peil onzer vaderlandse letterkunde.¹⁾

De *Kuser*, waarop hij tijdens het ontstaan al herhaaldelijk critiek had geleverd,²⁾ heeft Hasebroek alleen willen aankondigen. Hij koos hiervoor de vorm van het littéraire gesprek zoals Van Lennep en later Drost dit hadden gedaan,³⁾ en leverde zo zijn eerste literaire proza-fragment.⁴⁾ Willem (Hasebroek) leest in een beschaafd milieu de *Kuser* voor: de indruk op de verschillende hoorders moet dan de waarde van het gedicht aantonen. Met enig welgevallen wordt de *opdracht* — aan Hasebroek zelf gericht — aangehaald, dan de inhoud behandeld. De jonge Erma is het gevoelige type: het romantische treft haar sterk. De oudere Fanny stelt ietwat spottend de vraag, of de jonge dichter deze hevige hartstochten wel al uit ervaring kent, en of hij nu zelf ook zo'n mensenhater en sombere dweper is. Hier solt Hasebroek een beetje met het Byronianisme van zijn vriend, maar voor het overige vindt hij veel te prijzen.

Het motto — natuurlijk heeft ook deze aankondiging er een — is voor de ingewijde doorzichtig: „waar gij de vierschaar spant, daar valt het vonnis zacht (Spandaw)”; de ondertekening luidt Willem F.⁵⁾

De stijl van Hasebroek's proza is in deze schets veel conventioneeler dan in bovengenoemde critiek. Deze tegenstelling blijft, ook wat zijn later werk betreft, altijd merkbaar.

§ 12. De bundel Poëzy; oordelen en critieken.

Hasebroek heeft geen andere bijdragen voor de *Vriend* meer geleverd: de eerste helft van 1836 heeft hij besteed aan de voorbereiding voor zijn proponentsexamen en de uitgave van zijn eerste bundel *Poëzy*; vanaf najaar 1836 namen zijn predikambt en de *Gids* hem in beslag.

Bedoelde bundel verscheen in de herfst van 1836⁶⁾ bij Bohn

¹⁾ Dat de ijdele Van der Hoop deze frisse critiek niet kon verdragen, is begrijpelijk: zijn geprikkeldheid veranderde in woede, toen Hasebroek hem later meedeelde dat hij de recensent was geweest. V. d. H. beschouwde dit als verraad van degenen, die als Rederijkers zo hoog met hem liepen en trachtte zich te wreken.

²⁾ Dit zegt Beets in zijn *Dagboek*: hij zond H. telkens fragmenten; zie p. 38.

³⁾ Drost in zijn critiek van de *Jaarboekjes van 1834*. — V. d. V. 1834.

⁴⁾ Zelf zinspeelt hij hierop aan het slot, waar hij spreekt over „deze mijne Opera Omnia”.

⁵⁾ Deze typisch-romantische pseudoniemen-ziekte is overigens een van de grootste bezwaren bij een onderzoek in deze periode: Potgieter b.v. gebruikt er in de eerste 5 *Gids*-jaargangen niet minder dan 29!

⁶⁾ Kalf: *Geschied.* VII, p. 306 noemt ten onrechte 1837 als het jaar der verschijning.

in Haarlem, zonder voorbericht — voor die tijd iets bijzonders — met een sobere opdracht „aan mijn vriend Nicolaas Beets”. De gedichten, voor het grootste deel reeds eerder gepubliceerd in de Almanakken, zijn niet chronologisch gerangschikt, wat uit de aangegeven jaartallen blijkt. Slechts een enkel reeds elders geplaatst gedicht is niet opgenomen: ook hier blijkt weinig van zelfcritiek.

Wat is nu de totaalindruk van deze poëzie als woordkunst? Vergeleken met het werk der ouderen staat dat van Hasebroek stellig hoger, al bereikt hij hier lang niet de hoogte van zijn voorbeeld Bilderdijk. De verzen zijn welluidend, ze lopen goed, gemeenplaatsen of stoplappen vindt men vrijwel nergens, er zijn wel aardige passages aan te wijzen, maar toch — de lezer voelt dat er iets aan ontbreekt, dat ondefiniceerbare, wat echte poëzie kenmerkt, en wat men b.v. telkens aantreft in de eerste gedichten van de jonge Beets. Een enkele maal weet Hasebroek het te grijpen, b.v. waar hij van Bilderdijk zegt: „Hij zong de vale velden groen”,¹⁾ maar de totaalindruk is toch wel, dat Hasebroek bijna dichter is geweest. Hij was zich hiervan trouwens wel bewust en heeft het, toen zowel als later, herhaaldelijk uitgesproken.²⁾ Hij wilde dan ook in de eerste jaren na 1836 niet meer dichten en bleef doof voor de smeekbeden van Immerzeel. „Rijmelaars als ik moesten hun tijd van uitscheiden beter weten te kiezen dan die van beginnen, die nooit had moeten aanbrenken”, schrijft hij aan de laatste in 1838.³⁾

De vorm is sterk afwisselend: vier-, vijf-, zesvoetige jamben, enkele gedichten in anapesten, veel variatie in de strofenbouw. De vertalingen naar Schiller's *Glocke*⁴⁾ en Byron's *Stanzas written on the road between Florence and Pisa* doen, waar de vertaler het oorspronkelijke ritme wilde behouden, gewrongen aan.⁵⁾

„Meesterwerken”, „heerlijke verzen” — deze benamingen lijken op zijn minst overdreven, wanneer men vergeet, dat deze bundel in 1836 verscheen. De hymne *De Vrouw*,⁶⁾ die het sterkst de aandacht trok, en waaruit Ten Brink met welgevallen

1) *Poëzy*, p. 21.

2) Zie o.m. *Sneeuwkllokjes*, p. IV, 151, 172; *Windekelken* p. 240; *Winterbloemen*, p. 19, 58, 275; *Vesper*, p. 38, 158, 174, 227, 303.

3) Hasebroek aan Immerzeel Sept. '38. - K. B. portef. 133 C 11.

4) p. 129 vlgg.

5) p. 116; de titel van dit gedicht door Schults: *Het Byronianisme in Nederland*, p. 99³⁾ onjuist opgegeven.

6) p. 33 vlgg.

nog fragmenten aanhaalt,¹⁾ klinkt ons nu te traditioneel, te rhetorisch. In de enkele gelukkige passages treft ons meer de gedachte dan de vorm:

„Het is zoo zoet, eens knopjens geur te vangen,
Voor dat zijn kelk zich bloot geef aan de lucht!”²⁾

Hoe vertoont zich de *mens* Hasebroek in deze gedichten? Alereerst als een religieuze natuur, al is hij ook hier traditioneel in zijn opvattingen. Behalve in het gedicht *Mozes* — een der zwakste overigens — en *Kerstmacht* wordt geen uitgesproken godsdienstige stof behandeld, maar bladzij na bladzij toont de gelovige Christen — en juist in dergelijke passages is de dichter op zijn best. Zo in *Jong Meisjen*:

„En toch..... God schiep u niet in toorn zoo heerlijk!
Hij haat ze niet die hij zoo blank bekleedt!
Slechts dat het lam Hem om zijn vacht vergeet,
Maakt d'oogenlust der schoonheid onbegeerlijk”.³⁾

Evenzo is de slotstrofe van *Bruid*:

„Maar zoo (verhoed' het God!) u leed verbeidt,
Kom dan tot mij van andrer hart verdrongen,
Daar was er Een die bad toen andren zongen;
Daar is er Een, die weent wanneer gij schreit!”⁴⁾

Heeft Hasebroek een „zwarte tijd”⁵⁾ gekend, als zijn vrienden Beets, Kneppelhout en Gewin? Op zijn eigen uitlatingen afgaand zou men zeggen van wel, waar hij zich noemt „bewonderaar van jongs af van het genie des Britschen dichters, met wien ik eens in mijn „zwarten tijd” heb gedweept”.⁶⁾ Eigenaardig nu is, dat hij zijn bewonderend *Aan Lord Byron*, dat uit deze periode dateert, niet in *Poëzy* heeft opgenomen:⁶⁾ uit zijn *Kuser*-aankondiging blijkt trouwens al, dat hij het Byronianisme niet au sérieux nam. Hasebroek's weltschmerz — we wezen er reeds in

1) In zijn *Geschiedenis der N. N. Letteren*, I, p. 298.

2) p. 42.

3) p. 43.

4) p. 51.

5) Schults beweert [*Het Byronianisme*, p. 122] ten onrechte, onder verwijzing naar Kalf: *Gesch.* VII, p. 315, dat de benaming „zwarte tijd” door Hasebroek geïnspireerd is. Dit zegt Kalf t.a.p. niet; bovendien noemt Beets zichzelf duidelijk als „de schrijver, die... het geluk gehad heeft... voor (dezen) zielstoestand... een naam te vinden welke sedert in Nederland gangbare munt is geworden”. — *Dichtwerken*, 1876, II, p. 168.

6) J. P. Hasebroek: *Op de Bergen*, 1861, II, p. 125.

7) Het verscheen eerst in *Nieuwe Windekelen*, 1864, p. 1 vlgg.

het begin van dit opstel op — was echter, natuurlijker, en dit romantisch verlangen is altijd de grondtoon van zijn werk gebleven. In deze jeugdgedichten is bijna overal een zekere zwaarmoedigheid of wil men, zwaartillendheid, die zelden geforceerd lijkt: de karakteristiek „overdreven onnatuurlijk zwaarmoedig en schicksalachtig”¹⁾ is dan ook wel wat sterk. Het gedicht *Weemoed*²⁾ mag zwaarmoedig lijken, het is het tegengestelde van „schicksalachtig” in zijn echt-Christelijk Godsverlangen. De stemming is hier treffend weergegeven:

„’t Is Weemoed, die aldus de zielen stemt;
Gemengd gevoel, dat zaligt en beklemt:
Aan reden vreemd; van ’t lichaam onafhankelijk:
Zoo licht verwekt als wijkend; ras vergankelijk,
Maar duurzaam in zijn invloed; slechts ontwaard
Door ’t hart, dat meer en hooger vraagt dan de aard.
... ..
Als of de ziel, nu in ons stof verhuisd,
Herdenken kon hoe ’t heilig palmloof ruischt.”

Van enige belangstelling op maatschappelijk terrein is nergens in deze bundel iets te bekennen: het pauperisme van die dagen, evenals de politieke en kerkelijke onrust schijnen — zoals reeds opgemerkt werd — aan de jonge Hasebroek voorbijgegaan te zijn.

Op één typische trek moet nog gewezen worden: de eerbied voor de vrouw, of deze nu bruid of meisje of moeder is — een eerbied waarin een zekere schuchterheid niet te miskennen valt.

Wanneer Hasebroek later bij een nieuwe uitgave van deze *Poëzy*³⁾ zijn eigen beeld schetst, vinden wij de bovengenoemde karaktertrekken terug:

„Een dweepende geestdrift allereerst voor de Kunst, waaraan ik de zoetste indrukken van mijn jongelingsleven had te danken gehad; een bijna godsdienstige eerbied voor de Vrouw in al de verschillende betrekkingen en toestanden van het vrouwelijk leven; een diep en innig besef eindelijk van de heerlijkheid van het Christendom...”⁴⁾

1) Helv. v. d. Bergh aan Potgieter 8-9-’38 [V. Rijn: N. Beets I, p. 422].

2) p. 118 vlgg.

3) J. P. Hasebroek: *Poëzy*, tweede veel vermeerderde druk, Haarlem z.j.

4) Voorherigt.

Eerlijk voegt hij aan het laatste toe: „dat ik echter tot dusver meer als dichter bij bespiegeling, dan als Christen bij zalige ervaring kende”. En de predikant van 1852 kan in „dat dweepen met de Poëzij en de Liefde zelve” niets anders zien dan „een vrage naar Hem, die de hoogste schoonheid, zoowel als de hoogste Liefde is”.

Niet alleen de Leidse vrienden kregen een exemplaar van *Poëzy*, ook Immerzeel, Da Costa, Van Lennep, Potgieter, Withuys, Bogaers, Tollens en Heye.¹⁾ Het geschenk aan de eerste was niets anders dan een beleefdheidsgebaar voor de man, die Hasebroek op zijn literarisch paadtjen²⁾ geholpen had. Da Costa, de reeds lang zwijgende dichter, was Bilderdijk's apostel, Van Lennep de Legenden-dichter, Withuys de van ouds gerespecteerde door de Rederijkers. Dat Heye en Potgieter bedacht werden, spreekt vanzelf en wijst op Hasebroek's streven naar aansluiting. Van Lennep bewondert de „rijkdom van gedachte” en de „juistheid der uitdrukking” en verzekert nog eens weer dat *hij* nu „basta zegt..... op mijn stal is zelfs geen hooi meer voor Pegasus voorhanden”.³⁾ Tollens is een en al lof en verheugt zich „dat onze vaderlandsche poëzij door hare jeugdige beoefenaars zoo kennelijk aanwint in waarde”.⁴⁾ Ook Bogaers juicht „eene bloeiende lente” toe, „rijker alreede, dan zoo menigen zomer”, Hasebroek en Beets zijn „ware poeëten.”⁵⁾ Da Costa heeft natuurlijk lof voor zijn broeder-in-Bilderdijk, maar toont in een opmerking zijn helder inzicht: „Geef U niet te zeer toe in zekere weekheid van aandoening; die zelfs op Uwe anders recht aangename versificatie invloed heeft..... Wellicht is die prikkel van al te groote gevoeligheid aan te grooten invloed van buitenlandsche hedendaagsche letterkunde toe te schrijven. Ik ben ver van die geheel weg te werpen; doch het voorbeeld van Bilderdijk is ook in dezen betrachtenswaard”. Het slot typeert Da Costa: „Een zekere stevigheid is noodig zoo in het vers, als in de ziel, zullen onze verzen naar de ware bestemming onzer Nederlandsche poëzij, God en Zijne Waarheid

1) Immerzeel zorgde voor de expeditie: H. aan Immerzeel 20-10-'36. — K.B. portef. 133 C. 11.

2) H. aan I. Sept. '38.

3) Van Lennep aan H. 31-10-'36. A.U.B. Ed. 117; H's antwoord hierop in M. F. v. Lennep: *Het leven van Mr. J. v. Lennep*, I p. 217.

4) Tollens aan H. 9-11-'36. A.U.B. Ed. 199.

5) Bogaers aan H. 28-10-'36. A.U.B. Ed. 24; „een locus communis” schrijft H. aan Beets 10-11-'36 [V. Rijn: N. Beets II, p. 105].

eenmaal verheerlijken".¹⁾ Heye, „le pauvre hypochondre", zoals hij zich met de hem eigen overdrijving noemt, schrijft: „Gij zult met..... regt den Dichter der Vrouwen worden" — een opmerking, die Hasebroek met zekere ingenomenheid voor Beets copiëert.

Hasebroek kon dus tevreden zijn met deze persoonlijke waar-deringen: Oud- en Nieuw-Holland hadden zijn poëzie met ingenomenheid begroet. Potgieter antwoordde niet: zijn oordeel zou in *De Gids* verschijnen.²⁾ Het was zeer gunstig: onder aanhaling van uitvoerige citaten prijst de criticus Hasebroek als iemand, „die eene onderscheidende plaats bekleedt onder onze jeugdige dichters"; zijn gedichten „verheffen zich tot de hoogte der objectiviteit", een uitzondering tegenover het genre, dat men „naar verkiezing het huiselijk of het vervelende" kan noemen. Onze letterkunde „koestert grootsche verwachtingen" van de dichter. Er zijn echter ook bezwaren: er is te veel wat aan Bilderdijk doet denken; de oorspronkelijkheid moet geen gezochtheid worden; er is hier en daar „te ver getrokkenne beeldspraak" en vals vernuft. „De heer Hasebroek wachte zich voor dat blinkende, zijn hoofdgebrek".

Potgieter was nooit onredelijk in zijn critieken, maar Hasebroek komt er hier toch wel bijzonder goed af. De vriendschap tussen beiden — het zal straks blijken — is op de critiek niet zonder invloed gebleven.³⁾

Bepaald onvriendschappelijke gevoelens hebben enige andere uitlatingen over Hasebroek's dichtbundel geïnspireerd. Dat deze alle in of na 1838 komen, bewijst al, dat het minder critieken dan wel wraakoefeningen zijn, klarenstoten in een volgende fase van de strijd der Romantiek, waarin het niet zozeer gaat tussen ouderen en jongeren, als wel tussen de jongeren onderling. Als zodanig komen zij in het tweede deel van deze studie ter sprake; hier volgt alleen datgene er uit, wat werkelijk critiek mag genoemd worden.

Van der Hoop in de eerste plaats dan, erkent⁴⁾ dat Hasebroek „verzen heeft geschreven, die rijk zijn aan denkbeelden, en die veel beloven". Het „sombere waas", over *Poëzy* verspreid, is

1) Da Costa aan H. 25-10-'36. A.U.B. Ed. 42a.

2) *Gids* 1837, B, p. 569 vlgg.

3) Ondanks zijn streven naar objectiviteit was Potg. voor zijn vrienden in zijn critieken toch een ander man dan waar het anderen betraf, vgl. h.v. zijn houding tegenover E. J. Hasebroek en tegenover N. Beets in de *Gids*-recensies.

4) In een anonieme critiek: *Poëzy* door J. P. Hasebroek, in *Alg. Lett. Ms.*, 1838, B, p. 356 vlgg.

weliswaar veroorzaakt „door het navolgen van Engelsche verzen”, maar daarom mogen de gedichten geen „vervelende een-toonigheid” of „gekunsteldheid van gewaarwordingen” vertonen. Vervolgens wordt de bundel doorgelopen van het begin tot het eind, waarbij meer af te keuren dan te prijzen valt. „Plat prozaïsch” is de „mislukte ode op Bilderdijk”; in *De Vrouw* „heerst eene aan monomanie grenzende zucht, om alles van de zwartste zijde te zien”. Zelfs is Hasebroek..... onkies! Enkele slappe regels worden met name genoemd. Wanneer men deze critiek van alle overdrijving ontdoet, schuilt er veel waars in. Men zou kunnen zeggen, dat Potgieter haast alleen het goede, Van der Hoop vrijwel uitsluitend het slechte heeft willen zien. Het een en het ander is een bewijs voor de middelmatigheid van Hasebroek's werk.

Hecker — we haalden zijn Moore-critiek reeds aan — drukt zich nog sterker uit dan Van der Hoop, in de *Aantekeningen* op zijn *Hippokreen-ontzwaveling*:¹⁾

„Wat wanstaltige figuren Hasebroek's samenraapsel van gezochte, vreemdsoortige gedachten en uitdrukkingen slaat, valt ieder in 't oog, wie zijne „Poëzy” slechts doorbladerd heeft. Oorspronkelijk is 't zeker, dat men zich niet schaamt een bruid om 't ander woord toe te snaauwen:

Ik zal U niet met lachjens tegentreden!!

Swaneburg is ook oorspronkelijk geweest; namelijk — ten koste van 't gezond verstand. Wel is 't noodig hier en daar halve bladzijden met streepjes op te vullen, om zóó zelf tot nadenken te komen of ten minste den lezer het te laten komen”.²⁾

De hier zo bespottte streepjes-strofen — die inderdaad een zonderlinge indruk maken — inspireerden ook de jonge Ten Kate, die er in *Braga* een paar maal op zinspeelt.³⁾ overigens zonder boosaardige bijbedoeling.

§ 13. Einde van de Leidse tijd.

Met zijn bundel *Poëzy* sloot Hasebroek bewust zijn Leidse periode, zijn studententijd af. Betrekkelijk vlug was door be-

¹⁾ Aldaar, p. 43.

²⁾ Ook Hecker had reden tot ontevredenheid over Hasebroek wegens een Gids-critiek; zie Hst. II.

³⁾ A. Winkler Prins: *Braga* enz., 1883, p. 112, 145.

middeling van zijn wapenvriend Ds. Veder het beroep naar Heilo gekomen, waar de jonge proponent al enkele malen geprekeerd had. Van aarzeling of bedanken kon geen sprake zijn: Hasebroek nam het beroep met beide handen aan. Hij begreep, dat hij een nieuw tijdperk van zijn leven inging en wilde ook, dat dit in elk opzicht een vernieuwing zou zijn: vandaar zijn afsnijden van het oude. Zelf heeft hij dit duidelijk gezegd:

„Het was een onvergetelijk tijdperk in mijn leven, waarvan de herinnering nog steeds levendig blijft.

De baan des Akademielevens was afgevoerd. Voor mij opende zich een nieuw verschiep. Ik stond gereed den gewijden Herderstaf te aanvaarden. Het liefelijk Heilo riep mij onder zijn groene boomen naar het witte kerkje, waar mijn stem voor de eerste maal aan eene mij zelven toebetrouwde Gemeente het Woord des Vredes verkondigen zou. Zoo stond ik op een groot, ja, het grootste keerpunt van mijn weg en lot op aarde. Daar staande, wierp ik onwillekeurig een blik achterwaarts op het tot dusverre afgelegde pad. Ik gevoelde diep, dat die blik een afscheidsblik was. Ik nam afscheid van mijn „sweet two and twenty”, van geheel mijn dichterlijke jeugd. Bij die overtuiging had ik de behoefte, de dichterlijke uitspruitsels van mijn lente bijeen te zamelen, en tot een eenvoudigen krans zamen te winden. Ik deed het — en mijne *Poëzy* zag het licht”.¹⁾

Voortaan — nam de jonge dominee zich voor — zou de poëzie geen rol meer spelen in zijn leven. „Mijn schild hangt in een ander strijdperk” schrijft hij aan Beets²⁾ en het was hem hiermee ernst: de eerste paar jaren in Heilo schreef hij geen regel poëzie; zelfs Immerzeel kreeg, hoewel hij Beets in de arm nam³⁾, geen gedicht van hem los.

De letterkunde geheel en al vaarwel zeggen kon Hasebroek echter evenmin als Potgieter dit in 1834 had gekund; zelfs zijn de eerste jaren in de pastorie van Heilo, letterkundig gesproken, zijn belangrijkste jaren geweest.

1) In het reeds genoemde Voorberigt bij *Poëzy* 2).
2) H. aan Beets 10-11-'36 [V. Rijn: N. Beets, II, p. 108].
3) Beets aan Immerzeel 24-12-'37 [Idem, I, p. 172].

II. DE PASTORIE VAN HEILO.

1836—1843.

§ 14. De Heilo'se pastorie; de „Kring van Heilo”.

Van najaar 1836 tot de lente van 1843 heeft Hasebroek als predikant in Heilo gestaan. In deze zeven jaren is zowel de auteur als de mens gegroeid, en hierbij heeft het Leven het ten-slotte van de Kunst gewonnen. De dichter, criticus en prozaschrijver Hasebroek treedt geleidelijk op de achtergrond; meer en meer wordt hij de irenische christen, de herder van zijn kudde, wie het om de zegen, die op zijn pastoraal werk rust, niet spijt dat op het gebied van de kunst „de man.....niet heeft gehouden, wat de jongeling scheen te beloven”.¹⁾

De jonge dorpsdominee heeft in de pastorie van Heilo zijn gelukkigste jaren gesleten. In zeker opzicht had hij zijn ideaal bereikt: hij was nu, als Strauss, herder van een kleine dorpsgemeente en in dit ambt, waaraan hij zich naar zijn vermogen wijdde, vond hij volkomen bevrediging. Zijn ongelukkige liefde voor een Leids meisje daargelaten,²⁾ kan men het leven, dat hij met zijn oudste zuster Betsy in de dorpspastorie leidde, bijna een idylle noemen — en zo heeft de oudere Hasebroek zijn Heilo'se tijd dan ook steeds gezien. Betrekkelijk dicht bij Leiden en Amsterdam wonend, verloor hij niet als zo menig plattelandsdominee het contact met kunst en wetenschap, terwijl hij alle voordelen van het buitenleven in een der mooiste streken van ons land genoot. Zijn brieven aan Beets en Potgieter bevatten vooral in het begin dan ook telkens uitlatingen die van blijdschap en tevredenheid getuigen, waarbij enthousiaste beschrijvingen van zijn groententuin niet ontbreken: een typische trek bij de naar het land verplaatste stedeling. Als hij een preek eens bijzonder geslaagd heeft gevonden, last hij een heel fragment in een brief aan Potgieter in. Toch voelt men vooral bij de beschrijvingen wel, dat men in zekere zin met een correspondance littéraire te doen heeft: deze vaak knappe brokjes proza zijn niet geheel spontaan neergeschreven, al welden ze uit zui-vere bron. Zo b.v. de typisch-romantische beschrijving, vrij traditioneel nog, van het schemeruurtje in de pastorie:

¹⁾ J. P. Hasebroek: *Poëzy* 2, Voorberigt.

²⁾ Hij geeft een sterk romantisch getinte beschrijving van het geval in een brief aan Pg. 31-1-39, p. LVIII.

„Na 4 ure blijft de tafel gedekt staan; ik plaats mij aan de kachel en steek een sigaar op: Betsy ontsluit de piano en nu eens geheel in 't donker, alleen door het spookachtig licht der grillige koolvlammen verbroken, dan eens door 't liefelijk schijnsel der lachende maan bestraald, geven wij veelal twee uren van gezellige mijmerij aan ons zelve en onze dienstbaren. Zulk een uurtje is jaren glorie waard. Ge zult u het uitzicht uit de pastorie herinneren: stel u dan voor dat kerkjen, door de lieve nachtvorstin beglansd, het kerkhof, dat ook mij een kerkhof geworden is sedert ik er dat jong geknakte bloempje hielp wegbergen, zijn grauwe grafsteenen somber omhoog heffende, alles zwijgende zoo de stilte niet door den eentonigen slag van 't dorpsklokjen wordt afgebroken en eindelijk de zachtruischende noten, door de dempende dolce half gesmoord, zachtkens aan mijne zijde oprijzende — behoef ik u nog te zeggen wat mij de oogenblikken zijn, aldus doorleefd?“¹⁾

Uit dit citaat zou men haast tot een sentimentele weemoedstemming kunnen besluiten: dezelfde brief bevat echter een uitvoerig verslag van Hasebroek's bezigheden, waaruit blijkt dat hij de practische kant van het leven en van zijn ambt niet uit het oog verloor. Een tweetal beknopte schetsen uit deze tijd heeft Hasebroek later opgenomen in zijn *Studiën en Schetsen*.²⁾ Deze vormen trouwens niet de enige herinnering aan de Heilo'se tijd: in de latere werken van Hasebroek vindt men ze uit alle perioden van zijn leven, tot in een van zijn laatste brieven aan Beets toe.³⁾

Deze herinneringen nu hebben Heilo en de pastorie tot achtergrond, maar handelen voor een groot deel over wat anderen en met hen Hasebroek als de „Kring van Heilo“ hebben aangeduid. Met dergelijke benamingen dient men altijd voorzichtig te zijn, omdat ze zo licht doen denken aan min of meer regelmatige bijeenkomsten van een vrij nauwkeurig bepaalde groep personen. Hasebroek zelf heeft hiertoe meegewerkt, door het „Vrijdagskransje“ van *Dulces* met „den kring van Heilo“ te verge-

1) H. aan Beets 10-11-'36 [Door Van Rijn: Nic. Beets, II, p. 108 ten onrechte op '38 gesteld].

2) Aldaar, p. 331 vlgg.

3) Om. in *Dichten Ondicht* I, p. 180/81; *Vesper*, p. 195; *Hesperiden*, p. 17; *Sneeuwkllokjes*, p. 125; *Het Evangelie van den roem*, p. 19/20; *Gids*, 1884, p. 369; *Dichter-Album*, p. 24.

lijken,¹⁾ al noemt hij onmiddellijk hierna de Leidse Rederijkerskamer als een juister aequivalent van de Dulces-groep. In werkelijkheid bezochten op de meest verschillende tijdstippen veel Leidse, enkele Amsterdamse en sommige Kennemer vrienden de gastvrije pastorie en bleven er vaak logeren. Men was dan in de jaren, waarover hier gesproken wordt, vrijwel zeker Beets als derde literator en vaste bezoeker aan te treffen. Zodoende was er op bepaalde dagen wel eens een vijf- of zestal letterkundigen bijeen in de pastorie of op Nijenburgh. Uiteraard waren dit voor het grootste deel de romantische jongeren, maar deze liepen toch wel zoveel in aanleg en leeftijd uiteen, dat men moeilijk van een „richting of groep van Heilo” zou kunnen spreken, evenmin als men bij een hunner, Hasebroek zelf misschien uitgezonderd, een „Heilo’sse tijd” zou kunnen aanwijzen. De sfeer in de pastorie was zonder twijfel godsdienstig en de meeste bezoekers konden zich hierin zeer goed thuis vinden: toch schijnt de persoonlijke charme van de gastvrouw en gastheer naast hun literaire aanleg en belangstelling, wel de hoofdoorzaak geweest te zijn van dit veelvuldige vriendenbezoek. Na 1841, het jaar van de kennismaking met De Clercq, werd de sfeer in de pastorie meer positief godsdienstig en werd Heilo een van de Réveilhaarden: het literaire element verzwakte toen aanmerkelijk.

Als stille figuur uit deze kring dient allereerst genoemd te worden Elisabeth Johanna Hasebroek, Jonathan’s Editha, de dienende geest in de pastorie. Over haar haast mystiek-weemoe-dige aanleg werd reeds gesproken;²⁾ als haar broer was ze echter ook literair begaafd: in Heilo schreef ze vier romans, die door de critiek niet slecht ontvangen werden,³⁾ en een aantal schetsen in almanakken en periodieken, zoals de *Tesselschade*.⁴⁾ Uit Hasebroek’s brieven aan Potgieter weten we dat de eerste op letterkundig gebied de mentor van zijn zuster was en haar manuscripten critisch doorlas. Haar dankbaarheid over zijn steun bij haar literaire arbeid heeft ze uitgesproken in de *Opdracht* van de roman *Elize*, waarin ze o.m. zegt:

„In de hoop dat mijne verwachting niet zal worden te-

1) *Dichter-Album*, p. 24.

2) Hiervóór p. 8.

3) Potgieter schreef uitvoerig over haar in de *Gids*, 1839, B, p. 488, 532 vlgg.; Huet wijdde later aan haar een nog uitvoeriger artikel. *L.F. Kr.* XXI, p. 201 vlgg.

4) Oordeel niet, *Tess.* '39, p. 1 vlgg. en *Revenge*, *Tess.* '40, p. 55 vlgg.; het laatste door Staring geprezen [*St. aan Pg.* 23-11-'39 in *Opstellen: Br. v Staring*, p. 239.].

leurgesteld, bid ik u de opdracht van dit boekje aan te nemen van de hand eener zuster, die erkend het u te moeten dank weten, dat zij in staat is, u zulk een openlijk blijk van hare liefde te geven; want alsof het niet genoeg ware, dat uw invloed en voorbeeld haar die zucht voor de schoone letteren inboezenden, welke haar de pen in de hand gaf; was het daarenboven de rust onder uw stil dak gesmaakt, de aanmoediging en teregtwijzing, waarmede gij haar voorthielpt welke haar daartoe in de gelegenheid stelden, zoodat zij eenigermate uw eigen woord en op zich kan toepassen:

En gij hebt slechts het uwe weer ontvangen,
Toen ik aan u mijn lied geheiligd heb”.

Omgekeerd heeft Hasebroek herhaaldelijk zijn grote dankbaarheid jegens zijn zuster geuit voor haar trouwe hulp en steun. In het gedicht *Aan Betsy* ¹⁾ met de telkens terugkerende aanhef: *Gij zijt mijn zuster*, zegt Hasebroek duidelijk hoe zij hem in Heilo in zijn ontwikkeling van literator tot Réveil-man volgde:

„Wij woonden daar
In 't huisje, omkranst door de iepenboomen,
Waar God zijn heil ons deed toe stroomen,
Gelijk zijn hemel rein en klaar.
Daar leefden wij in zoeten lust
Geweid aan wateren der rust.

Gij zijt mijn zuster. 't Zacht geluid
Der snaar, die in uw boezem trilde,
Drong straks van uit de loofhut uit,
Waarin gij 't eerst zoo gaarn besluiten wilde.
'k Huwde aan uw zang mijn eigen lied
En 't kwam welhaast aan honderden ter ooren,
Die naar den wildzang wilden hooren,
Geneuried op mijn pijp van riet,
Hoe Jonathan geen grooter schat
Op aarde dan Editha had.

1) Windekelken, 1859, p. 199 vlgg.; cursivering van mij.

Gij zijt mijn zuster. Onder 't groen
 Der Nijenburgsche sparrenbosschen,
 En onder 't dorrende plantsoen
 Der loverhut, omtuild met bloementrossen,
Ontlook, gelijk een vreemde plant,
 Die t'huishoort in een andren, warmer hemel,
Een liefde, aan aard' noch aardsch gewemel,
 Aan stof noch zinlijkheid verwant;
Daar werden wij in Jezus één,
En in hem eeuwig lotgemeen."

Achtereenvolgens zien we hier het idyllisch leven van de dorps-pastor, dan de literaire werkzaamheid en ten slotte de geestelijke vernieuwing door het Réveil aangeduid. Hetzelfde in proza is terug te vinden in de opdracht *Aan mijn lieve zuster Johanna Elisabeth van Twaalfal Leerredenen*,¹⁾ een prekenbundel, in de Breda'se Réveiltijd ontstaan. Ook later nog vindt men verschillende gedichten evenals *De God des Hemels en de Bergen der Aarde* aan haar gewijd,²⁾ en werd een der latere bundels, *Hesperiden*, nog aan haar nagedachtenis opgedragen.

Van de Leidse vrienden was en bleef Beets de eerste, ondanks kleine wederzijdse ontstemmingen, hoofdzakelijk wel door beider relaties met de Amsterdammers. Hij was heel vaak in de pastorie te vinden en omgekeerd kwamen de Hasebroek's dikwijls op de Nijenburgh, soms met een of andere logeergast: Gewin, Veder, Kneppelhout, Brill of Beynen. Kneppelhout, de rusteloze zwerver, bleef soms weken op de pastorie, naar uit de brieven aan Potgieter blijkt. Zo maakte hij er, door Hasebroek geholpen, de copie gereed van zijn Zwitsers reisverhaal; hij en zijn gastheer genoten een hele dag van de juist ontvangen *Liedekens van Bontekoe*, waarvan de laatste een komische beschrijving levert.³⁾ De vrienden konden het uitstekend met elkaar vinden, al moest het Hasebroek van het hart, dat hij voor Kneppelhout's in het Frans geschreven stukken niets voelde. Geen wonder dan ook, dat Kneppelhout meer dan eens Jonathan in zijn latere werk heeft genoemd, o.m. in *Studentenleven*⁴⁾ en in de vorm

¹⁾ 2e druk, 1883.

²⁾ O.m. *Hesperiden*, p. 17, 232; *Dichten Ondicht I*, p. 408.

³⁾ H. aan Pg. 1-12-'40, p. CXVIII.

⁴⁾ *Studentenleven*, 1844, p. 140, 481, 761, 793.

van een vermakelijke dialoog tussen twee jongedames, in zijn *Salon des Variétés*.¹⁾

Beynen kwam geregeld van Noorthey over: hoe hij op de pastorie en Nijenburgh genoten heeft, blijkt herhaaldelijk uit zijn latere brieven. Duidelijk heeft hij het nog eens uitgesproken in zijn *Openlijke brief* aan Mevr. Toussaint:²⁾

„.....Voor welk een zonnig verleden hebt Ge mij toch door uw weinige regelen in de gezellige pastorie van Heilo verplaatst; een verleden van vriendschap, van kunst, van schoonheid, van liefelijke sympathieën, van alles wat de jeugd verheft, verheerlijkt en adelt, van alles wat de jeugd maakt tot 't geen ze is, tenminste voor velen wezen kan, tot 't paradijs des levens. In die pastorie woonden en werkten onze vriend en zijne zuster Betsy..... En Nijenburgh, 't Hoo-ge Huis. Mag ik nog eens met u in de herinnering, gelijk weleer in de werkelijkheid, derwaarts opgaan, vergezeld van de bewoners der pastorie, onzen trouwen Jonathan en zijn geliefde Editha? Die tocht had gewoonlijk des Zondags-avonds plaats. Dan vond men daar den talrijken kring van de familie Foreest, dikwijls nog met eenige gasten vermeerderd. Er werd gemusiceerd, gereciteerd of Beets en Hasebroek onthaalden 't gezelschap op wat ze kortelings hadden geschreven of gedicht”.

Wie op hoge leeftijd nog zulke warme en levendige herinneringen heeft aan dergelijke jeugdijaren, moet wel veel en diep genoten hebben van zijn bezoeken aan Heilo.

Dezelfde warme hartelijke toon vinden we terug in Mevr. Toussaint's *Opdracht van Devonshire*,³⁾ waar ze de Heilo'se vrienden opsomt en o.m. schrijft:

„Wij waren in die eenvoudige, maar zoo prettig ingerichte huiskamer van de pastorie niet altijd met ons drieën. Er had zich een kring gevormd van wie kunst en letteren lief hadden en beoefenden — nog allen niet op

1) In *Verhalen*, 1846, p. 304 vlgg., waar een der dames n.a.v. Hildebrand en Jonathan opmerkt: „Maar de menschen zijn immers tezamen niet in één adem te noemen!”

2) Als weerslag op haar *Opdracht v. Devonshire*³, 1880; Beynen's *Brief in Stemmen voor Waarheid en Vrede*, 1881, I, p. 649 vlgg.

3) Aan mijn vriend Ds. J. P. Hasebroek.

de plaats die zij eenmaal zouden innemen — maar op de weg die te veroveren, en reeds in hoop triomfeerend — zich zelven bewust. Hildebrand kwam er zijn Jonathan vinden. — Beynen verliet wel gaarne het vorstelijk 's Gravenhage, om in de Heilosche pastorie te vertoeven, — Dr. Brill werd er heen getrokken niet enkel door den band der verwantschap, — Potgieter had er zijn verschijning gemaakt....., maar zijne brieven kwamen er zooveel te meer en gaven niet zelden stof tot een belangrijk onderhoud”.

In haar verdere opsomming noemt ze ook „De Meistrel van Kennemerland” — deze was door haar bij de Hasebroek's geïntroduceerd. In de loop der jaren is de verhouding tot vriendschap gegroeid,¹⁾ maar de eerste indrukken, die Hasebroek van Hofdijk kreeg, waren verre van gunstig. Ietwat uit de hoogte zag de ontwikkelde dominee op de ruwe, onbeheerste Hofdijk neer: zijn halve minachting — een dergelijk man waagde het n.l. ook nog op Juffrouw Toussaint verliefd te zijn — drukt hij uit in de woorden:„veel verliefdheid op Jufvr. Toussaint en weinig liefde voor goeden smaak, veel fantastisch en weinig fantasie, veel inbeelding en weinig *bildung*..... ziedaar de Auteurs der *Rosamunde*”.²⁾ Dat Hasebroek niet veel met Hofdijk ophad, had nog een reden: hij vond dat de laatste in zijn gedichten Beets te veel imiteerde³⁾ en zag blijkbaar niet in, dat dichters als Beets en hijzelf voor de onontwikkelde Alkmaarse jongeman *de* voorbeelden waren.⁴⁾ Hofdijk daarentegen was kinderlijk dankbaar, dat men hem in de pastorie wilde ontvangen, hij bracht Hasebroek hulde in zijn *Joannes Lippen-figuur*.⁵⁾

De Amsterdammers kwamen betrekkelijk zelden in Heilo: Potgieter slechts één keer. Een enkele maal is Heye er geweest, wat ~~derlijk dankbaar, dat men hem in de pastorie wilde ontvangen;~~ één of twee keer. Wie er als vader van Mevrouw van Foreest herhaaldelijk kwam, was Hasebroek's geliefde leermeester Van der Palm, met wie hij meer dan eens de letterkunde van de dag be-

1) Vlg. bv. Aan W. J. Hofdijk in *Vesper*, p. 195; in 1853 is Hasebroek de enige, die Hofdijk troosten kan [Alb. Thym aan Hbr. 25-5-'53].

2) H. aan Pg. 22-10-'39, p. LXXVII.

3) Idem 6-i-'40, p. LXXXIX; Hbr. geeft hier een gemakkelijke beschrijving van een bezoek door Hofdijk.

4) Hendriks' uitspraak in zijn diss. over Hofdijk [p. 70*]), dat Toussaint „in haar wijsheid, met haar gevoelig hart” Hofdijk in contact bracht met B. en Hbr., „om diens bewondering op gezonder basis te plaatsen”, lijkt me onjuist, vooral wat die „wijsheid” betreft.

5) Hendriks: W. J. Hofdijk, p. 84.

sprak en wiens uitspraken hij als orakelspreuken schijnt beschouwd te hebben. Ook Van Lennep kwam meermalen van Woestduin over voor een kort bezoek.

§ 15. Contact met de Gids-groep; persoonlijke verhouding tot Potgieter; Hasebroek als criticus 1837-'40.

Nog voor zijn vertrek naar Heilo had Hasebroek een officiële uitnodiging ontvangen tot medewerking aan de Gids, en in een bescheiden schrijven¹⁾ zijn hulp toegezegd. Vrijwel gelijktijdig en zonder dat hij wist, wie de redacteuren van het nieuwe tijdschrift waren, zond hij een exemplaar van zijn *Poëzy* aan Potgieter. De begeleidende brief bevat niet uitsluitend beleefdheidsphrasen, maar erkent en prijst Potgieter als de leider der jongeren, en is tevens een bedekt verzoek om aansluiting:

.....„zie ik toch wel, dagteekent zich van het oogenblik der geboorte van *De Musen* het bestaan eener jonge letterkunde, die zich voorstelt met eerlijken ijver de bekrompen vooroordeelen en doodelijke slaapzucht onzer verouderde kunstmaecenen tegen te gaan. Indien de oorspronkelijkheid en verscheidenheid van uw vernuft u aan het hoofd zulk eener vereeniging plaatst, ik hoop dat mijne geringheid niet beletten zal, *dat ik de laatste plaats onder de jeugdige Bondgenooten inneme*. Het is dus vooral op grond van die eenstemmige denkwijze en gevoel, *van dat gelijke streven naar hetzelfde einde*, dat ik achte u niet geheel vreemd te wezen.....”²⁾

Uit het bovenstaande blijkt, dat de bedoelde aansluiting van beide zijden gezocht werd. Dat deze dan ook tot stand kwam en Hasebroek, altijd na Bakhuizen, in de jaren 1837—'40 Potgieter een vertrouwd vriend werd,³⁾ is begrijpelijk. De verhouding tot Potgieter en via deze tot de *Gids* overheerst dan ook in Hasebroek's letterkundig leven van die jaren, al had de laatste zijn Beets, zoals de eerste zijn Bakkes had. Potgieter en de *Gids* zijn niet te scheiden, al scheen de eerste in zijn romantische trek naar geheimzinnigheid — of was het voorzichtigheid? — het er

1) Hasebroek aan de Gids-redactie 8-10-'36, p. II.

2) H. aan Potgieter 20-10-'36, p. III; cursivering van mij.

3) „Intusschen maak ik u mijn compliment, dat gij zoo spoedig en zoo geheel het hart van onzen uiterst diffieilen vriend hebt weten te winnen. Hij is vol over u.....”²⁾. Bakhuizen aan H. ± Juli 1837. A.U.B. E.d. 31.

op aan te leggen, dat de vrienden dit wel zouden doen. Wist Heye reeds einde '37, wie de leider van de *Gids* was, terwijl een Helvetius van den Bergh eerst na jaren van briefwisseling de waarheid giste,¹⁾ Hasebroek blijft ondanks alle intieme correspondentie nog tot voorjaar '38 aan de *Gids*redactie afzonderlijk schrijven, al kon hij de waarheid wel vermoeden.

Wat de persoonlijke verhouding tussen beiden betreft, moet al dadelijk op een groot verschil gewezen worden, uit de persoonlijkheid der vrienden te verklaren. Potgieter was ook toen al een uiterst zelfstandig en zelfbewust mens, geheel in beslag genomen door zijn zaken en de letterkunde. Terwille van de laatste zag hij altijd en overal uit naar jonge medewerkers, die getoond hadden iets te kunnen en hierdoor iets beloofden voor de toekomst. En dit niet alleen: zij dienden hem — die zich vooral toen nog sterk de autodidact voelde — ook om zijn meningen en inzichten te toetsen, al nam hij betrekkelijk zelden iets van hen over en dan nooit zonder critiek. Als literator en criticus had hij deze vrienden nodig, als mens minder.²⁾ Hoe vertrouwelijk zijn brieven ook worden, waar het oordelen en veroordelen van tijdgenoten geldt, zijn privé-leven houdt hij er vrijwel buiten. Wanneer de literaire prestaties dan ook beneden zijn verwachting bleven, wanneer de letterkundige vrienden een richting verkozen, anders dan de zijne, pakte hij hen zó aan, dat ze, de voortdurende vermaningen en verwijten moe, zich maar liever terugtrokken: zo Heye, zo Beets, zo Hasebroek, zo Ter Haar. „Onze uiterst difficile vriend”, schrijft Bakhuizen: hoe velen zullen dit bij zich zelf gedacht hebben?

Heel anders was Hasebroek. Waar hij vriend was, was hij dit geheel en gaf zich volkomen: het is een van zijn karaktertrekken, die later ieder om strijd geroemd heeft. Zo ook tegenover Potgieter: Hasebroek's brieven tonen een volledig vertrouwen, een grote blijdschap om de nieuwe vriend, een diepe verering voor de leider en de kunstenaar. Na Potgieters eerste — en laatste bezoek aan de Heilo'se pastorie is het haast roerend, de telkens herhaalde uitnodigingen te lezen. Heeft Potgieter weer eens een minder aangename brief geschreven — en dat schijnt

1) A. C. van Waveren: P. T. Helvetius vanden Bergh, 1925.

2) Voor een latere periode van zijn leven geldt dit niet in die mate: Huet b.v. heeft hij ook als vriend in de ruimste zin van het woord, smartelijk gemist; ook moet erkend worden, dat P., zolang hij iemand tot vriend had, veel — ook op literair terrein — door de vingers zag. Juist daardoor deed een onverwachte, min of meer scherpe critiek bijzonder onaangenaam aan.

herhaaldelijk het geval geweest te zijn — dan is het Hasebroek die gaarne de minste wil zijn en de oorzaak van de ontevredenheid tracht weg te nemen. Zo is de totaal-indruk, dat de zwakere zich aan de sterkere vastklemt, waarbij misschien komt, dat juist in deze jaren een ongelukkige liefde Hasebroek's behoefte aan steun en sympathie heeft vergroot. Toch moet men de jonge dominee niet, zoals Brom dit doet,¹⁾ te week en te slap gaan zien: wanneer naast letterkundige meningsverschillen het verschil in levensopvatting tussen de predikant en de predikanten-hater,²⁾ Potgieter tot steeds scherper uitlatingen met name over Beets, brengt, is de toon van Hasebroek krachtig en duidelijk, en is er van slaphed geen sprake meer.

„Nooit ben ik er in geslaagd, invloed op zijne denkwijzen uit te oefenen,” schrijft Huet van Potgieter.³⁾ Dit geldt ook voor diens verhouding tot Hasebroek. Maar ook omgekeerd is van invloed op de mens Hasebroek weinig of niets aan te wijzen: de vier jaren van literaire samenwerking hebben hoogstens de ontwikkeling tot de Réveil-man, die Hasebroek worden zou, vertraagd. Zoals deze het later uitdrukken zou:⁴⁾

....„Jonathan en Joan Unico waren door den golfslag des levens te ver uiteen geraakt, om nog weer als vroeger, kiel aan kiel, ééne zelfde zee te bouwen en één zelfden koers te gaan..... (Er was) verschil van meening en inzicht over goddelijke en menselijke dingen.”

Later in Amsterdam is het nog weer tot min of meer vriendschappelijke omgang gekomen, maar deze „werd ook sedert nooit meer wat hij in den beginne was”.

Uit literair-historisch oogpunt is de vierjarige samenwerking wel degelijk van belang geweest; dat de meeste invloed hierbij van Potgieter uitging, is haast vanzelfsprekend. Het resultaat was tweeledig: de jonge dichter is in deze jaren tot de *critiek* en het *proza* gebracht. Hasebroek's critische arbeid houdt uit de aard der zaak nauw verband met de *Gids* en de rol van dit

¹⁾ In zijn *Romantiek en Katholicisme in Nederland*, 1926, I, p. 140, 141.

²⁾ Dit was P., getuige verschillende uitlatingen; de „zekere vooringenomenheid tegen geestelijken stand en kerkelijke bediening”, die Drost hem al verwijt [4-2-'34, A.U.B., A.h. 21 e] werd er met de jaren niet beter op [zie o.a. *Brieven aan Huet*, passim]. Het noodlot heeft echter gewild, dat P. niet alleen in zijn jonge jaren op dominees heeft moeten steunen [Mounier, David, Spijker], maar dat in het letterkundige zijn beste medewerkers hele of halve theologen zijn geweest!

³⁾ Cd. Busken Huet: *Potgieter* 3, 1901, p. 14.

⁴⁾ In zijn *Vriendenwoord* voor de 2e uitgave van *Het Noorden*, 1886, aldaar p. XI, XII.

tijdschrift in het letterkundig leven van die jaren, vandaar onze gelijktijdige behandeling, waarbij de brieven aan Potgieter de nodige commentaar hebben geleverd.

De zucht naar geheimzinnigheid als vlucht uit de realiteit van elke dag is een typisch-romantische trek, die voortdurend tot uiting komt in een hinderlijke neiging tot travestie. Bij de geboorte van de *Gids* was het vaderschap zo'n romantisch mysterie en is dit nog geruime tijd gebleven. Voor het overige kan men moeilijk zeggen, dat onze *Gids* heimelijk, in alle stilte, op de wereld gekomen is: een op het goede ogenblik uitgebroken uitgeversruzie werd benut, om in Beyerinck's tegenstander diens tijdschrift, de *Letteroefeningen* te treffen, maar had tevens een verwoede pennestrijd tot gevolg, die sterk de aandacht trok. Voor het tijdschrift is juist deze persoonlijke aanleiding een zegen geweest: het is zeer de vraag of Beyerinck anders de uitgave in de eerste jaren niet veel eerder zou gestaakt hebben.

Potgieter was de stuwende kracht van de aanvang af, al spoedig geholpen door Bakhuizen; in gezelschap van deze twee moest Robidé van der Aa zich wel overbodig voelen.¹⁾ In het *Prospectus* van najaar 1836, waaraan Potgieter stellig deel heeft gehad,²⁾ vindt men het programma van de *Muzen* terug, al blijkt dat inderdaad de *jongeling* een *man* geworden is.³⁾ Critiek zonder aanzien des persoons, „schadelijke grondbeginselen te bestrijden, jeugdige vernuften den regten weg te wijzen, groote talenten naar waarde doen schatten”,⁴⁾ strikte neutraliteit in het letterkundige zowel als in het staatkundige en godsdienstige; behandeling van werken „tot welke wetenschap of kunst ook behorende” — dit programma toont duidelijk dat Potgieter de nalatenschap van Drost aanvaard had. Een „echt-kritiesch tijdschrift” zou de *Gids* zijn, tot bevordering der vaderlandse kunst en letteren, echter niet bekrompen chauvinistisch, maar met waardering ook van het goede uit het buitenland, „overtuigd dat in het gemeenebest der letteren geen volkshaat denkbaar is”.

Voor het uitvoeren van dit programma had de *Gids* medewerkers nodig: o.m. werden uitgenodigd Beets, Bogaers, W. de

1) Na alles wat hierover [o.a. door Groenewegen, Verwey, Beets, Van Rijn] gepubliceerd is, kan de vraag naar het vaderschap toch wel als opgelost worden beschouwd.

2) Van Rijn: *Nic. Beets*, I p. 207 beweert van niet.

3) *Bijlage bij Gids*, 1886, IV, p. 588.

4) *Idem*, p. 589.

Clercq, Geel, Van Hall, Hasebroek, Heldring, Heye, Lipman, J. de Vries en Withuys.¹⁾ Slechts enkele ouderen dus; van de Leidse jongeren naast hun mentor Geel; Heye, Beets en Hasebroek.

Een onderzoek naar het aandeel van de laatstgenoemde in de critische arbeid van de *Gids* wordt in sterke mate bemoeilijkt door de „mist van anonymiteit”, om een term van Geel te gebruiken, die over de eerste jaargangen van het tijdschrift hangt. Enkele bijdragen zijn door anderen reeds aangeduid:²⁾ de overige zijn aan de hand van gegevens in brieven en elders gevonden.³⁾

De bespreking van Drost's *Schetsen en Verhalen*⁴⁾ is meer een aankondiging dan een recensie: Hasebroek wil niet „ontledender wijze de schoonheden en de gebreken met den vinger onder het oog..... brengen”, maar verzoekt de lezer hem „als op eene bedevaart naar het graf” te vergezellen. Hoezeer hij zich één voelt met de *Gids*-mannen, blijkt uit de opmerking, dat „de jeugdige uitgevers vanden bundelons tot mede-erfgenaamen der schoone nalatenschap hebben gemaakt”. Hij prijst Potgieter en Bakhuizen — hij wist van hun aandeel in deze bundel — om hun bescheidenheid, zij hebben „zich zelve zóódanig op den achtergrond geplaatst, dat men niets dan de schaduw der treurende gestalten gewaar wordt”. Er volgt dan een opsomming van Drost's reeds eerder verschenen werk, waarna *De Augustus-dagen* en de *De Pestilentie te Katwijk* nader besproken worden.

In de eerste bewondert Hasebroek vooral de „gemakkelijkheid van des Autheurs stijl..... Drost is, naar onze meening, schepper geweest van een zuiveren en ongedwongen Holland-schen stijl voor de toon des gemeenzamen levens”.⁵⁾ De personen, ook die op het tweede plan, zijn natuurlijk geschetst. Hasebroek last hier de juiste opmerking in, dat juist dergelijke figuren „meer talent vereischen en verraden..... dan de hoofdpersonen zelve”. Dominee Beeckhorst is minder gelukkig geslaagd; deze figuur brengt de criticus tot de opmerking: „na de

1) Geciteerd bij J. H. Groenewegen: E. J. Potgieter, 1894, p. 132²⁾.

2) Door De Waal in haar dissertatie over Aernout Drost.

3) Voor de verantwoording verwijs ik naar Bijlage II, waar tevens besproken wordt, of een bepaalde groep kleinere recensies misschien aan Hasebroek toegeschreven kan worden.

4) *Gids*, 1837, B, p. 146 vlgg.

5) Op deze uitspraak valt wel het een en ander af te dingen: het bewijst eens te meer, hoe de geschreven taal toen nog in het klassicistisch keurslijf zat.

slechte priesters, die de *bêtes noires* in de ridderromans zijn, ken ik geene vervelender personen dan de brave predikanten in de Duitsche en Hollandsche verhalen; ik wil met Strauss dwepen, met Lamartine weenen, met Goldsmith lagchen en weenen tegelijk, maar zie er tegen aan, met Beeckhorst in gezelschap te zijn”.

De *Pestilentie* vindt Hasebroek — men leest het tussen de regels — wel wat griezelig en somber. De overige stukken vermeldt hij alleen bij name. Belangrijk is de algemene opmerking aan het slot van deze aankondiging, waar de criticus constateert dat „de vooruitzigten voor den roman..... sinds de verschijning van den Hermingard verbeterd zijn”. Hij noemt dan als voorbeeld Van Lennep's *Pleegzoon* en *Roos*, die met name het „beschaafd publiek” zullen kunnen boeien. „Want zoo Nieuwenhuyzen en de zijnen voor de lagere standen genoeg hebben gedaan, het werd tijd, dat er opstonden, die in staat zijn in de zedelijke letterkundige behoeften der hoogere kringen te voorzien”. Typerend voor Hasebroek's afkeer van de Franse romantiek, als bij Geel, is dan het slot: „Immers wij willen niet gelooven, dat het iets anders dan gebrek aan dergelijke lectuur was, wat de beschaafde standen des volks met zoo veel graagte op de geniale, maar dikwijls gedrogtelijke en bijna altijd onzedelijke voortbrengselen der nieuwere Fransche School vallen deed”.

Deze aankondiging is — als die van Beets' *Kuser* — uiterst welwillend: Bakhuizen merkt dit later nog op,¹⁾ waar hij Drost en Van Lennep vergelijkt: „Wij zouden niet geheel en al ingestemd hebben in de ongetemperde lofspraak eens vroegeren beoordeelaars”. Een vrij overbodige opmerking, daar wij weten, dat de Gidsredactie in deze aankondiging verschillende wijzigingen heeft aangebracht.²⁾

Geheel anders treedt Hasebroek op in zijn recensie van Hecker's *Dichterlijk Mengelwerk*,³⁾ waarvan hij later met recht kon zeggen, dat hij „Hecker in de Gids gehavend had”.⁴⁾ Hierin zien wij een andere Hasebroek, die er óók geweest is, die in zijn scheppend werk zich nauwelijks vertoont, maar in zijn brieven

1) In zijn *Roos*-recensie, *Gids*, 1837, B, p. 409.

2) H. aan *Gids*-red. 3-1-'37, p. IV.

3) *Gids* 1838, B, p. 28 vlgg.; het bundeltje is verzameld door Hecker; er werkten ook andere Groningse studenten aan mee.

4) H. aan *Pg.* 21-8-'39, p. LXXIV.

des te meer: de geestige spotter, die in zijn spot wel eens hatelijk wordt.¹⁾ Men hore:

„En ernstig gesproken, eilieve! waartoe dient het, een publiek, dat, al ware het ten onregte, in uwe voortbrengselen geen smaak vindt, daarmede te vervolgen? Poëzy toch, in het algemeen gesproken, is een voorwerp van weelde. Wil een natie er niet van gediend zijn, het is onverstandig iemand een geschenk op te dringen”.

De auteur dient „met onpartijdige oprechtheid” te onderzoeken, „of zijn werk waarde en aantrekkelijkheid genoeg bezit, om door den grooten hoop der beschaafde lezers wèl te worden ontvangen. En indien dit onderzoek ongelukkiglijk ten nadele uitvalt, dan vergenoege hij zich, met een oog op den lessenaar waarin zijne onbenijde schatten rusten, het publiek te beklagen, dat niet waardig is ze te bezitten”. Hecker echter had „vrienden..... deze hielpen zijne zedige schuchterheid over de brug — men raadt het overige”.

De verzamelaar heeft de „toegevende welwillendheid” der lezers ingeroepen. Hasebroek antwoordt hierop: „Moet dan de Beoordeelaar, na de overgrootte zachtmoedigheid, die de Auteur met zich zelven gebruikt heeft, nog zachtmoedig op den koop toe zijn?..... Ware Schrijver dezès een van des Auteurs vrienden geweest, hij zou, onder de roos, misschien zijne afkeuring met vergoelijkende woorden hebben verzacht; maar nu hij eens q.q. geroepen is, zijn oordeel te zeggen, mag hij het krediet van het Tijdschrift, waarvan hij de eer heeft medewerker te zijn, in de waagschaal stellen, door grove streken ongeroskamd te laten doorglippen?”

In deze trant gaat de criticus voort. Wanneer één van Hecker's gedichten wat anti-Christelijk klinkt, acht hij zich verplicht „met den vinger het wangeloof aan te wijzen, dat hier gepredikt wordt..... men geve ons gezonde, Evangelische denkbeelden, zonder inmengsel van menschelijke willekeur of buitensporigheid”.²⁾ Hier is het een ogenblik ernst. Het slot is typerend voor het hele stuk: „de Lezer oordeele tusschen de Auteurs en ons!”

Een critiek als deze was nu niet bepaald geschikt, om het

¹⁾ De brieven, die H. in zijn Breda'se tijd aan Schotel schreef, vloeien over van spot en geestige, rake zetten. Deden ze dienst als veiligheidsklep voor de Breda'se Réveilman?

²⁾ Over deze „vrije wil” zie de kwestie-Bakhuizen, p. 99.

slachtoffer gunstig voor de anonieme criticus en het tijdschrift te stemmen. Onbillijk was de beoordeling niet naar de inhoud, maar een dergelijke wijze van recenseren was prikkelend. Misschien had de reeds vermelde on-christelijke uiting van Hecker er schuld aan, misschien was deze aanval van Hasebroek als zodanig bedoeld tegenover de groep Groningse jongeren, die in plaats van mede te werken aan de vernieuwing, een lans voor het klassieke braken. De wraak zou echter niet uitblijven: werd in *Hippokreen-ontzwaveling* alleen nog maar over „de altoos veile stem eens Letteroefenaars of Gids” gesproken,¹⁾ en kreeg hier alleen de dichter en vertaler Hasebroek enkele striemen, in *Quos Ego* wordt ook Jonathan evenals Potgieter duchtig doorgehaald!²⁾ Hecker zal intussen wel vernomen hebben wie hem deze kool gestoofd had.

Heel wat gematigder is de recensie van Van Halmael's treurspel *Mathilda en Struensee*.³⁾ Hasebroek laat aan de eigenlijke critiek een gedeelte van meer algemene strekking voorafgaan, waarin hij de vraag stelt, of een auteur wel een onderwerp mag behandelen, dat reeds elders herhaaldelijk verwerkt is. Dit mag alleen „wanneer de Auteur in zich de kracht voelt, om het eenvoudig verslag der geschiedenis door zijn oorspronkelijke behandeling tot de hoogte eener dichterlijke schepping op te heffen... om grooter en warer tevens dan de Geschiedenis te zijn”. Hasebroek verwijst na deze heldere en juiste opmerking naar Shakespeare. In het vervolg bepaalt hij het standpunt van zijn critiek: „..... „niet dát, wat men had *kunnen* geven, alleen dát, wat gegeven *is*, behoort tot het domein (harer) beschouwing”.

Bij een schildering van hartstocht uit Hasebroek opnieuw zijn weerzin tegen de Franse romantiek: „Neen, een uitval als deze, behoort tot die fraaiheden, waarvan eene elders bloeiende school overvloed”. Met een nauwkeurige opgave van de plaatsen, waar de auteur tegen de stijl zondigt, beëindigt hij deze recensie.

In de korte recensie van Marryat's *Jacob Eerlijk*⁴⁾ proeft men al de schrijver van *De Haarlemsche Courant* in Potgieter's *Tesselschade*: „Het komt hier op aan: is Marryat al of niet een echt humoristische schrijver? Zoo ja, eilieve! waar is dan de

1) Aldaar, p. 3.

2) Zie p. 140, 141.

3) Gids, 1838, B, p. 95 vlgg.

4) Gids, 1838, B, p. 665 vlgg.

school, waarin men malkaâr tot humoristen vormt? Wij bidden u, wijs haar ons: wij zouden ook zoo heel gaarne een weinigje humorist zijn!"

Overigens heeft Hasebroek niets dan lof: „het is een meesterstuk, een meesterstuk van ware luim: er is een schat van geestigheid in, die alleen door de diepte van gevoel, welke er ontwikkeld is, overtroffen wordt". Geestigheid en gevoel — inderdaad moesten deze twee kwaliteiten van een werk Hasebroek wel in het bijzonder treffen: de scène aan Jacob's ziekbed citeert hij dan ook geheel. Eén aanmerking is er: „niet overal wordt het heilige met dien eerbied behandeld, die er aan toekomt". Zijn evangelische overtuiging heeft Hasebroek nooit verloochend.

Na alles, wat het *Letterlievend Maandschrift* in de loop van het jaar 1838 over de *Gids* en meer in het bijzonder over Hasebroek gepubliceerd had,¹⁾ is de recensie van Van der Hoop's *Horoscoop*²⁾ een staaltje van zelfbeheersing, of als men wil, van voorzichtigheid te noemen. De reputatie van de *Gids* had schade geleden: het gold hier nu, de inderdaad wel eens wat uit het oog verloren objectiviteit streng te handhaven.

De quasi-geleerde en als naar gewoonte ietwat snorkerige voorrede van Van der Hoop wordt afgekeurd. Ernstig bezwaar maakt Hasebroek eveneens tegen het karakter van noodlots-tragedie: „wij bekennen gaarne, dat er in onze dagen niet ligt een geschikter onderwerp voor eene zoodanige tragedie zoude kunnen gevonden worden; maar wij keuren elk onderwerp van een treurspel in onze dagen, waarin de kracht van het noodlot wordt in het licht gesteld, onvoorwaardelijk af..... omdat die noodlotsleer..... aandruischt tegen alle christelijke beginselen.Bij de Grieken..... was de noodlotstheorie door de godsdienst gewettigd..... Doch dat geheiligd schild des bijgeloofs is nu verbroken". Hier is weer de dominee aan het woord.

Van der Hoop wordt hier — voor het eerst sinds de jongeren hem in de *Vriend* recenseerden — geprezen om zijn in acht nemen van de drie eenheden, vooral die van handeling, „waar het bij ons vooral op aankomt". „De ontknooping is roerend en verheven, zij doet den Dichter eer aan". Ook de versbouw wordt geroemd, al zal het prijsje Van der Hoop niet geheel onverdacht zijn voorgekomen: „De Dichter treedt in dit opzicht meesterlijk

¹⁾ Zie p. 93 vlgg.

²⁾ *Gids*, 1839, B, p. 86 vlgg.

in de voetstappen van zijn grooten meester Bilderdijk". Toch laat Hasebroek de *Gids* de eer aan zich houden: „wij hebben ons onder het lezen verheugd, dat de Dichter zich de aanmerkingen van vroegere beoordeelaars schijnt ten nutte gemaakt te hebben, en zich, op eenige uitzonderingen na, onthouden heeft van hoogdravende uitdrukkingen, en min gepaste woordkoppelingen.”¹⁾ Er volgen dan nog „een paar aanmerkingen”, die echter nog een drietal bladzijden beslaan. Hasebroek volgt hier weer zijn geliefkoosde methode, die ons al van vroeger bekend is: Hij citeert enkele verzen, drukt cursief wat hem niet bevalt en levert dan commentaar. Aan het slot worden dan — de indruk van de aanmerkingen moest blijkbaar nog iets verzacht worden — een vier-tal goede strofen geciteerd. Van der Hoop kon over deze recensie tevreden zijn, Hasebroek en zijn Gidsvrienden evenzeer: de „pygmeëen” hadden zich tegenover de „reus” goed gehouden.

De hierop volgende recensie van de naamloos verschenen bundel *Rietscheutgalmen*²⁾ is voor de kennis van Hasebroek's opvattingen in deze tijd van veel belang. Het was een bundeltje verlate Byron-romantiek als die van Beets uit de Groningse hoek van Lesturgeon, Benninck Jansonius e.a., welke groep dus toch niet zo „klassiek” was, als men het wel eens heeft willen doen voorkomen.

„De in dit bundeltje heerschende geest is — de modekwaal onzer jonge Dichters”, begint Hasebroek, „Maar zoo zwartgallig, moeten wij bekennen er nog geen uit die Bent te hebben aange-troffen”. Hij citeert dan een inderdaad hyper-Byroniaans frag-ment en laat hierop volgen: „vrij somber, niet waar? Nu dit kan ons niet al te zeer verwonderen van iemand die Byron toezigt:

Maar 'k leef — en leefde ik, Byron! zoo als gij! —
De wereld haat me — ik kan de wereld haten;
Verlaat mij ieder — ik kan elk verlaten:
Slechts sta uw geest, o Byron! steeds me op zij.”

Waarop hij droogweg laat volgen: „Het is een oude opmerking, dat de discipelen altijd verder gaan, dan de meester”.

„Men gevoelt wat het gevolg van zulk eene stemming zijn moet: de aarde is een tranendal, een hospitaal, een woonplaats

¹⁾ Dit laatste bezwaar had H. ook reeds geuit in zijn *I J s s e l m o n d e*-recensie; zie p. 53 vlgg.

²⁾ *Gids*, 1839, B, p. 95 vlgg.

van ellendigen, vervuld met deugdzamen, die vervolgd worden, en ondeugenden, die vervolgen"..... Nu volgen enkele aanhalingen, door Hasebroek luchtig bespot en dan plaatst hij de levensopvatting van de normale, christelijke mens tegenover die der Byronianen.

„Wat zullen wij er van zeggen? Wij voor ons weten niet, hoe het komt, dat tegenwoordig de geloofsbelijdenis van de meeste jonge dichters van die van den gewonen mensch verschillen moet. De gewone mensch gelooft aan een God, die de Schepper zoowel des hemels als der aarde is, die ook de aarde tot een schouwplaats zijner liefde en weldadigheid gemaakt heeft en wiens goedertierenheid is over alle zijne werken. Neen — *zegt de Dichter van de Zwarte Bent*,¹⁾ — de aarde is een vervloekte grond, vol van onkruid, ongedierte en onmenschen". In deze trant houdt Hasebroek de vergelijking vol, om dan te vragen:

„Is nu zulk eene beschouwing waar? De dichter gelooft het in zijn nuchtere oogenblikken zelf niet; is zij vroom?.....het tegendeel is waar.....Is zij dan misschien van een dichterlijke wijze van zien en gevoelen onafscheidelijk?.....is zij.....poëtischer? Wij zouden het niet gaarne toegeven:.....Indien poëzy de uitdrukking is.....van wat er het schoonst, edelst en verheven in den mensch is, hoe zou haar triomf dáár kunnen zijn, waar zij het meest met de natuur in strijd is?"

Na deze scherpe veroordeling van het Byronianiseren volgt nog de raad aan de dichter „in zijn hart te dalen".....,(hij) achte alzoo meer Dichter te wezen, naarmate hij in zijne gedichten meer mensch en Christen is!" Men ziet, dat Hasebroek hier, aanvankelijk spottend, het Byronianisme veroordeelt, om er de blijmoedige levensopvatting van de Christen tegenover te stellen. Wat zijn eigen „zwarte tijd" betreft, betekent deze recensie dan toch wel een definitieve afzwering van alles wat naar Byronianisme zweemde. Toen Potgieter het manuscript van deze recensie onder de ogen kreeg, kon hij niet nalaten, Hasebroek op zijn eigen weemoedige poëzie te wijzen en maakte bezwaar tegen de recensie, daar hij geloofde dat de criticus terwille van de *Gids* hier de dichter verloochende. Hasebroek's antwoord bevestigt nog eens wat hierboven vastgesteld werd:.....„waarom noemt gij 't een zelfverloochening? en waarom protesteert gij er tegen? Waarlijk 't daar gesprokene is mijn innige overtuiging.

1) Cursivering van mij.

Het lijkt wel een beetje naar den vos, die de passie preekt, maar waarom niet, als ik waarlijk van gedachten (ben) veranderd? Waarom zou ik dan mijzelf meer dan anderen sparen? Integendeel vond ik er genoeg in mijzelf te veroordeelen".....¹⁾

Een heel andere vorm van recenseren kiest Hasebroek in zijn beoordeling of beter gezegd veroordeling van C. J. van Abcouw's²⁾ *Schetsen en Phantasiën*,³⁾ een ietwat zonderling boekje, met het verdacht uitzijnde motto: „Dit werkje is aan te merken als een hulde aan H.H. Recensenten, H.H. Dagbladschrijvers, H.H. Boekhandelaren en H.H. Auteurs". De auteur had in het voor de *Gids* bestemde exemplaar een even verdachte opdracht geschreven: „*De Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*, als *Gids*, zoo hij hoopt, ook zijner lezers, ter beoordeeling, van den verzamelaar".

Dit motto en deze opdracht brengen Hasebroek tot een dolle solpartij met de auteur:....., zou deze dubbelzinnigheid misschien een satire moeten heeten? Foei! hoe durven wij het zeggen? dat mogen wij niet van u denken. Ge hebt te veel geest om u met zulke triviale loopjes te behelpen..... Daarvoor doopt geen knap man, die nog iets anders te zeggen weet, zijne pen meer in den inktkoker....."

Hasebroek concludeert dan, dat de auteur de critiek in de opdracht vleit, maar in zijn boek lelijk de waarheid zegt,⁴⁾ als in de „ter zijde's" op het toneel. Deze vondst werkt hij uit in een dergelijke toneeltoespraak: „Mijnheer Van Abcouw! ik dank u voor de toezending en opdracht van uwe *Schetsen en Phantasiën*, waarvan ik de eer dankbaar aanneme....." Dan volgt een reeks lofspraken, vol verborgen spot. Hierna treedt de Recensent weer op, ditmaal echter „ter zijde aan het publiek":

„Mijnheer Van Abcouw is verre van in alle opzichten lof te verdienen; daarvoor werkt hij te slordig en met te weinig consciëntie..... Hij heeft deze leelijke gebreken: zouteloosheid..... platheid..... en de ergste van allen, onkiesheid..... Mijnheer Van Abcouw! het woord is aan u!"

Deze laatste uitdaging heeft het slachtoffer aanvaard en een boze brief aan de *Gids*redactie geschreven, waarin hij „het ge-

¹⁾ H. aan Pg. 6-4-'39, p. LXV.

²⁾ Van Abcouw is een pseudoniem voor Beets' zwager C. W. Thöne.

³⁾ *Gids*, 1839, B, p. 400 vlgg.

⁴⁾ Met name in het Hoofdstuk Phantasie van mijn Neef den Recensent.

heele Gild" der Recensenten aanviel. Hasebroek kreeg deze brief doorgezonden en heeft hem in een persoonlijk schrijven beantwoord.¹⁾ Hieruit blijkt, dat het artikel *Kritiek, Hyperkritiek en Onkritiek* in de *Gids* van November '39 een weerslag van de redactie op Abcouw's brief is geweest.

„Uw berigt omtrent Abcouw doet mij lagchen", schrijft Hasebroek aan Potgieter.²⁾ In een volgende brief heet het: „'t spijt mij dat ik u de onbeleefdheden van Van Abcouw op den hals heb gehaald. Noem, als het te pas komt, gerust mijn naam. Ik wil niet, dat iemand mijn zondenbok zijn zal".³⁾

Intussen zou een volgende recensie de *Gids*-redactie nog meer last bezorgen: het was de aankondiging der *Gedichten* van E. M. Calisch.⁴⁾ Door de *Gids*-redactie juist aan Hasebroek opgedragen, omdat men terecht meende dat hij in deze poëzie wel iets goeds zou vinden, viel de recensie juist andersom uit. Ofschoon nergens scherp of hatelijk, speelt Hasebroek hier een spelletje van kat en muis, maar niet zo of men voelt heel goed dat hij met de dichter en diens poëzie de draak steekt.

Na alvast opgemerkt te hebben, dat hier „iets nieuws in een oud pak" gegeven wordt, prijst hij uitvoerig het uiterlijk, in overdreven bewoordingen. De bundel zelf is „oud, ouder, alleroudst... zedelijke leerdichten, die u in den tijd van Feith, didactischer gedachtenis verplaatsen: historisch-politische verzen van gepasseerde data.....vervelend klassieke titels.....feithiaansch" — enzovoort.

Plotseling slaat hij dan om en gaat „prijzen": Calisch „heeft... verkozen, zich aan den eenvoudigen en gemakkelijken trant van Feith en zijne school te houden..... Hierin ligt eene groote verdienste..... Wij lezen honderdmaal liever de eenvoudige, kalme en zachte poëzy van den Heer Calisch". Waarop notabene volgt: „Wij hebben dus tegen den inhoud en trant van dezen bundel niets". Maar hierop volgt opnieuw spot met „weinige logische denkbeelden.....het gebrekkige van de vorm.....verkeerde rijmen". Tot slot plaatst Hasebroek een stuk van Bogaers naast een fragment van Calisch, waarbij hij opmerkt: „de Heer Ca-

1) Ongedateerd, wsch. Nov./Dec. '39. A.U.B. A.I. 51. r; Van Abcouw, misschien toch te goeder trouw, had er nog een bijdrage van zijn hand in *Het Museum* ter beoordeling bijgevoegd.

2) H. aan Pg. 21-8-'39, p. LXXIII.

3) Idem 23-10-'39, p. LXXIX.

4) Aangezien deze kwestie reeds uitvoerig door Van Waveren besproken is, kan ik er hier kort over zijn.

lisch hadde wel gedaan, zich zelve die openlijke nederlaag te sparen!"

Op dit gesol reageerde niet Calisch, maar Helvetius van den Bergh, aan wie de bundel was opgedragen. De *Gids*-redactie antwoordde uitvoerig. Hasebroek werd er in gemengd, en hield eerst vol, dat hij ten dele had willen prijzen. Daarop schreef Van den Bergh aan Hasebroek,¹⁾ maar niet voordat Beynen, ook een lid van *Oefening kweekt kennis*, er zich mee bemoeid had. Zo werd het een hele kwestie, die echter goed afliep: Van den Bergh kreeg er een uitnodiging door tot medewerking aan de *Gids*, en maakte persoonlijk kennis met Hasebroek, wiens familie hij in Wijk-bij-Duurstede reeds kende. De ontstane vriendschap zou echter niet lang duren.²⁾

Intussen werd het „onrecht” in de *Gids* noch door Hasebroek, noch door de Amsterdammers hersteld. In zijn brieven aan Potgieter komt Hasebroek rond voor de waarheid uit en heeft spijt: „t zal niet meer gebeuren! roep ik met den jongen bij van Alphen Goddank!”³⁾ Elders heet het: „de aanval van V. d. B. deed mij in den beginne veel te veel pijn om niet te janken”.⁴⁾ Blijkens een andere brief had Hasebroek eerst fel willen optreden, maar Beynen had hem weerhouden met het argument, dat Calisch van een nieuwe openbare behandeling noodzakelijk weer slachtoffer zou moeten worden. Een opmerking van Hasebroek hierover toont aan, dat hij zich zijn neiging tot spot en sarcasme wel degelijk bewust was:

„Ten eerste (Goddank, gij kent mij van die zijde niet!) is mijn tong, door tegenspraak gescherpt, wel het venijnigste ding, dat er ooit in menschen- of drakenkop stak. Mijn geestigheid plag doodend te zijn. Dat was rampzalig en ik ben het nu te boven. Maar niet, zonder dat ik den overwonnen vijand met alle krachten onderhoude”.⁵⁾

De Calisch-recensie is de laatste met zekerheid aan te wijzen bijdrage van Hasebroek aan de *Boekbeoordeelingen* van de *Gids*. Uit het aantal blijkt, dat hij als critisch medewerker geen heel grote rol gespeeld heeft, en tevens, dat de *Gids*-redactie hem niet bepaald belangrijke werken ter recensie in handen gaf. Dat som-

1) Helv. v. d. Bergh aan H. 3-4-'40. A.U.B. E. d. 11.

2) Zie hierover p. 103.

3) H. aan Pg. 6-1-'40, p. XCI.

4) Idem 13-2-'40, p. XCV.

5) Idem ± 20-2-'40, p. XCIX.

mige toch betrekkelijk lang zijn geworden, zo zelfs dat de redactie op beknoptheid aan moest dringen, is misschien ook toe te schrijven aan Hasebroek's financiële omstandigheden. Hij heeft zelfs honorarium voor de recensies gevraagd, wat een verontwaardigde brief van Beyerinck aan Potgieter uitlokte.¹⁾

Had Hasebroek critische aanleg? Zeer zeker: als kunstgevoelig mens ziet hij scherp de fouten en wijst ze aan, vooral in de gedichten die hij ter beoordeling krijgt. Opvallend is zijn stijlbeheersing of moeten we zeggen, zijn romantische stijlverscheidenheid? Sommige critieken doen denken aan die van Kloos, een enkele maal menen wij Huet te horen. We zagen al reeds in hoeveel verschillende vormen hij zijn beoordelingen gaf.

Waren deze nu in de geest van de *Gids*? Voorzover ze anti-klassiek en anti-Frans waren, ja. Ook zullen de Gidsmannen de aanvallen op middelmatig werk als van Calisch en Van Abcouw, en de afkeuring van het Byronianisme niet onaangenaam zijn geweest. De blijvende lof voor Bilderdijk echter en het steeds weer naar voren brengen van de evangelisch-christelijke levensbeschouwing zal niet hun onverdeelde instemming hebben gehad, omdat zij, en met name Bakhuizen, dit als een uiting van conservatisme moesten beschouwen.

Tenslotte dient nog opgemerkt te worden, dat Hasebroek niet een der zachtzinnigste medewerkers is geweest. Zijn aandeel in de *Boekbeoordelingen* heeft zeker niet bijgedragen tot een welwillende gezindheid tegenover de mannen van *De Gids*.

§ 16. Hasebroek's oordeel over het streven van de *Gids* in de jaren 1837-'40.

Hasebroek's samenwerking met de *Gids*-groep heeft zich niet uitsluitend tot bovenbehandelde recensies beperkt. Potgieter, die vooral in de eerste jaren de gewoonte had, het oordeel van de literaire vrienden over zijn tijdschrift te vragen, heeft herhaaldelijk ook van Hasebroek opmerkingen en aanwijzingen ontvangen, hetzij op verzoek, hetzij ongevraagd. Dat hun gedachtenwisseling zich niet uitsluitend tot de inhoud van de *Gids* beperkte, maar ook de positie van de *Gids*-groep naar buiten betrof, spreekt wel van zelf.

¹⁾ H. vroeg f 10 per blad voor recensies en Mengelwerk-bijdragen door elkaar; Beyerinck schreef: „Waarljk als ik ook de Recensien moet betalen dan kom ik er zeker niet”. Beyerinck aan Pg. 4-11-'37. A.U.B. A. h. 10. p.

Aanvankelijk, b.v. bij het allereerste nummer, heeft Hasebroek uitsluitend lof: De beoordeling van Van Limburg Brouwer's verhandeling is „een uitmuntend stuk”, „uitnemend indedaad” geldt voor de aflevering in zijn geheel. Een half jaar later echter luidt het oordeel minder gunstig:

„Ge vraagt mij naar mijn oordeel over den Gids? Ik kom er voor uit dat het geheel, ofschoon werkelijk bruikbaar, mij ongelijk minder voldoet dan de *Muzen* van eertijds”.¹⁾

Dit is een duidelijke depreciatie; jammer dat Hasebroek deze niet nader motiveert en onmiddellijk lof laat volgen, die vrijwel uitsluitend Potgieter's aandeel betreft. Met diens lof, aan Staring gebracht, stemt hij volkomen in: „de aesthetische toetsing van Staring komt mij voor uitstekend geschreven te zijn”. Beets' bijdrage „Het daghet” wordt afgekeurd.

Potgieters recensie van zijn *Poëzy* heeft Hasebroek „een blos van schaamte op 't aangezicht gejaagd”, heet het in een volgende brief; ²⁾ hij maakt hier de juiste opmerking, dat „de vriend..... hier..... zijn verstand zoo vriendelijk door zijn hart liet misleiden”; het „genadig vonnis” is „al te zacht..... en strijdig met den eersten regel des Rechters: cuique suum”. Wanneer Potgieter vraagt, hoe Hasebroek de recensie van *Guy de Vlaming* vindt, antwoordt de laatste, dat hij Beets wel wat te hard heeft aangepakt en critiseert Potgieters methode van vergelijken: „Bij het terechtwijzen van een gebrek geloof ik dat het altijd gevaarlijk is een voorbeeld aan te halen”.

Een andere opmerking is belangrijk, waar Hasebroek de Gids-groep meent te moeten waarschuwen, niet te hard van stapel te lopen:

„Het is waarschijnlijk toeval, maar sedert eenigen tijd wordt Bilderdijk in Den Gids wat al te streng doorgehaald.

Is dit verstandig? is dit zelfs billijk? thands, daar de andere partij nog zoo weinig heeft toegegeven, is het thands de tijd reeds om zoo geheel onbevangen, openhartig, streng te zijn?..... als wij jonge menschen den Geniën hard vallen, wat dan het koud publiek?”

In deze aanmerking schuilt iets meer dan een tactische aan-

¹⁾ H. aan Pg. 22-6-'37, p. XIV, XV.

²⁾ Idem, 5-12-'37, p. XIX.

wijzing: hier is al het eerste spoor van de controverse tussen de opvattingen van Hasebroek en de Amsterdammers, die steeds duidelijker zal worden: de tegenstelling tussen de Réveilman en de liberale *Gids*.

Onaangenaamheden voor de *Gids* bleven trouwens niet uit: bij de bespreking van de *Muzen-Almanak* had Potgieter onbarmhartig met Van Pellecom, een der mannen van het *Letterlievend Maandschrift*, gesold.¹⁾ Deze poët, gevoelig door deze persoonlijke aanval getroffen, zon op wraak en informeerde links en rechts naar de auteur, waarvoor hij eerst Lublink Weddik, later Robidé v. d. Aa aanzag,²⁾ die alvast een satirische *Lofzang* naar het hoofd gegooid kreeg.³⁾ Uit zijn briefwisseling over deze kwestie met Immerzeel blijkt, dat de *Gids* al dadelijk meer vijanden had dan de *Letteroefeningen* alleen. „Ik weet nu, dat er zich, zoo wel wat het aantal troepen, als derzelver gehalte betreft, een belangrijk leger tegen die bent organiseert”, schrijft Van Pellecom.

Begin 1838 nu gaf de *Gids* een recensie van Van der Hoop's *La Esmeralda*, waarin, overigens op goede gronden, duchtig de waarheid werd gezegd:

„Wij hebben den man bewonderd, toen hij als Dichter optrad; wij hebben zijn voetstappen gevolgd en toegejuicht, zonder dat hij ons het *Plaudite* behoefde toe te roepen. Toen hebben wij het aan goeden raad en heusche terechtwijzing niet doen ontbreken, waar hij het pad van goeden smaak en degelijkheid verliet; maar hij heeft onzen raad en dien van zoo velen in den wind geslagen. Thans treuren wij bij *his decline and fall* en zullen de puinhoopen niet beschimpen, wier vroegere grootheid wij met verrukking gezien hebben..... Hij is thans op een standpunt, waar hij geen nut van de kritiek hebben kan.....”.⁴⁾

„Die Ellendelingen!”, schreef Van Pellecom, toen hij deze

1) „De *Gids* doet geen goed met zulke excessen in een zijner eerste nummers te plaatsen,” had Beets naar aanleiding hiervan al gewaarschuwd [V. Rijn: N. Beets I, p. 429]. Beets had gelijk: dit was een persoonlijke aanval in strijd met het *Gids*-program. Vlg. hiermee Geel's bijna gelijktijdige waarschuwing, dat P. niet te ver moest gaan. — Geel aan Pg. 6-9-'37 [M. J. Hamaker: Brieven van Geel in *Gids*, 1906, p. 177 vlgg.].

2) Zie de correspondentie hierover met Immerzeel bij V. Rijn: Nic. Beets I, p. 433 vlgg.

3) *Lofzang aan den gelauwerden Poët, verwaanden schrijver en verwonderlijken omnis homo Fremebundus Aquatilius Ventosus Coelimonticula*, 1837.

4) *Gids*, 1838, B, p. 41.

recensie gelezen had, „zij moesten met stokslagen en niet met de pen worden gekastijd”. Van der Hoop zal hetzelfde gedacht hebben: hij was door Drost, Hasebroek en Heye in de *Vriend*¹⁾ reeds slecht beoordeeld en kreeg van dezelfde groep jongeren nu weer deze scherpe critiek. Sinds begin 1838 kon hij over het *Letterlievend Ms.* mede beschikken: geen wonder dat hij met Van Pellecom een veldtocht tegen de gehate *Gids* ondernam, die vele kolommen van de jaargang 1838 van het *Letterlievend Ms.* vult. De kleine hatelijkheden zijn legio;²⁾ de grotere bestaan in de *Anatomie van een Gidsen-vers*³⁾ en twee „fantasieën”: *Dichten*⁴⁾ en *Recenseeren*.⁵⁾ Uit deze vrij zouteloze stukjes blijken vooral twee dingen: allereerst de buitengewone, echt-romantische woede van Van der Hoop, die zijn pose als vernieuwer der letteren onmogelijk gemaakt zag, en verder dat men nog steeds niet zeker was, wie zich achter de *Gids* verscholen. Het aandeel van Beets, „de blonde jongen”, b.v. werd veel te hoog aangeslagen. Van der Hoop wist echter van Hasebroek zelf, zoals men straks zal zien, dat deze hem eenmaal gerecenseerd had, en trok na de straks genoemde recensie van *De Horoscoop* zijn conclusies. Allereerst verschenen in het *L. Ms.* nieuwe — en uiterst gunstige — critieken van Van der Hoop's werken, die ruimschoots gelegenheid boden tot aanvallen op zijn tegenstanders. Zo verscheen „na de partijdige, hatelijke en tegen alle gezond verstand aandruischende, beschimping van (het) werk, voorkomende in No. 1 van den *Gids* dezes jaars”, een nieuwe waarderende bespreking van *La Esmeralda*, die notabene in de vorige jaargang reeds aangekondigd was.⁶⁾ In een volgende beoordeling van *De Renegaat* worden de mannen van de *Gids* als volgt aangeduid:

„Er schijnt tegenwoordig in de Letterkundige wereld een klub te bestaan, die Molière's bekende regel:

Nul n'aura de l'esprit, hors nous et nos amis;⁷⁾ ten leuze heeft.....jonge lieden, die zich bij het kortzigtig publiek een naam trachten te maken:

1) V. d. V., resp. 1834, p. 179; 1835, p. 201; 1834, p. 77.

2) Zie o.m. *Alg. L. L. Ms.*, 1838, B, Voorwoord, p. I, II; p. 24, 25, 28, 150, 190, 270, 296, 298.

3) *Idem*, p. 476 vlgg.

4) *Idem*, p. 471 vlgg.

5) *Idem*, p. 571 vlgg.

6) *Idem*, 1838, B, p. 191 noot.

7) Dit citaat ook in het Voorwoord, p. II; wsch. ontleend via *Bilderdijk: Letterklubs onzes tijds in Krekelzangen I*, 1822, p. 183.

- 1e. Door het copijeren van Byron, Moore en andere Engelsche Dichters;
- 2e. Door elkander ruimen lof toe te zwaaijen;
- 3e. Door het schandelijk en hoogst partijdig aanvallen van oudere en steeds met roem bekende dichters, en
- 4e. Door het aanwenden van allerlei kunstgrepen, om jonge.....niet tot hunne klub behoorende talenten, te onderdrukken en bespottelijk te maken.hier bestaat een lage samenzwering, eene verachtelijk kabaal....." ¹⁾

Na de eerste hatelijkheden in het *Letterlievend* schrijft Hasebroek aan Potgieter: ²⁾ „Van der Hoop..... oei! welk een ellende!..... Ik moet zeggen, dat ik niet zoo heel gerust op zijn aanval ben. Ik heb hem namelijk eens in den *Vriend* gerecenseerd. 't Was over zijn *Slot van IJsselmonde*.....” Hij heeft dit Van der Hoop meegedeeld en „Dit zou hem in geval dat hij een algemeene kruisvaart tegen ons, die het mij behaagt, uit hoofde van onze betrekking tot Tesselschade de *bent van 't Muider slot* te noemen, veel prise op mij geven”. Potgieter heeft hem nu weer gerecenseerd: ³⁾ „Ik stel mij gemakkelijk voor hoe gij hem gehavend zult hebben”, klinkt het niet zonder leedvermaak, waarop hij laat volgen: „'t Is onverstandig tegen ulieden aan te leggen. Voor uw vrienden geheel wezel, zijt gij voor uw vijanden geheel stekelvarken, passez moi le mot”.

Ook hier maakt Hasebroek een juiste opmerking: ondanks alle objectiviteit was de *Gids* voor de „bentleden” wel wat zacht, voor outsiders wel eens wat stekelig; alleen, Hasebroek zelf werkte in zijn recensies hieraan mee, zoals we gezien hebben.

Wanneer Van der Hoop dan bovenaangehaalde *Gids*-aanvallen heeft geplaatst, maant Hasebroek tot kalmte: ⁴⁾ „Onze bête noire, of liever bête rouge, schijnt gedurig nog meer voor zijn menschenvertrenden honger noodig te hebben, ik voor mij blijf er kalm onder. Gij doet even zoo. Ons stilzwijgen schijnt hem razend te maken: 't is ook ergerlijk voor hem..... Ik hoop dat onze bent dit verder zoo zal blijven begrijpen. 't Is nogal pi-

1) *Alg. Ll. Ms.*, 1838, B, p. 260 vlgg.

2) *H.* aan Pg. 27-3-38, p. XXXVI.

3) *Nl. de recensie van Het Klaverblad in Gids*, 1838, B, p. 363 vlgg.

4) *H.* aan Pg. 4-9-38, p. XLV.

quant dat de bent der wrake nu op een oogenblik een lam geworden is, dat gekeeld wordt zonder een mond open te doen”.

Toen Hasebroek dit schreef, was in het *Letterlievend* zijn *Poëzy* gerecenseerd.¹⁾ Inderdaad moet het hem wel enige moeite gekost hebben, kalm te blijven. Was hij van oordeel er in *Dichten* en *Recenseeren* nogal goed afgekomen te zijn²⁾ in vergelijking met Beets, Bakhuizen en Potgieter, deze aanval was speciaal op hem gericht. Vermakelijk is, dat wat Hasebroek de „bent van het Muiderslot” noemt, door Van der Hoop wordt aangeduid als „de club van den Heiloschen (niet heilloozen) Dominé”.³⁾ Ook hier verraadt zich overal de beledigde schrijver: Van der Hoop zal „van zijn decline and fall niet spreken, vóórdat hij weet, dat hij op een hoogte staat, van waar men dalen of vallen kan”.⁴⁾ Voor Van der Hoop was deze aanval nog niet genoeg: enige tijd later schreef hij n.a.v. *Tesselschade* over een „bij zijn examen in de Kerkelijke Geschiedenis gedropenen Student”.⁵⁾ Hierna liet Hasebroek de reeds besproken recensie van *De Horoscoop* volgen, die heel wat waardender is dan de vorige critieken: blijkbaar heeft hij hier zijn best gedaan, zo min mogelijk „stekelig” te zijn.

§ 17. Geleidelijke verwijdering; botsing van beginselen.

Inmiddels blijft Hasebroek over de *Gids* zijn oordeel geven. In een bespreking van het Septemhernummer 1838 heeft hij lof voor Bakhuizen's recensie van Geel's *Onderzoek en Phantasie*;... „uitmuntend, gelijk de *Gids* zulk een werk behandelen moet met den eerbied der bewondering, met den handslag der sympathie en de vrijmoedigheid der vriendschap”. Het is vreemd, dat hier geen enkel woord van afkeuring volgt voor Bakhuizen's felle aanval in deze recensie op Bilderdijk en de orthodoxen,⁶⁾ een typisch-liberale uiting. Aan het slot betrapt Hasebroek zich zelf: „hoe kom ik aan de onbeschaamdheid om dien heelen *Gids* als een gerechtshof ter laatster instantie te recenseeren?”⁷⁾

Potgieter bespreekt met hem zijn nieuwe „aanwinsten” voor het tijdschrift; als S. Visser voor het eerst een bijdrage voor de

1) Reeds vermeld op p. 61 vlgg.

2) H. aan Pg. 3-8-38, p. XLIII; in bedoelde stukjes was hij „zielloos en zenuwachtig” genoemd.

3) *Alg. Lit. M s.*, 1838, B, p. 364 a.

4) *Idem*, p. 365.

5) *Idem*, p. 447.

6) *Gids*, 1838, B, p. 470.

7) H. aan Pg. 4-9-38, p. XLVII.

Mengelingen levert,¹⁾ wordt Hasebroek's oordeel gevraagd. Dit luidt gunstig. Visser is „een aanwinst voor de *Gids*”; maar hij moet leren „wat gesoigneerder te schrijven”.²⁾

Wanneer Betsy Hasebroek's *Te Laat* door Potgieter, werkelijk overdreven, geprezen is, heet het: „De *Gids* is voor Betsy partijdig beleefd”.³⁾ Hierin schuilt een zekere bescheidenheid, maar de opmerking is er niet minder juist om.

Als de *Gids* te hoog gaat grijpen, schrijft Hasebroek dit ronduit: „Van 't mengelwerk (*April-afl. Gids*, 1839) heb ik Bertha Coppier nog niet gelezen..... Minder bevallen mij de twee volgende stukken als te zwaar voor de kwalijk verterende magen van het gewone Mengelwerk-lezend publiek. Moet er dan toch vertaald worden, laat het in vrede naar den smaak van den grooten hoop zijn! Des te vrijer blijft het hoekje voor de oorspronkelijke bijdragen!” Hier klinkt dus al het bezwaar dat men later tegen het *Mengelwerk* aan zou voeren, dat dit gedeelte van de *Gids* aanzienlijk lager stond dan de *Boekbeoordeelingen*. Potgieter voelde dit zelf ook wel: vandaar zijn voortdurende verzoeken aan Hasebroek om bijdragen, waaraan deze slechts betrekkelijk zelden heeft voldaan, ondanks zijn goede wil. „Kon ik er iets meer voor doen!” klinkt het hier en elders herhaaldelijk.

In de tweede helft van 1839 komt geleidelijk een wijziging in Hasebroek's inzichten: hij verzet zich tegen de min of meer autoritaire, doctrinaire houding van de Amsterdammers.⁴⁾ Aanvankelijk gaat het nog half-schertsend: „Of mag ik mijn opinie niet zoowel hebben als gij de uwe? zie toe dat gij geen onverdraagzaamheid predikt..... Het is waar, gij hebt bliksemende phrasen bij de hand..... boe ba! Maar gij zult er mij toch niet bang meê maken. *Eere over u allen indien gij bij het talent van schrijven nog eens het talent hebt van te schrijven zooals gij wilt.....*”⁵⁾ Heilo heeft zijn duizenden verslagen, maar Amsterdam zijn tien-duizenden! Maar schande over u, indien gijlieden van deze gave een stok maakt om ons meê te slaan in dezer voege: Indien gij niet zegt, dat gij werkt even als wij, zult gij zoo klein gehakt worden als frikkadellen”..... „Hoort eens, Mijne Heeren, ik geloof dat gij het met elkander eens zijt geworden, om vol te houden: de

1) Het uitstapje naar 's Gravenhage in *Gids*, 1838, M. p. 373 vlgg.

2) H. aan Pg. Dec. '38, p. LV.

3) Idem 6-4-'39, p. LXVI.

4) Hierbij komt hun houding tegenover Beets en Toussaint, zie verder p. 107 vlgg.

5) Cursivering van mij.

Hemel boven Amsterdam is lucht, en die boven Heilo is een broeiraam".¹⁾ Als Potgieter hierop geantwoord heeft, klinkt het verzoenend, maar toch niet zonder critiek: „Uw aller hart is beter dan uw pen".²⁾

Wanneer Potgieter zelf heeft beweerd, dat het Jan.-nummer van de *Gids* 1840 „bar" is, waarschuwt Hasebroek, naast lof voor het overige, weer:..... „ai! hoe scherp (is de recensie) van den Muzen-Almanak! al te scherp, dunkt mij".³⁾ Bakhuizen's verontwaardiging over „het overloopen van Mr. J. v. Lenep", die „als boetvaardige zoon tot de moederschoot der Grieksche Muze terugkeert, en zijne Romantieke dwalingen afzweert", bracht hem tot een vrij scherpe veroordeling van de hele bundel,⁴⁾ die hij „geen standmeter onzer poëzy" noemde. Hasebroek merkt hier op: „De literatuur van ons landtjen aan de Europeesche schaal te peilen is als of men voor een kaart van ons landtjen de lijnverdeeling van een aardglobe wilde volgen. Wilt gij Hollanders hebben in uw boeken,⁵⁾ kiest dan ook Hollanders voor uw Auteurs".⁶⁾ Hier heeft Hasebroek toch zijn *Gids*-vrienden misverstaan: zij wilden immers nationale kunst, even hoog staand als de contemporaine buitenlandse literatuur!

Wanneer Bakhuizen in bovengenoemde critiek Helvetius v. d. Bergh's *Eene Liefde* bovenmatig prijst, met name om het wijsgerige, dat er in ligt,⁷⁾ maakt Hasebroek een zeer juiste opmerking over het streven van de *Gids*: „Ik zou hetgeen men (in de *Gids*) verlangt haast *Schoone Wetenschap* willen noemen.⁸⁾ Voor een poëtisch voortbrengsel is toch de vorm of wilt gij de indruk, die de vorm maakt, ook iets..... Ik voor mij oordeel dat een novelle als die van v. d. B(ergh), indien zij zoo bijna volmaakt ware als de Recensent zegt toch een weinigjen meer algemeenen opgang maken moest, dan zij gedaan heeft". En het hierop volgende „bent-"verwijt is gerechtvaardigd: „Althands ik ben een beetje boos op een critiek, die tot nu toe haar ideaal in de wolken plaatste,⁹⁾ en die nu op eens als een arend uit de wolken

1) H. aan Pg. 23-10-'39, p. LXXVI en LXXVIII.

2) Idem 6-12-'39, p. LXXXII.

3) Deze recensie is van Bakhuizen. *Gids*, 1840, B, p. 40 vlg.

4) Bakh. geeft hier ook de juiste opmerking: „In de tegenstelling van Romantiek en Klassiek ziet hij eene bekrompenheid, den waren kunstenaar, den waren wijsgeer, den waren dichter onwaardig."

5) Dit slaat op Potgieter's *Devonshire*-critiek.

6) H. aan Pg. 6-1-'40, p. XCI.

7) *Aldaar*, p. 103.

8) Ik geloof, dat deze neiging van de *Gids* voor een goed deel aan Bakhuizen's invloed toegeschreven moet worden.

9) Cursivering van mij.

schiet om haar Koningskroon op het hoofd van v. d. B's *Eene liefde* te plaatsen".¹⁾ Potgieter heeft hierop een verdediging van het Gids-oordeel geschreven, waarin — begrijpelijk van hem — op „populariteit” gesmaald werd, en een vereniging van filosofie en poëzie werd aanbevolen; „vereeniging, ik zie niets dan scheiding, nu een brok filosofie, dan een brok roman.....” En weer herhaalt hij zijn straks genoemde opmerking, zij het in een luchtig zinnetje: „Maar v. d. B(ergh) is een vriend van u en ik weet hoe eenzijdig gij voor uw vrienden zijt”.²⁾

Men ziet, dat Hasebroek steeds meer heeft aan te merken op de mannen van de *Gids*: de nauwelijks zichtbare kloof, die men van beide zijden tracht te overbruggen, gaat zich echter steeds duidelijker aftekenen. Misschien hebben de betrokkenen het zelf niet zo gevoeld, maar wat van het voorjaar 1840 af een meningsverschil over kleinigheden lijkt, is in wezen veel dieper gaand en berust op een principieel verschil in levensopvatting en overtuiging. Dit blijkt uit een opmerking van Bakhuizen in zijn critiek op Toussaint's *Engelschen te Rome*,³⁾ waarin hij een levensbeschouwing „welke ons Tijdschrift meermalen der kunst trachtte aan te bevelen”, behandelt, die „de harmonie van geest en stof zocht..... aan te wijzen en te hervinden in alles, wat de ontdekkende haar aanbiedt. Boven den hartstogt stelt zij den *reinen wil*,⁴⁾ die slechts door den eerste gewekt wordt, opdat deze op zijne beurt door den laatste tot kragtige daad worde bestuurd”. De vrije wil dus. En hieraan had Bakhuizen nog deze zin laten voorafgaan: „Volgens (deze levensbeschouwing) bestuurt niet de hartstogt, of, door den hartstogt, *eene onzichtbare macht*,⁵⁾ het menselijk lot en bedrijf”.

Hasebroek merkt naar aanleiding hiervan luchtig spottend op: „Zit de prediker van de leer van den vrijen wil in de kunst weér iets zoo los en gracieuus en galants te schrijven als de Verzoeking van Antonius?”⁶⁾ Na deze vluchtige opmerking critiseert hij verder het dwang-systeem van de Amsterdammers inzake Toussaint's *Lauernesse*⁶⁾ en haalt een uitvoerig citaat aan van Philarète Charles. Hierop schijnt Potgieter ietwat bitter geantwoord te hebben: „Gij hebt zoomin mij als Bakhuizen iets nieuws verteld, dat

1) H. aan Pg. 13-2-40, p. XCIV.

2) Idem, ± 20-2-40, p. XCIX.

3) *Gids*, 1840, B, p. 137/38.

4) Cursivering van mij.

5) H. aan Pg. 29-4-40, p. CIII.

6) Zij werkte hier moeizaam aan op aanwijzing van Potgieter en Bakhuizen.

wij nog geen Meesters zijn”, waarop Hasebroek in een volgende brief verklaart, hem niet te hebben willen grieven.

Wanneer Potgieter dan een aanmerking maakt op Beets, die in de *Muzen-Almanak* Ter Haar heeft opgenomen en Heye geweigerd, en weer spreekt van „ijdele populariteit”, volgt een scherpe terechtwijzing van Hasebroek:

„Ik wil u niet veroordeelen om de wel eens wat tergende onafhankelijkheid, die gij altijd tegenover het publiek bewaard hebt..... Hoe is het mogelijk, dat gij mannen van de wezenlijkheid, die den dichter geen lauweren gunt dan door het eikenloof der burgerkroon gevlochten, die den middenstand praeconiseert als den zetel van het gezond verstand der natie enz., dat gij den man schijnt te veroordeelen, die zijn gering talent dienstbaar zocht te maken aan de beschaving of veredeling der natie, ja al ware het maar die zocht gelezen te worden; dat dan toch altijd de eerste voorwaarde is om eenigen invloed op de natie te kunnen oefenen, om eenig nut te kunnen doen.”¹⁾

In deze opmerking schuilt zowel een aanmerking op de te hoge maatstaf, die de *Gids* aanlegde, als een zich geraakt-voelen over Potgieters populariteit-afkeer.²⁾ Bovendien wordt de Amsterdammers hun plotselinge hernieuwde voorkeur voor Heye verweten, wie ze „bij de oprigting van den *Gids* en zooveel andere gelegenheden..... niet beter de hand boven het hoofd gehouden hebben”.

Hoewel Hasebroek hierna nog herhaaldelijk op alle wijzen de verbroken harmonie met de *Gids*-mannen zocht te herstellen, gelukte dit niet meer. Wat hij als Nederlands toekomst zag, was niet het ideaal der Amsterdammers. Een losse opmerking in een brief spreekt boekdelen:³⁾

„En toch, welk een treffend denkbeeld, dat Bilderdijk nu reeds door een stem in de hooge staatsvergadering vertegenwoordigd wordt..... Kent gij voor Holland een andere toekomst, dan die haar het *retremperen* in dezelfde bron, die haar eens sterk maakte, geven zou? Ik voor mij ken er geen”.

1) H. aan Pg. 24-7-'40, p. CIX, CX.

2) *Waarheid en Droomen* was toen juist herdrukt, in het jaar van verschijning.

3) H. aan Pg. 27-8-'40, p. CXIV vlgg.; cursivering van mij.

In de laatst bewaarde brief ¹⁾ tenslotte geeft Hasebroek dan een duidelijke formulering van wat hem — en Beets met hem — van de Gids-mannen scheidt, hoe hun verschillende overtuiging hun kunstopvatting verschillend beïnvloedt.

Potgieter had Heilo „een broeikas” genoemd. En nu schrijft Hasebroek:

„.....ik denk, dat hij (n.l. Beets) voortaan overal nieuwe kassen vinden zal. Laat maar gaan, als de ananas maar tegelijk groeit met de kroon!..... kent gij een theologisch tijdschrift, Waarheid in Liefde geheeten? — De hemel beware mij! Nu dan. Dat Tijdschrift, door verschillende wijsgeerige koppen geschreven, heeft het beginsel van de verschillende denkwijze der schrijvers uit de geschiedenis van hun leven te verklaren. Geef bij voorraad uw goedkeuring aan den regel. En nu de toepassing?

Maar die hebt gij zelf reeds gemaakt. Welk een verschil tusschen uwliedert en ons leven, sedert wij te samen den overstap uit het Eden der mijmerij in de wereld der wezenlijkheid deden. Zou men het één niet een kunstenaars- het andere een familieleven kunnen noemen?

En indien dit zoo is, is het dan vreemd, dat onze houding tegenover de literatuur, evenals tegenover de wereld, zoo-veel socialer, zooveel meer meêgaande is?

Gij zijt te goed wijsgeer om dat te ontkennen..... De kunst is bij u als een ouderwetsche wal, die de stad uit de hoogte bestrijkt: zij is bij ons allengskens in den nieuwerwetschen smaak in een wandelplaats veranderd.

Ik houd vast aan de veronderstelling dat gij in onze plaats en wij in de uwe even in dezelfde omgekeerde verhouding zouden gestaan hebben, want vergun mij met de hand op het hart te zeggen, dat ik niet geloof, dat gij de kunst liever hebt dan wij. Gij hebt haar slechts anders lief. Gij als een minnaar zijn coquette lastige minnares: wij als de man zijn gezellige volgzame huisvrouw.”

Men voelt in deze zeer rustige, heldere constatering de christelijke tegenover de „wijsgerige” levens- en kunstopvatting. De vergelijking van de minnares en de huisvrouw gaat in zover mank, dat de Gids-mannen in de kunst toch niet alleen een geliefde zagen,

1) H. aan Pg. 12-12-40, p. CXX vlgg.

l'art pour l'art dus, maar wel degelijk die kunst dienstbaar aan en uiting van nationale verheffing wilden maken: „voortgang”. Het beeld van de „gezellige volgzame huisvrouw” is goed gezien, maar juist ook in deze opvatting school het gevaar, waarop deze predikant-dichters zo gevoelig door de Tachtigers zou gewezen worden.

„Voortgang!” vervolgt Hasebroek dan..... „Maar, mijn lieve vrienden! waar ligt die? ten Noorden, ten Zuiden, ten Oosten, ten Westen? *Ik zie naar den hemel*,¹⁾ en zie niets”. Weer de liberale verlichting tegenover het berustend geloof.

„Waren wij nu van beide zijden slechts wat minder eenzijdig!” klinkt het, „Leefden wij de spreuk wat beter na: *Diversa sed una*..... Doch uwlieders spreuk:

Fiat justitia et pereat mundus!

laat weinig hoop op zulk een verdrag over”.

Hasebroek rekt er dus ook niet op, dat een verdere samenwerking mogelijk is: „Ik weet wel, gij zult mij geen gelijk geven. Uw systeem brengt geen toegevendheid mede”.

De rustige constatering, de bezonkenheid in deze laatste brief maken de indruk van een afscheid. Het slot van de brief is overeenkomstig: „.....dezelfde hartelijkheid, waarmede ik u *scheiden*de¹⁾ de hand druk. Vaarwel, carissime!”

Ofschoon de betrekkingen met Potgieter en de Gids met deze laatste brief niet definitief verbroken werden, krijgt men toch de indruk, dat hier door Hasebroek het tafellaken doorgesneden wordt. Of en wat Potgieter hierop geantwoord heeft, heb ik niet kunnen vinden.

172 Het kwam definitief tot een breuk tussen Potgieter en Hasebroek na de critiek in de *Gids* op het oorspronkelijk voor *Tesselschade* bestemde gedicht *Victoria*, dat ten slotte in Beets' *Muzen-Almanak* verscheen. Hierin werd o.m. gezegd:

.....„de hooggeschatte Dichter vergeve het ons, (maar) zijne *Victoria* behoort tot die rhetorische verzen, welke ons hoe langer hoe meer tegen de borst zijn. Van waar zij bij geheele drommen in onze Letterkunde ingebroken zijn, weten wij niet; maar zeker is het, dat hunne in het oog vallende kunstigheid de aandacht een tijdlang boeide en verbijsterde..... En thans, met het oog op *Victoria*, moeten wij ver-

¹⁾ Cursivering van mij.

klaren, dat die manier op haar toppunt gedreven en stellig van den goeden weg verdwaald is..... Of is het anders dan woordkunstelarij, wanneer twintig lange kouplettten, onder allerlei wendingen, als om eene stroeve schroef, om het denkbeeld draaijen, dat Victoria onze eeuw beschonken heeft met de les:

Niets schooner voor een vrouw, dan vrouw te zijn".¹⁾

Dat Hasebroek verontwaardigd werd, valt te begrijpen: immers Potgieter had hem destijds geschreven, dat het vers hem beviel,²⁾ en er voor de *Tesselschade* zelfs een plaatje voor willen laten maken. Het kon nu moeilijk anders, of hij moest de critiek in de *Gids* als een opzettelijke onaangenaamheid aan zijn adres opvatten: Hasebroek kon of wilde niet met de *Gids*-mannen meegaan, welnu, dan zou het hem wel in het openbaar aan het verstand gebracht worden, dat hij op de verkeerde weg was. De breuk werd nu volkomen, maar beiden voelden toch wel degelijk het onaangename er van. Van den Bergh, die toen juist vriendschap met Hasebroek gesloten had na de kwestie-Calisch, heeft getracht als bemiddelaar op te treden en met Potgieter en Hasebroek hierover gecorrespondeerd.³⁾ Stond hij aanvankelijk in zeker opzicht aan de kant van de laatste, later veranderde dit: Hasebroek werd hem te veel dominee. In ieder geval bleef het geschil tussen Potgieter en Hasebroek onbeslecht.

Hoewel nog andere kwesties in het spel waren, geschiedde hier, wat bij haast elke literaire vernieuwing pleegt voor te komen: de afkeer van het oude bindt een aantal verschillend gearde individuen; is de overwinning in beginsel behaald, dan treden de individuele verschillen aan de dag, en gaat men uiteen. Zo ging het de Tachtigers, zo is het de Leidenaars en de Amsterdammers gegaan: tien jaar na de verschijning van de *Muzen* had Potgieter voor zijn *Gids* een totaal andere groep letterkundige medewerkers, dan waarmee hij de strijd begonnen was.

§ 18. Hasebroek's opmerkingen in *Gids*recensies verwerkt; critiek op Potgieter's stijl.

Wij hebben in de vorige paragraaf gezien, hoe Hasebroek

1) *Gids*, 1841, p. 50; hier wordt ook melding gemaakt van een parodie op Victoria in de *Groninger Studenten-Almanak* van 1840; Hecker zal hier wel de hand in hebben gehad.

2) H. aan Pg. Mrt./Apr. '40, p. CI.

3) Hierover uitvoerig Van Waveren in zijn diss. over Helv. v. d. Bergh.

herhaaldelijk zijn oordeel gaf over wat in de *Gids* verscheen. Potgieter had echter ook de gewoonte aan de vrienden hun oordeel over een bepaald werk te vragen vóór de recensie in de *Gids*, waarin dan wel eens hun opmerkingen overgenomen of verwerkt werden. Zo is er reeds elders¹⁾ op gewezen, dat in de recensie van Beets' *Guy de Vlaming* een opmerking staat dat „wij allen een element van waanzin in ons hebben, zoo als een vernuftig vriend het uitdrukte”.²⁾ Deze opmerking heeft Potgieter letterlijk uit een brief van Hasebroek overgenomen.³⁾

Bij onderzoek bleek, dat dit vaker het geval is geweest, met name bij de recensies van Potgieters jaarboekje *Tesselschade*.⁴⁾ In een brief aan Hasebroek was gevraagd: „Uwe Aanmerkingen, mijn waardste!” en hierop geeft deze „zoo verwaand als onbeschaamd” in een doorlopende behandeling zijn oordeel over de inhoud. Dat de *Gids*-recensent⁵⁾ Hasebroek's brief vóór zich had liggen, toen hij zijn aankondiging schreef, zal uit het onderstaande blijken:

*Brief van H. aan P. 5-12-'37.*⁶⁾ *Gids*-recensie van *Tesselschade*.

.....uw vraagstuk, om van uw hoofdpersoon een schroomvaligen minnaar te maken, bevalt mij.....

De stoutheid een beschroomde tot een minnaar te verheffen, is door den uitslag geregvaardigd.

— Het is een ongelukkig denkbeeld van Lublink Weddik zijn overigens geestvol stukjen in een almanak te dringen..... voor Dames. —

De Taktiek des Levens (proza) door den Hr. B. T. L. W. scheen ons minder op zijne plaats in dit Jaarboekje voor het schoone geslacht.....

(van Potg. gezegd)..... openhartig gezegd, heb ik wel eens beter geversifiëerde gedachten van u gelezen. Over het algemeen..... verliest gij aan zangerigheid, wat gij aan kracht wint.....

.....de vorm laat een en ander te wenschen over. De heer P. jaagt naar een kernachtige uitdrukking, wel eens ten koste van zoetvloeiendheid, bevaligheid en duidelijkheid.

1) Van Rijn: N. Beets I, p. 272.

2) *Gids*, 1837, B, p. 623; cursivering van mij.

3) H. aan Pg. 16-1-'37, p. IX.

4) Over Hasebroek's medewerking hieraan zie p. 118 vlgg.

5) Wsch. Van Hasselt.

6) p. XIX vlgg.

Jacob Willemsz, heeft bij weinig aantrekkelijkheid veel objectieve verdienste.

Jacob Willemsz. Een tooneel uit een onzer zeedorpen, door S. is een goed gedicht, schoon de situatie weinig aantrekkelijks heeft.

De Mathilde van Heye is gelukkig uitgevallen. De oude situatie wordt nieuw door zijn greep om zich zelven tot den Harrison zijner schoone te maken.....

Mathilde, door den Hr. J. P. Heye, is een *juweeltje*: Het was een verrassende, gelukkige greep van den Dichter, zich tot den Harrison zijner schoone te verheffen.....

(v. P. gezegd) Neem eens den aanvang, die heerlijk is.....

Ook de aanhef is onwederstaanbaar boeiend.....

De zedeprint van L. W. vind ik doorgaands geestig; die van Burlage doorgaands flauw.

De eerste print is de geestigste.....

n.a.v. *Culemborg*:

.....ik ben van de eersten, die.....van zijnen lof gewaagden.

.....geen der talrijke lezers, die in ons bijzijn „van zijnen lof gewaagden”.

Bresters *Misstap* is in den Catsiaanschen stijl. Ik juich het van harte toe.

Een Misstap van den heer J. B. is een alleraardigst Catsiaantje.

Voor de Jaargang 1839 gaf Hasebroek weer zijn „pedante opinie pedant uitgesproken”.¹⁾ Ook hier heeft de Gids-recensent zijn voordeel mee gedaan, zoals uit onderstaande plaatsen blijkt.

*Brief van H. aan P. Dec. '38.*¹⁾

Gids-recensie van Tesselschade.²⁾

Staring en Tesselschade, grootpapa onder zijn hem liefhebende kleinkinderen.....

Staring..... heeft zich als een eerwaardig grootvader onder zijn kleinkinderen neergezet.

1) H. aan Pg. 12-12-'38, p. LII vlgg.

2) G i d s, 1838, B, p. 41 vlgg.

In de Mei van Tollens..... maar Tollens heeft ons geroerd
ik vind het zoo aandoenlijk- en weggesleept door zijn *in de*
schoon,..... het is of ik hem *Mei*.
zie schreien.....

.....ik wensch U geluk met de In Tollens zag de redacteur den
medewerking van dezen onzer meester in zijn vak..... de me-
aller meester. dewerking van den meester.....

(n.a.v. Ter Haar)

.....in dat genre van natuurver- Er is iets van La Martine in zijn
persoonlijking, waardoor La- vers. Het is een bewijs voor de
martine mij zoo verveelt..... verheven opvatting van het le-
ven der natuur.

(n.a.v. Staring)

.....de anekdote is allerliefst (Staring)..... heeft eene histo-
verteld..... rische anekdote geleverd.....

Voor de laatste Jaargang heeft Hasebroek geen uitgewerkte be-
oordeling willen geven. „Jonathan ontbrak aan den broeder-
kring”, zoals Potgieter schreef en daarom antwoordde Hasebroek
dat hij, nu hij niet meer „mee in 't gelid stond..... den moed miste
om..... den geheelen bundel de revue te laten passeeren”.

Betrof het voorgaande Hasebroek's betrekkingen tot de *Gids* als
critisch tijdschrift, uit het volgende blijkt dat hij ook wel zijn oor-
deel over Potgieter's scheppend werk gaf. Uiteraard prijst hij vaak:
zowel de kwaliteit van diens letterkundige arbeid als de verhouding
tot de auteur gaf hier aanleiding toe. Echter zag ook Hasebroek
zeer goed Potgieters hoofdgebrek: zijn ingewikkelde, soms gewron-
gen en duistere stijl, zijn vernuftspel, zijn overschatten van het peil
van zijn lezers, zijn jacht naar oorspronkelijkheid.

Reeds in 1837 heet het: „hoe jammer dat dit stukjen ¹⁾ weder-
om aan uw groote karakteriseerende feil lijdt, van namelijk vooral
in de dialogue, niet gemakkelijk, niet duidelijk, niet los genoeg te
zijn. Gij zijt al te jaloersch op de eere van vernuftig en geestig te
zijn, en wordt daardoor dikwijls vermoeiend”. ²⁾

— „*Thuiskomst*..... de verwikkeling is toch wat heel duister, de
gang der dialogue wat heel zwaar”.

¹⁾ Het Tochtje naar ter Ledenstein.

²⁾ H. aan Pg. 5-12-37, p. XX.

— Van *Lief en leed in het Gooi*, waarvoor Hasebroek veel lof heeft, merkt hij op: „mag ik 't zeggen? ik vind nog altijd den stijl te pretentius, te vol, te weinig geglad”.

— „*De onbekende* van een onbekende schilder bevalt mij niet en ik ben dubbel boos op haar omdat zij hier en daar een knoop in uwe intrigue heeft gemaakt, die evenzoo in de war zit, als de nestels op haar kleet”.¹⁾

Dergelijke aanmerkingen kreeg Potgieter niet alleen van Hasebroek, maar van vrijwel alle vrienden, zowel in hun particuliere brieven als in hun recensies van zijn werk. Hij heeft echter nergens blijk gegeven, dat hij dergelijke aanmerkingen, ofschoon hij er zelf om vroeg, inderdaad ter harte nam. De aangehaalde fouten zijn een der uitingen van Potgieters persoonlijkheid, en goed bedoelde opmerkingen van de vrienden hebben hem evenmin kunnen beïnvloeden als de hatelijkheden van zijn recensenten in andere tijdschriften.

§ 19. Hasebroek als middelaar tussen Beets en de Gids.

In zijn literaire betrekkingen tot de mannen van de *Gids*, met name tot Potgieter is Hasebroek niet alleen medewerker, maar ook tussenpersoon, bemiddelaar geweest. Dit geldt bovenal voor twee belangrijke letterkundige figuren uit die tijd: Nicolaas Beets en Mej. Toussaint. In hun beider verhouding tot de Amsterdammers heeft Hasebroek een rol van betekenis gespeeld, die hij zelf eens treffend formuleerde in een vraag aan Potgieter: „staan wij misschien alleen tusschen het slot Nijenburgh en de versterkte stad Alkmaar in?”²⁾ Het is juist deze positie van Hasebroek geweest, die tot zijn verwijdering van de Amsterdammers heeft bijgedragen.

Verwey spreekt ergens over Beets' *Persoonlijke Herinneringen* aan Potgieter als een „zuur boekje”, en niet ten onrechte. Wanneer iemand na zoveel jaren, ondanks alle schijn van waardering en vriendschappelijkheid, nog zó over een gestorven vriend schrijft, als Beets — al is het dan ook met grote eerlijkheid — doet over Potgieter, moet de antipathie wel diep geworteld zijn geweest. Men mag gerust aannemen, dat de gevoelens hier wederkerig waren, en wel van de eerste jaren der kennismaking af, zoals Beets later constateert:

1) H. aan Pg. Dec. '38, p. LIV.

2) Idem 23-10-'39, p. LXXVI.

„Om de volle waarheid te zeggen, vond ik hem van de eerste ontmoetingen af, geen man *geheel* naar mijn hart en, hoeveel achting wij elkander ook hebben toegedragen, hoe groot een prijs wij ook op elkanders vriendschap leerden stellen, tot een volkomen innerlijk harmoniëeren kwam het niet; slechts tot een beurtelings, en somtijds gelijktijdig, afstooten en aantrekken”.¹⁾

Juist doordat deze wederzijdse antipathie „van de eerste ontmoetingen af” voelbaar is, wordt een verklaring moeilijk: we schijnen in deze verhouding een pendant te hebben van wat men liefde op het eerste gezicht pleegt te noemen. Het moet gezegd worden, dat beiden behoorlijk hun best hebben gedaan, tot andere gevoelens te komen, maar het ging nu eenmaal niet. Voor dit streven naar toenadering was alle aanleiding: Beets en Potgieter waren zonder twijfel artistiek de meest begaafden van alle jongeren uit de periode 1830-'40. Dat Potgieter dus alle moeite deed om zijn vroegere medewerker aan de *Vriend* en de *Muzen* ook voor de wagen van de *Gids* te spannen, is even begrijpelijk als de toezegging tot medewerking van de in die jaren zeer ambitieuze en ietwat ijdele jonge dichter. Beiden uit de deftige burgerstand, wilde de een echter „burgerman” blijven, terwijl de ander juist niets naliet om aan dit burgerlijk milieu te ontkomen. Dit was één tegenstelling, en hierbij kwam een andere: de oudere, die het in zijn korte leven verre van gemakkelijk had gehad, zag voortdurend hoe het de jongere, zeker niet begaafder dan hij, letterlijk in elk opzicht meeliiep. Niet dat Potgieter jaloers was, maar hij die zo'n scherp oog voor allerlei tegenstellingen had, moet deze ook gevoeld hebben. Ook was er het verschil tussen de klassiek gevormde academicus en de begaafde autodidact, die alle kennis in zijn vrije uren had moeten opdoen.

„Afstoten en aantrekken”, schrijft Beets, en hiermee tekent hij de verhouding juist. Hij had er aan kunnen toevoegen, dat zijn en Potgieter's vriend Hasebroek hierbij in de meeste gevallen als stootkussen dienst moest doen, zeer tegen zijn zin overigens.

Op Hasebroek's reeds eerder aangehaalde brief²⁾ antwoordde Potgieter niet rechtstreeks: dat hij zich „in de hoogte gestoken” voelde, moest Beets maar aan Hasebroek overbrengen. Zo leek het aanvankelijk, dat Beets als tussenpersoon ingeschakeld zou worden.

¹⁾ N. Beets: E. J. Potgieter, persoonlijke herinneringen, 1892, p. 12/13.

²⁾ Zie p. 77 en p. III.

Maar later verandert de situatie. Wanneer Potgieter Beets in zijn *Guy*-recensie wat hard aangepakt heeft, waarschuwt Hasebroek: „de zaak is waar, maar de les al te gevoelig..... Temeer geldt dit hier, omdat de slag van een vriendenhand komt en dus dubbel pijnlijk is. Et tu Brute? Gij verstaat mij, ik lake uwen moed niet, maar alleen den toon uwer bestraffing”.¹⁾ Hierop volgt de klacht: „Ik ben moede van de versooning waarmede ik genoodzaakt ben altijd Beets te behandelen”. Dit ziet op Beets' verhouding tot de Foreesten op het slot Nijenburgh: de aanstaande schoonzoon werd daar èn door de moeder èn door de dochters op de handen gedragen, haast verafgood. Alles wat Beets werd „aangedaan”, kreeg Hasebroek te horen en hij kon daar niet zo openhartig over zijn vriend, wiens fouten hij heel goed zag, spreken als tegen Potgieter. Juist deze overdreven bewondering van Beets, die al uit „lezen” ging, ergerde de laatste en hij kon er niet over zwijgen. Zo schrijft Bakhuizen aan Hasebroek, dat Potgieter hem „te veel van de rozenwolken en wierookwalmen, waarin onze vriend op Nijenborgh rondzweefde, verhaald” had.²⁾

Hasebroek, die bij een bezoek aan Amsterdam de vijandige stemming jegens Beets duidelijk gevoeld had, begreep heel goed, dat het in het belang van de beweging der jongeren niet tot een openlijke breuk moest komen. „Zie ik wel, zijt gij geen menschen, om in den nauwsten zin des woords *vrienden* te zijn. Maar evenwel is het goed, en mij vooral aangenaam, dat twee menschen als gijlieden niet openlijk tegenover elkander staat”.³⁾ Hij verklaart dan verder, dat „die broederschap van vooringenomenheid tegen hem, die bij mijn bezoek ten uwent in ulieder gesprekken doorstraalde mij een weinigjen pijn deed”.

Hasebroek zag heel goed, dat Beets' pedanterie voor een deel aan de omstandigheden toe te schrijven viel en trachtte dit Potgieter ook duidelijk te maken. Beets heeft „de kring rondom hem niet geschapen,..... wiens verliefde bewondering hem zoo nadeelig geworden is”. Beets moet, bedorven kind als hij is, nog veel leren. „Gij allen en *gij* (= Pg.) inzonderheid hebt Beets diep gegriefd. Misschien zal hij 't u later vergeven, maar nu kan hij het nog niet. Hij ziet met dat ziekelijk egoïsme, dat Byrons leven zoo verbitterd heeft, in ulieden een geregeld complot tegen hem, hij

1) H. aan Pg. 5-12-'37, p. XXIV.

2) Bakhuizen aan H. begin '37. A.U.B. E.d. 31.

3) H. aan Pg. 25-1-'38, p. XXXIX.

is volstrekt buiten staat u anders dan in een scheef licht te zien..... Ei, heb een weinigjen medelijden met hem..... zoo iemand onder zijn praesumptie lijdt, voorzeker niemand meer dan ik..... Denk aan de les van Paulus".¹⁾ Men ziet, hoe objectief Hasebroek naar beide zijden tegenover de partijen stond en hoe hij zijn best deed, de verwijdering niet groter te maken. Dat hier weinig kans op was, wanneer Potgieter in deze tijd aan Hasebroek schrijven kon: „Ik kwam zeker te Heilo, indien er geen Nijenburgh ware, liever, indien B. afwezig was",²⁾ is duidelijk. Toch bleef Hasebroek zijn best doen, ook tegenover de Foreesten: „sedert op N(ijenburgh) uw beeld van zijn voetstuk geworpen is, hebben wij (H. en zijn zuster) op uw altaar te overvloediger gewijrookt, om dit onrecht goed te maken".³⁾

Intussen kwamen de reeds vermelde aanvallen van Van der Hoop de situatie nog verscherpen: Beets, de „lange blonde jongen", werd hierin ook duchtig gehekeld. Nu eiste Beets van de Gidsredactie, dat deze zou aankondigen, welke recensies van hem waren geweest, om zo de tegenstanders klare wijn te schenken. De redactie weigerde dit echter,⁴⁾ waarop Beets vergeefs protesteerde.⁵⁾

„'t Doet mij leed dat het met u en Beets nog altijd op denzelfden onaangenen voet blijft"..... schrijft Hasebroek, „eerst moet hij van Nijenburgh, die ongezonde broeikas, dien altijd bewierookten tempel, weg". Zeer juist merkt hij dan op, dat Beets „de heirbaan der maatschappij" op moet en dat juist voor hem de strijd zwaar zal zijn. Typerend is dan de aanmaning: „sla geen hand aan hem, duizend andere handen zijn gereed uw werk te vervullen".⁶⁾

In deze tijd moest Hasebroek zelf de aanmatiging van zijn vriend ondervinden: Beets was klaar, wilde een beroep hebben, en vond nu, dat Hasebroek maar uit Heilo weg moest. Toen een beroep naar Alkmaar niet doorging, was Beets dan ook heel verontwaardigd. Ondanks dit bleef Hasebroek voor hem pleiten; zo kon hij einde 1838 aan Potgieter schrijven: „Beets is, ik denk door u, van zijn zwartgalligheid bekeerd. Hij is wel boos, dat men zoo met zijn dichterlijke zwarte staar gespot heeft, maar heeft

1) Idem, 27-3-'38, p. XXXVII.

2) Pg. aan Hbr. herfst '38. A.U.B. E.d. 151 a.

3) H. aan Pg. ± Juli '38 p. XLI.

4) Zie Beets: Pers. Herinn., Aanteekeningen, p. 110.

5) H. aan Pg. 3-8-'38, p. XLIII.

6) Idem 6-11-'38, p. L.

nu toch zelf een haat tegen den haat tegen menschen en wereld gekregen".¹⁾ Toch gebruikt Hasebroek een verdacht motief, om Potgieter tot een hernieuwd bezoek aan Heilo te bewegen: „Potgieter! komt gij niet? Beets gaat heel de maand Januari naar Leijden en Haarlem. Komt gij niet?” In orde was het dus nog lang niet, al scheen in het begin van 1839 de verhouding te zullen verbeteren. „Ulieder verwijdering doet hem pijn: nu knort dan klaagt hij er eens over: maar hij zwijgt er zelden van.....hij moet u blijven eeren en achten. De grond is dus solide, al groeit er nu wat onkruid op”.²⁾ „Ik leef met hem zooals Engeland met Frankrijk... ik heb mijn hand er van afgetrokken”, heet het in dezelfde brief.

Intussen moet opgemerkt worden, dat ook Potgieter niet over Beets kon zwijgen. Telkens weer valt in Hasebroek's brieven het zinnetje op: „Gij schrijft mij over Beets”..... Het wederzijds aantrekken en afstoten komt hier wel duidelijk tot uiting. In de loop van 1839 zou Beets naar Amsterdam gaan: Hasebroek vond het toen gewenst zijn Amsterdamse vrienden te waarschuwen, dat ze niet op een bezoek van Beets moesten rekenen.³⁾ Dat de Gidsmannen daardoor ook niet vriendelijker gestemd werden, valt te begrijpen: Beets' dissertatie werd dan ook niet gerecenseerd, hoewel Hasebroek hierop aandrong.⁴⁾ — Intussen schijnt Beets toch Potgieter opgezocht te hebben, maar — hiervan kreeg Hasebroek weer niets te horen, omdat de eerste nog altijd boos was over het feit, dat deze zijn plaats in Heilo niet aan hem afstond..... „Wij zijn tegenwoordig niet op den besten voet”, klaagt Hasebroek dan ook, „ik kan toch mij zelve niet beroepen”.⁵⁾

Deze tijdelijke verkoeling van de vriendschap bracht Hasebroek tot een merkwaardige uitlating tegen Potgieter, n.l. dat Hildebrand hem in de *Narede* op zijn *Camera* „kwaadaardig aangevalen” had.⁶⁾ Blijkbaar meende hij, dat de zinsnede

„Wie Hildebrand is weet iedereen wel; er is somtijds met veel scherpszinnigheid naar geraden. Ook maak ik er geen geheim van, noch poog mij te laten doorgaan voor een veertig jaar ouder of een veertigmaal beter dan ik ben”.⁷⁾

1) *Idem* Dec. '38, p. LXX.

2) *Idem* 31-1-'39, p. LIX.

3) *Idem* 6-4-'39, p. LXV.

4) H. zelf weigerde de recensie, die Beets hem verzocht: hij hield niet van „zulk een waarborging van reputatiën” en — was er niet knap genoeg voor, naar hij aan Pg. schreef [p. LXVI].

5) H. aan Pg. zomer '39, p. LXVIII.

6) *Idem* 23-10-'39, p. LXXV.

7) *Narede* van de 2e druk der *Camera Obscura*, 1840, p. 251.

op *Waarheid en Droomen* betrekking had. Echter voegde hij er bij dat hij ondanks deze aanval van Hildebrand op Jonathan toch even goed met Beets „een fideel bittertje” wilde gaan drinken. Potgieter schijnt hierop nogal fel geantwoord te hebben, zodat Hasebroek in een volgende brief er zelfs van spreekt als een „oorlogsverklaring.” Vergoelijkend klinkt het daar: „Ik ben gewoon in Beets den dubbelen mensch van Paulus te zien. Nooit was iemands omgang tegelijk aanlokkender en afstootender. Ik moet er zoo maar meê door. - Hebt ge nu liever *geslagen vijandschap*, het is mij wel”.¹⁾ Men ziet dat Hasebroek steeds meer aan zijn pogingen tot verzoening ging wanhopen. Een hernieuwd bezoek van Beets aan Amsterdam in Januari 1840 was voor Potgieter aanleiding tot een reeks klachten aan Hasebroek. Deze antwoordde dat hij er eigenlijk maar niet op had willen antwoorden, omdat hij „nauwelijks iets nutteloozers doen kon”. Hij achtte een goede verhouding onmogelijk: „Want oprecht gesproken, geloof ik, dat niet ulieder wederzijdsche houding, maar dat van beide kanten de *menschen* geheel en al veranderen moesten”. Zelfs meent hij in zijn verhouding tot Beets „een juste milieu” gevonden te hebben. Aardig is de opmerking in deze brief: „Aan de webbe uwer vriendschap weeft even als het werk van Penelope de achting en bewondering weer aan wat de gekwetste eigenliefde uittrekt”.²⁾

In wat hij als een doorlopende vergoelijking van Beets opvatte, vond Potgieter aanleiding om Hasebroek's verhouding tot Beets te zien als de zijne tot Bakhuizen. „Neen”, schrijft Hasebroek hierop, „op zulk een voet met Beets om te gaan, is onmogelijk”, waarna hij een staaltje van diens lastigheid en prikkelbaarheid laat volgen.³⁾ „Ja, gij zijt van de vrienden! Gij krijgt telkens brieven” — uit dergelijke opmerkingen van Beets blijkt, hoe deze eigenlijk afgunstig op Hasebroek's goede verhouding met de Amsterdammers was.

Natuurlijk had Potgieter er geen vrede mee, dat Beets de redactie van de *Muzen-Almanak* op zich had genomen, en toen deze hierin Ter Haar opnam en Heye weigerde, kreeg Hasebroek weer het nodige te horen.⁴⁾ Dit was voor de laatste aanleiding om het thema-Beets voorgoed uit de correspondentie te schrappen. „In allen gevalle beken (ik) dat het voor mij weërگاas onaangenaam is,

1) H. aan Pg. 6-12-39, p. LXXXI; cursivering van mij.

2) I d e m 13-2-40, p. XCII.

3) I d e m ± 20-2-40, p. XCVII vlgg.

4) Hiervoor, p. 100.

altijd met ulieden overhoop te liggen ter oorzaak van een derde. Vier vijfden van de geschilpunten, die tusschen ons bestaan of bestaan hebben, zijn ter oorzaak van Beets tusschen ons gerezen. Ik bidde u, mijne Heeren, laat mij voortaan mijnen eigenen Heere staan of vallen. *Ik acht B. hoog en vind mij in geweten verplicht, in de meeste gevallen zijn zijde te houden.*¹⁾ Maar nog liever hijsch ik een witte vlag en laat hem zijn eigen strijd strijden”.

Dit laatste zou Hasebroek echter niet doen: zoals reeds werd opgemerkt, was hij zich toen al duidelijk het verschil in levensopvatting tusschen Beets en hem, en de Amsterdammers bewust: de boven gecursiveerde uitlating is een duidelijk bewijs hoe zeer hij „in geweten” naar Beets’ opvatting overhelde. In de reeds eerder besproken laatste brief aan Potgieter klinkt het dan ook niet zonder enige triomf:..... „al wat (Beets) zijn kan is hij tegenwoordig voor mij. Hij vertelt mij veel van Heemstede. Als gij het hoordet, zoudt gij zeggen dat hij uit de Heilosche broeikas naar nog erger verhuisd is. En wat meer is, ik denk dat hij voortaan overal nieuwe kassen vinden zal. Laat maar gaan, als de ananas maar te gelijk groeit met de kroon!”²⁾

In de jaren 1837—’40 is dus van het begin tot het einde de „kwestie-Beets” tusschen Hasebroek en zijn Gidsvrienden onderwerp van bespreking geweest, waarbij de eerste geruime tijd als mediateur optrad. Voelde hij zich aanvankelijk neutraal tusschen de partijen in staan, toen hij zich het scherpe verschil in opvatting bewust werd, koos hij de zijde van Beets. Hij zou ook overigens zonder twijfel deze kant zijn uitgegaan, maar stellig heeft de kwestie-Beets zijn verwijdering van de Amsterdammers verhaast.

§ 20. Hasebroek, Mej. Toussaint en de mannen van de Gids.

Van enigszins andere aard was de verhouding tusschen Hasebroek en de Amsterdammers, waar het Mej. Toussaint betref. Kwamen hierbij ook persoonlijke gevoelens in het spel, die tot een tegenstelling leidden, het eigenlijke geschilpunt lag toch elders.

Mej. Toussaint had in de herfst van 1838, na de verschijning van *De Graaf van Devonshire*, in Amsterdam bezoek gehad van Potgieter — als steeds op zoek naar jongere, veelbelovende krachten — in zijn qualiteit als redacteur van *Tesselschade*.³⁾ Hij schreef

1) Cursivering van mij.

2) H. aan Pg. 12-12-’40, p. CXXI.

3) J. Dyserinck: A. L. G. Bosboom-Toussaint, 1911, p. 37.

over haar aan Hasebroek en hierop volgde een uitnodiging van de laatste, die gretig aangenomen werd. De kennismaking viel tot wederzijds genoegen uit; de dames vooral voelden zich dadelijk tot elkaar aangetrokken. ¹⁾ Het bezoek werd al gauw herhaald en in zijn brieven toont Hasebroek dan ook een stijgende belangstelling voor de nieuwe kennis. Hij kon haar al dadelijk een dienst bewijzen: een uitgever had van haar onervarenheid misbruik gemaakt en haar een schandelijk contract laten tekenen. Hasebroek slaagde er in deze kwestie bevredigend te regelen. ²⁾ Zijn oordeel over haar is na dit begin zeer vleidend: „een vrouw van veel talent en waarlijk ook in den omgang niet zonder aantrekkelijkheid”. Haar uiterlijke zwakheid en minder aangename huiselijke omstandigheden wekten Hasebroek's medelijden op. Hij waarschuwde Potgieter dan ook, dat de recensie in de *Gids* van haar *Devonshire* ³⁾ „nogal ruw” was geweest: „iemand..... zoo bij de lurven te pakken, is meer kritisch, dan galant. Men moest vrouwen nooit dan met armes courtoises bestrijden..... Ik verdenk Bakhuizen van zoo ongalant geweest te zijn en zij heet dan nog wel een amie van hem?” ²⁾

Deze laatste opmerking, gevoegd bij een andere in dezelfde brief: „'t schijnt geen charme van u te zijn”, moet Potgieter, die juist tegenover dames altijd uiterst correct en hoffelijk was, minder aangenaam getroffen hebben, immers hij zelf was de recensent van *Devonshire*. „De lomperd volgens uw oordeel was ik”, schreef hij verontwaardigd aan Hasebroek, en niet zonder achterdocht werd hieraan toegevoegd, dat deze stellig wel geweten had wie de recensent geweest was.

Bedoelde recensie had Mej. Toussaint op de pastorie in Heilo het eerst onder ogen gekregen: „daar komt in eens de *Gids*! de arme duive! hoe koud viel haar uw zware hand in 't eerste oogenblik. Zij lag op de eene zijde en klapwiekte nog maar stuip-trekkende met den anderen vleugel. Ik zag dit aan en ja! toen deed het mij om harentwil leed, dat haar vonnis niet zachter was uitgevallen: en te meer omdat zij recht had in haar bewering: „mijn recensent meent het goed genoeg met mij, maar daarvoor zal het groote publiek het niet houden, reden genoeg voor

¹⁾ Hierover de Openlijke Brief aan Ds. J. P. Hasebroek bij de 3e druk van De Graaf van Devonshire, 1880; H. schrijft terloops over dit bezoek aan Pg., Dec. '38, p. LV, LVI.

²⁾ H. aan Pg. 31-1-39, p. LXI.

³⁾ *Gids*, 1838, B, p. 650 vlgg.

de kleingeestigheid der Alkmaarders, om mij nog harder te vallen dan vroeger".¹⁾

Intussen had Potgieter ondanks zijn overigens juiste aanmerkingen wel degelijk het talent, dat in Mej. Toussaint school, opgemerkt. Hetzelfde wist hij van Betsy Hasebroek: haar roman *Te Laat* zou hij in de *Gids* zeer prijzen.²⁾ Van een samenwerking van deze twee sterk uiteenlopende karakters schijnt hij veel verwacht te hebben en een voorstel in die geest naar Heilo te hebben geschreven. Dit voorstel wees Betsy Hasebroek af en haar broer motiveert dit heel juist: „waarom de beide vrouwen tegenover elkander geplaatst? die zeker een van beide in die worsteling zouden moeten verliezen, daar dit zeker is, dat de sterkte van beider talent niet aan denzelfden kant ligt”.

We zien hier weer Potgieter's neiging tot ingrijpen, wat soms wel eens een autoritaire indruk maken kon. Hasebroek zegt het glimlachend: „beleefd zijt ge altijd, maar wel eens wat te beleefd door te veronderstellen dat een ander uw weërgalooze buigzaamheid en varieteit van talent heeft. Mag ik u herinneren dat wij maar één Potgieter hebben?”³⁾

Al kon van een samenwerking tussen beide dames niets komen, de Amsterdammers, „onze Heeren en Meesters”, zoals Hasebroek schrijft, trachtten toch Mej. Toussaint in een bepaalde richting te laten werken. Het was de richting van de „voorstanders van de autonomie van den aesthetischen wil”, om Hasebroek's woorden te bezigen: we zagen reeds⁴⁾ hoe dit verschil in kunstopvatting tussen hem en de Amsterdammers op een diepergaand verschil in levensopvatting berustte. Dat de recensie van *Engelschen te Rome*,⁵⁾ waarin Bakhuizen deze leer verdedigt, voor de schrijfster niet al te ongunstig uitviel, dankte zij aan Hasebroek. Potgieter had hem er blijkbaar al in het najaar van 1839 iets over meegedeeld, nl. dat er „niets dan een prijsje aan een enkele passage gegeven” zou worden. „Kunstenaar! is dat billijk? Recensent! is dat eerlijk?” vraagt Hasebroek in zijn antwoord.⁶⁾ Hierop heeft Potgieter bevredigend geantwoord, maar toch stelt Hasebroek de vraag: „Is er dan aan Jufvr. T. zooals zij daar is, niets te veranderen of te verbeteren, zonder dat zij, om een uitdrukking uit mijn en haar va-

1) H. aan Pg. 6-4-'39, p. LXIV.

2) *Gids*, 1839, B, p. 488 vlgg.

3) H. aan Pg. 6-4-'39, p. LXVI.

4) Zie p. 96 vlgg.

5) *Gids*, 1840, B, p. 133 vlgg.

6) H. aan Pg. 23-10-'39, p. LXXVIII.

ders vak te gebruiken, in den kritischen vijzel omgestampt worde?..... Is er dan maar een manier van beoordeeling: de afbreek-methode?" De wat geprikkelde toon laat zich hier verklaren door Potgieter's stekelige opmerking, dat, om de critiek voor een volgende maal te ontwapenen, er maar een „Voorrede van J. P. H." bij Toussaint's werk moest komen.

Men ziet dat Hasebroek voortdurend de zwakkere tegen de sterkeren meende te moeten beschermen. Een enkele maal rees er wel eens twijfel omtrent die zwakte bij hem op en dit was ook bij Potgieter het geval. Hij informeerde althans bij Hasebroek of Mej. Toussaint hem, na haar bezoeken aan Amsterdam, ook „havende", en wat zij van hem en Bakhuizen dacht. Hierop antwoordt Hasebroek: „oprecht gesproken, ik geloof niet dat Jufvrouw Toussaint genoeg voor de vuist is, om alles te zeggen, wat zij van ulieden en bepaald van Bakhuizen denkt: even zooals ik haar niets zou vertrouwen, dat ik wenschen zou, dat ulieden niet ter ooren kwam".¹⁾ Op Potgieters beschuldiging echter dat zij „geen hart" zou hebben, betoogt Hasebroek, dat dit onmogelijk is, daar ze anders zó niet zou kunnen schrijven.

In dezelfde brief waarschuwt hij, dat Bakhuizen niet willens en wetens een spel met haar hart (moet) spelen..... „zij is offer genoeg!" Hierop wijst hij dan op haar minder gunstige huiselijke omstandigheden. Geleidelijk komt er een andere toon in zijn brieven waar het mej. Toussaint betreft: het schijnt dat Hasebroek genegenheid voor haar heeft opgevat en toen hij haar enthousiasme over Bakhuizen meende te bespeuren, bang werd dat deze het niet ernstig menen zou. Zijn stemming in deze tijd wisselt nogal eens: wanneer Beets en de Nijenburgers haar hemelhoog verheffen, wijst hij er op, dat zijn zuster misschien minder talent, maar meer „waarheid en gevoel" in haar werk toont. Wanneer Potgieter dan vraagt, hoe Mej. Toussaint de recensie van *Engelschen te Rome* gevonden heeft, antwoordt Hasebroek: „Zij heeft het voorkomen van er zeer mede ingenomen te zijn. Maar te gelijk moet ik zeggen, dat ik niet geloof, indien het anders ware, dat zij het mij zeggen zou. *Ik ben voor haar door mijn betrekking tot u allen een soort van Scipione*".²⁾ Men ziet, dat Hasebroek hier weer dezelfde rol toebedacht krijgt als in het geval-Beets.

Inmiddels hadden de Amsterdammers hun zin doorgedreven en

¹⁾ H. aan Pg. 6-1-'40, p. LXXXV.

²⁾ I d e m Mrt./April '40, p. CI.

werkte Mej. Toussaint volgens hun aanwijzingen aan *Het huis Lauernesse*, met zeer weinig succes.¹⁾ Hasebroek begon dit opdringen van een bepaald systeem te hinderen en hij zei dit dan ook scherp en duidelijk: „Als ik nu zie, dat Jufvrouw Toussaint lijdt — letterlijk lijdt — onder dat keurslijf, waarin men met alle geweld haar tengere leedjtens dwingen wil, zoodat zij als de gevangene van zijn bevrijding van dien dag spreekt, waarin zij met Lauernesse gereed zal zijn: als ik zie hoe haar vlugge pen thands een week en meer voor een hoofdstuk noodig heeft: als ik haar hoor verzekeren, waaraan ik ook volstrekt niet twijfel, dat haar boek leelijk en zeer leelijk wordt: dan word ik gedurig meer en meer ingenomen tegen een stelsel, dat trouwens in zijn eigen voorstanders reeds de eerste getuigen tegen zich heeft..... L'art est libre..... In elk geval ben ik zeker, als ge Jufvrouw Toussaint, die anders zoo geheel bij inspiratie schrijft, nu zaagt zuchten en zwoegen, zoudt ge overtuigd zijn, dat uw systeem, indien niet valsch, dan toch een hard systeem is”.²⁾

Toch verraadt Hasebroek's gevoel zich weer, wanneer hij vraagt „deernis met Mej. T. te hebben:.....zij verdient haar..... Het schepseltjen is ongelukkig — wilt gij liever, maakt zich ongelukkig: maar is het niet één?”³⁾ Wanneer hij dan het eerste deel van *Lauernesse* gelezen heeft, moet hij toch erkennen „dat haar talent meer drukking verdragen kan, dan (hij) gedacht had”.⁴⁾

Einde 1840 schijnt Hasebroek gemerkt te hebben, dat hij Mej. Toussaint verloor, dat zij zich aan de zijde van de Amsterdammers ging scharen, al was dit niet in het letterkundige. In zijn reeds genoemde laatste brief aan Potgieter beschouwt hij met eerlijke spijt ook deze zaak als afgedaan:

„Ik geloof gaarne dat het huis Lauernesse uw liefde voor de *kunstkritiek* verwarmd — of neen — zij was warm genoeg — nog meer geheet heeft. Het boek moet schoon zijn. Ik ken het nog niet.⁵⁾ *Jufvrouw Toussaint verstaat de kunst van het vergeten wat achter is meesterlijk*. Het zou mij niet baten al wilde ik mij voordoen, of ik er mij niet door gekwetst voelde, het zou den een of

1) Voorzover haar *Brieven aan Potgieter* door J. Bosboom gepubliceerd zijn — hij geeft ze niet in hun geheel — blijkt hieruit niets over deze kwestie.

2) H. aan Pg. 29-4-'40, p. CIV.

3) I d e m 24-7-'40, p. CX.

4) I d e m 27-8-'40, p. CXIII.

5) Hier wordt H. even onjuist, zie boven aangehaalde opmerking.

anderen tijd toch uitkomen. Gijlieden die zoo jaloersch zijt zult ons vergunnen het ook een weinig te wezen".¹⁾

Het is duidelijk: Hasebroek was hevig teleurgesteld. Men ont-
komt niet aan de indruk dat Mej. Toussaint wat met hem ge-
speeld heeft: haar klagen over de Amsterdammers op de pastorie
in Heilo was oorzaak, dat Hasebroek het voor de verongelijkte
meende te moeten opnemen en nu voelde hij zich zowel door
haar als door hen voor de gek gehouden. Hij kreeg in zoverre
gelijk, dat *Lauernesse* niet volgens het Amsterdamsche systeem is
afgewerkt; het christelijk karakter van het boek is dan ook waar-
schijnlijk oorzaak geweest, dat het ondanks herhaald verzoek niet
in de *Gids* gerecenseerd is. In de grond was er tussen Mej. Tous-
saint en de Gidsmannen hetzelfde verschil als tussen hen en
Hasebroek: de Evangelisch-christelijke levensbeschouwing van
beiden was hiervan de diepere oorzaak.

De reeds genoemde laatste brief van Hasebroek aan Potgieter,
waarin hij zijn levens- en kunstbeschouwing tegenover die der
Gidsmannen stelt, bevat tevens de uitlatingen omtrent Beets en
Mej. Toussaint; een bewijs hoezeer deze beiden een rol hebben
gespeeld in Hasebroek's verhouding tot de Amsterdammers.

§ 21. Hasebroek als prozaschrijver; zijn medewerking aan *Tesselschade*.

In de jaren 1837-'40 heeft Hasebroek niet alleen op critisch
gebied gewerkt, maar zich ook tot prozaschrijver ontwikkeld.
Ook hiertoe heeft Potgieter de stoot gegeven; men weet dat Ha-
sebroek op zijn aandringen voor de almanak *Tesselschade* zijn
eerste prozabijdrage *De Haarlemsche Courant* schreef. Dit was
slechts een uiterlijke aanleiding: in zijn brieven aan Beets en
Potgieter had Hasebroek al staaltjes van literair proza geleverd,
die dadelijk de aandacht van de steeds speurende Potgieter had-
den getrokken. Dat Hasebroek zo kon en wilde schrijven evenals
Beets, Kneppehout en Gewin, deze proza-neiging bij de Leidse
Rederijkers wijst duidelijk op de invloed van hun hoogvereerde

¹⁾ H. aan Pg. 12-12-'40, p. CXXIII, cursivering van mij. Dat Potgieter en Bakhui-
zen ook wel vermoedden, hoe H. tegenover Mej. T. stond, blijkt uit een brief van Pg.
aan Huet [I, p. 296], waar hij de ontmoeting in het jaar 1868 tussen beiden be-
schrijft: „— Gode en menschen is het mogelijk? zult Gij zeggen..... „Wat ontmoet-
ing zal dat wezen!” zong Heye-Thomas. Maar „hoe was de ontmoeting tusschen
Mevrouw B. en Mijnheer H.?” Stijfjes, Mevrouw, zoodat ik zeer twijfel, of hier
sprake kan zijn van hartstogt onder de asch gloeiende — *je ne vis pas même
des volcans éteints.*” — Mej. Toussaint's eigenaardige houding wordt helder
in het licht gesteld door de brieven, gepubliceerd door P. J. Meertens in *Gids*, 1925,
II, p. 260 vlgg. [Zie ook de daarop gevolgde polemiek tussen de schrijver en N. Bos-
boom in N. R. Ct., Lett. Bijv., Juni/Juli 1925].

leermeester Geel. Die invloed schijnt eerst later gewerkt te hebben: zijn discipelen debuteerden toch liefst met gedichten; eerst dan kwamen ze, en nog niet eens altijd uit eigen beweging, tot het proza. Tot Geel's leerlingen in ruimere zin mag men Potgieter ook rekenen: hoeveel prijs deze op Geel's oordeel stelde, blijkt uit hun correspondentie.¹⁾ Stellig heeft de verhouding tussen Geel en Bakhuizen tot deze „Geelzucht” van de Gidsredactie bijgedragen. Zowel Geel als Potgieter hebben wat het proza betreft de blik naar Engeland gericht: de eerste gaf in 1837 zijn anonieme vertaling van Sterne's *Sentimental Journey*, de laatste vertaalde in de jaren '36—'40 fragmenten van Lamb, Dickens en Hazlitt.

In de eerste jaargang van de *Gids* waren de Almanakken er, evenals trouwens in de *Vriend* en de *Muzen*, niet al te best afgekomen; ²⁾ het oordeel is samen te vatten in de Gids-verzuchting: „Wij leven in eene eeuw van Almanakken!” ³⁾ Tegenover deze of slechte of hoogstens middelmatige producten wilde Potgieter iets beters, iets degelikers stellen. Zijn almanak zou bij de rest afsteken als de *Gids* bij de overige critische tijdschriften: *Tesselschade* moest opbouwen, waar de *Gids* afgebroken had. „Een jaarboekje, dat beter moet zijn dan het bestaande, waarin niets ordinairs zal worden opgenomen; iets beters dan de kwijnende *Muzen-Almanak* en de bekrompen *Schoone en Goede*”, zoals hij aan Beets schreef. ⁴⁾ Natuurlijk had hij hiervoor medewerkers nodig en zocht hij deze even vanzelfsprekend onder zijn Gids-helpers, althans onder de jongeren. ⁵⁾ Hasebroek verontschuldigde zich, evenals tegenover de Gidsredactie, met een beroep op zijn ambtsbezigheden, wat Potgieter als redacteur van beide geschriften ergeren moest, te meer omdat hij deze verontschuldigen las in een geestige brief, die bovendien lang genoeg was om enige pagina's van zijn almanak te vullen. ⁶⁾

Beets, die op de Nijenburgh logeerde, en ook een uitnodiging voor *Tesselschade* gekregen had, stelde Hasebroek toen voor, „uit de vele brieven, die (hij) van hem had, eene bijdrage voor *Tesselschade* op te maken, zonder dat hij er hand of vinger naar be-

1) Zie J. Hamaker: *Brieven van Geel 1836—1846 in Gids*, 1906, p. 177, 207 vlgg.

2) *Gids*, 1838, B, p. 94, 158, 163, 252, 253, 255, 303, 315, 357, 358.

3) *Ide m.*, p. 252.

4) Pg. aan Beets 13-4-'37 [Van Rijn: N. Beets, I, p. 444/45].

5) De *Tesselschade* van 1838 gaf behalve van Pg., bijdragen van Bakhuizen, Beets, Heye, Hasebroek, Pol, Van Lennep, Brester, Bogaers, Burlage en Lublink Weddik.

6) H. aan Pg. 22-6-'37, p. XII vlgg.

hoefde uittesteken", zoals hij aan Potgieter schreef,¹⁾ en hij voegde hier aan toe: „Ik beloof u een gunstig recueil in allen gevalle. Gij weet hoe zijne brieven zijn". Hij vond het in verband hiermee het beste, dat Potgieter eens naar Heilo kwam. Deze kwam echter niet, en Beets' pogingen om uit Hasebroek's brieven iets samen te stellen mislukten.²⁾

Misschien als gevolg hiervan is Potgieter in de tweede helft van Augustus toch naar Heilo gekomen³⁾ — zijn eerste en enigste bezoek aan de pastorie — en hebben de drie vrienden daar verder over Hasebroek's bijdrage gesproken. Het aaneenvoegen van brieffragmenten was niet mogelijk gebleken en Hasebroek zelf slaagde hierin ook niet. Voor een novelle of schets van enige omvang schijnt hij toen nog geen kans gezien te hebben.

„Ik zou enkele losse bladen geven, maar die moesten met elkaar in verband worden gebracht, en daartoe was een en ander verbindingsmiddel noodig, dat elastiek was en gemakkelijk alles en nog wat waarover ik praten zou samen kon vatten; waar zoo iets te vinden?

Een inval!..... Indien men een courant nam met haar vele rubrieken?.....

Gevonden! Men dacht terstond..... aan de *Opregte Haarlemsche Courant*, en de zaak was klaar. De auteur van het ongeboren kind, gedacht als een ver dicht persoon met een naam van fantasie, zou verbeeld worden de krant te lezen, en naar aanleiding van hare verschillende artikelen zijn beschouwingen en ontboezemingen ten beste geven."⁴⁾

De schets werd geschreven, zoals afgesproken was, en „Jonathan had zijn cadre gevonden..... hier hebt gij een proefje, hoe men een prozaschrijver wordt". Herinnert de bijna tachtigjarige zich nog, hoe „de vader aan de jonggeboren spruit zijn vreugde had", te meer blijkt dit uit zijn brief aan Potgieter, die de copie begeleidde:⁵⁾

¹⁾ Beets aan Pg. 17-7-'37 [Van Rijn: N. Beets, I, p. 447].

²⁾ Idem 17-8-'37 [Idem, p. 452].

³⁾ In zijn Naschrift bij de 8e druk van W. en Dr., ook afzonderlijk als privé-druk in 1891 verschenen, stelt H. abusievelijk deze bijeenkomst op het jaar 1839 [p. 7]; hij begaat hier trouwens meerdere vergissingen: zijn bijdrage zou uit zijn brieven aan Beets en Pg. worden samengesteld [p. 8]; Pg. fraai gebonden ex. van de Tess. voor E. J. Hasebroek was de 2e jaargang [p. 8]; Bohn „aanvaardde gereedelijk de uitgave" van W. en Dr. [p. 10], wat niet juist is. De hoge leeftijd van de auteur van het Naschrift zal hier wel een rol gespeeld hebben.

⁴⁾ Naschrift, p. 8.

⁵⁾ H. aan Pg. 7-9-'37, p. XV vigg.; „het papier bloost": deze brief is inderdaad op rose papier geschreven!

„Het papier bloost over de dwaasheid, waarvan het ge-
leider en advokaat is. Lieve hemel! ik *een stukjen* schrij-
vende in proza in een almanak, waarvan Potgieter redac-
teur is! maar de kogel is door de kerk, als men zegt, ik
wilde u nu eens toonen, wat ik voor een vriend over heb”.

Hasebroek wilde natuurlijk onder deze eersteling — waaraan Potgieter mocht „wegnijden, veranderen en bijvoegen”, zoveel hij wilde — liever niet zijn volle naam zetten: „(ik) verbied..... u wel niet op hals en keel mijn naam te noemen; doch laat voor den grooten hoop Jonathan liefst Jonathan blijven!” Dit pseudoniem was dus blijkbaar tijdens de Heilo'se conferentie al vastgesteld: waarschijnlijk heeft Potgieter, die toen zijn Lamb-vertaling al gegeven had, deze naam aan de hand gedaan.¹⁾

Het schetsje van Jonathan in de *Tesselschade*²⁾ trok nogal de aandacht: zowel Geel als Van der Palm informeerden, wie toch wel de schrijver was. Ook Van der Hoop interesseerde zich, zij het uit een ander soort belangstelling, voor deze auteur, en kwam spoedig te weten, wie zich achter dit pseudoniem verborg, getuige de hatelijkheid tegen „broeder Jonathan” in zijn reeds eerder genoemd artikel *Recenseren*. Hiermee kwam Hasebroek er echter niet af: in de „recensie” van de *Tesselschade* in het *Letterlievend*,³⁾ waarin over Potgieter en zijn vrienden de nodige onaangenaamheden worden gezegd, heet het van Hasebroek's bijdrage:

„Men leze slechts den zotten klap, op bladzijde 100, be-
titeld: *de Haarlemsche Courant*, waarvan de opsteller wij-
selijk zijn naam heeft verzwegen. Doch waarom zoo iets
opgenomen? Is zulk een onbezonnenheid niet gelijk te
stellen met de schier ondenkbare dwaasheid, dat men
eenen, bij zijn examen in de Kerkelijke Geschiedenis *ge-
dropenen* student, zoude uitnoodigen, om een cursus te
houden *over de uitbreiding des Christendoms in Palestina,
na de verwoesting van Jerusalem?* Het is daarom regt te
bejammeren, dat mannen als Bogaers, Lublink Weddik
en Burlage zich in het gezelschap bevinden van zulk een'
zich noemenden Jonathan”.

1) De naam is ontleend — H. deelde dit schriftelijk mede aan Ten Brink [Gesch. d. N. N. L., I, p. 301¹⁾] — aan Lamb's *Essays of Eliah*, waarover meer § 22.

2) *Tesselschade*, 1838, p. 100 vlgg.

3) *Alg. Ll. Ms.*, XXII, B, p. 445 vlgg.

Even partijdig als deze uitlating was de lof, die in de *Gids* aan Jonathan's schetsje werd toegezwaaid: ¹⁾

„Waarom heeft hij onder eenen verbloemden naam geschreven? De bewondering, welke zijn talent ons in boezemt, lost zich in liefde op; hij behoort tot de zeldzaamheden in de letterkundige wereld.....de stijl (is) overal even keurig.....als de gang der gedachten oorspronkelijk mag heeten.....”.

Hierna wordt een uitvoerig citaat gegeven, waar Hasebroek, sprekend over de armen, voor het eerst zijn sociaal medegevoel toont, waarna de recensent besluit: „Heb deernis en doet wél waar gij kunt, zoo gij prijs stelt op de vriendschap van Jonathan”.

Voor de volgende *Tesselschade*-jaargang zond Hasebroek, tezamen met een bijdrage van zijn zuster, ²⁾ de schets *St. Nicolaas* in, die Potgieter echter voor zijn jaarboekje minder geschikt achtte. Hierop ontving hij *Oude Vrijsters*, dat dan ook opgenomen werd, ³⁾ maar naar Bakhuizen's mening „in gemakkelijke en frischheid van gedachten” voor de *Haarlemmer Courant* moest onderdoen. ⁴⁾

Hasebroek heeft al dadelijk het voornemen gehad, een hele bundel van dergelijke schetsen uit te geven: wanneer hij *Oude Vrijsters* aan Potgieter zendt, schrijft hij: „Mocht het u behagen! Indien niet, moet gij 't maar ronduit zeggen, dan zal ik het wêr anders aanpakken. Geen complimenten, *de geheele rommel komt toch in mijn Jonathaniana*”. ⁵⁾ Enerzijds was hij door het succes aangemoedigd, maar hier was ook een factor van lager orde in het spel: hij had, waarschijnlijk door de reeds genoemde familieomstandigheden, geld nodig. Aan Frijlink heeft hij dan ook voor zijn *Tesselschade*-bijdragen honorarium gevraagd in overleg met Potgieter, maar het copyrecht gereserveerd, „met het oog op een gecombineerde uitgave der verspreide stukken”. ⁶⁾ Er waren namelijk op dat ogenblik weer twee schetsen gereed gekomen, die beide in de *Gids* van 1838 geplaatst werden: *Gekroonde Vrouwen* en *St. Nicolaas*. ⁷⁾ Meer proza-bijdragen dan het hier genoemde

¹⁾ *Gids*, 1838, B, p. 147/48; in een noot wordt het vermoeden geuit, dat de Schrijver niet zo oud is als hij zich voordoet „want vóór 1795 werden geen geboorte-, trouw- en doodaankondigingen in de dagbladen opgenomen”.

²⁾ Oordeel niet in *Tess.* '39, p. 1 vlgg.

³⁾ *Tess.* '39, p. 210 vlgg.; in de eerste uitgaven van *Waarheid en Droomen* niet opgenomen.

⁴⁾ In zijn *Gids*-recensie 1839, p. 49.

⁵⁾ H. aan Pg. 12-9-38, p. XLVII; cursivering van mij.

⁶⁾ H. aan Frijlink 6-11 en 22-11-'38, K. B. portef. 133, b.g.

⁷⁾ *Gids*, 1838, M, resp. p. 1 vlgg. [getekend J.] en 440 vlgg. [getekend Jonathan].

viertal heeft Hasebroek noch voor de *Tesselschade*, noch voor de *Gids* afgestaan, ondanks herhaald aandringen van Potgieter, die naar het schijnt erg om goede copie verlegen zat.¹⁾ Dit is blijkbaar ook de reden geweest, dat *Tesselschade* maar drie jaargangen kon beleven: de redacteur heeft waarschijnlijk geen kans gezien de almanak op peil te houden, wat trouwens ook blijkt uit de *Gids*-critiek, die vooral voor de laatste jaargang in zijn lof uiterst spaarzaam is. In zeker opzicht is dit falen van Potgieter een échec voor de *Gids*-beweging geweest: de *Tesselschade* werd toch wel degelijk als een tweede orgaan van de *Gids*-groep beschouwd; hij behoorde tot de „scheepjes.....die varen en manoeuvreeren onder bedekking der batterijen van den driedekker de *Gids*”, waar Potgieter „stuurmansmaat” was.²⁾ Zelfs buiten de *Gids*-kring was de verschijning hier en daar met grote ingenomenheid begroet. Zo schreef de Leeuwarder Courant:

.....„Omdat nu dit nieuwe jaarboekje eene onderlinge poging is van (genoemde) jeugdige dichters; — omdat dit eene eerste gemeenschappelijke proeve is van den geest en de vorderingen van deze..... nieuwe dichtschool; omdat zij hierbij tegelijk afwisselde bewijzen geeft van hare smaakvolle beoefening van den te veel verwaarloosden prozastijl, in romantische of humoristische schetsen: — daarom achten wij dat door de uitgave..... eene belangrijke schrede is gedaan, ter bevordering van den bloei onzer letterkunde”.³⁾

Vele andere recensies, zelfs die der *Letteroefeningen*, luidden ook gunstig; alleen het *Letterlievend* ging schimpen. Ook Hecker moest zijn gal luchten:

„Potgieter heeft niet zoo zeer door de uitgave, als door 't plan en de uitvoering zijner *Tesselschade* het „praetexit nomine culpam” al te zeer op zich toepasselijk gemaakt; is 't misschien een poging, om den Muzenalmanak..... onder den voet te stooten? Wij willen er in berusten; mits hij er den tegenwoordig heerschende bastaartgeest, gelijk hij wezenlijk doet, niet door in de hand werke”.⁴⁾

¹⁾ Zo klaagt hij in Nov. '38, dat hij $\frac{1}{4}$ van de *Tess.* nog schrijven moet en laat via Hasebroek en Kneppelhout een bijdrage verzoeken aan Ten Kate. - H. aan Pg. 6-11-'38, p. LI.

²⁾ *Avondbode*, 1840, No. 669.

³⁾ *L. C. t.* van 2-1-'38; aangehaald bij Groenewegen: Potgieter, p. 187.

⁴⁾ *Hippokreen-ontzavelling, Aanteekeningen*, p. 42.

Deze speldeprikken terzijde gelaten, was er dus over 't geheel ruimschoots aanmoediging; Potgieter had dan ook aanvankelijk het plan een vierde jaargang samen te stellen. Verschillende auteurs — ook Hasebroek — hadden reeds copie ingezonden, toen hun plotseling bericht werd, dat de uitgave niet doorging. Een verklaring schijnt Potgieter behalve dan het vele werk dat de almanak hem bezorgde, niet gegeven te hebben; misschien zag ook Frijlink, die de almanak in de zomer van 1839 te koop aangeboden had,¹⁾ weinig voordeel in een voortgezette uitgave. De vrienden — die vrij lang in het onzekere gelaten waren — betreurden het feit algemeen; „maar”, merkt Hasebroek op: „indien het even wel u meer vreugde dan spijt doet, mag ik niet egoïstisch genoeg zijn, mijn genoegen boven uw rust te stellen”.²⁾ De *Gids* redde zich met een sierlijke draai uit de ietwat pijnlijke situatie, door te verklaren:

„Wij rekenen haren ondergang voor de Nederlandsche Letteren een wezenlijk verlies, en zoolang wij geene andere oorzaak voor haren dood weten, vergunne men ons, bij den strijd onzer Jaarboekjes, aan een Japanneesch duel te denken, waarbij diegene overwinnaar gerekend wordt, welke zichzelf het eerst overhoop steekt”.³⁾

§ 22. Waarheid en Droomen; titel en strekking; vreemde en eigen voorbeelden.

Intussen bleef Hasebroek Potgieter geregeld schrijven, hoe het met zijn *Jonathaniana* gesteld was. En juist hierin lag een factor te meer voor de komende verwijdering tussen beiden. Potgieter blijft het hele jaar 1839 door telkens vragen, en dringend vragen, om copie voor *Tesselschade*. Hasebroek stelt telkens uit, levert niet wat Potgieter verlangt: proza in de trant van de vorige bijdragen, maar zendt ten slotte een gedicht (*Victoria*) in. Maar ondertussen deelt hij Potgieter telkens mee, dat zijn schets *Het Album* gereed gekomen is, doch dat deze rechtstreeks in de nieuwe bundel gaat, dat het vervolg op de *Haarlemmer Courant* klaargekomen is en ook in de *Jonathaniana* komt, eindelijk dat de nieuwe bundel op de pers is, maar nog niet af. De uitgever moest

¹⁾ In zijn advertentie in het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* van 15-8-'39 bij Groenewegen: *Bibl.-Potg.*, p. 9.

²⁾ H. aan Pg. 6-6-'40, p. CVIII.

³⁾ *Gids*, 1841, B, p. 44.

telkens op spoed aandringen: hieruit blijkt al dat Hasebroek onder hoge druk werkte. Toch was een dergelijke handelwijze voor Potgieter minder aangenaam, vooral daar Hasebroek telkens „vergunning” vroeg, hem, als auctor intellectualis van de nieuwe bundel, in zijn kwaliteit als redacteur van *Tesselschade* te mogen voorbijgaan.

Begin 1840 zag de bundel eindelijk het licht onder de titel *Waarheid en Droomen*, die gekozen was nadat Hasebroek eerst als titel *Schetsen uit de papieren van Jonathan* en *Schetsen van Jonathan* overwogen had.¹⁾ Blijkt uit deze laatste invloed van de Engelse auteurs (*Pickwick-Papers*), de definitieve titel wijst naar Goethe's *Dichtung und Wahrheit*. Over de keuze van deze titel heeft Hasebroek zich nergens uitgelaten; voor de betekenis gaf hij later een soort verklaring:

„Een mensch kan twee levens leven, een historisch, werkelijk, praktisch, en een literarisch leven, een leven ook hier van *Waarheid en Droomen*, als gij wilt. Het eerste is zeker in menig opzicht het belangrijkste, het ware, het eigenlijke leven; maar ook het tweede leven heeft naast en in het eerste leven zijn eigen beteekenis en waardij.”²⁾

Waarheid en Droomen, zoals het in Februari 1840 verscheen, bestond uit elf schetsen, waarvan twee reeds gepubliceerd waren.³⁾ Op de laatste bladzijde van de laatste schets *De Bibliothek* gaf de auteur zelf in het kort de strekking van zijn boek aan:

„Ik weet niet, of de verontschuldiging, die ik voor mijn vermetelheid in de uitgave van dit boekje heb in te brengen.....voor een verontschuldiging gelden zal. Er waren er, die meenden, *dat de uitdrukking van een warm godsdienstig gevoel, in een vorm die niet al te streng of somber was, hier of daar verwarmend in een hart kon vallen, dat niet te preekachtig gestemd was*”.⁴⁾

Hasebroek zelf heeft het hier duidelijk uitgesproken: hij wilde

¹⁾ Blijkens zijn brieven aan Frijlink van 2-2-'39; en 1-5-'39; toen Bohn n.l. eerst de uitgave weigerde, wendde H. zich tot Frijlink, maar kwam ten slotte toch weer bij Bohn terecht. Ook hier speelde de financiële kwestie een rol: H. „goolde liever den heelen rommel op 't vuur dan [zich] beneden taxatie te laten afzetten”. — Brieven aan Frijlink, K.B. portef. 133 b.q.

²⁾ W. en Dr. 5, Voorrede.

³⁾ Nl. De Haarlemsche Courant I en Sint-Nicolaas; Oude Vrijsters is eerst later opgenomen. Zie voor de samenstelling en groei van het boek Bijlage III.

⁴⁾ W. en Dr. 10, p. 166; cursivering van mij.

stichtelijke lectuur geven in een lichte en luchtige vorm — de dominee thuis dus, niet de predikant op de kansel was hier aan het woord. Het motto Οὗτος μὲν πανάριστος, ὅς αὐτῷ πάντα νοήσει, dat een voorbericht moest vervangen, wijst in een heel andere richting dan de juist geciteerde „epiloog”: men kan het moeilijk anders uitleggen dan als een certificaat van originaliteit, dat de auteur zich zelf hier uitreikte.¹⁾ Het loont de moeite na te gaan, in hoeverre *Waarheid en Droomen* oorspronkelijk werk genoemd mag worden.

Na wat elders over de humor in onze romantiek-periode gezegd is,²⁾ kan hier volstaan worden met de constatering, dat op ons humoristisch proza uit die tijd in vrij sterke mate buitenlandse invloeden hebben gewerkt. Uit een vroegere periode noemen we vooral Sterne, Matthias Claudius, Jean Paul en de in dit opzicht minder bekende Xavier de Maistre, uit de eigenlijke romantiektijd Dickens, Washington Irving, Leigh Hunt, Lamb, Hazlitt, en wat later Heine. De jonge Leidse prozaïsten hadden naast hun buitenlandse voorbeelden ook hier te lande hun oudere voorgangers o.m. Vosmaer,³⁾ Lublink Weddik⁴⁾ en Heldringh,⁵⁾ om ouderen als b.v. Ockerse niet te noemen. *humoristisch*

Dat zowel deze Nederlandse „humoristen” als de genoemde buitenlandse auteurs op het werk van Hasebroek niet zonder invloed gebleven zijn, is begrijpelijk. Men pleegt, afgaande op Jonathan's eigen mededeling, in de regel Charles Lamb als het voorbeeld bij uitstek voor *Waarheid en Droomen* aan te wijzen. Inderdaad heeft Hasebroek behalve zijn pseudoniem het een en ander aan deze auteur ontleend, waarover straks nader. Naast Lamb wijst men nogal eens op Hazlitt; van rechtstreekse invloed kan hier echter geen sprake zijn, daar Hasebroek na de verschijning van de 2e druk van zijn boek terloops aan Potgieter mededeelt,⁶⁾ dat hij met de lectuur van Hazlitt — waarvan Potgieter toen juist fragmenten vertaalde — nog niet begonnen is.

Wordt in *W. en Dr.* slechts eenmaal op Lamb gezinspeeld,⁷⁾ Sterne wordt herhaaldelijk met name genoemd en besproken;⁸⁾

1) Vooral wanneer men het citaat bij Hesiodus in zijn verband leest.

2) Met name door E. Jongejan: *De Humor-„cultus” der Romantiek in Nederland*, 1933.

3) *Nagelaten en Verspreide Letterarbeid*, 1826 [2e dr. 1839].

4) *Gedachten en Beelden*; ik gebruikte de 3e druk, 1833.

5) *De Natuur en de mensch*, 1831.

6) H. aan Pg. 1-12-40, p. CXVIII.

7) „Mijn vriend Elia” waarop H. een kort citaat laat volgen uit *New Year's Eve*; *W. en Dr.*,¹⁰ p. 133 [Het Portret].

8) *W. en Dr.*,¹⁰ p. 76, 77 [Het Schaap], 164 [De Bibliotheek].

vooral zijn Yorick-figuur schijnt op Hasebroek een sterke indruk gemaakt te hebben. Leigh Hunt, ofschoon hier en daar nagevolgd, wordt nergens genoemd of geciteerd.

De la Saussaye maakt de opmerking dat „de Duitsche humor, waarvan de invloed op Jonathan onmiskenbaar is”, langs Beets is heengegaan.¹⁾ Inderdaad vertoont *W. en Dr.* duidelijk deze invloed, het duidelijkst die van Jean Paul. Niet alleen noemt Jonathan de „wijze van Bayreuth” herhaaldelijk en geeft enkele vrij uitvoerige citaten,²⁾ maar hij heeft ook nog al het een en ander aan hem ontleend. Zeer waarschijnlijk las hij niet de oorspronkelijke Duitse werken, maar Weiland's bekende bloemlezing *Gedachten van Jean Paul*³⁾ — hij noemt Weiland zelfs bij name⁴⁾ — met de voor die tijd zeldzaam rake beschouwing van de vertaler over de humor en Jean Paul. Een vergelijking met Matthias Claudius valt, voorzover men overeenkomstige passages tracht op te sporen, negatief uit. Naar de geest is Jonathan echter sterk aan Asmus verwant, hoewel hij hem slechts eenmaal citeert:⁵⁾ wie de *Wandsbecker Bote* doorbladert, krijgt dezelfde indruk van vroomgevoelige humor als bij *Waarheid en Droomen*. Trouwens ook een karakteristiek als de hier volgende van Jean Paul kan onverminderd voor Jonathan gelden:

„Selten ist er in die *Tiefen* der Menschennatur gedrungen, sondern webte meist nur in den *Stimmungen*, die sie umgaben.....Jean Paul besitzt reiches Gemüt, viel Phantasie und Geist und humoristische Stimming, aber nicht genügend wirkliche Gestaltungskraft”.⁶⁾

De auteur van de *Voyage autour de ma chambre*, Xavier de Maistre, wordt door Hasebroek eerst genoemd in zijn *Naschrift* van 1891⁷⁾ vandaar waarschijnlijk dat niemand deze auteur in verband met *W. en Dr.* heeft gebracht. Toch heeft ook hij enkele motieven aan Jonathan geleverd, al noemt deze hem nergens. Wanneer men eindelijk de werken van de oudere Nederlandse auteurs vergelijkt en hier en daar overeenkomst met *W. en Dr.* ont-

1) In Nic. Beets 2, p. 74.

2) *W. en Dr.* 10, p. 17, „mijn vriend Jean Paul”; 99, 105, 133.

3) In zijn *Scribleriana*, voor het eerst in 1811 verschenen; ik citeer n. d. 3e druk, 1864.

4) Dat Richter hier toen in het oorspronkelijk vrijwel niet gelezen werd, heeft E. Jongejan duidelijk gemaakt in *Jean Paul in Nederland* [N. Taalgids, Prinszen-nummer, p. 79 vlgg.]

5) *W. en Dr.*, 10, p. 96 noot [Het Legaat]: „mijn vleeschrok”.

6) O. von Leixner: *Gesch. d. deutschen Literatur*, I, p. 549.

7) *Aldaar*, p. 29.

dekt, mag men hierbij niet uit het oog verliezen, dat ook de genoemde auteurs Jean Paul, Claudius en vooral Sterne hebben gelezen en parallel-ontlening, wat de oudere buitenlandse auteurs betreft, dus zeer wel mogelijk is.

§ 23. Vergelijking van *W. en Dr.* met deze voorbeelden: Lamb, Leigh Hunt, Xavier de Maistre, Jean Paul, Claudius, Heldringh, Lublink Weddik, Vosmaer.

Wat de algemene opzet van *W. en Dr.* aangaat, is er reeds elders op gewezen, dat het aannemen van de gestalte van een humorist door de auteur geen vondst van Hasebroek is geweest: men denke aan Yorick, Asmus, Elia, Meester Maarten Vroeg en Pachter Gerhard. Ook Jonathan's „humoristische attributen" Edith en Judith zijn ontleend: men denke slechts aan Elia's Bridget, Pachter Gerhard's Martha en De Maistre's zuster Jenny en lijfbediende Joannetti.¹⁾ Mag dus de opzet van het werk evenmin als de titel²⁾ oorspronkelijk heten, een vergelijking van de afzonderlijke hoofdstukken met de werken der genoemde auteurs zal aantonen, dat het motto van *W. en Dr.* beter geheel achterwege had kunnen blijven.

In *De Haarlemsche Courant* is de z.g. huwelijksadvertentie van Jonathan xxx en Betsy xxx ontleend aan Lamb³⁾ via Potgieter's vertaling, wat blijkt uit de vorm der advertentie; de toespeling op een mislukte liefde vindt men eveneens bij de Maistre,⁴⁾ waar Madame de Hautcastel dezelfde rol speelt als Alice W—n bij Lamb en als Jonathan's Betsy.

Het wel wat overdreven medelijden met een bruid, een opvatting die Hasebroek ook in zijn *Poëzy* gaf en die hem de spot van Hecker en Van der Hoop op de hals haalde, vindt men in dezelfde vorm bij Jean Paul.⁵⁾

Jonathan heeft, ofschoon „oud-vrijer", toch „vader ingewanden": Elia beklagt zich er eveneens over, „being without wife or family.....having no offspring of my own to dally with"⁶⁾, en stelt zich daarom maar tevreden met *Dream children*, waaraan hij een afzonderlijk hoofdstuk wijdt.⁷⁾

1) Jonathan's Dolly is De Maistre's hond Rosine.

2) Vgl. wat p. 125 opgemerkt werd; bovendien kan ook van invloed geweest zijn Vosmaer I, p. 116: Verzinselen Waarheid.

3) New Year's Eve in Essays of Elia, ed. Dent. and Sons, p. 56.

4) Voyage autour de ma chambre, ed. Gründ, p. 24/25.

5) Bloeml. - Welland, I, p. 169.

6) E. of E., p. 57.

7) Idem, p. 201 vlgg.

In zijn *Haarlemsche Courant* geeft Hasebroek voor het eerst een blijk van sociaal gevoel, waar hij een bladzijde wijdt aan de armen en de tegenstelling tussen hun lot en dat van Jonathan. „Voorwaar, de dichters zijn ellendige leugenaars, die zich.....beschilderen met de wonden en litteekens, die de arme onder zijn lompen verbergt.....de armoede wekt geen beklag, maar verachting”.¹⁾ Dezelfde gedachten ontwikkelt Lamb in zijn *Decay of Beggars: The poets and romancical writers.....never stop till they have brought down their hero in good earnest to rags and the wallet.....Pauperism, pauper, poor man, are expressions of pity, but pity alloyed with contempt*”.²⁾ Een dergelijke beschouwing, maar met een scherper geschilderde tegenstelling tussen arm en rijk, vindt men bij de Maistre:³⁾ zijn opmerkingen over.....„les pauvres, leurs cris pitoyables.....et.....l'indifférence de certaines personnes à leur égard” is dezelfde als die van Jonathan, waar deze spreekt over de „doode armen”, wier overlijden..... even als hun geboren worden en sterven onopgemerkt voorbij (gaat)”.⁴⁾

Het toekomstbeeld Ao. 1939, dat Jonathan in deze schets voor ons oproept⁵⁾ naar aanleiding van zijn opmerking over „de tegenwoordige overbevolking”, is ontleend aan Jean Paul's *Blik in de toekomst*,⁶⁾ al is dit laatste veel uitvoeriger. Ook daar vinden we dezelfde angst voor overbevolking „wanneer, uit hoofde der alles te boven gaande bevolking, alle dorpen zich tot steden hebben uitgedijd etc.”. Jean Paul geeft in dit fragment een komische modeschildering uit het jaar 100.000: Jonathan veronderstelt eveneens dat „de Dames wel zoo bont als wapenschilden en de Heeren zoo fantastisch gekleed gaan als de Wildemannen”.

Jonathan's klacht over het lot der *gouvernantes*⁷⁾ bevat elementen uit Lamb's *Modern Gallantry*:⁸⁾ in zijn *Oude Vrijsters* heeft Hasebroek dit thema breder uitgewerkt.

In *Het Album* geeft Jonathan, wanneer hij eens ongestoord wil mijmeren, aan Judith, zijn dienstbode de order: „voor niemand t'huis!” Dezelfde opdracht krijgt de knecht Joannetti bij De Mais-

1) W. en Dr. 10, p. 9.

2) E. of E., p. 229/30.

3) Voyage, p. 57.

4) W. en Dr. 10, p. 8.

5) Idem, p. 14.

6) Weiland II, p. 14 vlgg.

7) W. en Dr. 10, p. 18 vlgg.

8) E. of E., p. 157 vlgg.

tre: „Joannetti, fermez les portes et les fenêtres.....qu'aucun homme n'entre dans ma chambre".¹⁾

Het album-blad van Betsy xxx „bevat niets dan eene enkele vlok haar van het schoonste blond, met een draad van rozekleurige zij aan het papier gehecht..... Hierover geen woord, geen klacht, niets dan een zucht!"²⁾ Evenzo spreekt De Maistre van een verdroogde roos: „Comment et pourquoi cette rose sèche se trouve là sur une tablette de mon bureau, c'est ce que je ne dirai certainement pas".....³⁾, maar de lezer weet deze roos toch wel in verband te brengen met Mme de Hautcastel.

Dezelfde schets bevat een enigszins uit de toon van het geheel vallende beschouwing over de overdreven bekendheid met de klassieken, waarvoor men soms eigen afgestorvenen vergeet.⁴⁾ Jean Paul's hoofdstukje over *De beoefening der oude schrijvers* kan hiertoe aanleiding zijn geweest.

De traan, die op een donkere bladzijde van Jonathan's *Album* is gevallen, vinden we ook bij Oudoom Jakob, waar met het *Dagboek* hetzelfde gebeurt.

De hoofdgedachte van Jonathan's *Huisklok* is dezelfde als die van het bekende Duitse gedicht *Die Uhr*, hier vertaald als:

„Mijn grootvaders klok was een deftige klok
Met een uurwerk zoo goed en secuur", enz.

Jonathan heeft iedere avond tot gewoonte, aan de hand van de uurverdeling van zijn huisklok, te overdenken wat hij die dag heeft gedaan: „.....daarnaar (maak ik) de som van baat en schade op".⁵⁾ Hetzelfde doet Elia aan het eind van ieder jaar bij de laatste klokslag, „the.....most solemn and touching.....peal"; ook hij overpeinst dan: „all I have done or suffered, performed or neglected".⁶⁾ In dezelfde schets (*New Year's Eve*) denkt Elia terug aan „seven of my goldenest years, when I was thrall to the fair hair, and faires eyes, of Alice W—n". Evenzo doet Jonathan's huisklok hem „denken aan den tijd, toen Betsy nog aan geen ander behoorde".

Zowel bij Elia als bij Jonathan vinden we hier weer klachten over de vrijgezellenstaat.

1) *Voyage*, p. 80.

2) *W. en D. r.* 10, p. 35.

3) *Voyage*, p. 65.

4) *W. en D. r.* 10, p. 29.

5) *Idem*, p. 41; Oudoom Jakob bij Lublink Weddik doet hetzelfde: *Ged. en Beelden* 3, p. 24.

6) *E. of E.*, p. 35.

In zijn hoofdstuk over *Muziek* toont Jonathan duidelijk, dat hij aan de zijde der Duitse en niet der Engelse humoristen staat. Immers Claudius en Jean Paul verheffen de muziek hemelhoog, terwijl Lamb — en Hildebrand op diens voorbeeld — met de muziek en de uitvoeringen een loopje neemt en uitdrukkelijk verzekert „I have no ear.....for music”.¹⁾ Toch heeft Jonathan ook hier Lamb niet ongelezen gelaten: terwijl de laatste meedeelt: „I have been practising „God save the King” all my life; whistling and humming of it over to myself in solitary corners”, beweert ook Jonathan, dat Editha hem soms „in (zijn) eenzaamheid, uit de volle borst een solo-partij heeft hooren aanstemmen”.²⁾

Evenals De Maistre zegt: „Je ne.....suis point (musicien), j'en atteste le ciel et tous ceux qui m'ont entendu jouer du violon”,³⁾ klaagt Jonathan: „Ja, het harde woord moet er uit: ik versta niets van de muziek”.⁴⁾ Maar al bespeelt hij geen instrument, hij is „een dol liefhebber van deze heerlijke kunst..... onder alle gedaanten”. Wanneer hij dit gaat aantonen, verradt hij dezelfde gevoelens als Jean Paul: „Muziek is de taal des hemels”, zegt Jonathan, evenals de eerste uitroept: „O Toonkunst, zuchten des Engels in ons!”⁵⁾ De muziek is „nagalm uit eene ver afgelegene zamenstemmende wereld”: dezelfde gedachte heeft Jonathan, als hij vermoedt „dat daar een stemme des lieds en der speeltuigen gehoord wordt op de aarde”.⁶⁾ Beelden aan de muziek ontleend, vindt men even dikwijls in *W. en Dr.* als b.v. bij Jean Paul.

Sterker nog dan aan de laatste doet Jonathan's verrukking bij het genieten van muziek denken aan de beschrijving, die Lublink Weddik geeft in *Mijne gewaarwordingen bij de muziek*.⁷⁾ Ook deze spreekt van „een flauw en duister besef van eenen God, van eenen hemel: eene herinnering aan lang vervlogene genietingen: de weërgalm der stemmen mijner afgestorvene geliefden”, en eindigt met de woorden: „Tooverkunst!.....gij verschaft een rein genot..... waardoor godsdienst en deugd, uwe nabestaanden, frischer bloesems dragen”. Men zou Jonathan's schets een uitwerking van de beknopte gedachtenreeks van Lublink Weddik kunnen noemen.

1) In A Chapter on ears; E. of E. p. 74 vlgg.

2) *W. en Dr.* 10, p. 50.

3) *Voyage*, p. 47.

4) *W. en Dr.* 10, p. 49.

5) *Welland II*, p. 213.

6) *W. en Dr.* 10, p. 63.

7) *Ged. en Beelden* 3, p. 45/46.

Voor *Ruiten-troef* — Jonathan gebruikt het kaartspel overigens slechts als omraming voor zijn gedachten en uitspraken — kan Hasebroek de uiterlijke aanleiding gevonden hebben in Lamb's *Mrs. Battle's opinions on whist*.¹⁾ Het teleurstellend weerzien van een oud vriend²⁾ komt overeen met *Een oude kennis* van Hildebrand, van welke schets Hasebroek nog juist kennis heeft kunnen nemen.

Op *Het Schaap*, een der minst geslaagde hoofdstukken, hebben Yorick's dode ezel en misschien ook Ockerse's *Sleeperspaard* invloed kunnen uitoefenen, wat reeds door E. Jongejan opgemerkt is.³⁾

De schets *Sint-Nicolaas* begint met de klacht, dat „een oud vrijer..... weinig feestdagen in zijn leven heeft”, en behandelt vervolgens de ontvangst van een vrijgezel in een familiekring en zijn gevoel van vereenzaming te midden van al die gezelligheid. De conclusie, waartoe Jonathan komt is: „Neen! een oud vrijer behoort thuis te blijven. De zuiverder en edeler genoegens van huiselijke vreugde zijn voor hem een verboden toonbrood”.⁴⁾ Dezelfde gedachte ontwikkelt Lamb in *A Bachelor's complaint of the behaviour of married people*, dat op dezelfde wijze begint: „As a single man, I have spent a good deal of my time in noting down the infirmities of Married People, to console myself for those superior pleasures, which they tell me I have lost by remaining as I am”.⁵⁾ Potgieter schetst zich in dergelijke omstandigheden in *Jul-Afton*: hij zendt zijn feestvierende vrienden een geschenk, met de woorden „van een oud-vrijer”, maar „bleef zelf, eenzaam en verlaten op (zijn) kamer zitten”.⁶⁾

De gedachte aan Betsy wordt ook hier weer geuit, als bij Lamb; trouwens ook het slot, waarin voor de arme kinderen gepleit wordt, is een nieuwe uitwerking van het reeds in *De Haarlemsche Courant* behandelde armen-motief, terwijl ook de oude vrijster van Lamb nog even vermeld wordt, zij het hier in de vorm van een door de fortuin uiterlijk minder bevoorrecht meisje.

Het Legaat, een van de grilligste schetsen uit de hele bundel, is eigenlijk een bont samenraapsel van gedachten, waarin zelfs de humoristische eenheid-in-verscheidenheid ontbreekt.

1) E. of E., p. 64 vlgg.

2) W. en Dr. 10, p. 73.

3) Humor-cultus, p. 391 vlgg.

4) W. en Dr. 10, p. 88.

5) E. of E., p. 252.

6) Het Noorden 4, 1886, p. 205 vlgg.

Claudius' „vleeschrok" als beeld voor het menschelijk lichaam staat naast Jean Paul's citaat over de Dood.¹⁾ De vroege Dood van Jonathan's vriend Rob vindt men terug in Jean Paul's *Het sterven in den bloei des levens*,²⁾ het verloren kinder-paradijs in hetzelfde fragment en ook nog elders.³⁾ De opsomming van de verschillende tijdperken van een mensenleven, als uitwerking van de stelling: „Een mensch verandert om de zeven jaar"⁴⁾ komt overeen met Jean Paul's vergelijking van de verschillende perioden in het mensen- en spinnenleven.⁵⁾ De „Circulaire aan al de vrienden", die Jonathan in deze schets plaatst, doet denken aan Weiland's brief aan de uitgever in zijn Richter-uitgave.⁶⁾ De sentimentele vriendschaps-verheerlijking⁷⁾ wordt in vrijwel dezelfde vorm bij Jean Paul gevonden,⁸⁾ terwijl tenslotte de „losse spreuken", die Jonathan als bladvulling in de letterlijke zin geeft, een volslagen imitatie van de *gedachten* in Weiland's bloemlezing vormen. Trouwens dergelijke „gedachten" vindt men eveneens bij Lublink Weddik en Heldring.

Jonathan vindt de aanleiding tot zijn sentimentele jeugdbeschouwingen en gedachten in zijn brieven aan Rob, die hij na diens dood heeft terugontvangen. Dit denkbeeld heeft hij stellig aan De Maistre ontleend,⁹⁾ die in de laden van zijn bureau ook een menigte brieven bewaart: „Quel plaisir de revoir dans ces lettres les situations intéressantes de nos jeunes années, d'être transportés de nouveau dans ces temps heureux que nous ne reverrons plus! Ah! mon coeur est plein! comme il jouit tristement lorsque mes yeux parcourent les lignes tracées par *un être qui n'existe plus!*" Ook in het vervolg komen beide schetsen nauwkeurig overeen: beide auteurs betreuren hun verloren jeugd en erkennen dat ze nu sterk veranderd zijn.¹⁰⁾ *Het Legaat* is dus wel sterk onder vreemde invloed ontstaan: het zou zelfs moeilijk vallen, er iets oorspronkelijks in aan te wijzen.

De Stamboom daarentegen — een der beste hoofdstukken trouwens — is over het algemeen wel van vreemde smetten vrij, alleen

1) W. en Dr. ¹⁰, resp. p. 96 en 99.

2) Weiland I, p. 142 vlgg.

3) Idem, p. 182.

4) W. en Dr. ¹⁰, p. 102, 103.

5) Weiland I, p. 56 vlgg.

6) Idem, p. 86 vlgg.

7) W. en Dr. ¹⁰, p. 106, 107.

8) Weiland II, p. 3.

9) Voyage, p. 62; cursivering van mij.

10) Trouwens de gestorven jeugdvriend komt ook elders bij De Maistre voor, p. 40 vlgg.

het voor Hasebroek typische medelijden met de bruid kan aan Jean Paul ontleend zijn. Ook hier weent Jonathan weer tranen op de bladen, ditmaal niet van zijn album, maar van zijn huisbijbel.

Het Portret bevat een paar citaten uit Lamb en Jean Paul: ¹⁾ het eerste is letterlijk overgenomen uit Potgieter's Lamb-uitgave. Ook hier vinden we weer het reeds behandelde motief van het verloren jeugd-paradijs.

De laatste schets van *Waarheid en Droomen*, naar de samenstelling van de eerste drie drukken gerekend, is *De Bibliotheek*. Jonathan stelt zich hier nog weer eens duidelijk voor als de kinderloze oud-vrijer. Evenals Elia in zijn „bachelor armchair” ²⁾ neemt Jonathan plaats in „een hooge stoel met breeden rug, lage zitting en bekleede armen” ³⁾ bij zijn knappend vuur. Dezelfde fauteuil en hetzelfde vuur vindt men bij De Maistre. ⁴⁾ Deze laatste wijdt een afzonderlijk hoofdstuk aan zijn „habit de voyage..... fait de l'étoffe la plus chaude et la plus moelleuse qu'il m'aît été possible de trouver..... (une) robe de chambre”; ⁵⁾ in dit gewaad neemt hij plaats in zijn fauteuil. Evenzo merkt Jonathan op: „Ik begin met mijn reispak aan te trekken. Dit bestaat uit een blauwdamasten kamerjapon met driekleurige sjerp, fluweelen kalotje en sajetten pantoffels..... Daarna neem ik plaats op mijn voertuig”. ⁶⁾ Hier is wel sterke invloed van de *Voyage autour de ma chambre*, die zich trouwens ook verraadt in Jonathan's uitroep: „Gelukkige kamereizigers!”

De beschouwing van zijn boekverzameling in deze schets vinden we bij de genoemde auteurs terug: bij Lamb is het slechts een enkele opmerking over „my midnight darlings, my folio's,” ⁷⁾ bij De Maistre een even uitvoerige beschouwing. ⁸⁾ De literatuur brengt de lezer niet alleen overal op aarde, maar ook naar een „wereld der verbeelding..... naar een aarde zooals er geen is, en bewoners zooals er niet zijn”, zegt Jonathan. ⁹⁾ Evenzo merkt De Maistre op van zijn bibliotheek:.....„je trouve.....dans ce monde

1) W. en Dr. 10, p. 133.

2) Dream-children in E. of E., p. 208.

3) W. en Dr. 10, p. 158; dezelfde armstoel bij Lubl. Weddik 3, p. 23.

4) Voyage, p. 15; de vuur-verheerlijking ook bij Leigh Hunt: Autumnal commencement of Fires etc. in The Indicator and the Companion, 1834, I, p. 5.

5) Voyage, p. 79.

6) W. en Dr. 10, p. 158.

7) New Year's Eve in E. of E., p. 58.

8) Voyage, p. 66 vlgg.

9) W. en Dr. 10, p. 159.

imaginaire, la vertu, la bonté, le désintéressement, que je n'ai pas encore trouvés réunis dans le monde réel où j'existe".¹⁾

Aan de uitvoerige schets van Leigh Hunt, *My books*,²⁾ waarin eveneens een opsomming van de werken in de bibliotheek van de auteur voorkomt, heeft Jonathan het slot van zijn *Bibliotheek* ontleend. Hunt zegt aan het eind van zijn beschrijving: „In one small room can be gathered together

The assembled souls of all that men held wise,
May I hope to become the meanest of these existences?.....
I should like to survive so, were it only for the sake of those who love me in private, knowing as I do what a treasure is the possession of a friend's mind, when he is no more".³⁾

Jonathan schrijft: „En nu, mijn Bibliotheek! nu zult gij welhaast nog met een nieuw boek vermeerderd worden..... van mij zelve. Welnu?... zullen de overige schrijvers, die ge bevat, mijn heeren en meesters, mij geen zedig plaatsje in hun midden weigeren?"⁴⁾ En evenals Hunt merkt hij op: „Mijne vrienden! die weet dat uwe werken een plaatsje in mijn Bibliotheek, en gij zelve een plaatsje in mijn hart hebt; ik dank u.....".

§ 24. W. en Dr. als product van zijn tijd; het persoonlijk element; plan tot vervolg.

Het zou onjuist zijn, na het bovenvermelde tot absolute on-oorpronkelijkheid van *Waarheid en Droomen* te besluiten. Echter ook al beschouwt men verschillende eigenaardigheden van het boek: de grilligheid, het weemoedig jeugdverlangen, de zucht tot afzondering, de reislust, het zelfbeklag en de zelfspot als gemeenschappelijke trekken van de humoristische literatuur uit de romantiekperiode, dan blijft er toch nog veel min of meer rechtstreekse navolging van buitenlandse voorbeelden over, zoals aangetoond werd. *Waarheid en Droomen* bevat dus Engelse, Duitse en Franse elementen en is als zodanig een merkwaardig voorbeeld van de invloed, door de omringende literaturen in deze periode op de onze uitgeoefend. Hasebroek's persoonlijkheid echter blijkt in de verwerking van de uitheemse motieven: ofschoon hij vrij veel aan Lamb ontleent, mist men bij Jonathan totaal de wat nuchtere, droge, soms cynische humor van zijn Engels voorbeeld. Evenzo

1) *Voyage*, p. 67.

2) *The Ind. and the Comp.*, II, p. 182 vlgg.

3) *Idem*, p. 204.

4) *W. en Dr.* 10, p. 166.

staat de auteur tegenover de veel oudere Xavier de Maistre, wiens *Voyage* veel meer rationalistisch, veel harder ook, getint is. Het is daarentegen de humor van zijn Duitse voorgangers, die volkomen in Jonathan's lijn ligt, en waarmee Hasebroek's aanleg, godsdienstig-weemoedig, in elk opzicht overeenstemt. Ten Brink spreekt van „een heldere zonneshijn, die in Jonathan's studeervertrek straalt,..... De nevel van zwaarmoedigheid..... is opgetrokken”.¹⁾ Deze opvatting lijkt toch minder juist: een zeker pessimisme, zij het getemperd door een oprecht christelijk godsverlangen, ligt toch over het hele boek. Wanneer de auteur eens aan zijn geestigheid, de „Engelse” zijde van zijn karakter, toegeeft, detoneert dit in het kader van het geheel, zoals b.v. in *Het Legaat*. Al lezende ontkomt men niet aan de indruk, dat Jonathan dikwijls maar lukraak zijn gegevens van hier en ginds bijeen gezocht heeft, ze door een gewaagde overgang aan elkaar rijgend, volgens het beproefde grilligheidsrecept der humoristen: zowel Potgieter als Xavier de Maistre verklaren dat de rechte lijn hun een gruwel is. Toch vormen Potgieter's *Noorden* en Sterne's *Tristram Shandy* één geheel en is *Waarheid en Droomen* een bont samenraapsel, doordat de eerste werken de romantische persoonlijkheid van hun auteur weerspiegelen, het laatste de persoonlijke voorkeur van zijn romantische samensteller verraadt. Als zodanig houdt het boek voor de fijnproevende lezer een zekere gekunsteldheid: de verscheidenheid is hier niet tot eenheid geworden.

Gedachten en invallen biedt het boek in overvloed: het bewijst bovendien de belezenheid van de schrijver.²⁾

Hasebroek is op zijn best in de schetsen, waarvoor hij het minst aan zijn buitenlandse voorbeelden ontleende, met name in de *Stamboom* en *Het Portret*, waar hij eigen familie en eigen jeugd beschrijven kon. Hier is de typisch-vrome, echt oudhollandse sfeer van het godsdienstige gezin uitstekend weergegeven, hier kon Hasebroek geheel zich zelf zijn. In *De Huisklok* en *Het Album* zijn ook juist weer die fragmenten het meest geslaagd, waar de schrijver in eigen kring aanknopingspunten had.³⁾

De auteur heeft zelf heel goed geweten, wat er aan zijn boek ontbrak: hij had, zoals hij later zegt,⁴⁾ „wat hem.....in den

1) *Gesch. d. N.N. Letteren*, I, p. 301.

2) Zie Bijlage III, waar de geciteerde auteurs zijn opgesomd.

3) Voor *Het Album* denke men aan het „Dichter-Album” van Hasebroek's grootouders; evenzo deelt hij zelf mede dat een staande klok op de slaapkamer van zijn ouders de aanleiding tot *De Huisklok* is geweest. [*Naschrift*, p. 22].

4) Een afscheidsbezoek in 1871; *W. en Dr.* 10, p. 177 vigg.; een bepaald idee in een schets heeft hij later wel in een andere uitgewerkt: zo vindt men in *De Haarl. Courant* zowel de *Stamboom* als de *Huisklok* al genoemd.

geest was gekomen, in allen eenvoud neergepend, rijp en groen, wijs en dwaas, allegro en andante, major en mineur, alles dooreen"; zelf betitelt hij het boek dan ook als „zijn salmagundi, zijn ollapodrida". Maar hij wist ook, toen hij zijn boek schreef, dat hij „als fantast, dromer en mijneraar..... met een goed deel zijner tijdgenooten een vogel van gelijke véeren (was), en zong zooals hij, maar ook zij, gebekt waren". De voornaamste oorzaak, waardoor *Waarheid en Droomen* blijvend bij het Nederlandse publiek van de vorige eeuw in de smaak viel, is stellig het door en door oprecht-godsdienstige geweest, dat het hele boek kenmerkt, dat „warm godsdienstig gevoel", dat overal aan de dag treedt, ook in de luimige en ironische fragmenten. Misschien is dit wel het enige bindend element in het werk, dat meer van de auteur zelf dan van zijn vreemde voorbeelden — althans de Franse en Engelse — afkomstig is.

Het boek had het succes, dat uit de ontvangst van *De Haarlemse Courant in Tesselschade* al enigszins te voorspellen viel: binnen enkele maanden was een tweede druk nodig.¹⁾ Bohn zou geen goed uitgever geweest zijn, wanneer hij niet om meer copie in dit genre gevraagd had. Hasebroek heeft dit plan in overweging genomen en over zijn „Jonathan II" aan Potgieter geschreven. Hij dacht daarbij aan de briefvorm en verzocht Potgieter, hem al zijn brieven van de afgelopen jaren terug te willen zenden: misschien viel er nu beter dan de vorige maal iets uit samen te stellen.²⁾ Ook hier blijkt weer, evenals uit sommige hoofdstukken van het boek, dat Hasebroek om stof verlegen zat en dat hij spoedwerk leveren wilde. Potgieter heeft inderdaad de brieven teruggezonden en zijn vriend tevens raad gegeven, althans Hasebroek dankt hem hiervoor in zijn laatste brief, waar hij schrijft dat hij nu op een idee gekomen is.³⁾ Van een nadere uitwerking is echter niets gekomen en Potgieter heeft de brieven blijkbaar terugontvangen.

Anders dan Hildebrand dus, die nog een nieuwe voorraad schetsen in portefeuille had, heeft Jonathan aan zijn boek later niets dan enkele verspreide schetsen kunnen toevoegen, afgezien van *Een afscheidsbezoek in 1871* en zijn *Naschrift*. Opmerkelijk is wel, dat *W. en Dr.* eerder een 3e druk beleefd heeft dan de *Camera*. Dat later echter „Hildebrand Jonathan hard en ver vooruit ging",⁴⁾

1) Triomfantelijk schrijft H. dit aan Pg. 6-6-'40, p. CVII.

2) H. aan Pg. 1-12-'40, p. CXIX.

3) Idem 12-12-'40; in deze brief komt de merkwaardige uitlating voor n.a.v. gewisselde brieven: „geve God dat het nooit archiven worden".

4) *Naschrift*, p. 11.

heeft nog wel een andere reden gehad dan Hildebrand's nieuwe schetsen en diens „meerderheid van talent”: de *Camera* gaf realisme en dit viel na de romantiektijd ook nog in de smaak. *W. en Dr.* was in te sterke mate een product van de tijdgeest en moest dus later wel achterblijven.

§ 25. Letteroefeningen, Gids en Hecker over *W. en Dr.*; de Nederlanden.

De *Vaderlandsche Letteroefeningen*, gaven vrij kort na de verschijning een beknopte recensie,¹⁾ waaruit blijkt dat de criticus eigenlijk wat met het boek verlegen zat. Er is weliswaar „veel vernuft en talent, hier en daar een schoone en altijd een levendige en eigenaardige stijl”..... maar „over inhoud en strekking van het boek durven wij bijkans geene uitspraak doen”. Toch heeft de recensent het werk zeer goed aangevoeld: „een melancholische, gevoelige toon (is) de heerschende”. Twee ernstige aanmerkingen zijn er: „de zucht..... om *effect* te maken, vandaar overdrijving en valsche schoonheden” — hier wordt gewezen op *Het Schaap* en *Ruiten-troef* — en „de dikwerf zonderlinge en talrijke aanhalingen van Bijbelplaatsen, die eenen minder ernstig gestemden veelligt eenen glimlach aanjagen”. Aardig is ook de uitlating: „Eene eigenlijke godsdienstige lektuur is het boek niet..... evenwel kan het..... door zijnen doorgaanden godsdienstigen en gevoelligen toon zeker..... nut stichten”.

Hasebroek was ontstemd over deze critiek, die hij „met een tweeden druk zou beantwoorden”; dat kan dan veroorzaakt zijn door de opmerking dat de criticus Jonathan de hand wil reiken „met een verzoek om betere kennis te maken, als zijn vernuft wat meer gelouterd en zijn smaak strenger geworden is”. Waarschijnlijk zijn echter het de drie zéér rake Goethe-citaten aan het slot n.a.v. de *inhoud*, de *stijl* en de *strekking*, die de jonge auteur boos hebben doen worden,²⁾ vooral het laatste, dat blijk gaf, dat de criticus „de oude heer” doorzien had:

Lasst mir die jungen Leute(!) nur
Und ergötzt euch an ihren Gaben!

¹⁾ *Vad. Letteroefeningen*, 1840, B, p. 260 vlgg.

²⁾ I. „So wälz ich ohne Unterlass / Wie Sanct Diogenes, mein Fass! / Bald ist es Ernst, bald ist est Spass / Bald ist est Lieb', bald ist es Hass; / Bald ist es Diess, Bald ist est Das; / Es ist ein Nichts, und ist ein Was,” etc.
II. „Wenn man den Effect und auf den Effect arbeitet, so glaubt man ihn nicht fühlbar genug machen zu können”, etc.

Es will doch Grossmama Natur
Manchmal einen nährischen Einfall haben.

De *Gids* bleef — begrijpelijk misschien na de ontstane verwijdering — over *Waarheid en Droomen* evenals over de *Camera* aanvankelijk het stilzwijgen bewaren. Potgieter en Bakhuizen zaten eigenlijk wat verlegen met beide werken van hun vroegere medestanders en vrienden; ze wilden ze zelf liever niet recenseren, maar de *Gids* kon een tweetal werken met zó gunstig debiet ook niet zonder meer op zij schuiven. Vandaar dat de recensie eerst aan Geel werd aangeboden, die echter weigerde: ¹⁾ hij vond de heren te prikkelbaar — de Vooruitgang-kwestie zat hem blijkbaar nog dwars. Daarna verzocht Potgieter Helvetius van den Bergh om een beoordeeling van *Waarheid en Droomen*, maar deze, ofschoon in die tijd met Hasebroek bevriend, weigerde eveneens. Zo is dan waarschijnlijk de beoordeling in *De Gids* van 1841, nog vóór het bekende artikel over de *Kopijeerlust* geplaatst, toch wel van Bakhuizen.

Er staat in bedoelde recensie veel waars, maar de toon van het geheel is zuur en scherp tegelijk. De inleiding over de humoristen lijkt algemeen gehouden, maar zit vol toespelingen op Hasebroek, waarbij een lichte jalousie de métier onmiskenbaar is. Het boek is populair, constateert de recensent en „Populariteit is een deugd en een geluk”. Echter beweert hij daarop, dat „een humorist wel het allerminste populair kon zijn”. Hier wordt bedoeld: de ware humorist (zoals b.v. de auteur van *Het Noorden*). Oorspronkelijkheid n.l. is het kenmerk van de humorist, maar de „germaniseerende humoristen.....zoeken in hunne navolging eenen schijn van oorspronkelijkheid”. Het heet „al te vaak humour.....wanneer men het deftige in een hansworstenpak kleedt,.....der wijsheid eene rinkelbel in de hand geeft, en het gevoel op den troon der rede zet”. De criticus heeft Hasebroek's leentje-buur spelen doorzien — wie kon dit beter weten dan Potgieter, die hem zelf de modellen aan de hand had gedaan? — en zegt duidelijk, dat de „Volksschrijver.....niet oorspronkelijk en niet onafhankelijk” is geweest. Hatelijk wordt hij, waar hij zegt dat bij Hildebrand's bekende humoristen-opsomming nog meer kan gevoegd worden: „gij hebt vooral de vrome humoristen niet vergeten, eene soort, die veel opgang maakt..... eene soort, die lacht onder het

¹⁾ Geel aan Pg. 4-9-40.

bidden, en bidt onder het lagchen.....". Onmiddellijk hierop volgt: „Ter zake tot den Schrijver van Jonathan!"

De eigenlijke critiek van het werk is in wezen juist: „schoone plaatsen" bevat het genoeg, maar de schrijver had „de levensvragen van onzen tijd, van de beschaving, van de kunst, van de zedelijkheid" moeten behandelen, en dit is niet gebeurd. Het andere grote bezwaar is, dat de schrijver „een denkbeeldigen persoon, in den trant van Charles Lamb, tot den held van *zijne* gedachten maakte..... Vandaar een strijd tusschen den schrijver zelve en de kunstfiguur, waaronder hij zich voorstelt". Dit wordt bij Hasebroek afgekeurd, omdat Lamb *eigen* ervaringen beschreef en Jonathan deze voor een groot deel aan anderen moest ontleen. „Jonathan is kopij, en Eliah Waarheid". Daardoor ook is Jonathan een nevelige figuur geworden: wie of wat is hij eigenlijk?

Ook de stijl is „militant..... niet in rust"; het is de stijl van de auteur zelf, niet die van de vijftigjarige Jonathan. Trouwens, de auteur heeft te spoedig en te veel geschreven.

Aan het slot van de recensie komt een meer algemene beschouwing over „de vrome humour", ¹⁾ die volgens de recensent niet goed kan groeien op de bodem van „die sombere, eenigszins weeke Godsdienstige stemming". Terecht merkt hij op, dat de ware vrome humor — als bij Claudius b.v. — moet berusten „op werkelijke, innig blijde gewaarwordingen, waarbij de vrome zich, als van het bezit der hoogere genade bewust, gelukkig gevoelt".

„Nog noemen wij (het) boek een belangrijke verschijning in de geschiedenis van het Hollandsche Proza" — met dit halve compliment eindigt de beoordeling, die weer eens te meer bewijst, dat de Gids-mannen, bij al hun inzicht en critisch vermogen, toch niet zo objectief konden blijven als ze hadden beloofd.

Had de „in de Gids gehavende" Hecker de dichter Hasebroek reeds in zijn *Hippokreen-ontzwaveling* de volle laag gegeven, in *Quos Ego* kreeg Jonathan zijn heurt:

Ons Proza is, helaas, als onze Poëzy!

Daar 's vader Hildebrand, en Jonathan er by.

Een ware droomer! ja, dat heeten mooie boeken;

... ..

En dan die Jonathan? de waterlandsche kwezel

¹⁾ Hoe H. zelf zich de humor van zijn werk voorstelde, blijkt uit een opmerking in een brief aan Schotel [No. 85 Verz.-Schotel; Haags Gem.-Archief]: „.....uw laatste trek van de Inleiding is Jonathaniaansch van humor, snijdt door het hart" [curs. v. mij].

Treedt voor een schaap in 't pleit als Sterne voor zijn ezel,
Maar blijft toch met zijn schaap niets anders dan een
schaap.

En wiegt ons met zijn praat zoo zoetjes aan in slaap.
Wat meent de paai wel met zijn honderdduizend grillen,
Die 't eeuwig anders wil, dan de andre menschen willen,
En wel onnoozel is, maar toch verwaand genoeg,
Om te eischen dat naar hem zich heel de wereld voeg?
.....Weg katechismusstijl! wat soort van predikant
Is thands geen humorist op averechtschen trant?
Het wemelt hier zoo zeer van alledaagsche spreuken
En bijbeltaal doormengd met straattaal uit de keuken:
Dan flikt er, wie 't verstaat, wat fransch of engelsch in:
Dat geeft zoo'n vreemden zwier, zoo'n losheid aan den
zin".¹⁾

In een *Aanteekening* ²⁾ komt nog een toegiftje: „onverdraaglijke overdrijving”, „onnatuurlijke kunsttheorie”, „een huilend en ergerlijk doodengezang” — Jonathan kon het er mee doen. Ook Hecker doorzag wel het gekunstelde van het werk, waar hij over „Jonathan's basterthumoristische Waarheid en Droomen” sprak. ³⁾

De karakterschetsen in *De Nederlanden* ⁴⁾ betekenen weinig: het was trouwens besteld werk, dat Hasebroek hier leverde. Echte humor is er haast niet in te vinden; bovendien worden de typen geïdealiseerd. De Zeeuwse arbeider b.v. „mist vijf en zeventig van de honderd ondeugden, waaraan wij schuldig staan” en „leidt zijn eentonig en onafgewisseld leven met onveranderde tevredenheid”. Er zijn eveneens „geen nijverder, arbeidzamer en onvermoeider menschen te vinden” dan de Rotterdamse slepers. Onze straatjongens zijn „niet wezenlijk kwaadaardig” en kenmerken zich „door een geest van dapperheid en edelmoedigheid”. Het melkmeisje heeft „een gemoed.....dat.....zoo blank (is) als de zuivel, waarnaar zij heet.....onschuld en reinheid blikken haar uit de heldere duivenoogen”.

Terecht kon Potgieter de auteur dan ook verwijten, ⁵⁾ dat hij schetsen gaf uit een kring, die buiten zijn waarneming lag, en crème fouettée had geleverd. Trouwens de samenstellers van het werk hadden slechts negen van de twaalf schetsen gekozen, al

1) Quos Ego, 1844, p. 54/55.

2) Idem, p. 74.

3) Quos Ego, p. 68.

4) Zie Bijlage IV.

5) Gids, 1841, B, p. 584/85.

blijkt dit niet uit Hasebroek's Naschrift, waar hij luchtig beweert dat „een twaalftal proeven,.....gelijk het gaat, door goed en kwaad gerucht heengingen”.¹⁾

§ 26. Kalff's vergelijking der Leidse humoristen.

In zijn vergelijkende beschouwingen van de prozawerken van Beets, Hasebroek, Kneppelhout en Van Koetsveld stelt Kalff²⁾ de eerste twee als realisten, met „zuivere lust tot levens-uitbeelding” tegenover het andere tweetal met meer „didactisch en moralistisch streven”. Hieraan zou men kunnen toevoegen, dat Beets en Hasebroek in zeker opzicht minder oorspronkelijk zijn geweest in hun verhouding tot de buitenlandse romantiek dan de beide anderen, al toont Beets zich overigens zeer zelfstandig. Het is echter de vraag of *W. en Dr.* wel zoveel „zuivere lust tot levensuitbeelding” verraad, en of men het werk als zodanig mag stellen *tegenover* didactisch-moralistisch werk. Het woord *Waarheid* in de titel moet misschien eerder als doorleefde, „autobiografische” waarheid dan als realiteit, zoals Kalff het wil beschouwen,³⁾ opgevat worden. En dan, Hasebroek noemt zich zelf de „Meester-Droomer”: zijn boek bestaat voor het grootste deel uit overpeinzingen, waartoe de dingen des dagelijkschen levens eigenlijk alleen de aanleiding vormen: waar vindt men bij Jonathan — de later toegevoegde *Karakterschetsen* buiten beschouwing gelaten — eigenlijk realisme zoals Hildebrand dit gaf? Wat nu het didactisch-moralistisch karakter van de beide laatstgenoemden betreft, zeker, zij hadden een vrij bepaald doel voor ogen, althans Klikspaan. Maar men dient in het oog te houden, wat Jonathan in zijn *Bibliotheek* opmerkt⁴⁾ over de „uitdrukking van een warm godsdienstig gevoel..... (die) hier of daar verwarmend in een hart kon vallen”. Deze doelstelling achteraf wijst toch stellig meer naar Klikspaan-Van Koetsveld dan naar Hildebrand: Jonathan toont „hart” in zijn werk, juist datgene wat bij Hildebrand vrijwel geheel ontbreekt. Wil men de vier auteurs naar het realiteits-element in hun werken gaan rangschikken, dan dient Jonathan op een behoorlijke afstand van de overigen en zo ver mogelijk van Hildebrand en Klikspaan af te staan. Uit didactisch-moralistisch oogpunt beschouwd, komt Klikspaan voorop: zijn beperkte doelstelling rechtvaardigt de benaming tendenz-werk; Hildebrand komt hier wel zeer ver achter de anderen

1) Aldaar, p. 16.

2) Gesch. VII, p. 313 vlgg.

3) Idem, p. 318.

4) Reeds aangehaald op p. 125.

aan. Jonathan is dan meer christelijk-ethisch, Van Koetsveld praktisch-christelijk moraliserend.

§ 27. Hasebroek als dichter in deze periode.

In zijn eerste Heilo'se jaren wilde Hasebroek, zoals reeds werd opgemerkt, niet meer dichten, ondanks herhaald aandringen van Immerzeel. In de *M.A.* van 1838 komt dan ook voor het eerst geen gedicht van hem voor. Heel lang heeft de periode van onthouding echter niet geduurd, want in het najaar van 1838 zond Hasebroek al weer een bijdrage aan Immerzeel.¹⁾ Dit was slechts een tegenbeleefdheid: deze plaatste n.l. het portret van de Heilo'se predikant in de jaargang-'39.²⁾ Gedurende dit laatste jaar bleef Hasebroek zich „een dorre aarde” voelen, „waarop niets meer groeien wil”;³⁾ hij leverde dan ook geen bijdrage voor de *M.A.* van 1840. Toen voor de volgende jaargang Beets redacteur werd, werkte zijn vriend weer mee, en verscheen naast twee kleinere gedichten *Victoria*, oorspronkelijk voor de *Tesselschade* bestemd, en dat nog een rol zou spelen in de verhouding tot Potgieter.

Voor de *Gids* heeft Hasebroek slechts één gedicht geleverd: *Aan het rijm*, vertaald naar Delorme.⁴⁾ Aan Nepveu's nieuwe *Aurora* weigerde hij mee te werken. Alles bij elkaar genomen, heeft Hasebroek's dichterschap in deze jaren dus vrijwel niets betekend: het enige gedicht van belang, ook door zijn omvang, is *Victoria* geweest.

In het gedicht *Dertig Jaren*,⁵⁾ dat hij daarom later vóóraan plaatste in de herdruk van zijn *Poëzy*, heeft Hasebroek de achter hem liggende jaren nog eens overzien. Veel van zijn jongelingsdromen, eigenlijk alle, zijn in vervulling gegaan: hij is „krijgsman” geweest, dichter en minnaar, maar heeft eerst later beseft, dat dit te bereiken toch niet het hoogste en het schoonste kon zijn. Dit heeft hij eerst later verstaan, en hij drukt het uit in de slotregel van zijn gedicht:

„God te dienen is het Al”.

De stemming van dit gedicht zou in de volgende jaren blijven heersen: Hasebroek had nu „het *thema* gevonden”.....waarnaar hij in vroeger jaren „als tastende, gezocht” had. Nu eerst hing zijn schild voorgoed in een ander strijdperk.

¹⁾ Bedevaart in Muzen-Almanak, 1839, p. 141.

²⁾ Potgieter spotte hiermee, waarop H. antwoordde: „Mij spot met mijn portret.....'t ergste is dat Veder schrijft: welk een leelijk jenevergezicht staat er voor de *M.A.*” H. aan Pg. 31-1-'39, p. LXIII. Zie voor dit portret de titelpagina.

³⁾ H. aan I. 2-1-'39, K.B. 133 C. 11.

⁴⁾ *Gids*, 1837, M, p. 238 vlgg.

⁵⁾ In Muzen-Almanak, 1848.

III. LATERE PREDIKANTENJAREN.

1843—1896.

§ 28. Verdere levensloop en theologische arbeid.

In het voorjaar van 1843 vertrok Hasebroek naar Breda, waar hij met Jkvr. Van Tets in het huwelijk trad; sinds 1849 stond hij in Middelburg, van waar hij in 1851 naar Amsterdam werd beroepen. Hier heeft hij tot 1883 zijn ambt vervuld; en hij is er tot aan zijn dood in 1896 blijven wonen. Gedurende de vijftig jaar na zijn Heilo'se periode is Hasebroek steeds als auteur werkzaam gebleven: de volledige lijst van zijn geschriften heeft een respectabele omvang.¹⁾ Naast een vrij groot aantal godsdienstige werken verschenen een zestal dichtbundels en een reeks studiën en schetsen, de laatste nog in 1890. Is dus procentsgewijs het grootste deel van zijn oeuvre na 1843 geschreven, van een verdere ontwikkeling of stijging als scheppend kunstenaar in de laatste halve eeuw van zijn leven is weinig te bespeuren, evenmin van actieve deelname aan het letterkundig leven, zoals in de Heilo'se periode. Hasebroek wilde, als zijn vriend Beets, in de eerste plaats pastor zijn. Dit beschouwde hij als zijn roeping en zijn plicht: zijn literaire werkzaamheid was bijzaak.

Hoewel mijn studie voornamelijk Hasebroek's aandeel in het letterkundig leven van de jaren 1830-'40 behandelt, volgt hier volledigheidshalve nog een beknopte schets van zijn werkzaamheid als auteur gedurende de volgende jaren.

Zoals reeds werd opgemerkt²⁾, ging Hasebroek na zijn breuk met de Gidsmannen, geleidelijk de kant van het Réveil uit. De kennismaking met W. de Clercq in 1841 droeg hiertoe wel sterk bij, maar mag toch niet de voornaamste oorzaak genoemd worden. Gezien de aanleg en de omstandigheden, kon, evenmin als bij Beets te Heemstede, een periode van verdieping en bezinning bij de jonge predikant uitblijven. Het was niet alleen teleurstelling geweest, die hem met de Gidsmannen had doen breken: eerst nu voelde de dertigjarige de drang, zich „uit zijne dichtelijke mijmeringen.....los te rukken, om, met Gods Woord in de hand, een antwoord op de groote vragen des levens en der eeuw

¹⁾ Zie Bijlage V.

²⁾ Zie p. 72.

te zoeken.”¹⁾ Dat hij de oplossing der grote levensvragen zocht in dezelfde richting als de Réveilbeweging en niet b.v. op het voetspoor van de contemporaine Duitse theologen, ligt voor de hand. In een vorig hoofdstuk²⁾ werd reeds gewezen op de overeenkomst tussen de geest van de *Dulces*-groep Klyn-Ockerse-Rauhinlopen en die van het Réveil. Bovendien wordt het begrijpelijk dat toen de jonge romanticus minder door de letterkunde in beslag werd genomen, de religieuze romantiek, waarvan het Réveil de manifestatie is geweest, hem greep. De strijdlust van een Da Costa miste hij evenzeer als de reformatie-zucht op grondslag der Formulieren van een Groen: door zijn aanleg en stellig ook onder invloed van Beets behoorde Hasebroek tot de ethisch-ire-nischen, de latere Utrechtse kring van *Ernst en Vrede*. Ook al gaf hij later toe, dat „(de) Opwekking niet in allen deele geworden (was) wat zij beloofde”,³⁾ steeds heeft hij de hoge waarde zowel voor het kerkelijk leven in Nederland als voor zijn eigen geestelijke vorming erkend van:

„de beweging, die, den weg des Rijns volgende, van de Alpen, en met name van het Alpenmeir, van de oevers van den Lemman tot ons kwam; en daarom zegen over die oevers, die God gezegend heeft, wier wateren hij voor ons op verren afstand tot een levensstroom heeft gemaakt, vanwaar nieuwe bezieling, nieuwe geestdrift, nieuw leven tot ons zijn gekomen!”⁴⁾

Hasebroek heeft zichzelf nooit als een der hoofdfiguren uit de Réveilbeweging beschouwd; hoewel men hem later meer dan eens⁵⁾ verzocht heeft, zijn herinneringen uit deze jaren op schrift te stellen, heeft hij zich hiertoe toch blijkbaar onbevoegd geacht.

De geest van het Réveil echter overheerste in de jaren 1841—’51 bij Hasebroek: hij bracht die over vooral op de kleine gemeente van Breda, waar nog jaren na zijn vertrek de herinnering bleef aan zijn bezielende leiding. Nog in 1885 spreekt een zijner opvolgers over Hasebroek’s ambtsperiode als „het réveil, de gulden-

1) Zie Mijne herinneringen aan Willem de Clercq in *Dicht en Ondicht*, I, p. 175/76.

2) Zie p. 71/72.

3) J. P. Hasebroek: *Op de bergen*, II, p. 87.

4) *Idem*, p. 87; vgl. verder *De laatste Kerkkloksteen*, 1864, p. 92 en *Het Ontwaken (le Réveil) in Winterbloemen*, p. 83.

5) In 1881 vraagt Prof. I. Cramer hem om bouwstoffen voor een studie over het Réveil; in 1889 nodigt J. A. Singendonck hem uit om een Réveil-werk te schrijven „in den geest van R. Hamerling’s *Die Stationen meiner Pilgerschaft*”.

de bloeitijd der Bredasche gemeente";¹⁾ zelf vermeldt hij een bekeringsgeval aldaar naar aanleiding van de lectuur van *Waarheid en Droomen*.²⁾ Deze stemming verklaart Hasebroek's stilzwijgen als dichter: hij schreef in de acht jaar die hij in het zuiden doorbracht, slechts enkele gedichten van enige omvang en deze behandelen dan nog uitsluitend religieuze onderwerpen.³⁾ Ze zijn bovendien op verzoek van de uitgever vervaardigd. Het schrijven liet hij echter niet na, ook al om „zijn inkomsten te verbeteren”, zoals hij aan Frijlink mededeelt. Hij bleef met uitgevers contact houden, ontwierp plannen voor een studie over Franciscus Junius, een nieuwe vertaling van Bunyan's *Pilgrim's Progress*, een Christelijke Almanak, door hem en zijn zuster samen te stellen, en correspondeerde met Frijlink over stichtelijke lectuur. Tekenend is, dat hij, na voor het *Leeskabinet* van deze uitgever een tweetal stukken te hebben geleverd,⁴⁾ weigerde een derde schets „als Jonathan” te schrijven.⁵⁾ Het bleef echter niet alleen bij plannen: in 1844 verscheen zijn uitgave van de *Imitatio*,⁶⁾ het volgend jaar bracht de nieuwe druk van Strauss' *Kerkklokstouwen*, destijds door Mevr. Klyn-Ockerse vertaald.⁷⁾ Het moet erkend worden, dat in beide gevallen Hasebroek intuïtief naar datgene gegrepen heeft, wat het meest met zijn aanleg en ook met zijn bijzondere stemming in die jaren strookte. In 1846 verscheen zijn eerste preekbundel *Leerredenen*, terwijl de twee volgende jaren een uitvoerig werk in twee delen het licht zag: *De God des Hemels en de Bergen der Aarde*.⁸⁾

In 1851 kwam Hasebroek naar zijn laatste standplaats, tegen de zin van de meerderheid der Amsterdamse collega's: als medewerker aan *Ernst en Vrede* was hij min of meer verdacht, waarbij kwam dat hij als de eerste Réveil-predikant door de oppositie was beroepen.⁹⁾ Voor zijn intree-rede bestond dan ook een meer dan gewone belangstelling. Hoewel sommigen misschien anders verwacht hadden, kwam Hasebroek rond voor zijn standpunt uit,

1) D. Beeckman aan H. 29-10-'85. A.U.B.

2) Naschrift, p. 25 vlgg.

3) Ruth en De Samaritaansche in Bijbelsche vrouwen, 1847/49.

4) De koning komt en De koning gaat ten grave, later opgenomen in W. en Dr.

5) H. aan Frijlink 29-10-'43. K.B. portef. 133. b.q.

6) Thomas à Kempis' navolging van Christus, 1844; voor de herdrukken zie Bijlage V.

7) Reeds eerder vermeld, p. 12 vlgg.

8) Hierin citeert hij herhaaldelijk Lamartine en Chateaubriand.

9) Hierover een uitvoerige brief van B. ter Haar 20-10-'51; A.U.B.: men had liever Ds. Van Haren Carspel gehad; overigens wijst Ter Haar hier al — wel wat diplomatiek — op Hasebroek's irenische houding t.o.v. andersdenkenden in Breda en Middelburg.

wat al dadelijk op alle hoorders een sympathieke indruk maakte. En deze indruk bleef: Hasebroek werd al spoedig populair in Amsterdam. Op sociaal-godsdienstig terrein heeft hij in die jaren een aantal functies bekleed, met name wat de zending betreft; bij het jaarlijks Koninklijk bezoek was hij meermalen de aangewezen kanselredenaar; tenslotte kon door zijn bemoeiingen een nieuwe kerk gebouwd worden, waarvoor de gelden hem als geschenk voor zijn zeventigste verjaardag werden aangeboden. In 1883 kreeg hij zijn emeritaat. Bij zijn dood in 1896 bleek uit het groot aantal herdenkingsartikelen, waarin voornamelijk de predikant geroemd werd, dat hij niet alleen als Jonathan populair was geworden.¹⁾

Voor een bespreking van Hasebroek's opvattingen en denkbeelden op godsdienstig gebied, met name zijn houding tegenover de verschillende nieuwe stromingen in de tweede helft der vorige eeuw, acht ik mij niet bevoegd.²⁾ Een sterke verandering van richting is er echter stellig niet geweest. Hasebroek bleef, zij het met zekere ruimte, aan zijn Evangelisch-rechtzinnige overtuiging vasthouden.³⁾ Door allen die hem kenden wordt steeds weer zijn irenische houding geroemd, die trouwens ook blijkt uit het ontbreken van aanmerkingen of scherpe uitlatingen tegenover andersdenkenden in een tijd, die op theologisch gebied tamelijk bewogen genoemd mag worden.⁴⁾

Een jongere ambtgenoot, die hem in zijn laatste jaren nog heeft mogen horen, schrijft hiervan:

„In 1883 emeritus geworden, trad ds. J. P. Hasebroek nog enkele malen op voor de Amsterdamsche gemeente; misschien voor het laatst in 1887, op een Zondagmorgen, in de Amstelkerk. Dat was dus in den tijd, toen de gemoe-deren heftig bewogen waren door de doleantie, die als een storm vooral over de Amsterdamsche gemeente was geva-

1) Zie o.m. Amsterdamsche Courant, 14-11-'92; J. H. Wiersma: De roem van den knecht over de genade van den Meester, 1892; Bredasche Courant, 2-4-'96; Groningsch Volksblad, 4-4-'96; Eigen Haard, 4-4-'96; Utr. Provinc. en Sted. Dagblad, 31-3-'96; Timotheus No. 30, Bijvoegsel, 25-4-'96; Berichten van Eltheto, Bijblad, 4-6-'96, F. E. Daubanton, e.a.: In memoriam bij het graf van Ds. J. P. Hasebroek.

2) Voor een korte eigenhandige beschrijving van H.'s theologische vorming verwijs ik naar Bijlage VI.

3) Duidelijk spreekt hij deze overtuiging uit in zijn jubileumpreek Des Evangeliedienaars hoogste roem, 1861, p. 29 vlgg.

4) Hoe geprikkeld men zijn kon, bewijst een uitlating van de toch zeer humane Haagse rector Buyten [10-12-'80; A.U.B. E. d. 18 a. d.] over Kuyper: „Schrijf mij ook eens iets van Kuyper en van zijne Kakademie..... Ik vind den geheelen rommel een kolossale komedie waarvan onze Bram met zijn stalen voorhoofd de onbeschrijflijk ongegeneerde ondernemer en tevens acteur is.”

ren; toen de „doleerenden”, reglementair overwonnen, hunne samenkomsten hielden in gehuurde lokalen, Frascati, Plancius, 't Gebouw van den Werkenden Stand enz. en menige preek binnen en buiten de kerk van toespelingen en toepassingen op den kerkelijken strijd vol was.

Die van Hasebroek niet.

Alles in zijn optreden, zijn gestalte, zijne gebaren, de vorm zijner prediking zoowel als haar inhoud spraken van een krachtige rust, en deed denken aan Paulus' woord: ik heb den goeden strijd gestreden, ik heb den loop voleindigd, ik heb het geloof behouden.

De kerk was vol. Natuurlijk niet zoo vol als een „locaal” wanneer dr. Kuyper optrad en zijn naam een geweldige aantrekkingskracht oefende, niet alleen op geestverwanten, maar ook op nieuwsgierigen.

Hasebroek had wel de voorbereiding, maar niet het uitbreken van den strijd meegemaakt; zijn naam behoorde in dien strijd niet tot een partij; toch bleek bij zijn optreden, dat hij in de Amsterdamsche gemeente zijne gemeente in engeren zin had, die ook midden in het rumoer en de polemiek van den kerkelijken strijd het irenisch karakter van zijn prediking bleef waardeeren.”¹⁾

Ook in de Amsterdamse jaren is Hasebroek onafgebroken als stichtelijk auteur werkzaam gebleven. Naast de herdrukken van de reeds genoemde werken gaf hij in 1857 een voor een groot deel naar het Duits bewerkt gebedenboek *Leer ons bidden*, een drietal preekbundels,²⁾ een *Thomas-kalender* (1881), een bewerking van Quesnel's *Réflexions morales* (1885 e.v.j.) en een groot aantal kleinere geschriften, zondagsschoolboekjes, tractaatjes, gelegenheidspreken en toespraken, oorspronkelijk en vertaald. Verder schreef hij het *Levensbericht* van zijn Réveilvriend Mr. H. J. Koenen en verzorgde een prachttuitgave van diens gedichten (1875-1879). Geheel in de Réveilgeest is ook het boekje *Vroege Keuze* (1881), waarin hij het dagboek van een jonggestorven nicht bij het Christelijk publiek inleidde.

Naast de theoloog herleefde in de Amsterdamse jaren echter

¹⁾ Ik dank deze beschrijving aan de welwillendheid van Ds. Torenbeek, emeritus-predikant te Amersfoort.

²⁾ *Zestalleerredenen*, 1871; *Gedachtenis*, 1884; *Novissima verba*, 1889; voor de talrijke kleinere werken en vertalingen voor zover niet in de tekst genoemd, verwijs ik naar Bijlage V.

de literator: zes nieuwe dichtbundels en een viertal prozawerken getuigen, met een groot aantal in almanakken en periodieken geplaatste kleinere bijdragen, van Hasebroek's productiviteit ook op dit terrein. Neemt men nu nog in aanmerking, dat bij zijn leven van zijn *Poëzij* nog één en van *Waarheid en Droomen* zelfs acht herdrukken verschenen, dan staat Hasebroek quantitatief weinig bij een Potgieter of een Beets achter en wordt in dit opzicht slechts overtroffen door iemand als J. J. L. ten Kate. In hoeverre deze productiviteit een vooruitgang van de auteur en een verrijking van onze literatuur betekend heeft, dient nu in het kort te worden nagegaan, waarbij eerst de dichter, daarna de prozaschrijver behandeld zal worden.

§ 29. Hasebroek als dichter; zijn opvatting van het dichterschap; de verschillende bundels en hun inhoud; de vertalingen; Hasebroek's eigen oordeel; predikant-dichter.

Hasebroek heeft steeds een hoge opvatting van het dichterschap gehad, zonder daarbij uit het oog te verliezen, dat de dichter tevens mens is en blijft. In een van zijn essays zegt hij, de dichter met de „gewone mensenwereld” vergelijkend:

„Hij is haar orgaan, haar ziel, en tevens haar mond. Hij is de Ziener, die ziet wat allen zien, maar het beter ziet dan zij, en tevens de Spreker.....die zegt wat allen zeggen, maar het beter zegt dan zij. Maar daaruit volgt tevens, dat de zielstoestand, waarin de dichter zulke blinkende visioenen ziet en zulke gevleugelde woorden spreekt, niets dan een verhoogde staat van spanning van zijn eigen gewone menschennatuur is. Dichter is hij, maar bij oogenblikken, bij tempo's, als de geest des lieds over hem komt. Als de antieke Pythia zich op den gewijden driehoet neerzette, dan, maar ook eerst dan blies de geest der bezieling haar aan.”¹⁾

Men ziet hieruit, dat Hasebroek de nadruk legt op de inspiratie en de dichter als de op sommige oogenblikken begenadigde ziet, met welke opvatting hij trouwens volkomen in Bilderdijk's voetspoor blijft, waar deze de dichter laat uitroepen: „Een Godheid blaast mij aan, een Godheid uit den Hoogen”. De dichter is

¹⁾ De mensch en de dichter in *Dicht en ondicht*, I, p. 16 vlgg.

dus een bezielde, die zelf niet van te voren weet, wanneer de geest over hem zal komen en zich daarbij niet steeds gelukkig voelt:

„Een wondere ontroering
Doortintelt mijn bloed;
Een vreemde vervoering
Doorzweeft mijn gemoed...

Een zoete bezieling
Verwekt mij geneugt,
Een wiss'lende wieling
Van weemoed en vreugd..."¹⁾

Hier is, zij het wat traditioneel, goed de zielstoestand van de dichter weergegeven vóór de creatie. In een zeer geslaagde vertaling naar Longfellow²⁾ wordt op het passieve van het dichterschap de nadruk gelegd: als een vogel in de lente, als de dauw uit de wolken, als de tros aan de wingerd, even mysterieus

„.....komt mede tot den Dichter
't Lied, in 't neevlig rijk ontstaan
Van 't geheimvolle onbekende,
Dat zijn jagend h art doet slaan."

In beide citaten wordt het mysterie uitgedrukt, dat het schep­pen van een kunstwerk toch altijd blijft. Voor Hasebroek is de poëzie zowel een afspiegeling van het hemelse als een herin­nering aan het verloren paradijs, welke opvatting de Christen even­zeer als de romanticus kenschetst. Zoals Jonathan het uitdrukt: „Heerlijke poëzie! Hoe w el voegt gij op eene aarde, die een ver­loren paradijs beweent en een herwonnen paradijs verwacht."³⁾ De poëzie bindt hier verleden en toekomst, aarde en hemel. Ge­heel overeenkomstig deze opvatting is de dichter de middelaar tussen de mens en de Hogere Machten; hij kan:

„.....aan den band des aardschen stofs ontheven,
Opstijgen op *der liefde* zilv'ren schacht."⁴⁾

Maar hij moet, als de inspiratie ophoudt, altijd weer terug naar de aarde en dit zweven tussen realiteit en ideaal veroorzaakt de

¹⁾ Dichterlijk leven in Sneeuwkllokjes, p. 37.

²⁾ Hesperiden, p. 71 vlgg.

³⁾ W. en Dr. 10, p. 161.

⁴⁾ Poëzy, p. 3 vlgg.

botsing tusschen dichter en wereld — een thema dat niet alléén door de romantici in talloze variaties is behandeld. De jonge Hasebroek schrijft al in 1834 zijn *Leven des Dichters en Dichterlijk leven*:

„Een zanger werd d'ondankbare aard geboren,”

waarin aan het slot de oplossing in Christelijke zin gegeven wordt bij de dood van de dichter:

„Thands eischen Aarde en Hemel op, wat erfelijk
Hun toebehoort. — Nog ziet hij uit de vert'
De Glorie, die zijn stof bewaakt, onsterfelijk.....”¹⁾

Het Renaissance-motief in de laatste regel: de dichter als uitdeler der aardse onsterfelijkheid, heeft Hasebroek alleen in zijn jeugd gebruikt. In een ander gedicht uit hetzelfde jaar laat hij Vondel zeggen:

„.....De Dichter,
Geen slaaf van gunst, maar eigen Gloriestichter
Kan schenken, wat geen volk zich eighen mag”.

In later jaren wordt naast de inspiratie meer nadruk gelegd op het ambachtelijke van het dichterschap. „Er zijn ook op dit gebied profeten en martelaars”, heet het in een interessante studie *Poëzy en Kritiek*²⁾, waar hij een reeks voorbeelden geeft van dichters die „werken voortbrengen, gelijk een boom zijn bladeren aan den wind overgeeft”, en anderen, „wier wijze van reproductie van hunne inspiratiën doet denken aan die andere boomen, die uit hun gewonde schors een kostbaren balsem, druppel voor druppel, opgeven.”³⁾

De opvatting van de poëzie als zuivere gevoelsuitstorting, zoals die bij de praeromantische dichters — ook bij Bilderdijk — aangetroffen wordt, vindt men bij Hasebroek niet. In zijn ouderdom raakt het gevoelselement, begrijpelijk overigens, soms op de achtergrond.

„Wat is het dichterwoord? Een stel van diamanten.
Gedachten leveren de stoffe, steen voor steen;

¹⁾ Idem, p. 67 vlgg.

²⁾ *Dichten ondicht*, I, p. 111.

³⁾ Idem, p. 111 vlgg.; terloops geeft H. hier een interessante mededeling over *Borger's Ode aan den Rijn*, „hoe lang er over — en aan — en op — en in dat lied gewerkt, gewikt, gelikt, geflikt en gekwikt is geworden”; hij wist dit van Immerzeel persoonlijk.

De kunst polijst den vorm en zet dan 't stel inéén:
Zoo wordt de kool tot ster, en glanst naar alle kanten.
Dus straalt de dichtgeest, die in 't hart verborgen ligt,
Door kunst aan 't licht gebracht, u blinkend in 't gezicht.”¹⁾

Hasebroek's latere dichtbundels zijn niet met regelmatige tussenpozen verschenen. Zijn eerste bundel *Poëzy* van 1836 werd eerst in 1853, weliswaar belangrijk uitgebreid, herdrukt. Het is hem dus werkelijk ernst geweest met zijn voornemen, reeds in 1837 uitgesproken, niet meer te willen dichten. Wanneer zijn Réveilperiode begint en hij voor zijn gedicht *Victoria* in de *Muzen-Almanak* van 1841 een verraderlijke zweeps slag van de *Gids* heeft gekregen, verschijnt dan ook geen profaan gedicht meer vóór 1846. Het is Ten Kate geweest met zijn vele en velerlei redacteur-schappen, die in dat jaar Hasebroek weer tot een bijdrage voor de *Muzen-Almanak* heeft weten te brengen, waaraan hij sindsdien regelmatig bleef meewerken.²⁾ In Amsterdam, wanneer de rust na een tiental jaren van zelfonderzoek en strijd gekomen schijnt, blijft Hasebroek regelmatig doorwerken: in 1859 verschijnt de nieuwe bundel *Windekelken*, vijf jaar later gevolgd door *Nieuwe Windekelken*. Al zijn beide bundels overwegend godsdienstig, toch meent de auteur zich te moeten verontschuldigen, dat de dichter enkele kostbare ogenblikken van de predikant heeft ongeëist:

„Waar de werkzaamheid, aan mijn heilig ambt verknocht, mij voorkomt als het geboomte in mijnen hof, dat met opzet en met een gewichtig doel aldaar geplant, met alle inspanning van krachten zooveel mogelijk moet worden verzorgd en verpleegd, beschouw ik mijne dichterlijke uitspruitsels niet veel meer dan als eenige losse winde-ranken en windebloemen, die, als zij van zelf zich vertoonen, mogen groeijen en tieren gelijk zij willen en desnoods kunnen worden geplukt.....”³⁾

In de tweede bundel wordt nog eens nadrukkelijk de aandacht er op gevestigd, dat de schrijver „het betreurt, dat hij aan (de kunst).....zoo weinig tijds heeft kunnen wijden”, en wordt de mogelijkheid verondersteld, „dat ook dit weinige blijken zal nog te

1) *Vesper*, p. 290.

2) Het zijn voornamelijk deze bijdragen, waarmee de 2e druk van *Poëzy* werd uitgebreid.

3) *Windekelken*, p. VII.

veel te zijn geweest." Na 1864 duurt het weer tien jaar, voor een reeks gedichten verschijnt in het verzamelwerk *Dicht en Ondicht* (1874), dat ook naar de inhoud een bonte verscheidenheid toont. Hier valt de nadruk al weer veel meer op het literaire: de auteur verontschuldigt zich niet meer voor zijn dichterlijke ontspanningen, hij vestigt er zelfs de aandacht op, dat hij „aan zijne eerste liefde voor letteren en kunst, en in het algemeen voor het schoone in elken vorm, steeds getrouw is gebleven.”¹⁾

Een bijzondere oorzaak had de verschijning van twee nieuwe dichtbundels, *Sneeuwkllokjes* en *Winterbloemen*, in twee opeenvolgende jaren (1878/'79), beide „het voortbrengsel van een enkel seizoen”, zoals de dichter opmerkt²⁾, tengevolge van „een hoogst welkom bezoek der Muze..... in den jongsten winter”, waarop dan echter ietwat ontzuiverend volgt: „(mij) gedurende een gedwongen winterrust gebracht.” Hier komt de door Hasebroek zo herhaaldelijk beleden inspiratie-theorie toch wel wat in het gedrang. De vertalingen in deze bundels wijzen trouwens ook meer in de richting van het dichterlijk handwerk dan die van de inspiratie.

De vijf en zeventigjarige heeft de gedichten uit de periode 1879-'87 verzameld in zijn twee laatste bundels *Vesper* en *Hesperiden* (1887/'88), waarbij een voorbericht ontbreekt. Ze onderscheiden zich van de vorige door een rubriek *Allerlei, ontleend en eigen*, die een groot aantal korte gedichten bevat van zeer uiteenlopende inhoud.³⁾

Uit het bovenstaande blijkt, dat Hasebroek's vroegere uitlating:

„k Heb aan de wilg mijn speeltuig opgehangen,
Waarmeê de wind nu zelf als speeltuig speelt,”

in absolute zin nooit bewaarheid is. De jaren 1841—'51 zijn voor hem de overgangsjaren geweest, waarin de poëzie tijdelijk op de achtergrond raakte; na het laatstgenoemde jaar echter heeft hij vrij regelmatig geproduceerd, tot op hoge leeftijd.⁴⁾

Van de meer dan duizend gedichten in bovengenoemde bundels behandelt een belangrijk deel godsdienstige onderwerpen. *Winde-*

1) Aldaar, I, p. X.

2) *Sneeuwkllokjes*, p. III.

3) Waarschijnlijk is op deze wijze van groepering der stof Beets' voorbeeld van invloed geweest.

4) Ook van Hasebroek is een „laatste gedicht” bewaard gebleven, een vierregelig dank-rijmpje; het is van 24-3-'96:

„Mijn beeld daagt u gezond,
Maar werd ik sinds een kranke,
Dit vormt den diepen grond,
Waarom 'k op 't warmst u danke”.

kelken als uiting van Hasebroek's geestes- en gemoedsleven in zijn Réveiltijd bevat veel religieuze poëzie; het opent met een *Lofzang aan God* in Vondeliaanse trant:

„Wie is hij, die het ongemeten
En maatloos Al der schepping draagt;
Die in zijn hand de gouden keten,
Wier schalmen zonnestelsels heeten,
Doet slingren naar 't zijn wil behaagt?
't Is God! — Poog niet hem op te luisteren!
Ons loflied is een nietig fluisteren;
Wij, stofjes in zijn zonneshijn!
Wij moesten, om van hem te wagen,
Den donder in den boezem dragen,
En 't windgebruisch onze adem zijn!”¹⁾

In deze strofe en elders in deze bundel wordt de Jahve van het Oude Testament bezongen, de kracht, en de macht, en de heerlijkheid, waarvoor de gelovige dichter vol ootmoed zich buigt:

„Ja — gij zijt groot, o God der goden,
Dien 'k als mijn God verheffen mag!”²⁾

Wanneer de cholera in 1853 in Amsterdam woedt, heet het:

„Herkent gij in de roede
De hand des Heeren niet,
Die u aan de ijsbre woede
Zijns geessels overliet?
... ..
Zult gij die stem weërspreken?...
Neen! Neêrland! Kniel en buk!
En God, God zelf zal breken
't U opgelegde juk!”³⁾

Wie ziet hier niet de gestalten van Bilderdijk en Da Costa oprijzen? Evenzo moet de drooggelegde Haarlemmermeer de volken verkondigen:

„God week van Neêrland niet!
Zelfs met het bed der kolken

¹⁾ Aldaar, p. I.

²⁾ Idem, p. 16.

³⁾ Idem, p. 35.

Vergroot hij ons gebied!

... ..

Oud Neêrlands leeuw blijft strijden,
En worstelt en ontzwemt,
God heeft voor alle tijden
Ons Holland heil bestemd." 1)

Niet alleen naar het ritme, ook naar de geest is hier een discipel van Da Costa aan het woord: de strijdbare geest van het Réveil. Daarnaast ontbreekt de lofzang niet, maar ook deze is vol geestelijke spanning:

„Gij, Lier, hef jij uw lierzang aan!.....
En, David, leer mij 't citerslaan
Ten weêrklank op die Psalmen!" 2)

En aan Beets bij de dood van diens eerste vrouw:

„Een beetre lente wachten wij.
Dan plaatsen wij weêr als weleer,
Op 't hoofd der dierbre..... neen, dan werpen,
Wij allen onze kroonen neêr
Voor haren en voor onzen Heer,
En juublen op de doodenterpen
Den Vorst der levenden ter eer,
Bij 't ruischen onzer Englenharpen!" 3)

In de volgende bundel, vijf jaar later, is de min of meer opgewonden Réveil-toon al verstild, en komt naast het strijdende en aanbeddende, het werkdadige Christendom:

„Maar waar nu, waar is de kracht,
Die mij helpen moet en sterken
Om mijn leven lang te werken,
Tot mij 't eeuwig rustuur wacht?"

Waarop 's Heeren stem antwoordt:

„Werk en bid in 't korte leven!
De eeuwigheid beloont uw streven:
En ik zelf zal krachten geven!" 4)

1) Idem, p. 125.

2) Idem, p. 168.

3) Idem, p. 85.

4) Nieuwe Windekelken, p. 87.

„Mijn anker ligt vast” — deze na elke strofe van het gelijknamige gedicht ¹⁾ terugkerende slotregel tekent de rustige geloofs-zekerheid, na jaren van strijd en zelfonderzoek verworven. Die zal Hasebroek voortaan behouden, ook in de woelige jaren na 1864. Natuurlijk ontbreken uitingen van bezorgdheid niet: zelfs in een *Pinksterlied* uit de bundel *Dicht en Ondicht* klinkt de bange vraag:

„Waar toch, waar is 't Geloof gebleven?
Waar Hope's Anker, dat ons steunt?
Waar ziet ons oog de Liefde zweven,
Op wie Geloof en Hope leunt?
Wat onrust, oproer, schudding, gisting!
Wat immerblakend vuur der twisting,
Die zelfs de kindren Gods verdeelt!” ²⁾

Wanneer de dichter de telegraaf bezingt, verbergt hij zijn bewondering voor deze „grootte Eoolsche harp” niet, maar vraagt toch:

„Maar ach, wanneer zal Liefde alleen de Harpnaar wezen,
Wiens melodiën gij langs de aarde dragen zult?”

Wordt de vraag gesteld naar het Vanwaar? en Waarheen? dan is er slechts medelijden voor de zoekers:

„Mijn tijd is de Hiob
Op d' aschhoop der smart
Van lichaam en ziele,
Vertwijflend in 't hart.

De kring van zijn vrienden
Biedt licht en schaft raad...
Ellendige troosters!
Zij meerdren nog 't kwaad.”

Voor Hasebroek is de vraag weliswaar niet opgelost, maar zijn Godsvertrouwen kan volstaan:

„Niet dat ik nu alles
Doorgrond of versta,
Maar 'k zie, en 't onzichtbre
Dat bleef, komt hierna.” ³⁾

1) Aldaar, p. 193 vlgg.

2) *Dicht en ondicht*, II, p. 31.

3) *Sneeuwkllokjes*, p. 85. vlgg.

Duidelijker wordt de tijdgeest geschilderd in *Twee Stemmen*¹⁾, hier niet meer „vertwijflend in 't hart”, maar als verheerlijker van de stof, en de stof alleen:

„En wat spreekt de Tijdgeest?
Voor hem toch, als heer,
Buigt vaak zich èn Rede
En Wetenschap neêr !

O! hij heeft gekozen!
O! hij noemt de Stof
Zijn Maker, zijn Meester,
En maakt hem zijn hof.

Als een Polyphemus,
Heeft hij maar één oog,
Ter nêerziende op aarde,
En geen voor Omhoog.”

Echter meent de dichter reeds de voorboden van een nieuwe religieuze herleving te bespeuren:

„Als klonk een bazuine
Van verre uit den dom:
„De Heer gaat verschijnen!.....
Ja, Heiland! ja kom!

Maak einde aan de worstling,
Die de aard scheidt in twee:
Verdeel..... neen! deel blinden
't Geloofsgezicht mêe!”

Het Réveil in engere zin echter, dat hijzelf had beleefd, beschouwt hij als afgelopen:

„Niet slechts de Helden der Ontwaking,
De ontwaking zelve, ach, sterft daarheen,
Als bracht ons de Avond arbeidstaking:
Wat dan, als 't licht straks gansch verdween?”²⁾

Echter blijkt ook hier weer het rotsvast vertrouwen op de uiteindelijk zegepraal van Christus: de gelovige dient in rustig vertrouwen de komende dingen af te wachten:

¹⁾ *Winterbloemen*, p. 23 vlgg.; interessant in dit opzicht is ook *De wonderen der eeuw*, p. 172 vlgg., waarin iets van de Jonathanianse humor doorschemert.

²⁾ *Idem*, p. 83 vlgg.

„Ook bij het starlicht kunt gij reizen,
En bergt ge uw Heiland in het schip,
Wat hebt gij dan nog meerder te eischen?
Zijn wacht toch hoedt voor storm en klip.”

Nergens, ook niet in de laatste bundels, blijkt op enige wijze, dat dit rustig vertrouwen werd tot zelfgenoegzaamheid om het verworvene: *Repos ailleurs*, een gedicht uit 1881¹⁾, getuigt van de strijd, die altijd weer gevoerd moet worden. „Ik heb het niet begrepen, / Maar 'k jaag, ik jaag er naar”, heet het elders. Het gedicht *Christenplicht* zou ik als Hasebroek's credo willen beschouwen:

„Zorg boosheên te laten,
Godloosheên te haten,
Vervloeking te duchten,
Verzoeking te ontvluchten,
Begeerten te blusschen,
Het driftvuur te sussen,
Vergifting te mijden,
't Vergif te bestrijden,
Den geest te bevlugelen,
Het vleesch te beteugelen,
Op adders te stappen,
Op slangen te trappen,
Charybdis te ontslippen,
Aan Scylla te ontglippen,
Geen broeder te wonden,
Maar eigenen zonden
Haar prooi te betwisten:
Die geest toont den Christen.”²⁾

Zoals reeds werd opgemerkt, heeft Hasebroek zich zelden, en nooit in scherpe bewoordingen, rechtstreeks tegen een bepaalde kerkelijke stroming of koersverandering gekeerd. Dat hij niet met het modernisme meeding en de „tijdgeest” rustig zijn gang liet gaan, is uit de aangehaalde citaten wel gebleken. Tot protesteren, tot aanvallen echter liet zijn irenische aanleg het niet komen. Een enkele maal kiest hij partij, zoals in het gedicht *Staat en Kerk*,³⁾ waar hij tegenover de Staat als Vader de Kerk als „stille, reine,

1) *Vesper*, p. 208 vlgg.

2) *Idem*, p. 101.

3) *Idem*, p. 211.

vrome voedster" stelt. Aan de schoolstrijd, die toch de hele binnenlandse politiek in de tweede helft der vorige eeuw beheerst heeft, wijdt hij slechts twee regels:

„De bijbel op de school — moet 't in de Wet geschreven?
Gebiedt de Wet een vrouw haar kind de borst te geven?"¹⁾

De theologen-twisten laten hem betrekkelijk onverschillig:

„De Godgeleerdheid is als Babels toren, strevend
Naar boven, maar vergeefs: zij raakt den hemel niet."²⁾

Op de Godgeleerdheid heeft Hasebroek het niet begrepen, getuige een andere uitlating:

„Wat is het mysticisme? Een klaar getuigenis,
Dat 't harte grooter dan de Godgeleerdheid is."³⁾

Eveneens uit zijn irenische aanleg valt de gematigde houding te verklaren, die Hasebroek tegenover het Katholicisme aanneemt. Zeker, hij is begonnen met een anti-rooms gedicht, *Gewijde Non*,⁴⁾ en herhaaldelijk heeft hij zijn Hervormd beginsel beleden:

„Hosanna! Hosanna! geen menschenkind eere!
Maria vergood, noch voor Heilgen gekniel!
Ons reukoffer eenig den eenigen Heere,
Wiens geest ieder Christen ten priester bezielt!
Geen mensch, en geen engel, geen schepsel, hoe heilig,
Dat zich tusschen God en de menschenziel dring'!
Aan 't outer van 't Godslam elk zondaarshart veilig,
Ofschoon er geen miss 't Eleëison voor zing'!"⁵⁾

Dit is een duidelijke beginselverklaring van de rechtzinnige Protestant, maar waarin toch alle scherpte ontbreekt. Een enkele maal wordt de toon wat militant, en worden we aan Da Costa herinnerd:

„Eens droeg den naam van Protestant
Wie met den Bijbel in de hand,
Al 't bij- en wangelooft met 't Godswoord zocht te keeren".⁶⁾

1) *Hesperiden*, p. 291.

2) *Vesper*, p. 297.

3) *Hesperiden*, p. 292; zie ook *Aan een schriftgeleerde in Vesper*, p. 128.

4) *Poëzy*, p. 62 vlgg.; door Beets in het Engels vertaald [*To a destined nun*] en zo in de 2e druk opgenomen.

5) *Na drie eeuwen in Dichten onduidelijk II*, p. 40 vlgg.

6) *Hesperiden*, p. 275.

Over 't algemeen echter vestigt Hasebroek meer de aandacht op wat allen bindt, een werkdadig Christendom:

„Want, achter Jezus gaande, ontmoeten zij elkaâr,
En, in 't Romaansch of Dietsch, bij allen zingt één snaar”.¹⁾

En zo kan hij dan ook op een van zijn reizen „het van goud schittrend priestergewemel” bij een processie „als een straal uit den hemel” beschouwen, en in een van zijn beste strofen schrijven:

„Op die heilige melodie,
Die uit 's hemels gouden zalen
Als een harptoon schijnt te dalen,
Buigt zich biddend knie na knie.”²⁾

In een vorig hoofdstuk werd opgemerkt, dat de jonge Hasebroek eerst als Jonathan blijkt geeft van sociaal meegevoel.³⁾ In zijn latere gedichten zijn, hoewel de Amsterdamse predikant filantropisch werk in elk opzicht steunde, dergelijke uitingen betrekkelijk schaars gebleven. Naast verschillende gelegenheidsgedichten, zoals op het Magdalenum te Zetten en de Herrnhutters, vindt men slechts weinige met een sociale tendens. Wanneer hij hier en daar aandacht schenkt aan het gevallen meisje,⁴⁾ lijkt dit haast klassiek geworden thema van de romantiek eerder als literair motief dan als sociaal verschijnsel te zijn opgevat. Waar Hasebroek zich tegen de slavernij keert, is dit slechts om met Lucas IV : 23 als motto, te constateren:

„Geen rust, eer Alles vrij zal zijn!
En toch, wij dragen slavenketens!
En spreekt de stemme des gewetens,
Zij roept: Arts! heel uw eigen pijn!”⁵⁾

Ook waar de dichter het lot van de arbeider bezingt, ontbreekt de diepere aandoening: een gedicht als *Zijn spade* b.v., waar de onvermoeide graver eindelijk zelf zijn graf vindt, is volkomen romantisch-traditioneel behandeld.⁶⁾ Hetzelfde moet gezegd worden van *De tuin des armen*,⁷⁾ het bekende plantje-in-een-achterbuurt: „Die heerlijkheid der bloem, schaft d'arme 't eêlst sieraad.”

1) Idem, p. 156.

2) Het Angelus in Sneeuwkllokjes, p. 20.

3) p. 129.

4) B.v. De opendeur in Sneeuwkllokjes, p. 167 vlgg.

5) Windekelken, p. 150

6) Sneeuwkllokjes, p. 14/15; dit thema nog eens behandeld in Afgelost; Winterbloemen, p. 89.

7) Winterbloemen, p. 167/68.

Een mijnramp schijnt alleen de vermelding waard, omdat de slachtoffers vóór het einde nog een Avondmaal improviseren.¹⁾ Over 't algemeen neemt de dichter, wanneer hij zich tot de volksklasse richt, behoorlijk distantie:

„Niet zoo, wakkre landliên, gij!
Die met ruwe en grove handen,
Bruin-gebrand en hard-vereelt,
't Graan wint uit des heigronds zanden.

Toch, draagt ge ook, dus zwoegend, 't beeld
Van uw ploeg-os, stoer van krachten,
Wie zelfstandigheid waardeert,
Schat ook in uw werk uw krachten.”

Dit is stellig waardering, maar waardering is uit de hoogte: het woordje *ook*, dat tweemaal in de laatste strofe voorkomt, en nog eens herhaald wordt: „Eerlijke arbeid is *ook* deugd”, zegt veel, wanneer men weet, dat hier het zware ontginningswerk vergeleken wordt met het geknutsel voor liefdadige doeleinden op een dameskransje:

„Eer dien eedlen! Op haar werk
Hoe 't door kunstrijkheid moog' pralen,
Ziet ons zielsoog schooner nog
D'adel harer zielen stralen.” (!)²⁾

Dat Hasebroek de voor zijn ambt vereiste sociale belangstelling had, is herhaaldelijk gebleken; als dichter heeft hem de sociale kwestie tamelijk koud gelaten, naar het schijnt.

Zodra hij zich echter tot „gans het volk” richt, zien we een heel andere houding: hier is Hasebroek altijd de Leidse jager van 1830 gebleven, en dus niet alleen in zijn talrijke herdenkingstoespraken van de Tiendaagse veldtocht. Hebben deze hier en daar nog wel eens iets van de „opgewonden vaderlandsliefde” van Bellamy en zijn kunstvrienden, wanneer de dichter vaderland en vorstenhuis bezingt, klinkt wel een echte toon. De talrijke gelegenheidsgedichten buiten beschouwing gelaten — hij heeft bijna alle gebeurtenissen in ons vorstenhuis vanaf 1830 bezongen — vertegenwoordigt Hasebroek hier vrijwel de gangbare opvatting: ons land heeft zich met Gods hulp eerst aan de golven en toen aan de Spaan-

1) *Idem*, p. 17/18.

2) *Arbeid adelt in Vesper*, p. 250.

se overheersing ontworsteld en is nu, wel niet het Eden, dat de van Kinsbergen-laureaten ons schilderen, maar toch een bijzonder begenadigd plekje op aarde. Een gedicht als *Mijn Vaderland*¹⁾ uit zijn ouderdom is van dit genre een goed staal: zonder overdreven loftuitingen worden ons verleden en de nationale deugden genoemd, en volgt de conclusie: „Zoo ergens, 't stil Geluk woont hier!” Onwillekeurig verraadt zich hier de discipel van Loots en Helmers door de termen „Gal” en „Brit”, die men in 1878 toch niet meer verwachten zou. In tegenstelling met deze voorgangers wijst de dichter ook wel op de zwakkere zijden van onze volksaard:

„Wij zijn nog meer dan wat bedwaard,
En moeilijk soms te ontvlammen;
Wat overhuiselijk bij den haard,
In de asch der beukenstammen;

Wij zijn wat zuinig, meer dan 't moest,
En zwaar van 't geld te scheiden;
De rust bewerkte wel wat roest,
En traagheid groeide uit beiden;

Met onze dijken delen wij
Misschien wat in hun taaiheid,
En 't pal staan tegen 't zeegetij'
Geeft licht bij vast-wat saaiheid.....”²⁾

Een dergelijke leuk-nuchtere constatering van onze minder aangename eigenschappen bewijst Hasebroek's heldere kijk op zijn landgenoten. Overigens is er in de vele gedichten weinig, dat van een eigen visie getuigt: tot in de woordkeus toe zijn ze vrij traditioneel en onderscheiden ze zich niet van de gelijksoortige poëzie van Beets of Ten Kate.

Wat Hasebroek's kunstopvattingen betreft, is hij de typische romanticus gebleven. Aan zijn Duits-romantische opvatting van de muziek³⁾ is hij tot het laatst blijven vasthouden: deze is, als de dichtkunst, een nagalm uit een verloren aevum aureum en een belofte van toekomstige zaligheid; muziek is „hemel...en aard'... in één borst vereenen.” Werd Jonathan al meegesleept door We-

1) Sneeuwkllokjes, p. 18 vlgg.

2) Ons volk in Winterbloemen, p. 2 vlgg.

3) Zie p. 131.

ber's *Letzte Gedanke* op Editha's piano, de predikant van later jaren gaat het evenzo bij de gewijde muziek van Bach:

„Wat weelde, door één druk op de elpen speelklavieren
De bron te ontboeijen van die zilvren klankrivieren,
En van die gouden toonenzee!
De stemmen, die zoo zacht als murmelende wellen
Opborlen in het hart, tot stroomen te doen zwellen,
Die als een waterval van klanken nêerwaarts snellen,
En slepen alle zielen mée!”¹⁾

Echter, hoezeer hij Bach ook bewondert, de „fluisterstem van den Christen, Abba!” heeft meer waarde dan alle gewijde muziek. Zo is ook het *Home, sweet home* slechts „een voorproef van den vreë der zaalge hemelkoren”:²⁾ religieus en romantisch verlangen vloeien hier ineen en vinden in de muziek hun bevrediging.

Wat de schilderkunst betreft, is Hasebroek niet boven de verstandelijke opvatting uitgekomen, wat niet even vanzelfsprekend is als bij de muziek. De jonge Beets beweert in zijn dagboek dat zijn vriend geen oog voor schilderkunst heeft. De belangstelling is er echter later wel degelijk, maar niet voor het schilderij als zodanig: het behandelde onderwerp is hoofdzaak, het stuk zelf slechts aanleiding tot nadenken. En zo wordt die schilder dan ook het meest geroemd, die de meeste motieven levert voor bespiegeling en lering. Dat zodoende Ary Scheffer bij Hasebroek bovenaan is blijven staan, zo zelfs dat hij diens Augustinus en Monica als titelplaat voor een van zijn prozabundels kiest³⁾ en verschillende gedichten aan hem en zijn schilderijen wijdt, kan bij de overeenstemming in aanleg niet verwonderen. Scheffer toch is een door en door christelijk kunstenaar en heeft daarbij in zijn werk iets weeks, iets smachtends, dat Hasebroek dadelijk moest treffen. Maar Hasebroek prijst hem toch allereerst als de schepper van de *Christus consolator*, de *Christus remunerator*, en herdenkt met grote dankbaarheid zijn laatste schilderij.⁴⁾

Het onderwerp blijft voor Hasebroek dus hoofdzaak: de schilderij van Gallait, „de laatste eer aan de graven van Egmond en Hoorne”, treft hem zo, dat hij „in drift” raakt over de drie eeuwen te voren begane onrechtvaardigheid, en dit juist als de grootste

1) Windekelken, p. 178 vlgg.

2) *Vesper*, p. 129/30; dit lied schijnt de romanticus zeer getroffen te hebben: hij haalt het meer dan eens aan.

3) *Uit den vreemde*, 1868; het is een van de oudste fotografische reproducties.

4) *Hesperiden*, p. 49/50.; vgl. G. Brom: *Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw*, 1927, p. 21 vlgg.

verdienste van de kunstenaar aanmerkt.¹⁾ Eigenlijk zegt één versregel uit dit gedicht al voldoende: „Ja — maar dit kunstwerk is natuur.” Een tentoonstelling van schilderijen uit de Russisch-Turkse oorlog inspireert de dichter tot een uitvoerige beschouwing, waarin hij de schilder roemt wegens zijn „natuurgetrouwe” weergave. Hoe literair Hasebroek een schilderij bekeek, blijkt hier uit de vergelijking tussen Wereschagin en Beecher Stowe's *Uncle Tom's cabin* en uit het ietwat vreemde beeld: „God zegne u voor de stem, die gij niet tot onze ooren, / Maar tot onze oogen bracht.”²⁾ Evenzo staat hij tegenover een Bosboom:

„Wie Bosboom's kerken ziet, bewondert niet slechts lijnen,
En toets en koloriet, maar meer zijn dichtergeest
In 't mystisch licht, dat hij zijn tempelen door laat schijnen”...³⁾

Evenmin moet het ons dan ook verbazen, dat twee basreliëfs van Thorwaldsen hem uitlokken tot een uitvoerige parafrase,⁴⁾ en dat elders Euterpe en Terpsichore verworpen worden: noch in de opera, noch in de danskunst immers is „geestrijk en geestelijk schoon”. Operamuziek, zelfs al is die van Offenbach, is te werelds, en de vluchtige impressies van de danskunst geven nu eenmaal geen bepaalde richting aan onze gedachten en bespiegelingen. Hasebroek houdt het met Calliope, „die door 't machtige woord, / Geen ooren, geen oogen, maar zielen bekoort.”⁵⁾

Hasebroek's natuurpoëzie is volkomen in de lijn Anna Bijns-Camphuyzen-Gezelle; het woord van de eerste is er op van toepassing: „Hoe schoon moet Godt sijn, die 't al heeft ghescepen.” Vooral in de Réveil-jaren kan de dichter de blauwe hemel en de boekweitakker niet zien, zonder aan een andere Hemel en aan de Rijpe Halm te denken; een vijfvoudige variatie op dit thema geeft een gedicht als *Op het kerkhof*.⁶⁾ Een bijtje, „dat mommelt om bloemknop en roos”, deelt in drie strofen evenzo veel lessen uit; ook elders heet het:

„Nu predikt weer als van omhoog
Natuur mij de eigen les voor 't oog!”

en deze les is het bijbelwoord: „Uw zorg, o mensch, op God ge-

1) Nieuwe windekelken, p. 92 vlgg.; vgl. ook Kunsten deugd n.a.v. een plaat van Rochussen in Sneeuwkllokjes, p. 261 vlgg.

2) Hesperiden, p. 146 vlgg.

3) Vesper, p. 191.

4) Dichten ondicht, I, p. 153 vlgg.

5) Muze boven muze in Sneeuwkllokjes, p. 185 vlgg.

6) Nieuwe Windekelken, p. 107.

legd.”¹⁾ Lijkt het een enkele maal, of de dichter de lente om haars zelfs wil gaat bezingen, dan onthoudt hij ons aan het slot toch niet de wens, dat het „verjongend leven” tot een „herboren boezem” moge leiden. Een lied *In den Storm* begint met razen en bulderen, maar eindigt met de olie, die de Liefde uitgiet. Deze zucht, in elk natuur-phenomeen een gelijkenis te zien, heeft echter niet zoals wel eens bij Cats, tot onnatuurlijkheid geleid: in geen van de zeer vele gedichten in dit genre is iets gewrongens. De lezer betrapt zich alleen op de wens, nu ook eens één enkele maal het geval zonder de toepassing te mogen lezen. Vindt hij dan in een der laatste bundels een in zijn soort goed gedicht als *Hesperus*, waaruit een vredige avondstemming spreekt, dan leest hij er onder: naar Byron.²⁾

Het is Beets en Ten Kate wel eens verweten, en terecht, dat aan de gebeurtenissen in hun uitgebreide familiekring vrijwel steeds de Muze deel had, en bijgevolg de kleine en grote rampen en vreugden in een bepaald aantal jaren uit de vellen druks konden worden afgelezen. Hasebroek heeft zich op dit gebied zeer matig getoond. Ook al was zijn huwelijk niet kinderloos gebleven, dan zou hij hier waarschijnlijk gehandeld hebben als hij b.v. met de gelegenheidsgedichten voor Beets deed: hij zond ze hem toe bij alle belangrijke gebeurtenissen, maar nam slechts enkele ervan in zijn bundels op. De beste zijn die op het overlijden van zijn zusters en hiervan spant het gedicht *Harmonie*, aan zijn zuster Betsy gewijd, de kroon. Van de overige gelegenheidsgedichten voor de vrienden treft de elegie aan Beets door zijn zuivere toon:

„Daar is Aleides feestdag wêer;
De dag, die zooveel blijde jaren
Ons juublend om haar zag vergâren
Met Meimaandsbloemen, haar ter eer.
De dag, waarop haar dierbre Bard
Met feestgebloemte en liederen beide
Haar kroonde, die zijn wellust werd!
Daar is hij!..... maar waar is Aleide?”³⁾

Overigens is ook hier weinig, dat zich onderscheidt door oorspronkelijkheid of gevoel; de gedichten aan zijn vrouw b.v. zijn al

1) Dichten en on dicht, II, p. 251.

2) Hesperiden, p. 2.

3) Windekelken, p. 81 vlgg.

heel traditioneel. Wil men achter deze poëzie de mens zien, dan valt ook nu nog op, wat de tijdgenoten in Hasebroek roemden: zijn grote hartelijkheid, zijn oprecht meevoelen, zijn vermogen om overal te waarderen, ook waar een ander wel eens tot critiek geneigd was. Ook hier is hij de irenische Christen.

Hasebroek's debuut als vertaler van Moore was niet gelukkig geweest; de critiek, voorzover die er zich mee bemoeide, had er wat mee gesold. Hieraan moet het waarschijnlijk toegeschreven worden, dat behalve een enkele vertaling naar Delorme dergelijke proeven geruime tijd achterwege zijn gebleven. Eerst in de middenperiode vindt men zo nu en dan aan de voet van een gedicht: *ontleend*. In de latere bundels neemt het aantal vertalingen toe, lang niet altijd met opgave van de bron. Voorzover Hasebroek zijn originelen noemt, blijkt hieruit, dat hij na 1850 betrekkelijk weinig van het nieuwe uit het buitenland heeft overgenomen. Gelezen heeft hij heel veel, wat vooral uit zijn essays en reisbeschrijvingen blijkt, maar lezen hoeft zelfs bij een productief dichter nog altijd niet tot vertalen te leiden.

Een groot deel van deze vertalingen toont voorkeur voor stichtelijke stof, b.v. die naar Bastide, Desbordes-Valmore en Guthrie. Daarnaast is de dichter trouw gebleven aan de romantische voorgangers van zijn jonge tijd — enkelen hunner zijn trouwens met hem oud geworden — zoals Hugo en Byron, die hij tot op hoge leeftijd blijft vertalen. Naast Byron vinden we nog de namen van Longfellow, Bulwer, en nog éénmaal Moore; naast Hugo herhaaldelijk Gautier en zelfs George Sand. In beide bundels van 1878/79 komen voor 't eerst vertalingen naar Duitse dichters voor: Schiller, Rückert, Geibel, Bodenstedt.¹⁾ Steeds zijn het korte gedichten of fragmenten, die hij vertaalt; stukken van langere adem, zoals zijn vroegere bewerking van Schiller's *Glocke*, ontbreken. Ook hier blijkt Hasebroek's romantische voorkeur, al blijft het merkwaardig dat hij, die toch zoveel las, ook in latere jaren van dichters als Shelley, Keats, Wordsworth, Heine, niets vertaalde.²⁾

Technisch staan deze vertalingen ver boven de eerste proeven; in dit opzicht is, volkomen begrijpelijk trouwens, vooruitgang te bespeuren. Ik neem maar een voorbeeld uit zijn Gautier-vertalingen, *Les Colombes*:

1) Een opgave van de plaatsen in de verschillende dichtbundels lijkt me overbodig.
2) In een van zijn prozaschetsen noemt hij Keats wel: blijkbaar heeft hij hem wel gelezen.

„Sur le coteau, là-bas où sont les tombes,
Un beau palmier, comme un panache vert
Dresse sa tête, où le soir les colombes
Viennent nicher et se mettre à couvert.

Mais le matin elles quittent les branches:
Comme un collier qui s'égrène, on les voit
S'éparpiller dans l'air bleu, toutes blanches,
Et se poser plus loin sur quelque toit.

Mon âme est l'arbre où tous les soirs comme elles,
De blancs essaims de folles visions
Tombent des cieus, en palpitant des ailes,
Pour s'envoler dès les premiers rayons”.

In Hasebroek's vertaling *De Duiven*¹⁾ wordt dit:

„Op gindsche terp, waar graf bij graf zich toonen,
Breidt weidsch een palm zijn bladerpluimen uit,
Waarin bij nacht de duifjes komen wonen,
Als in een groenend nest, dat haar omsluit.

Maar 's morgens zie ik ze allen henenvluchten,
Gelijk de paarden van een snoer, dat breekt,
En, zwevend heen en weêr, langs 't blauw der luchten,
Neerfladdren op een dak, dat opwaarts steekt.

Mijn ziel is aan dien boom gelijk. Daar dalen
Elk' avondstond de zoetste droomen neêr.
Maar, vluchtende bij de eerste morgenstralen
Zie ik ze heel den langen dag niet weêr!”

Als geheel is de vertaling lang niet slecht en zeker niet minder dan Hasebroek's oorspronkelijke gedichten. Ook is de geest van het origineel niet geheel, zoals haast steeds bij het Moore-bundeltje, verloren gegaan. Dat de „folles visions” *zoete* dromen zijn geworden, komt voor rekening van de bejaarde en bedaarde predikant; erger is dat de „blancs essaims” geen vertaling kregen en zodoende het duiven-beeld in de laatste strofe aanmerkelijk wordt verzwakt. De tweede strofe is goed vertaald, al voelt men „dat opwaarts steekt” als iets overbodigs. Natuurlijk heeft het geheel iets van zijn scherpte verloren, maar een slechte vertaling mag dit toch niet genoemd worden.

¹⁾ Sneeuwkllokjes, p. 111.

De dichter Hasebroek is niet populair geweest: anders b.v. dan van Beets, is, met uitzondering van de eerste, geen enkele dichtbundel herdrukt. Zelf constateert hij in zijn ouderdom, zonder spijtigheid overigens, dat zijn eerste schetsen als Jonathan „zich langer en beter gehouden hebben..... dan (zijn) overig dicht- en prozawerk.”¹⁾ Hij was zich er trouwens zeer goed van bewust, dat hij als dichter niet tot de uitverkorenen behoorde. Herhaaldelijk heeft hij dit gezegd, en niet alleen uit de traditionele bescheidenheid, waarmee een dichter van vóór '80 zijn geesteskinderen het publiek behoorde aan te bieden. Het onbevredigende van schepingsdrang te voelen, terwijl men onmachtig is tot creatie, heeft ook Hasebroek dikwijls gekend. Met lichte zelfspot vergelijkt hij zich dan bij een gems in Artis²⁾, bij een steenkool³⁾ of een vliegende vis:

„Dat arme dier, dien visch, die zwemt en vliegt, ik ken het,
Ik ken 't maar al te goed; want, ach! ik zelf, ik ben het,
Ik, met mijn half talent: poeët en toch niet recht;
Een prozamensch, niet gansch; wel dichter, maar niet echt:
Wat dichtvuur, meer of min — 't zou beter mij doen
[slapen.”⁴⁾

De laatste regel geeft voortreffelijk de toestand weer: Hasebroek heeft zich zelf een halve dichter gevoeld en is zich dit bij tijden pijnlijk bewust geweest:

„Ach, zou haast droever leed op aarde zijn te lijden,
Dan met die onmacht van der dichtkunst geest te strijden
Die vruchteloos naar uiting dorst?”⁵⁾

De ene maal glipt hij hier luchtig over heen, een andere keer is hij ernstiger, maar hij spreekt er te vaak over om ons niet te tonen hoe hem deze halfheid gehinderd heeft.⁶⁾ Men zou de vraag kunnen stellen, waarom de dichter dan niet definitief zijn lier aan de wilgen hing en zich uitsluitend aan het proza, dat hij toch zo voortreffelijk beheerste, ging wijden. Hiervoor had hij m. i. twee redenen: allereerst was hij opgegroeid in een periode die de poëzie en de dichter verheerlijkte en in het proza ternauwernood woord-

¹⁾ Naschrift, p. 17.

²⁾ Vesper, p. 174.

³⁾ Idem, p. 303.

⁴⁾ Winterbloemen, p. 19.

⁵⁾ Dicht en ondicht, I, p. 203.

⁶⁾ Vgl. b.v. Vesper, p. 153; Sneeuwkllokjes, p. 271; Windekelken, p. 240; Winterbloemen, p. 58, 106, 275.

kunst wilde erkennen.¹⁾ Daardoor zou Hasebroek bij het zwijgen als „dichter” misschien onbewust het gevoel gekregen hebben, dat hij nu als kunstenaar in het geheel niet meer meetelde. Maar er was nog iets anders: hij was er van overtuigd — en anderen sterkten hem in deze overtuiging — dat hij in bepaalde kringen met zijn poëzie nut kon stichten. Wat Jonathan in proza had gedaan, deed Hasebroek in gebonden stijl: leren en stichten, ook buiten de kerk.

Wie al deze gedichten onbevooroordeeld doorleest, zal inderdaad moeten erkennen, dat hierin veel wijsheid, veel ervaring, veel verheffende gedachten gevonden worden. Men zal ook nog opmerken, dat de vorm vrijwel overal in orde is: ritmisch loopt alles goed, stoplappen komen er haast niet in voor, evenmin als al te sterke rhetoriek. Maar men constateert met enige verbazing, dat van deze duizenden en duizenden versregels geen enkele diep heeft getroffen en onwillekeurig in de herinnering is gebleven: geen enkel gevleugeld woord voor onze taalschat heeft deze poëzie opgeleverd. En zo betrapt men zich onwillekeurig op de vraag: waarom is dit alles niet in proza geschreven? Hiermee is de dichter Hasebroek geoordeeld. Veroordeeld niet, want hij schreef in een tijd, die graag en gemakkelijk rijmde en in de poëzie eerder dan schoonheidsontroering de rijpe gedachte, de levenswijsheid zocht.²⁾ En deze verdienste mag men aan Hasebroek's gedichten niet ontzeggen: stellig hebben ze menige geloofsgenoot opgebeurd en gesticht.

§ 30. Hasebroek als prozaschrijver; zijn literair proza; reisverhalen, studies en essays.

Hasebroek's jeugdwerk *Waarheid en Droomen* is bij zijn leven achtmaal herdrukt.³⁾ Bewijst dit feit, dat het boek in de smaak viel bij het publiek, ook door de critiek werd het bij elke herdruk goed ontvangen,⁴⁾ al gold de lof uit later jaren evenzeer de revocatie van een voorbije tijd als de verdiensten van het werk qua talis. Dat een dergelijke waardering de schrijver er niet toe heeft kunnen brengen in dit genre meer en beter te leveren, moet, als bij Beets, toegeschreven worden aan zijn predikantschap. Ook al had Jonathan met zijn boekje hoger bedoelingen gehad dan zijn vriend Hildebrand, hij beschouwde het toch ook min of meer als jeugd-

¹⁾ Men denke b.v. aan de eerbied, waarmee de jonge Beets overal werd bejegend!

²⁾ De Tachtigers hebben H. niet meer kunnen beïnvloeden; zie hierover p. 85.

³⁾ De 9e druk verscheen in het jaar van zijn overlijden.

⁴⁾ Men leze hiervoor het reeds geciteerde *Naschrift*, passim; eerder werd reeds opgemerkt, dat W. en D. r. eerder een 3e druk had dan de *Camera*.

werk en meende zijn pen voor degelijker arbeid te moeten gebruiken. Vandaar dat zuiver literair proza uit de gehele periode na 1843 uiterst schaars is. In de bundel *Studiën en Schetsen* van 1860 vinden we alleen de *Twee Schetsen uit de pastorij van Heilo*, terwijl *Uit den Vreemde* (1868) volstrekt geen belletrische bevat, evenmin als *Dicht en Ondicht* van 1874. Op aandringen van zijn uitgever schreef Jonathan bij de 5e druk van *W. en Dr. zijn Afscheidsbezoek in 1871*, eigenlijk de enige humoristische schets uit deze periode, want het *Naschrift* bij de 8e druk behandelt, zij het dan in Jonathanianse stijl, de *historia libri*.

Het *Afscheidsbezoek* is voortreffelijk in stijl gehouden: niet zonder trots zegt de grijsaard er van:

„Men vond, dat Jonathan het spelen op de poëtische Pansfluit, gemaakt van de rieten, die hij indertijd in het bosch van Heilo gesneden had, nog al niet had verleerd, en dat hij van de nieuwe Schetsen zeggen kon: *numeros memini...*”¹⁾

De inleiding, waarin Jonathan constateert dat hij hopeloos bij zijn tijd van „wetenschap, empirisme en realiteit” ten achter is geraakt — „Verouderd, mijnheer! totaal verouderd, van het jaar nul!” — wijst op wat blijvende waarde heeft: „poëzie en kunst, vriendschap en liefde, geloof en hoop.” Hierna tekent de schrijver zich in gedachten weer in zijn oude huis met zijn studeerkamer, zijn fauteuil, zijn huisklok. Hij neemt weer een nummer van de Haarlemsche Courant op en bladert weer in zijn album. Bij elk ding staat hij even stil en geeft zijn commentaar over de verlopen dertig jaren, waaruit een vrij sterk conservatisme spreekt, hoe luchtig en humoristisch alles ook wordt voorgedragen. Het is merkwaardig hoe de schrijver, die toch in al die jaren niets in dit genre had geleverd, in dit *Afscheidsbezoek* de oude geest en de oude toon heeft kunnen weervinden. Men vindt beide hier onveranderd terug: de lichte romantische weemoed, het nergens hinderlijke didactische element, het rustige Godsvertrouwen, de talrijke toespeelingen op literatuur en muziek zowel als de causerie-stijl, het rustig-vertrouwelijk praten met de lezer. Natuurlijk spreekt in zoverre de tijd een woordje mee, dat de al te sterke tegenstellingen, de grilligste gedachtesprongen, de gewild-humoristische passages van het oude boek hier niet voorkomen: deze schets is rijper, meer bezonken, meer geresigneerd ook. Men ontkomt niet aan de indruk, dat hier de echte, de eigenlijke Hasebroek aan het woord is, de

¹⁾ *Naschrift*, p. 29.

romantische Hollander, die anders dan in zijn gedichten, hier wel degelijk een eigen geluid laat horen, een Jonathaniaanse stijl schrijft, die het eens te meer doet betreuren, dat het bij deze laatste schets is gebleven. Een halve verklaring geeft Jonathan aan het slot, waar hij nog eens de ronde door het oude huis doet:

„en thans de trap af, de deur gesloten, den sleutel uit de deur.....heil zij den huize! Waarschijnlijk kom ik hier niet weêr. Andere stemmen roepen elders heen. De weg leidt voorwaarts.....”¹⁾

Het overige proza van Hasebroek uit de reeds genoemde bundels bestaat uit opstellen en studies, met meer of minder sterk bellettristische inslag. Een belangrijk deel hiervan wordt ingenomen door de reisbeschrijvingen, wat bij deze auteur niet hoeft te verwonderen: voor de romanticus uit de vorige eeuw betekende reizen niet alleen het ontvluchten aan de realiteit van elke dag, maar ook een opzoeken van het avontuurlijke, het onbekende, dat hem bleef lokken, zijn leven lang. De jonge Hasebroek schrijft ergens aan Potgieter, dat hij weliswaar getoornd heeft tegen het wuffe Parijs, maar „aan de deur van de aanstaande lezers van mijn vers zou ik 't viaticum bij elkaar willen bedelen, om de Hoofdstad der Beschaving te bezoeken: en zeer twijfelachtig is 't, welk antwoord ik geven zou aan hem, die mij een plaats op zijn kameel tot een reis door Syrie aanbood”.²⁾

Behoorde in zijn Heilo'se tijd zo'n' reis nog tot de onmogelijkheden, na zijn huwelijk heeft hij herhaaldelijk het buitenland bezocht, meestal voor genoegen, een enkele maal ambtshalve of voor congresbezoek, tot op vrij hoge leeftijd.³⁾ Reeds in de bundel van 1860 schrijft hij naar aanleiding van bezoeken aan Parijs en Berlijn over Ary Scheffer en Wichern, de Duitse apostel der Innere Mission; de bundel *Uit den Vreemde* handelt over Tirol, Duitsland en 't eiland Wight. Echter zijn deze schetsen geen reisbeschrijvingen zoals de Zwitserse reis van Kneppelhout bijvoorbeeld; de reis is slechts aanleiding voor theologische, historische of literaire beschouwingen. In zijn uitvoerigst reisverhaal *Op de Bergen* (1861), dat het meest van een beschrijving heeft, zegt Hasebroek toch nadrukkelijk: „Het descriptieve en pittoresque is mij bijzaak, en

¹⁾ W. en D. r. 10, p. 219.

²⁾ p. XLIX.

³⁾ Vgl. het gedicht *Niet op reis* [*Hesperiden*, p. 107 vlgg.] met de slotregel: „Straks haalt me een andre Reisgids af”.

meer lijst, dan schilderij." 1) Hoeveel van de predikant er in schuilt, mag blijken uit de verontschuldiging in dezelfde voorrede, waar de schrijver opmerkt, dat ieder op zijn reizen andere bloemen plukt: „Erger u er vooral niet aan, dat ik onder het plukken van die bloemen telkens aan Hem gedenke, die ze allen liet groeijen." 2) Inderdaad beslaan kerkhistorische en godsdienstige mededelingen en ontboezemingen een wel wat grote plaats, maar de wijze waarop ze meegedeeld worden, ontnemt er het opzettelijke aan. Dat het Protestantisme toentertijd in Italië onderdrukt werd, zullen de ontwikkelde lezers wel geweten hebben: Hasebroek demonstreert het door de mededeling, dat hij „in Milano la grande, de stad met haar 200.000 menschen" geen enkel exemplaar van het Nieuwe Testament kon machtig worden, „wat men bij ons in het kleinste dorpje en gehuchtje bij getale vindt." 3) Een dergelijk feit zegt de lezer inderdaad iets. Het persoonlijke element wordt ook hier niet verwaarloosd: steeds is Hasebroek aan het woord, nooit krijgt zijn verhaal iets van een Baedeker. Hij onthoudt ons dan ook niet de tekst van een korte preek, door hemzelf voor een Waldenzen-gemeente gehouden, zomin als de tranen, die na afloop in de ogen van spreker en toehoorders glinsterden: ook hier weer de romanticus!

Verrassend is de degelijke kennis, die uit deze reisschetsen spreekt. Niet alleen schijnt de schrijver zich grondig voorbereid te hebben, ook de literatuur van het land, dat hij bereist, wordt herhaaldelijk — vaak in metrische vertaling — geciteerd, evenals historische bronnen. En de beschrijvingen tonen, dat Hasebroek scherp heeft waargenomen en vergeleken. Wanneer een landgenoot — wat in die dagen vaak een ambtgenoot beteekent — 4) al het een en ander over een bepaalde streek heeft meegedeeld, wordt hieruit zonder jalousie de *métier* geciteerd, naar Hasebroek's gewoonte trouwens.

Wat stijl betreft, staan de reisverhalen tussen zijn literair proza en zijn preken in — hier vindt men iets van de humoristische causeur Jonathan, elders herinnert een passage aan de kanselredenaar, steeds echter wordt de lezer door een uitroep of een aanspreking rechtstreeks bij het verhaal betrokken. Zuivere be-

1) Aldaar, I, p. IX.

2) Idem, p. X.

3) Idem, p. 118/19.

4) Men denke aan de reisverhalen van Des Amorie van der Hoeven, Ter Haar, Ten Kate en verschillende andere predikanten.

schrijving, historische beschouwing en godsdienstige uiting wisselen vrij regelmatig af en deze romantische verscheidenheid maakt dat ook de moderne lezer deze schetsen zonder verveling doorbladert.

Een tweede tamelijk uitgebreide groep vormen de studies, die weer in een andere richting de romantische aanleg van hun schrijver tonen, de historische schetsen. Al in 1841 had Hasebroek voor Frijlink's *Leeskabinet* de schets *Twee Monumenten* geleverd, de eerste van een reeks gelegenheidsstukken. In *Het zestigste jaar der eeuw*¹⁾ waagt de auteur zich aan een vergelijking tussen 1800 en 1860 en maakt dan de balans op. Zijn kijk op de Europese gebeurtenissen in deze periode is objectief: de feiten worden helder samengevat en voorgedragen. Interessant is zijn opmerking over Napoleon III: „Toch blijven sommigen van den Franschen Keizers vredelievende gezindheid het beste hopen: maar wie waagt het daarop zijne verwachting voor de toekomst te vestigen?”²⁾ Voor ons land valt, wat „de uitwendige lotgevallen” betreft, de vergelijking in het voordeel van 1860 uit: „de inkomsten rijk, de schuld afnemende, de vrede ongestoord, handel en landbouw bij vergelijking in bloeiende staat, het volk bij monde zijner vertegenwoordigers beraadslagende over de uitbreiding zijner wateren spoorwegen, peinzende over de beloofde vrijmaking zijner slaven”.

Wanneer dan „op het gebied des geestes” de balans wordt opgemaakt, bewijzen een paar opmerkingen, dat Hasebroek een juist begrip van geschiedschrijving heeft: „hoe (bezwaarlijk) is het, de vruchten en resultaten aan te wijzen, die zulk een tijdvak in geestelijk opzicht heeft opgeleverd! Eigenaardig wordt hier onze zienswijze door het standpunt onzer beschouwing, zoowel als door eigen persoonlijke stemming, en, om dus te spreken, door de kleur van het glas, waarmede wij zulk een tijdvak in oogenschouw nemen, bepaald.”³⁾

Op kerkelijk terrein is de conclusie minder optimistisch: de schrijver ziet hier worsteling tussen duisternis en licht. Op welke vleugel van het Réveil-leger hij gestaan heeft, blijkt uit de opmerking: „Aldus was er leven, een dikwijls krank, nu aan overspanning, dan aan kwijning lijdend leven; maar leven was er, leven,

1) *Studiën en schetsen*, p. 247 vlgg.

2) *Idem*, p. 258.

3) *Idem*, p. 261.

dat, hoe krank ook, in elk geval beter is dan de ruste des doods.”¹⁾ Uiterst objectief formuleert de schrijver dan de stromingen van het modernisme en de meer behoudende richting, om te concluderen: „Daarom de strijd hebbe in des Heeren naam zijnen loop! Zie slechts een iegelijk toe, op welken grond hij strijdt, en welke wapenen hij daarbij gebruikt!” Typerend voor de irenische Hasebroek is de waarschuwing: „Zie een iegelijk toe, dat hij, uit ijver voor de waarheid, de liefde niet prijs geve, die de meeste is.”²⁾

Een schets als deze zou men populair-wetenschappelijk kunnen noemen: de opzet is volkomen verantwoord; beknopt maar helder worden de feiten opgesomd in een rustige, gemakkelijk leesbare stijl. Alles bij elkaar genomen, is het een knap stuk werk.

De reeds genoemde bundel *Dicht en Ondicht* heeft een afzonderlijke rubriek *Geschiedenis en Vaderland*; hierin komt o.m. de schets voor *Bij de lijkbaar eens keizers* (Napoleon III), waarin de auteur verwijst naar zijn vroegere opstellen in *Waarheid en Droomen*. Aan ons vorstenhuis worden, evenals in de gedichten, verschillende opstellen gewijd.³⁾

Enkele van deze historische schetsen bewegen zich op het terrein der letterkundige geschiedenis. In 1860 verschijnt *Het aandenken aan Van der Palm hernieuwd*, welke studie men in zeker opzicht als een aanvulling op Beets' monografie mag beschouwen,⁴⁾ al noemt Hasebroek het een persoonlijk woord. Uitgaande van een van Van der Palm's laatste redevoeringen, schetst hij de redenaar buiten en in de kerk, zoekt een verklaring voor de buitengewone populariteit van deze gevierde spreker en tekent dan aan de hand van persoonlijke herinneringen de mens tegenover zijn leerlingen, vrienden en gezin. Ook hier treft weer de knappe opzet, terwijl de stijl, warmer en levendiger dan elders, de bijzondere gevoelens van de auteur tegenover zijn onderwerp veraadtt.

Van 1868 dateert een studie van ongeveer drie vel druks, *Cha-teaubriand herdacht*,⁴⁾ waarin de auteur wordt beoordeeld enerzijds naar de werken bij zijn leven verschenen, anderzijds naar zijn *Mémoires d'outre-tombe*. Uit dit opstel blijkt eens te meer de

1) *Idem*, p. 267.

2) In het reeds genoemde Afscheidsbezoek in 1871, in zeker opzicht als een vervolg op dit stuk te beschouwen, blijkt uit het duidelijk partij kiezen van de auteur, hoezeer in de verlopen tien jaar het modernisme was voortgeschreden!

3) Zo b.v. *Het ijzeren kruis en Koningin Louise*, *Twee gedenkteekenen in Nassau*, *In de Westerkerk te Amsterdam* [*Dicht en ondicht*, I, resp. p. 254, 312, 421 vlgg.].

4) *Uit den vreemde*, p. 1 vlgg.

heldere kijk die Hasebroek op de verschijnselen ook van zijn eigen tijd had: wanneer hij over de weltschmerz van de René spreekt, heet het:

„Die kwaal nu was toen epidemisch: de halve wereld, voor zooveel zij voor gevoelig wou doorgaan, was er mede behept. Thans is dit niet meer zoo het geval. Wat toen regel was, is nu uitzondering. Men neigt nu veel meer tot een tegengesteld uiterste en loopt meer gevaar al te — ik zeg niet positief, want dat is een deugd, maar al te positivistisch te zijn. Het idealisme en het realisme, ieder op zich zelf en van elkander gescheiden, brengen u in een wereldstreek, waarin geen gezond mensch op den duur ademen kan: eerst in de gelukkige hemelstreek tusschen beide, in de zona temperata, in de gezegende sfeer eener door hooger geest, door poëzy en geestdrift bezielde, en toch aan de aarde, en haar lief en leed, haar werk en strijd, met liefde verbonden wereldbeschouwing, eerst daar waait een gezonde lucht.”¹⁾

Hier heeft men Hasebroek's letterkundig credo; wie tussen de regels kan lezen, voelt dat de schrijver ook behoord heeft tot „de tijdgenoten van Beets”, die zijn opstel *Mijn zwarte tijd* niet kunnen aanzien „zonder schaamrood te worden bij de gedachte: *pars fui*.”

Geestig tekent de schrijver het succes van *Le génie du Christianisme*, wanneer de auteur van Napoleon een post als gezantschapssecretaris krijgt: „deze nieuwe Cyrus gevoelde behoefte om de goede diensten van den nieuwen Jeruzalemschen stad- en tempelbouwer te beloonen.”²⁾ Evenzo heet Madame Récamier de „camarera-mayor, de eerste hofdame van haar vorstelijken vriend.”

Na een vlotte schildering van Chateaubriand's inderdaad romantisch leven wordt ons de keerzijde van de medaille getoond: de mens „uit zijn eigen mond geoordeeld.” „Welk een zatheid, welk een levensmatheid, welk een menschenhaat, welk een doodelijke verveling! Altijd op nieuw René!” merkt Hasebroek terecht op. Na gewezen te hebben op zijn ijdelheid en onwaarachtigheid, komt de opmerking: „Een zekere deernis noopt ons een

¹⁾ Idem, p. 15.

²⁾ Idem, p. 19.

sluier over het beeld te werpen." — Zeer juist is de opmerking t.o.v. de kunstenaar: „Met de historische aanleiding tot zijn lied vervalt een groot deel van zijn bekoring." Typerend voor Hasebroek is het slot van dit opstel: „Wie van u zonder schuld is, werpe den eersten steen."

Een ander opstel uit dezelfde bundel behandelt naar aanleiding van een „pelgrimstocht" naar Weimar de vier Duitse dichters Wieland, Herder, Goethe en Schiller. Natuurlijk wordt Herder hier boven Wieland, en ook Schiller vooral niet minder dan Goethe geprezen, al wijst Hasebroek objectief op de artistieke verdiensten van ieder van het viertal afzonderlijk. Dat Goethe hier nog als „een type van rust" wordt gezien, bewijst hoe lang de olympische houding van deze „Jupiter van marmer" zijn bewonderaars in den vreemde op een afstand gehouden heeft. De lezer wordt na de algemene beschouwing en vergelijking rondgeleid over Weimar's „heilge grond"¹⁾, waar, om in de stijl te blijven, „reliquiën" de „pelgrims" in weemoedige stemming brengen. Hier is Hasebroek weer de volbloed-romanticus, die bij het verlaten van de grafkelders een blad uit de lauwerkransen plukt om deze relikwies in zijn album te bewaren.²⁾

Naast deze en dergelijke studies³⁾ over buitenlandse auteurs behandelt Hasebroek ook enige nationale figuren. Een drietal opstellen behoort in zoverre bijeen, dat hier herinneringen uit de Réveil-tijd gegeven worden: de levensschets van Mr. Koenen, het overzicht van Da Costa's leven en werken in de door Hasebroek bezorgde en nog steeds herdrukte *Komplete Dichtwerken*⁴⁾, en het hoofdstuk *Mijne herinneringen aan Willem de Clercq*.⁵⁾ Dit laatste is, als omwerking van een schets uit de Heilo'se periode, min of meer brokstuk gebleven, zoals de titel trouwens aanduidt. Het is een gelegenheidsstuk, zoals de beide andere ook op verzoek werden geschreven. Hasebroek zelf zegt er van dat hij weinig nieuws of belangrijks geeft, „maar het is toch ook een portret, een ander portret, dan dat van Da Costa, Groen of Pierson."⁶⁾ Voelt men in deze woorden de wens, het publiek ook een andere stem dan die van de leiders of de agnosticus te laten

1) Voorzichtiglijk voegt Dominee hier tussen haakjes aan toe: „ik spreek als kunstenaar".

2) Uit den vreemde, p. 134.

3) Ik noem nog Mevrouw de Staël als Corinne [Dichten ondicht I, p. 49 vlgg.].

4) In 1925 verscheen de 12e druk.

5) Dichten ondicht, I, p. 161 vlgg.

6) Idem, p. 162.

horen, dan geeft een volgende passage hieromtrent meer zekerheid, waar de schrijver verzoekt zijn herinneringen „als eene eenigszins uitvoerige aantekening bij het geschrevene aan het slot van (het boek)” te willen beschouwen.

Zijn beknopte Da Costa-biografie motiveert Hasebroek door te wijzen op het tijdelijk karakter van de vele en velerlei „vlugschriften”, kort na diens dood verschenen; een levensbeschrijving, in de verzamelde werken opgenomen, blijft licht langer bewaard. De hoofdvraag is: „Wat was Da Costa als dichter?” waarop Hasebroek laat volgen: „Gij weet het vanzelf, als gij weet, wie hij als mensch is geweest.”¹⁾ Echter merkt hij nadrukkelijk op, dat uitwendige levensomstandigheden het genie niet kunnen voortbrengen: poeta nascitur, non fit, maar dat zij „deze natuurgave” wel kunnen ontwikkelen. Hij volgt dus „den zilveren vloed der Da Costiaanse poëzy van den beginne tot den einde, als langs de kronkelende lijnen en bochten van zijn uitwendig, menschelijk maatschappelijk, godsdienstig leven.”

Het hier gegeven plan wordt dan in een dertigtal compres gedrukte pagina's uitgewerkt. Uitnemend worden de verschillende cultuur-milieu's getekend, waaraan Da Costa door afstamming en opvoeding deel had: Oosters-Israëlitisch, Kasfiliaans, — hij had iets van de Spaanse hidalgo, zegt Hasebroek —, klassiek gevormd, leerling van Bilderdijk, Réveil-man. Dan worden de jeugdwerken behandeld, het contact met Bilderdijk en het stilzwijgen na de overgang tot het Christendom. Bij de behandeling van de tijdzangen worden soms treffende karakteristieken gegeven. Een opvatting van *Vijf en twintig jaren* als hier gegeven wordt, getuigt van een eigen kijk:

„.....De vorm.....doet aan den stijl der kroniek denken..... Maar welhaast verandert de toon, de kroniek wordt historie, door een dichterlijke pen in korte, krachtige trekken beschreven, of liever als in een missale der middeleeuwen in beelden met goud en kleuren gemaaid. Straks gaat de historie over in poëzy, het kleine epos wordt lierzang, een lierzang, die zich soms tot de verhevenste vlucht verheft, en dan ook eindigt in een hymne, waarin al de pracht en kracht en macht der Da Costiaansche dictie zich in al hare stoutheid en verheffing vertoont.”²⁾

¹⁾ Ik citeer de 3e druk, 1876, p. 910.

²⁾ *I d e m*, p. 931.

In een beknopte schets als deze toont Hasebroek zich op zijn best: hij beheerst zijn onderwerp, onderscheidt scherp en weet zich helder en raak uit te drukken. Daarbij blijft hij steeds een zekere afstand tot zijn onderwerp bewaren: ofschoon hij zijn bewondering en sympathie voor het behandelde driet¹⁾ nergens verzwijgt, is er toch geen sprake van blinde verering of critiekloze toejuicing.

De uitvoerigste literair-historische studie is het *Dichter-album*, dat de vitaliteit van de achtenzeventigjarige bewijst, en nog altijd onmisbaar is bij de studie van onze praeromantici. Het werd bij zijn verschijning dan ook zeer geprezen,²⁾ en terecht. Voor een dergelijk werk was Hasebroek de aangewezen man, eerder nog dan Huet: immers hij beschikte over inedita uit deze periode en was door zijn afkomst het best met de sfeer van de *Dulces*-groep vertrouwd. Daarbij komt nog dat hij hier een twaalfstal beknopte biografieën moest leveren, een genre waarvoor hij, zoals reeds werd opgemerkt, inderdaad aanleg bezat. Het hele boek, een posthume hulde van een onzer laatste romantici aan de voorlopers van de romantiekperiode, ademt een geest van piëteit, hoewel ook hier van toepassing is, wat Hasebroek opmerkt bij een citaat van Hofdijk over Bellamy: „Er is hier.....gewaakt tegen het rechts te veel en links te weinig; men gaat middendoor.”³⁾ Ofschoon het hoofddaccent valt op de réveil-geest van de behandelde groep, wordt toch de literaire betekenis niet verwaarloosd, met name in het opstel over Bellamy, waarin op het pionierschap van de vroeggestorvene de nadruk wordt gelegd. Dat Van Alphen als kinderdichter het wint van Gouverneur — een oud vriend uit de Leidse jaren — spreekt haast vanzelf:

„Maar omdat Jan de Rijmer's dierenwereld voor kinderen mij welkom en aangenaam was, moest mij dit beletten, de verdiensten van eenen Van Alphen te erkennen, waar hij zijnen kinderen, althans ten deele, een andere, een hogere wereld ontsluit, waarin ook het kind zich tehuis gevoelen kan en tehuis gevoelen moet?”⁴⁾

Hasebroek erkent, dat de stoot tot de romantiek van Duitsland

1) De levensschets van Koenen, als volkomen buiten de literatuurgeschiedenis vallend, laat ik hier onbesproken, evenals de door H. bezorgde prachttuitgave van diens gedichten.

2) O.m. door Beynen, Dyserinck, Jan ten Brink en Gunning; „zelfs mijn preekwerk leed er onder”, schrijft de laatste.

3) *Dichter-Album*, p. 121.

4) *I d e m*, p. 289.

is uitgegaan,¹⁾ en er in de door hem behandelde periode uiter-
aard veel navolging was van de Duitse voorbeelden. De rijmloze
poëzie is voor hem een bewijs, dat die navolging te ver ging, maar
hij verklaart de overdrijving uit het revolutionnair karakter van
de romantiek, om dan te constateren: „gelukkig waren het hier
alleen maar verzen, die men.....als onthoofde.” Tegenover deze
navolging stelt de schrijver echter nadrukkelijk vast, dat iemand
als Bellamy wel degelijk trachtte op eigen benen te staan: „Hij
was in aanleg en geest oorspronkelijk, een Nederlandsch dichter.”
Ten bewijze haalt hij Roosje aan, „een vertelling, die dóór en dóór
Hollandsch, ja nog bepaalder, geheel Zeeuwsch is.”

Heel juist wordt Staring getekend als „een geheel op zich zelf
staand persoon, een origineel.....niet alleen tegenover Bellamy en
zijne vrienden, maar tegenover alle dichters van vroeger en later
tijd.....Zijn krachtige originaliteit waarborgt hem een octrooi van
zelfstandigheid en monopolie van onafhankelijkheid..... Hij is al-
tijd en overal geheel Staring.”²⁾ Naast lof voor zijn veelzijdig-
heid en keurigheid demonstreert Hasebroek de vaak duistere vorm
door de leuke opmerking, dat Lulofs in zijn schets over Staring
„soms aan den voet der bladzijde een ophelderende toelichting
of omschrijving van de moeilijke plaats geeft, alsof het een klas-
siek auteur in een doode taal gold.”³⁾ Dat Hasebroek het sterk
rationalistische in Starings aanleg heeft gevoeld, blijkt echter
niet: de uitdrukking „dichterdroomen, aan de middeleeuwen ge-
wijd”, verraadt een uitsluitend romantische visie op het onder-
werp.

De stijl van het *Dichter-album* is iets wijdloper dan die van
vorige studies, zonder daardoor slap te worden: hier zal de hoge
leeftijd van den schrijver zijn invloed hebben doen gelden. Als
steeds wordt de lezer bij het verhaal betrokken door vragen, uit-
roepen en apostroferingen; hij zit onder het gehoor van een boei-
end spreker.

Van de overige opstellen op letterkundig terrein verdienen
twee interessante essays de aandacht: *De mensch en de dichter*
en *Poëzy en kritiek*.⁴⁾ Het eerste onderwerp was ook in 1870
niet bepaald nieuw, en had ook toen zijn voetangels en klem-
men. Hasebroek behandelt eerst het verschil tussen mens en

1) Idem, p. 21.

2) Idem, p. 238.

3) Idem, p. 244.

4) Beide in *Dicht en Ondicht*, I, resp. p. 3 en 102 vlgg.

dichter, wat hij aan aardige voorbeelden demonstreert, zoekt dan naar de oorzaak van dit verschil, om vervolgens de relativiteit er van bij een aantal dichters aan te tonen. Aan het slot stelt hij als eis: rechtvaardigheid bij de beoordeling. „Billijke waardeering! verhoogd en verwarmd, kan het zijn, door een weinige *liefde*, door een vonkje *dankbaarheid*.” Want de dichter geeft ons „het beste wat hij heeft: zijn geest, zijn hart, zijn gemoed, zijn geweten, zijn beter Ik, — hij geeft zichzelf.”¹⁾ Mooi is de opmerking, dat „de zwakheden der sterken.....menigmaal, als de ziekte der pareloester, de oorzaak zijn van het kostbaar product dat er uit voortkomt.”²⁾

Het essay *Poëzy en Kritiek* heeft eveneens drie hoofdstukken: achtereenvolgens wordt de dichter *vóór*, *tegenover* en *met* de critiek behandeld. Hasebroek wijst er op, dat de critiek al in het eerste scheppingsstadium een rol speelt: „de lijnen van schepping en ordening loopen ineen.” Hij spreekt dan over de zeer uiteenlopende wijze van produceren en geeft een reeks aardige voorbeelden van de „geheimen van de letterkundige kraamkamer”. De critiek beschouwt Hasebroek als „een even nuttig als noodig element, als de rechterlijke macht in de burgerlijke maatschappij. Zij moet de orde bewaren in het land der verbeelding”. Deze taak dient niet aan de doorsnee-lezer te worden toevertrouwd: het publiek mag niet „zoo als men soms in Engeland doet, vrijwillig voor constabel meespelen.” Tussen auteur en publiek is de critiek „een tusschenpersoon, een middelaar, een makelaar.” Aardig wordt dan het tere punt van de bevoegdheid behandeld: het geldt hier een bevoegdheid op het gebied van het schone, dus: wat is schoon? Hasebroek citeert hier een reeks van esthetici en vraagt na elk citaat belangstellend aan de lezer: „Krijgt ge licht? Wordt het u helderder?” waarop hij leuk laat volgen: „Ik voor mij zit nog in stikdonkeren nacht.” Onfeilbaar hoeft de critiek niet te zijn, maar wel moet gestreefd worden naar wat Hasebroek het universele noemt en waarmee hij de min of meer objectieve critiek bedoelt, zoals Potgieter die meende te leveren. „De (kritikus) mag geen personeelen, geen individueelen smaak hebben” — deze uitspraak klinkt wat zonderling, maar we begrijpen wat de schrijver bedoelt, wanneer hij zich verzet tegen „eenzijdigheid — partijdigheid — willekeur —

¹⁾ Idem, p. 32.

²⁾ Idem, p. 36.

caprice." Hij wil de „christen-criticus," die „den mensch in den mensch — tot hooger en beter" zoekt op te voeren, en noemt als zijn ideaal Alexander Vinet, „die boven het genie het hart lief had."

In beide essays klinkt een luchtige, hier en daar haast humoristische toon; al pratend tegen en met de lezer wordt het probleem op elegante wijze gesteld en benaderd. Daar het hier meer algemene onderwerpen geldt, kan de schrijver zijn brede kennis van de contemporaine literatuur tonen, waarbij blijkt dat hij ook in aestheticis niet onbelesen is.

De prozaschrijver Hasebroek staat stellig hoger dan de dichter uit de laatste periode. Weliswaar heeft hij zeer weinig zuiver beletristisch proza geschreven, maar dit weinige toont een eigen, een persoonlijke stijl: wie een bladzijde van het *Afscheidsbezoek* leest, herkent onmiddellijk de oude Jonathan. Zijn overig proza is niet zonder verdienste: de opstellen zijn zonder uitzondering goed gebouwd, het onderwerp wordt ondanks de beknoptheid helder behandeld, de stijl wisselt met de behandelde stof, maar is altijd vlot en boeiend. Een bloemlezing uit deze opstellen, die vrijwel vergeten zijn, zou ook nu nog belangstelling verdienen.

§ 31. Letterkundige betrekkingen in de laatste periode; Hasebroek's oordeel over de contemporaine literatuur.

In de jaren 1835-1840 heeft Hasebroek, zoals werd aangetoond, een bescheiden aandeel gehad in de letterkundige gebeurtenissen, vooral door zijn betrekking tot de mannen van de *Gids* en enige andere belangrijke auteurs uit die tijd. Later is dit anders geworden: niet dat de vroegere banden werden verbroken, maar van nauwe letterkundige relaties met prominente figuren was geen sprake meer. Hasebroek bleef auteur, maar had zich teruggetrokken uit wat men het letterkundig leven pleegt te noemen. In de talrijke brieven van 1841-'94 wordt betrekkelijk zelden over literatuur gesproken, zelfs niet in de correspondentie met Ten Kate. Hierbij mag men echter niet vergeten, dat Hasebroek vanaf 1851 in Amsterdam woonde en daar veel letterkundige vrienden kon ontmoeten, zodat de brieven hier geen volkomen betrouwbare aanwijzing vormen voor zijn literaire belangstelling.

De breuk met de Amsterdammers is nooit weer volledig geheeld: van latere relaties met Bakhuizen blijkt nergens. Met Pot-

gieter werden de betrekkingen omstreeks 1860 weer aangeknoopt;¹⁾ het kwam zelfs tot avondjes met gemeenschappelijke vrienden. Echter klinkt in de korte briefjes nergens meer de vertrouwelijke toon van vroeger: er blijft een zekere beleefde reserve. Bij het overlijden van deze twee oude makers sprak Jonathan's vriendenhart: hij werkte mee aan de stichting van een fonds voor de weduwe Bakhuizen en nam mede het initiatief tot een herdenking van Potgieter na diens dood.²⁾ Het korte gedicht *Bij den dood van mijn vriend E. J. Potgieter*³⁾ herdenkt „den Vriend sinds veertig jaren” in een knappe karakteristiek.⁴⁾

Ook met Mevrouw Bosboom-Toussaint werden later weer betrekkingen aangeknoopt. In een vorig hoofdstuk wezen we reeds op wederzijdse „openbare” huldiging in de latere jaren; Hasebroek heeft bovendien nog eens oude herinneringen opgehaald in *Eigen Haard*,⁵⁾ bij het portret van Mevr. Bosboom, waar hij schetst hoe „de mus de arend op-leidde.” Opmerkelijk is dat hij bij de grote huldiging van 1882 niet aanwezig was, hoewel hij hiervoor wel giften inzamelde, en verder niet meer over haar heeft willen schrijven.⁶⁾ Bij haar dood schrijft hij aan Bronsveld:

„Voor het oogenblik heb ik allerminst lust om een objectief beeld van de onvergetelijke te teekenen en mijne subjectiviteit er in te mengen — het is of ik, en althans vooralsnog, er nog minder toe komen kan. Ik weet niet of gij mij verstaat, en met name of gij hierin komen kunt, maar ik hoop het wel. (Dit *sub rosa*).”

De verhouding tot Hofdijk schijnt geleidelijk te zijn verbeterd: het „bokkensikje”, waarvan de brieven aan Potgieter gering-schattend spreken, werd in Amsterdam een goede kennis. Wanneer Hasebroek zich in een gedicht aan Hofdijk⁶⁾ echter noemt: „Uw trouwen vriend van 's levens lente, / Uw gastheer in de herderstente, / Uw kunstgenoot als harpenaar”, zal men goed doen de eerste regel niet al te letterlijk op te vatten. Op Hofdijk's werk

1) De eerste briefjes zijn althans van dit jaar.

2) *Sneeuwkllokjes*, p. 189.

3) Een korte uiteenzetting van hun verhouding geeft Hasebroek in zijn *Vriendenwoord bij Het Noorden*, waarin bij van dit werk een knappe karakteristiek geeft.

4) 1875, p. 321 vlgg.; vgl. verder *Hesperiden*, p. 274.

5) Hij weigerde een verzoek hiertoe van Bronsveld en van de redacteur der reeks *Mannen van Beteekenis* [Brief 18-6-'82. A.U.B.].

6) *Vesper*, p. 195/96.

heeft Hasebroek wel prijs gesteld: in zijn letterkundige studies citeert hij hem herhaaldelijk.

Met de Leidse vrienden bleef de vriendschap bestaan tot hun dood: de meeste heeft Hasebroek zien heengaan en sommige van hen in een afscheidsgedicht herdacht. Met enkelen bleef hij geregeld corresponderen zoals met Beynen, Gewin en Beets; Brill ontmoette hij in de familiekring. De briefwisseling, voorzover die bewaard is gebleven, heeft echter weinig of geen literair-historische waarde, wanneer men de hier en daar opduikende jeugdherinneringen uitzondert. Daarentegen bespeurt men herhaaldelijk, hoe de vrienden de persoon van Hasebroek waardeerden en de mens hoogschatten en eerden, om zijn activiteit tot op hoge leeftijd.

Met Ten Kate maakte Hasebroek eerst later kennis, waarom hij bij diens dood van deze vriend ook geen biografie wilde leveren. Aanleiding tot de kennismaking was een redactioneel verzoek om een bijdrage over de *Muzen-Almanak*; later stonden de vrienden samen eerst in Middelburg, toen in Amsterdam. Herhaaldelijk leverde Hasebroek bijdragen voor de talrijke almanakken en stichtelijke bundels, die zijn vriend met hardnekkige ijver de wereld in zond; slechts één keer heeft hij geweigerd, omdat hij bij de Engelse plaatjes, die hem voorgelegd werden, geen kans zag een redelijke beschouwing te leveren. Van weerszijden hielden zij elkaar op de hoogte van hun arbeid. Ten Kate deelt in elke brief mede, hoe ver hij met deze of die vertaling gevorderd is: hij had immers altijd wel het een of ander onder handen. Evenals dit met Beets het geval was, bedichtten de vrienden elkanders lief en leed. Literaire of biografische waarde hebben deze brieven echter niet.

Van betrekkingen met een jongere generatie in de Amsterdamse tijd blijkt weinig: hier en daar vindt men een mededeling van een jongere „dichter” of „dichteres”¹⁾, maar dan blijken het auteurs van stichtelijke en nu vergeten poëzie te zijn.

Wel kwam Hasebroek, niet in zijn Brabantse tijd, maar later in Amsterdam, in contact met Vlaanderen, waartoe de taalcongressen zullen hebben bijgedragen. Trouwens hij preekte ook meer dan eens in Antwerpen en hield met de Vlaamse protestanten voeling. Zijn belangstelling voor de Vlaamse kunstbroeders blijkt uit gedichten op Tony, op de Lovelings en op Conscience,

¹⁾ Enige poëtische ontboezemingen van Taco H. de Beer vallen hier buiten.

terwijl hij bij een historische roman van Rosseels een inleidend woord schreef. Over Gezelle zwijgt hij: naar alle waarschijnlijkheid heeft hij van diens bestaan niet geweten.

Herhaaldelijk is er reeds op gewezen, dat Hasebroek een heldere kijk ook op zijn eigen tijd had, waarbij hij, hoewel in veel opzichten conservatief, het nieuwe zoal niet overnam, dan toch tamelijk onbevangen naderde. Over het algemeen constateert hij niet zonder leedwezen een daling op letterkundig gebied: „les poètes s'en vont.”¹⁾ „Welk een tijdvak — zegt hij in het *Afscheidsbezoek* — „waarin men in weinig meer dan één jaar (1832) drie dichters als Göthe, Walter Scott en Bilderdijk verliezen kon! Toen had men er nog eentje voor 't breken. Zulk een slag zou de groote Maaier nu met den besten wil niet kunnen slaan..... Toch is het een gebrek, dat gevoeld wordt. Aardappelennoed valt zeker moeilijker te dragen, dan dichternood; maar een nood is het toch”. Hiertegenover boekt hij als winst, dat „de taal, de stijl der goede Auteurs ook over andere dan poëtische, ook over de meest afgetrokken onderwerpen..... dichterlijker is geworden,” waarbij hij wijst op de literaire waarde van Humboldt's *Kosmos*. Hoe hij toch steeds poëzie boven proza is blijven stellen, blijkt uit een klacht als de volgende:

„De tijd is zoo arm aan poëten!”
Zoo hoort men gedurig een klacht:
„De dichters gaan heen als de vorsten,
En het proza slechts rest ons geslacht.”²⁾

In een van zijn beste gedichten, *Dichterklacht*, van 1881 constateert hij niet alleen de daling, maar zoekt ook de oorzaak.³⁾ Dat er steeds minder grote dichters komen, vindt hij niet het ergste, immers men beschikt over „de oogst, door de eeuwen aangedragen.” Erger is de materialistische levenshouding:

„Dat menig voor de vrucht der aard, die hem moet voeden,
De roos veracht: wat winst brengt zij?
Wat nut uw nachtegaal? Neen, laat uw hoenders broeden,
En vleesch en eiers gadert gij!”
Dat men wel Pegasus als trekpaard zou gebruiken,
Indien men 't ros maar vangen kon,

¹⁾ W. en Dr. 10, p. 202.

²⁾ *Dichternood* in *Winterbloemen*, p. 58 vlgg.

³⁾ *Vesper*, p. 227.

En tot een laafdrank op zijn disch gaarne op zou drinken
Het water uit de Hengstenbron;
Dat men Hooft's luit, zoo 't kon, wier klanken zilver waren,
Wel munten woû tot zilvergeld,
En boven 't trillen van een Vondels gouden snaren
Den klank van gouden Willems stelt....."

... ..
„Weg — niet met wetenschap! zij weet nog de Eeuw te dienen;
Haar vonden komen 't vleesch te stâ:
Maar Poëzie, die bode en tolk des Ongezienen,.....
Zeg, dat de sloof maar verder ga!"

De naturalistische Franse school veroordeelt hij kort en krachtig:
„De Eeuw offert de onschuld op 't altaar van haar aesthetica,
En voedt het offervuur met wetsrollen der ethica." 1)

Tegenover de Tachtigers heeft hij geen stelling meer genomen,
al las hij ze wel; terloops merkt hij in een brief aan Beets op:
„Van Lennep..... is bij den Nieuwen Gids evenmin in gunst als
gij, ik en anderen." 2) Toch doelt hij hier en daar wel op Kloos
c.s.:

„Er zijn, die de ouden minder achten,
En in hun plaats van Nieuwe Kunst,
En nieuwe mannen heil verwachten....." 3)

En de behandeling, die Beets en Ten Kate van de Nieuwe-Gid-
sers moesten ondervinden — Hasebroek zelf werd niet aange-
vallen — 4) heeft hem geïnspireerd tot een epigram als het vol-
gende:

„Sterf, dichter, en op 't graf zal u uw grafsteen zegenen:
Maar leef, en gij loopt kans, dat steenen op u regenen." 5)

§ 32. Samenvatting.

Voor het vaststellen van Hasebroek's letterkundige betekenis
dient men onderscheid te maken tussen de jaren vóór en na

1) *Vesper*, p. 284.

2) H. aan Beets 8-2-'92 [Archief-Familie Beets].

3) *Hesperiden*, p. 239.

4) Hiertoe kan toevallig bijgedragen hebben, dat hij tussen 1879 en 1887 geen dicht-
bundel liet verschijnen.

5) *Vesper*, p. 294.

1841. In dit jaar komt het tot een verwijdering tussen hem en Potgieter en worden de betrekkingen met de Gids daardoor zo goed als verbroken. Van Juni 1841 dateert de kennismaking met De Clerq en wordt Hasebroek, evenals Beets in Heemstede, door het Réveil gegrepen. Reeds het volgend jaar verschijnt dan zijn eerste stichtelijke arbeid: de nieuwe uitgave van Strauss' *Kerkklokstoonen*, waarop de *Imitatio*-vertaling zal volgen. *Waarheid en Droomen* is even te voren verschenen en in zekere zin als afsluiting van deze literaire periode te beschouwen.

In deze periode nu, die dus de jaren 1831—'41 omvat, heeft Hasebroek als student-dichter, ofschoon aandeel nemend in de beweging der Leidse jongeren, een aantal middelmatige verzen geleverd, die weinig invloed van de buitenlandse romantiek verdragen, en eerder zijn te beschouwen als een voortzetting van de poëzie van Bellamy, Feith en Bilderdijk. Daarnaast heeft hij vrijwel als eerste de poëzie van Moore in Nederland gebracht, hoe gebrekkig deze vertaling ook moge zijn, en zodoende mede de aandacht gevestigd op de Engelse romantische dichters.

Als predikant van Heilo, waar de pastorie een letterkundig centrum werd, is hij geen dichter, maar prozaschrijver en criticus geweest. *Waarheid en Droomen*, onder sterke invloed van de buitenlandse letterkunde ontstaan, is wel een merkwaardige verschijning in ons humoristisch proza, maar vertegenwoordigt toch niet zuiver onze nationale romantiek. Eerder is het, gelijk Hasebroek's poëzie, als een voortzetting, een modernisering van ouder humoristisch werk op te vatten.

Zowel in zijn poëzie als zijn proza leeft een persoonlijk element: een mystiek-vrome weemoed en een zekere fijnheid van gevoel en gedachte.

Als criticus heeft Hasebroek zich aangesloten bij de Gidsmannen en in zijn recensies in hun richting gewerkt. Vergeefs heeft hij getracht, hun typisch nationaal-liberale opvattingen van zijn Christelijk-ethisch standpunt te beïnvloeden; toen bleek dat dit niet mogelijk was, heeft hij hen losgelaten en is zijn eigen weg gegaan. Deze weg leidde hem, als zoveel anderen, van de literatuur naar godsdienst en maatschappij.

In de tweede periode heeft Hasebroek het bellettristisch proza vrijwel niet meer beoefend; als dichter daarentegen is hij tot op hoge leeftijd werkzaam gebleven. Hoewel wat de vorm betreft, vooruitgang valt te bespeuren, zijn deze gedichten in hoofdzaak

berijmd proza, meest godsdienstig of vaderlandslievend van inhoud: Hasebroek is hier de typische predikant-dichter.

Zijn opstellen en studies uit deze periode, met name de beknopte biografieën, vormen het beste deel van zijn oeuvre. Helder en beknopt, boeien ze door hun vlotte, aangename stijl en hebben ze ook voor deze tijd hun waarde niet verloren.

Anders dan in de eerste periode, heeft Hasebroek in zijn latere jaren geen rechtstreeks aandeel meer gehad in het letterkundig leven, hoewel hij dit van zijn eens gekozen standpunt wel met belangstelling bleef volgen.

Hasebroek is zijn leven lang romanticus gebleven, alleen verliest hij in latere jaren het wekelijke, dat zijn jeugd kenmerkt. Het Jonathaniaanse in zijn aanleg heeft hij, evenals Beets zijn Camera-neigingen, stelselmatig onderdrukt, waaraan zijn predikantschap niet vreemd zal zijn geweest.

Hasebroek is nooit leider, doelbewust voorganger geweest: zowel in Leiden als in Heilo, trouwens ook in zijn later leven, was hij een figuur op het tweede plan, echter daar, zoals deze studie wil aantonen, niet zonder invloed en betekenis.

BRIEVEN VAN HASEBROEK AAN DE GIDSREDACTIE EN AAN POTGIETER.

Het grootste aantal brieven van en aan Hasebroek bezit de U. B. te Amsterdam. Een afzonderlijke groep hiervan vormen de brieven van Hasebroek aan Potgieter en aan de redactie van de *Gids*; voor de kennis van zijn ontwikkeling en zijn verhouding tot de Amsterdammers en de Leidse Rederijkers zijn deze brieven van groot belang. Jammer genoeg zijn Potgieter's brieven uit die periode spoorloos verdwenen,¹⁾ wat slechts gedeeltelijk vergoed wordt door de uitvoerigheid van die van Hasebroek, waarin hij Potgieter's epistels meestal puntsgewijs beantwoordt. De Potgieter-correspondentie vormt slechts een deel van de Amsterdamse verzameling, die later uitgebreid is met enkele honderden brieven aan Hasebroek, lopend tot 1895.²⁾ Belangrijke series hierin zijn die van L. R. Beynen, I. da Costa en J. J. L. ten Kate.

Enkele brieven van Hasebroek bevinden zich in het Réveil-archief. Omvangrijker is de collectie, die tot het bruikleen-Schotel behoort, berustend in de Letterkundige Verzameling der Gemeente 's-Gravenhage. Deze omvat de brieven van Hasebroek aan G. D. J. Schotel uit zijn Breda'se tijd; parallel hieraan lopen een aantal briefjes van E. J. Hasebroek aan Mevrouw Schotel. Uit literair-historisch oogpunt hebben deze brieven minder betekenis: Hasebroek was in die jaren te zeer vervuld van zijn predikambt. De Gemeente 's-Gravenhage bezit tevens de correspondentie van Hasebroek met Ds. J. P. de Keyzer te Arnhem, waarin enkele interessante gegevens voorkomen.

¹⁾ Hasebroek bezat deze brieven nog in zijn Breda'se tijd: in een brief aan G. D. J. Schotel biedt hij deze één er van aan voor diens handschriften-verzameling (Letterk. Verzameling Gem. 's-Gravenhage, Bruikleen-Schotel no. 7). — Ook de correspondentie met B. Gewin — Hasebroek ontving zijn eigen brieven bij diens dood in 1873 terug — is niet meer te vinden. Ik vermoed dat Hasebroek beide correspondenties vernietigd heeft; uit zijn intieme brieven aan Potgieter blijkt hoe scherp hij in zijn jonge tijd vaak oordeelde en veroordeelde; in die aan (en van) Gewin, zijn jeugdvriend, zal dit allicht ook het geval geweest zijn. De oudere, „Irenische“ Hasebroek zag stellig deze uitingen van de jonge predikant van Heilo ongaarne voor later bewaard. — Zekerheid hieromtrent heb ik echter niet.

²⁾ Ik kreeg de indruk dat dit ongeveer alle brieven van enig belang zijn, die destijds bij Hasebroek's boedelveiling zijn verkocht of op andere wijze opgeruimd.

Op de Koninklijke Bibliotheek berusten een aantal brieven van Hasebroek aan de uitgevers Immerzeel en Frijlink; die aan de uitgever A. C. Kruseman zijn te Leiden. Vooral voor de eerste periode van Hasebroek's dichterlijke werkzaamheid hebben met name de brieven van Immerzeel waarde. Zeer belangrijke gegevens bevat het archief der familie Beets, dat o.m. een deel der brieven aan en van N. Beets bevat, die lopen van 1836 tot Hasebroek's dood.

In deze Bijlage zijn de Brieven aan de Gidsredactie en aan Potgieter zoveel mogelijk chronologisch gerangschikt; de eerste zijn afzonderlijk als zodanig aangeduid. Het registratienummer der A.U.B. staat links, de datum (of vermoedelijke datum) rechts boven.¹⁾ De slotformule en de ondertekening zijn kortheidshalve weggelaten.

De spelling is alleen in zoverre gewijzigd, dat waar de letters *ij* en *y* zonder redelijk motief wisselden, *ij* is gedrukt, terwijl na een duidelijke punt in het origineel met een hoofdletter is begonnen.²⁾

A. I. 48. a.

[Leiden] 8-10-'36.

[Aan Gidsredactie]

Mijne Heeren!

In antwoord op uwe circulaire van 1 Sept. 1836 dient dat ik volgaarne gehoor geve aan uwe vriendelijke uitnoodiging en mij bereidwillig verbind, om u van tijd tot tijd eenige bijdragen van mijn hand, ter opname in het door u uit te geven Tijdschrift, te doen toekomen.

Dankbaar voor de mij toegedachte eere der medewerking noeme ik mij met de meeste achting, enz.

P.S. Het zij mij vergund u te berichten dat mijn adres na 1° November zijn zal te *Heiloo* (Prov. Noord-Holland).

¹⁾ Verschillende brieven zijn niet gedateerd; door vergelijking van in- en uitwendige gegevens kon de datum in enkele gevallen nauwkeurig, in de overige bij benadering vastgesteld worden. De aldus vastgestelde datum is tussen haakjes geplaatst. De plaatsnaam is steeds tussen haakjes gegeven, omdat deze in de originelen onder de brief is gesteld.

²⁾ Hasebroek is nl. in zijn brieven — in tegenstelling met wat hij liet drukken — vrij slordig; daarbij komt dat hij voor bepaalde hoofdletters de vorm van de kleine letter gebruikt. Zodoende heb ik, wanneer het voorafgaande leesteken onduidelijk was, hier en daar een keus moeten doen.

Weledel Heer!

Ik geloof niets te wagen met u zonder andere aanleiding dan mijne hooge ingenomenheid met uwen letterkundigen arbeid nevensgaanden bundel aantebieden. Het komt mij voor dat de hooge plaats in onze Literatuur, welke uwe talenten u hebben doen aanwijzen, mij daartoe gerechtigd. En toch heb ik ook nog een andere reden te noemen waarom ik mij gelukkig rekene, u deze weinigteteekenende bladen als een veelzeggend blijk mijner achting te kunnen toezenden. Zie ik toch wel, dagteekent zich van het oogenblik der geboorte van *De Musen* het bestaan eener jonge letterkunde, die zich voorstelt met eerlijken ijver de bekrompen vooroordeelen en doodelijke slaapzucht onzer verouderde kunstmaecenen tegen te gaan. Indien de oorspronkelijkheid en verscheidenheid van uw vernuft u aan het hoofd zulk eener vereeniging plaatst, ik hoop dat mijne geringheid niet beletten zal, dat ik de laatste plaats onder de jeugdige Bondgenooten inneme. Het is dus vooral op grond van die eenstemmige denkwijze en gevoel, van dat gelijke streven naar hetzelfde einde, dat ik achte u niet geheel vreemd te wezen, en het onderneme — ten minste voor mijn werk een plaatsjen in uwe boekerij te vergen. Wat gij daaraan zoudt willen toevoegen zal ik als vrije en onverplichte gunst met hooge dankbaarheid erkennen.

Ik heb de eer met de meeste achting te zijn, enz.

[Aan Gidsredactie]

Mijne Heeren!

Het is gantsch buiten mijne schuld dat ik thans eerst uwe voor mij liggende letteren, gedateerd van 6 Nov. beantwoorde. Sedert 30 Oct. namelijk mijne vroegere woonplaats, Leijden, voor mijn tegenwoordig verblijf verwisseld hebbende komen mij de naar Leijden geadresseerde brieven niet dan ongeregeld ter hand: en zoo ben ik dan ook onschuldig aan de onbeleefdheid van een stilzwijgen waarover ik te meer leed gevoele, omdat mijn tegenwoordig andwoord nog weinig anders dan een gemotiveerd zwijgen is.

Wat namelijk verondersteld wordt, dat ik eene aankondiging der „Schetsen” en portefeuille zou hebben, is bij mij evenals bij de redactie slechts een wensch. Velerlei drokten hebben mij verhinderd sedert de ontvangst der mij toegezonden boekwerken een derzelve in handen te nemen. Nogthands stelle ik mij voor als ik meerder ruimte van tijds zal gekregen hebben, aan uw verlangen te voldoen.

Ik hoop dat deze onbepaalde toezegging de Redactie te vreden moge stellen, aangezien 't mij onmogelijk is, iets anders dan deze hoop te geven. Ik bidde u, M.H.! mijne belangstelling in uw tijdschrift niet naar mijne tegenwoordige traagheid of de onbelangrijkheid van latere bijdragen af te meten, maar veel-
eer mijn verzuim en armelijkheid ten goede te houden om der geestdrift wille die mij voor uwe onderneming bezielt.

Ik heb er niets bij te voegen dan de betuiging der hooge onderscheidende achting waarmede ik de eer heb te zijn, enz.

A. I. 48. c.

[Heilo] 3-1-'37.

[Aan Gidsredactie]

Mijne Heeren!

Ik heb uwe letteren van 1 Jan. ontvangen, en met genoeg
ontfangen. Uwe openhartige aanmerkingen bevielen mij, ja droegen ten vollen mijne geheele beamende toestemming weg. Ge zult mij dus verplichten, door mijne beoordeeling naar uw beter inzien te wijzigen en te verbeteren, gelijk 't u zal goed dunken. 't Is niet noodig dat ge me deswege proeve zendt. Ik vereenig mij reeds vooraf met alle uwe terechtwijzingen. Ge zult mijne middelmatigheid nooit met mijne verwaandheid in strijd vinden.

Wat van deze beoordeeling geldt, geldt ook van volgende. Ik zal mijn uitgever met het vereerend verlangen van de Gids rakende mijn bundel bekend maken.

Met gevoelens van oprechte hoogachting blijf ik, enz.

A. I. 49. b.

[Heilo] 16-1-'37.

Uw brief, mijn Waardste! heeft mij in de daad beschaamd gemaakt. Ja, ik gevoel het: zóó had ik moeten schrijven: het ware beter geweest in 't geheel geen stap te doen, dan op zulk

een averechtsche wijze: ik heb me bij u als een rechten linker voorgedaan.

Maar ik moet mij toch een weinigjen verontschuldigen.

Daar lagen 20 à 23 bundels voor mij, die allen door mij moesten gecontrasigneerd en met geloofsbriefven voorzien worden om hunne legatiercis naar de Groot-Dignitarissen der Letterkunde en anderen te kunnen ondernemen. Het was in de laatste dagen van mijn verblijf te Leijden; ik had het schreeuwend druk, het hoofd liep mij om. Toen ik 't voorneemen opvatte om mijn snippers in den wind te strooien, was 't mij (waarlijk!) het liefste denkbeeld van allen dat ik onder faueur van dien u een bezoek zou mogen brengen. Maar hoe nu mij te introduceren? Zou ik mij bij den portier-Suisse aandienen, antichambrenen en op 't audientieuur laten annonceren: of met vrijmoedige gemeenzaamheid u als een oud vriend te gemoet gaan? Ik wist het niet. Ik was met gelegenheid en plaats onbekend. Ik had geen tijd er lang over te denken. Ik greep er onder, als malle Jan onder zijn hoenders — en greep verkeerd. Dat was een ongelukkige dag, atro carbone notandus. Dus bleek mij later.

Een der Heeren Poëten was boos — ik weet niet waarom, misschien omdat ik geen x in mijn naam heb of om eenige andere reden die deze opweegt. Althands hij obstineerde zich en obstineert zich nog mij niet te schrijven. Eerste ongeluk.

Een ander nam mij 't kwalijk, dat ik den gemeenzamen toon, waarmede ik hem op een partij verlaten had, in een brief weêr opvatt'e en wees mij met opgetrokken lip en voorsten uitgestreken vinger beleefdelyk terug. Keep your distance, Sir! Een tweede ramp.

Maar dat ik inderhaast ongelukkig genoeg was, om u met mijn linksche entrée de chambre verlegen te maken, dat is wel wat ik mij minst vergeve.

Maar laat het zijn, hoe 't wil: ik ben er nu toch, ben bezig 't mij gemakkelijk te maken en mijn mispas te herstellen: en hoe ik weder weg zal komen — ik denk er niet aan, ik hoop er nooit aan te denken.

Evenwel nog een woordtjen.

Ik ben den ongeluksbrief gantsch vergeten: maar 't schijnt uit den uwen, dat ik 't air gehad heb „*u in de hoogte te willen steken.*” Gelijk ik zeg, ik weet niet, wat er in staat

dat u recht tot zulk eene gedachte geeft, maar ik ontken de zaak ten stelligste. Al wat ik gemeend heb u vleiends te moeten zeggen ben ik gereed te voet en te paard, met lans en zwaard naar alle de regelen der chevalry, vol te houden. Mijn hart en mond staan tot elkaâr veeleer in verband als de inhoud van een honigkorf tot zijn stekelachtige omgeving, dan omgekeerd: met andere woorden ik ben harder van lippen dan van hart. Zoodat ik maar zeggen wil, dat vleien mijn fort — of faible, comme vous voulez — niet is, maar dat ik u eens tout bonnement gezegd heb wat ik voor u gevoelde en van u dacht, zie, noem dat lastig, onkiesch, lomp, maar, ik bid u, geloof: Thou art not false — tot dat u gelegenheid gegeven is er de proef van te nemen. En al zoudt ge nu andermaal boos op mij worden en mijn geschrijf ter neder werpen, ik obstineer mij nog eens te herhalen, dat ik van mijne termen van zelfvernietiging en bewondering voor u niets terugneme. De Zangeres — de jonge Priester — de jonge Ballinge — de zangen van den Landjonker — Anna, het Noorden, (vooral Rachel-Fanny, de schoonste, de liefelijkste, die ooit Hollandsch sprak!) — Lamb, Loots — o! ge moet mij vergunnen u een weinigjen te blijven bewonderen!

Maar ik zal discreet zijn.

Dat ge vriendelijk genoeg zijt van mij iets te verwachten is mij meer eer dan genoegen. Want, zie ik wel, ik ben bezig mijzelven langzamerhand afsterven. Mijn tegenwoordig leven heeft iets van een lijkstatie, waarbij mijn lichaam de rol van lijkbezorger en mijn hart als liefhebber de rol van lijk vervult. Welhaast zal de processie ter bestemder plaatse zijn aangekomen: en daar ik geen plan heb den arme afgestorvene te balsamen en in kristal te vertoonen of mijn Hollandschen doode als een Egyptischen mummie toetetakelen en zoo den menschen mijn nieuwe smart voor een oud treurgeval te verkoopen, denk ik Hamlets voorbeeld te volgen, die stierf als een ordenlijk man en toen zweeg. The rest is Silence.

Ik bid u veroordeel mij niet om bovenstaande regelen als of ik in den nieuwen stijl den menschenhater wil uithangen en (zooals Bulwer zegt) met geschilderde woorden te koop loopen. Want inderdaad ik zou meer dan ondankbaar zijn, als ik met mijn lot niet meer dan te vreden ware. O, dat ge mij hier eens zaagt in mijn lieve pastorij op mijn zalig dorpjen, ge zoudt mij

de benijdenswaardigste der 1400 (?) Welcerwaardigheden noemen moeten! Zoudt ge 't gelooven dat ik, zoover mijn herinnering strekt niet weet ene enkele der sentimenteele illusien van vroeger klatergouden dagen alhier te hebben moeten opgeven.

Verbeeld u een lief net huisjen, achter het groen van drie lindeboomen wegschuilende en door een grasperk, dat het speelveld der dorpsjeugd is, van den grooten weg naar Alkmaar afgescheiden. Achter de overkant van de chaussée verheft zich het kerkhof met zijn graauwe lijksteenen en draagt mijn wit, vriendelijk, lachend kerkjen wiens heldere spits aan iederen hoek van dorp en bosch boven de boomen uitsteekt. Aan dit kerkhof grenst de „kerk van ongekorven hout” tot de goederen der Vrijvrouwe van Nijenburg behoorende, welke mij later in zijn donkere Gothieke gangen mijn morgen- en avondgodsdienst zal zien verrichten. De kleine vruchtbare hof die aan mijn woning grenst heeft op 't Oosten liggende, genot van de eerste liefde der zon en deelt van zijn licht aan mijn lief studeercelletjen mede, dat over een schoon landgezicht het oog heeft op het NoordHollandsch kanaal, zoodat zich in 't verschiet het kreupelhout en „het mastbosch op de stroomen” vriendelijk dooreen mengen. Ge vindt mij een weinig sentimenteel, nietwaar? Nu ge blijft mij nog altijd verplicht dat ik u deze beschrijving niet in landelijke Alexandrijnen geve.

En, wat nu mijn leven betreft, hoe zou ik iets anders kunnen verlangen dan een vreedzaam herdersleven onder een kleine, maar reine kudde, die mij lief heeft om mijn werk en mijn werk om mij, die mij den plicht der verwaandheid schenkt, gelijk ik haar de plicht der vergodding; die mijn mutsjen door de week even zoo gaarne ziet als 's Zondags mijn steek: die mij mijne taak licht en mijn leven aangenaam maakt? Voeg daarbij dat ik rechts van mij de fashionable Coulster heb, waar de Groote Mogol dezer streken mij nu en dan tot zijn gezelschap toelaat, waar een paar lieve coquette Freules er haar vermaak in vinden met den jongen Predikant over het ongevoel der wareld en de jeugd der ziel en de nacht van het hart te vervelen: links van mij het vriendelijke Marienstein, waarheen een Douariere met broeder en dochter de sentimenten en stijl van een Amsterdamsehe Patricische heeft overgebracht: en eindelijk — hoeden af, als Brester zegt — het comfortable Nijenburg, waar u wapenbord en konterfeitsel in vroegere eeuwen verplaatsen, maar ge-

lukkige vereeniging! de vriendelijke genius van 't slot de aanbiddenswaardige Burchtvrouw door haar daarzijn en verkeer de donkere zalen verlicht, de koude gangen verwarmt, u met de norschheid der ongure Baroenen verzoent en u in de gelegenheid laat op een zachte sofa droomende het slot af te breken, hetgeen ik verre verkieze boven de koude gewoonte van anderen, om op een bouwval een luchtkasteel op te trekken? Moderne stoelen in een antieke zaal, een diner in een wapenkamer, een van der Palm in de woning van een Foreest — kent ge iets aangename? Ja, een van der Palm! de hooge edele, eerbiedwekkende gestalte op het liefelijkste vervrouwelijkt, de welluidende forto des redenaars door de dempende dolce gelijkmatig verzacht: hoofd en hart gelijk ik zulks in een vrouw wensche, in een omgekeerde reden tot het hoofd en hart des grooten mans staande, die met zijn hoofd voelt en met zijn hart denkt, vanwaar het hem gelukt is zich tot de hoogte van bonsens 2de macht te verheffen — maar ik word vervelend.

Zoodat ik maar zeggen wil, zou Tante Martha de Harde zeggen, dat ik hier recht gelukkig ben, maar juist daarom weinig gestemd om mijn nederig huisjen voor hooge luchtkasteelen of bouwvallen van grijze herinneringen te verlaten. En zijn we eigenlijk geen dwazen om de cicerones van de ruïnen onzes eigen harten te worden en evenals de Concy (zoo hij het was) de verpulverde vleeschklomp aan anderen voor lekkernij ten eten te geven? Als ze uit liefde voor onze oudheden nog iets van hunne moderne nieuwigheden opofferden, met andere woorden: als er nog geld meê te verdienen was, waarom niet? Maar ze nemen onze ellende op, schudden zich de rilling van 't lijf en betalen alle nieuwjaar de contributie van hun leesgezelschap. 't Is om dol te worden.

Neen, dan doe ik nu wijzer. Ik heb mijn tooneelkostuum afgelegd en thans zelve plaats in 't parterre genomen. Al heb ik door 't zien achter de coulisses een partij illusies verloren, waaronder de domme bewondering van het dagelijks-voorkomende niet het minst verlies is, ik zit er toch op mijn gemak en trek alleen nog eens een pijnlijk gezicht als ik in den mond van anderen regels uit mijn vroegere rollen terugvind. Ge herinnert u het slot van Janins Préface voor zijn Contes Nouveaux wel?

Neen, ge waart niet indiscreet vriend! toen gij van „eene”

allerliefste spraakt: maar ook ik ben niet terughoudend, geloof ik, als ik meen dat ik u reeds genoegzaam beandwoord heb. Eene allerliefste — va-t-en voir s'ïls viennent Jean!

En nu van iets anders.

Ge hebt Guy den Vlaming leer enkennen, niet waar? Ik zal niet naar uw oordeel vragen: 't is een sujet, dat zich lichter bespreken dan bij geschrifte behandelen laat. Er is zeker veel beters en nieuwers geschreven: maar toch niet veel, dat het voorrecht bezit van gelijkelijk indrukmakend te wezen: de snaren, hoe ook geroerd, zijn gelukkig gespannen. Is 't omdat we allen een element van waanzin in ons hebben, dat krankzinnigheid ons zoo *aanspreekt*? ik weet het niet; maar heb 't effect als bestaande opgemerkt. En dan een dweeper in te voeren in onze dagen van dweepzucht en ongeloof, van renegaten der reden en der godsdienst in wiens mond de taal des Geestes een verheven onzin wordt, wiens blinde vingers het heilige zonder heiligschennis mogen aantasten, die straffeloos met dolk en zwaard mag omgaan en op wiens krank hoofd, evenals op dat van Caïn het teeken gegrift staat, dat den moordenaar vrijspreekt: gelukkige inval voorzeker! Hoe was 't mogelijk dat men van deze gelukkige situaties niet eerder gebruik maakte?

Ge vraagt mij naar de Roos van Dekema? niet waar? het is een uitmuntende roman. Van Lennep heeft iets zijner waardigs gegeven. Lieve Madzy bijvoorbeeld! Hebt gij ook geen genegenheid voor 't schepseltjen? Zoo zacht, zoo lamachtig, zoo verliefd ook, ce qui est beaucoup dire: want over 't algemeen zijn onze Hollandsche romanheldinnen onuitstaanbaar koel. Een koele vrouwenliefde, — spreek mij liever van een koud vuur, (culinistisch, niet medisch optevatten) van een verstandigen waanzin, maar ik bid u! geen koele vrouw. Om tot Madzy weértekeeren: hoe weinig scherphoekigheid in haar vormen: hoe weinig verwaandheid op haar lippen en in haar hart, ik zou haar aan Deodaat kunnen misgunnen, en niet waar? dat is 't vleidendste getuigenis dat men voor zich van een schoon portret geven kan. Er is veel in wat mij heeft geboeid en ingenomen. Het begin b.v. de scène met den kokeler op de markt, het liedtjen van Madzy, het tooneel van 't feest des graven, Willems weigering van de Hertogelijke kroon, vooral zijn vaart op de Zuiderzee, de dood van Daamkens

aapjen, de greep der uitredding van Beaumont enz. Hetgeen ik meest in Van Lennep misse is het daarzijn van humor, beide de hogere en lagere klasse. Om mij beter en duidelijker uitte-drukken, het komt mij voor dat zijne opmerkingen over 't menschelijk hart, en wat dies meer zij, welke hij hier en daar tusschen 't verhaal invlecht, van de meestmogelijke gewoone-hed en algemeenheid zijn, zoodat ik mij dikwijls niet begrijp, hoe hij de moeite genomen heeft, ze neêrteschrijven. Als ik u Balzac noeme, zult ge weten, wat ik bedoele. Evenzeer mishaaft mij het afzijn van alle geestigheid; (vooral in de gesprekken der hogere kringen, want het komieke gaat hem vrij wel af) waarbij ik nooit nalaten kan met weemoed aan den eenigen Sir Walter te denken. Dit maakt dat zijn roman een mooie roman is, maar ook niets meer, het is beter dan 't werk van..... (ik spaar u hun wanklinkende namen) maar valt toch in hun genre. Hij staat even als Willem IV aan 't hoofd der Graven, maar ik zie de autheurs liever, (zooals Drost b.v.) aan de staart der Hertogen. In een woord, wat van Van Lennep overal en in alles waar is, is 't ook van zijn roos van Dekama: hij is te weinig Dichter.

Ik heb 't eerste nommer van de Gids ontvangen en gelezen. Uitnemend indedaad! De beoordeeling van Limburg Brouwers verhandeling bv. is een uitmuntend stuk. En uw oudejaars-avond en nieuwjaarsmorgen — wees welkom dierbare Joan Unico! O laten we niet weder zoo lang gescheiden blijven!

Dat de vertalingen ook van eene u zeer bekende hand zijn zult ge wel niet ontkennen. Ik dank er u voor.

Foei! is dat rammelen? Daar hebt ge mij nu geheel! Ik ben van hen, wier mond men met een zwavelstok opent, maar met geen koevoet weêr sluiten kan. Maar ik heb ook zoo lang ge-wenscht eens met u te praten. En uw vriendelijke gemeenzaam-hed heeft mij een weinigjen uitgelokt. Daarom zend ik u cette lettre decousue juist in dien vorm, waarin ik liefst schrijve, als ik op mijn gemak ben. Dat deftige quarto-formaat schrikt mij af. Het is mij als of men daarop alleen rouwbrieven schrij-ven mag. En ge hebt nu vooreerst formaliteit genoeg van mij gehad.

Groet Heye en Bakhuyzen van mij. Beide herinner ik mij met genoegen, en zooals lest best heugt vooral het samenzijn met den laatsten tijdens zijn doctoraal examen te Leijden. Wat

ge aan zijn dagelijkschen omgang bezit, kan ik uit de verte berekenen. Het is mij altijd grievend leed geweest dat zijn omgeving te Leijden mij wederhield hem van naderbij te kennen. Het is hard met zoo iemand aan de akademie te vertoeven en hem niet ten minste van tijd tot tijd te zien. Even ongelukkig was ik met Drost. Deze deed mij zelfs de onverdiende eere aan mij opte zoeken: doch zijn nederigheid belette mij hem in al zijn waarde te kennen, alvorens hij de akademie verliet. Ik had wel willen schreien toen ik den Hermingard in de hand kreeg en schreide waarlijk toen ik de Schetsen las. Zoo heeft mij het noodlot altijd vervolgd: en bijna had het gedreigd mij weder eene onschatbare kennismaking te doen missen. Doch dank zij uwer rondheid! Het grootst gevaar is voorbij. Dat ik evenwel recht heb alle bekommring over de toekomst onzer vriendschap uit het hoofd te zetten, zal ik niet durven gelooven, eer mij uwe eigene hand verzekert, dat ge een plaatsjen in uw hart open hebt voor, enz.

A. I. 48. d.

[Heilo] 7-4-'37.

[Aan Gidsredactie]

Mijne Heeren Redacteurs van den Gids!

Ik heb ontfangen het vierde nommer van uw tijdschrift met het treurspel „Mathilda en Struensee” en eindelijk eene begeleidende missive van uwe hand.

In antwoord op de laatste dient nevensgaand exemplaar van mijn „Poëzy”.

Wat nu uw vriendelijk aanzoek om eenige bijdrage, door mij af te staan betreft, ik wenschte u te kunnen overtuigen, hoe zeer het mij leed is, niet krachtadiger aan een tijdschrift te kunnen medewerken, dat mij zoo hooge belangstelling inboezemt: doch ik vind in de drokten mijner tegenwoordige betrekking waarin ik nog als nieuweling verkeere, te veel belemmering, dan dat ik, met vrijmoedigheid mijnen tijd tusschen deze en mijne geliefde letteroefeningen zou verdeelen. Hierin echter zal, naar ik hoop, het vervolg beterschap aanbrenge: als wanneer ik mij voorstelle u ruimere bijdragen aan te bieden: en mocht dit het geval worden, zal ik gaarne van het aanbod van een honorarium gebruik maken. Voor als nog evenwel niets

oorspronkelijks voor de hand hebbende zende ik een paar vertalingen, die later door de recensien der mij gezonden werken zullen gevolgd worden.

Ik neem deze gelegenheid waar om Heeren Redacteurs van de Gids de verzekering mijner achting te vernieuwen en heb de eer met die gevoelens te zijn, enz.

A. 1. 49. c.

[Heilo] 22-6-'37.

Ik zou boos zijn? Ik denk er niet aan. Maar ik heb u toch niet geandwoord? Juist om u niet te doen denken; dat ik het was. Of wat woudt ge dat ik met de volgende phrase uit uw voorlaatsten zou aanvangen? „Ik zal het er voor houden dat ge boos zijt, indien ge mij antwoordt: „ik werk weinig — ik heb niets — die tijd is voorbij —” Wanneer — nu ja! het moet er toch uit; wanneer ik geen ander antwoord te geven had.

Zie niet donker mijn waardste! Ik heb nooit naar een weinig talent verlangd, dan om mij langs dien weg bij de Dichters en letterkundigen, die ons vaderland tot eere strekken, eenigermate te kunnen aanbevelen: en zou nu juist mijn luttel gaven het middel zijn, om mijn vrienden tegen mij in 't harnas te jagen? Och, dat men mij als een suffenden Emeritus uit genade; uit loutere genade in den kring der dienstdoende Priesteren wilde toelaten; zonder mij met eenige taak te belasten, anders dan van afgesleten krachten en doorgeleefde jaren te verwachten is! Of al liet men mij even als den outerknaap slechts het heilig vaatwerk reinigen, of, voor wie daaraan behoefte heeft, het reukvat uitdragen, wat zou ik mij niet getroosten om slechts niet van het altaar geweerd te worden. Maar dat men verlangt dat ik op mijn beurt den tabberd aangorden en met luide keel de mis zal zingen, is dat niet hetzelfde als men mij terugstiet onder de menigte, die voor u en de uwen beneden de trappen geknield ligt.

Maar gij ziet de noodzakelijkheid dezer gevolgtrekking niet in?

Let op! deze tegenwerping zal u tijd en geduld kosten.

Indien ge zaagt hoe ik hier mijn leven slijte te midden eener lachende natuur, in al de kalmte der afzondering even als mijn woning weggestolen onder lommerrijke schaduwen en het ver-

keer van lieve vrouwen en goede vrienden, door geen schijn van hartstocht beroerd, door geen zuchtjen van begeerte bewogen, drijvende op de ebbe en vloed der omstandigheden als een blad op het water, onverdeeld — getrouw terugspiegelende alles wat rondom mij donker en boven mij licht is, de koolstof des genots in de stikstof der verzadiging teruggevende, levende als een plant onder de planten — en ge zaagt mij dan de pen in handen nemen om herinneringen neder te schrijven wier herleving de dood voor mijn rust is; of om wenschen uitteboezemen, die ik zoo moeizaam heb in slaap gesust: of om wee te roepen over misbruiken die mijn oog niet meer ergeren en in elk dezer gevallen om mij weder te werpen in een maalstroom van beweging, van naijver, van strijd, — zoo ge mij waarlijk lief hadt, zoudt ge mij het werktuig niet uit de hand moeten nemen, gelijk men een kind een mes ontnemt, waarmede 't gereed is zich te kwetsen?

Ik zal meer zeggen. Het is zoo, ik ben niet altijd zoo geheel kind om aan iedere aandoening vreemd te zijn: *quelque fois c'est plus fort que moi*: het wordt mij niet langer gegund alleen te midden der Schepping te zwijgen en ik word gedwongen de lucht in geuren wedertegeven of te schreien met den dauw die het betreurt:

De schoonste zijn de teerste bloemen!

Dan zou het de tijd zijn om een elegie te klagen, of een minnelied te zuchten, of een ode te zingen, of een dithyrambe te toornen, — maar dan vinde ik als van zelven den Bijbel onder mijn handen, dien ik morgen of overmorgen of later voor de gemeente zal moeten ontrollen om daaruit stoffe van stichtelijke overdenking of heilige verrukking te nemen. En dan vindt de klacht haren tolk in den treurtoon van Jeremia, en de liefde in den liefdegalm van Johannes en de zielsverheffing in de hymnen van David, en de gramschap in de vlammende liederen van Jesaja. En nauwelijks is het cadre voor mijne gewaarwordingen gevonden, of wat in het binnenst mijner ziele is kleedt zich willig en gemakkelijk in den gewijden vorm: en dan — *le vase a débordé. J'ai dit mon mot.*

Nog iets. Alle weken zonder onderscheid worde ik geroepen om aan den zevenden dag der weke het Heilige binnentegaan en te handelen van rechtvaardigheid en matigheid en toekomstend oordeel. Dan spreke ik, ja wel, voor een partij eenvoudige

menschen: maar ook voor hoorders en hoorderessen vooral, wier verstand en smaak mij met schroom vervullen en daaronder — gij gevoelt wat dit zegt — eene Van der Palm! eene die van haars vaders geest doordrongen en wonende in zijn schriften als bij instinkt alles onderscheidt en verwerpt wat kwalijk luidt. Nu is het er wel verre af, dat ik altijd, dat ik zelfs dikwijls mij zelve tegenover zulk een gehoor voldoen zou: o dat is het vernederendst voor den mensch dat zelfs de verhevenste waarheid hem zoo zelden tot hare hoogte vermag te verheffen! maar toch ik vind geen vrijheid mij door andere bezigheden de gelegenheid om iets niet volstrekt verwerpelijs te leveren en zoo ik ooit iets van de aandrift ontwaar

dien 'k aan 't welluidend ruischen

Der vleugelen erken, en aan het felle bruischen

Mijns boezems, wien haar komst ontzet en wellust baart, ik kan niet anders dan die gelukkige oogenblikken verheer-
gewaden aan de zaak des Heeren, wiens gewaad ik drage.
Kunt gij 't veroordeelen?

Maar ik word verveelend met mijn onbeschaamde auto-
graphie.

Ge gevoelt met dat al waar mijn redeneering op neêr komt. Waarlijk vriend! ik wanhoop aan mij zelve! alles wat ik sedert mijn verblijf te Heilo geschreven heb beslaat nog geen vel druks! Hoe zal ik mij dan wagen te midden eener vereeniging van autheurs als op uw uitnoodiging de zoete Tessel-
schade de offers hunner hulde brengen zullen? hoe iets te voorschijn brengen dat door den geestvollen verzamelaar niet meêdoogenloos als harer onwaardig zal moeten worden ver-
worpen? Indedaad ik spreek zoo zonder een huik van valsche zedigheit omtehangen. En toch, ik zou u zoo gaarne verplich-
ten! Het is het eerste wat een bewonderd en geliefd vriend mij vraagt. Ik bid u ontsla mij van eenige stellige belofte; maar wees overtuigd, dat mijn eerst goed uur u toebehoort. Wat gebeure twijfel niet aan mijn armoede, maar kom er be-
zwaarlijk toe aan mijn hart te twijfelen!

Zie zulk een bekentenis van schamelheid kost moeite tegen-
over eenen Auteur, die zijn talentvolle schetsen daarheen
strooit, als bladen in den wind ramis felicibus arbor! Ge vraagt
mij naar mijn oordeel over den Gids? Ik kom er voor uit, dat
het geheel, ofschoon merkelijs bruikbaar, mij ongelijk

minder voldoet dan de *Muzen* van eertijds: maar niet zoo of ik heb van ganscher harte, en hier en daar met ontroering en opgetogenheid uwen Marten Harpertz bewonderd: de aesthetische toetsing van Staring komt mij voor uitstekend geschreven te zijn: de expositie van den Schaakspeler heeft mij verrukt: in de brochures over de Cameraderie van Scribe en andere curiositeiten uit de nieuwste literatuur heb ik den greep en den tact geapprecieerd enz. Wat ik van *Vondel* denke kan ik onvermeld laten. Beets dunkt mij had „Het daghet” het daghet moeten laten. Ook stuit mij een weinig de gantsche noodelooze omhaal van geleerdheid in de noten. Hij is te groot om zoo klein te zijn.

De Autheur van 't Rijm dankt u voor uw goedheid.

En nu — mijn Waardste! moet ik eindigen. Ik beken schuld met u zoo lang naar bericht te hebben laten wachten en beloof beterschap, die ik eerstijds in een brief van wat langeren adem hoop aan den dag te leggen. O dat ik u hier eens ontfangen mocht te midden van de hier lachende natuur! Heeft de put van Willebrord volstrekt geen rechten op uw hart? Zijt ge niet benieuwd, het meisje van Beets te leeren kennen? Zoo niet, ik zal u denkelijk over deze onhartelijkheid te Amsterdam komen beknorren. Moge mij dan een vriendelijke blik overtuigen dat gij wel over hem ontevreden, maar niet boos kunt zijn op, enz.

A. 1. 49. d.

[Heilo] 7-9-'37.

Het papier bloost over de dwaasheid, waarvan het geleider en advocaat is. Lieve Hemel! ik *een stukjen* schrijvende in proza in een almanak, waarvan Potgieter redacteur is! maar de kogel is door de kerk, als men zegt, ik wilde u nu eens toonen, wat ik voor een vriend over heb. Thands heb ik u tusschen twee vuren geplaatst, hoe minder u mijn bijdrage bevalt, hoe meer gij het moet apprecieren, dat ik het weinigjen ijdelheid, dat mij nog bijligt, aan uw verlangen opofferde. De autheur kan alleen in uw oog verliezen: de vriend moet winnen. Wat spreke ik dan, alsof ik iets gewaagd had?

Een paar aanmerkingen, mijn waardste! Vooreerst heb ik onder 't schrijven veel geleden door de verpligting om mijn leder op de Siegenbeeksche leest te snijden; dit maakt dus, zoo

ge 't stukjen plaatst, de uiterste behoedzaamheid in 't corrigeren noodig. Ten anderen, wederom in de verwaande veronderstelling dat gij 't opneemt, verbied ik u wel niet op hals en keel mijn naam te noemen; doch laat voor den grooten hoop Jonathan liefst Jonathan blijven! ten derde, ik geve u vrijheid, zooveel weg te snijden, te veranderen en bijtevoegen, als vernuft en goede smaak u zullen ingeven.

Wat waren dat gelukkige oogenblikken, mijn Potgieter! hier met u doorgebracht, o zoo ge wist hoe ik er tegen aan gezien hadt u te ontmoeten, hoe ik vreesde dat gij mij, of ik u zou tegenvallen..... ge zoudt een denkbeeld hebben van mijn tegenwoordige voldoening, daar ik reeds niet meer weet, of ik nu den auteur meer lief hebbe om den mensch of den mensch om den auteur. O beloof mij toch, het nu niet bij dit vluchtige bezoek te zullen laten, maar dikwijls onder de schaduw van een dak binnen te gaan, dat zoo dikwijls en met zooveel liefde uw naam hoort noemen.

De tijd ontbreekt mij er meer bij te voegen dan mijn vriendschapsgroete voor Bakhuyzen, die ik u in den mond legge, waarbij ge zoo goed zult zijn hem dank te zeggen voor zijn verplichtenden brief aan welks inhoud ik zooveel mij mogelijk is zal trachten te voldoen.

Acht gij 't nog noodig u te verzekeren hoe mijn zuster uwer in achting en genegenheid gedenkt? dan toch zeker niet hoezeer ik ben, enz.

A. I. 48. g.

[Heilo] [± Nov. '37].

[Aan Gidsredactie].

Mijne Heeren!

Hiernevens heb ik de eer u toe te zenden een recensie van *Heckers Dichterlijk Mengelwerk* en een brochure voor het Mengelwerk voor uw tijdschrift. De recensie is ongevoelig wel wat breed uitgelopen, doch niet breder hoop ik dan met den aart van den Gids overeenkomt, die zich alles behalve het leveren van een Boekenverslag voorstelt.

Mijn plan is om de beoordeeling der overige nog onder mij berustende werken spoedig te doen volgen. Ook heb ik een onbestemd plan, om voor het Mengelwerk een stuk, bevattende

een critische en aesthetische vergelijking van Byrons Cain en Vondels Lucifer, te beginnen. Zou daarvoor eenige ruimte beschikbaar zijn?

Over 't algemeen is 't mijn voornemen uw verzoek om mijn standvastige en doorgaande medewerking beter ter harte te nemen. Ik kom er echter voor uit, dat het mij aangenaam zou zijn, in dit geval, voor aankondiging en mengelwerk door elkander, met een honorarium van f 10 per blad beloond te worden, waartegen ik den dienst en inspanning mijner zwakke krachten waarborge. Ik heb hierover den uitgever geschreven. Mag ik hopen, dat dit voorstel desnoods bij u appui moge vinden?

Ontfangt Mijne Heeren! de verzekering der onbepaalde hoogachting, waarmede ik de eer heb te zijn, enz.

Van de brochure voor 't Mengelwerk verzoek ik proeve.

A. f. 37. a.

[Heilo] 5-12-'37.

Niet te huis!

Niet waar Vriend? dat is een woord voor lastige schuldeischers, dat is een woord voor onverhoorde minnaars, dat is een woord voor allen, door Lamb zoo geestig geteekend, die bij een ander het te *huis* zoeken dat zij te hunnent niet vinden kunnen maar niet, o niet! voor liefhebbende vrienden, die hun geluk afhankelijk maken van het voorrecht om het aangezicht van hunnen Jonathan te zien. En nogthands wedervoer mij dat hard bescheid aan de woning van mijnen Potgieter.

De begrafenis der Koningin — die ongelukkige begrafenis! — was oorzaak dat ik te Loenen (ik kwam van daar) een dag verloren had, dien ik te Amsterdam had willen doorbrengen: want tweemaal moest ik de opgepropte diligence zien vertrekken zonder mij een plaatsjen in te ruimen. Op den enkelen vrijen dag, dien ik nog te mijner beschikking had, kwam ik in de stad. Ik begon onder een vreeselijke regenbui mijn ontdekkingsreize door het mij vreemde Babylon maar het gelukte mij niet op mijn ongelukstocht iets anders te betrappen, dan — water. Mijn vrienden — hath they sunk in the earth, or milted in air? I saw not, I knew not, but nothing is there.

Niets viel mij echter bitterder dan onverrichter zake en troos-

teloos van uwe poorte te moeten scheiden. Ik werd van een mismoedigheid aangrepen, die mij tot vluchten ried. Ik bezweek voor de verleiding en verliet de stad — beide kleederen en hart ten minste ééns zoo zwaar als waarmede ik haar was binnengekomen. Ik bleef 's nachts te Haarlem en kwam 's anderen-daags hier aan, met het gevoel van een pelgrim, die de nis van zijn Heilig leeg heeft gevonden, want wees er van verzekerd! het denkbeeld van u en uwe vrienden te zien was het lichtpunt geweest, waarop ik gedurende de vier tamelijk treurige weken die ik buiten 's huis doorbracht, met liefde mijn oog gevestigd had gehouden.

En nu — het kan zijn, (maar ik zeg ook niet meer dan dit) het kan zijn dat ik na twee of drie maanden een klein uitstapjen naar Amsterdam doe. Betsy, (mijn zuster) plaagt mij om haar voor eenige dagen aan hare vriendin de Vriese af te staan: en zij wil mij evenwel niet alleen en aan mijn eigen onhandigheid overlaten, dus zal ik haar als ik geen onbarmhartige broeder zijn wil, de sleep moeten nadragen. Nu, wij zullen zien.

Maar gij? zijn de zeelen uwer verplichtingen zoo dik en sterk, dat er geen losrukken, zoo hecht geknoopt, dat er geen loswinden aan is. Heilo heeft u zoo heel lief! En als gij hier zijt, bezitten wij u zoo geheel onverdeeld: terwijl wij te Amsterdam over en weêr slechts half aan elkander toebehooren. O als gij wist met hoeveel verwachting wij naar het Zuiden uitzien; hoe ik al gedurig klage: Zuster! ziet gij nog niets koomen? en zij altijd wederom: Ik zie niets dan de zon die de mist omhoog trekt, dan zoudt gij toch eindelijk medelijden met ons hebben.

Kersmis misschien — helaas! — ik wil u nauwelijks noodigen, ten eerste omdat Beets dan op Nijenburg is, waardoor uw verblijf minder huiselijk, minder sedentair wordt: maar vooral omdat ik mijnen vriend Gewin verwachtte van wien ik niet wete, hoe hij u bevallen zal. Naijver op uw onverdeeld bezit doet mij dus een anderen tijd verkiezen. Mocht gij echter dán beter dan anders, gelegenheid en lust hebben — ook de kruimkens van uwe tafel zullen dankbare gasten vinden.

Gij verwondert u, dat ge sedert lang niets van mij gehoord hebt. Wat zal ik zeggen? Ik was altijd een luie briefschrijver, die meer van, dan tot mijn vrienden sprak, evenwel, gij hebt gelijk, zuchten zijn slechte telegraphen: ik zal mij verbeteren. Maar dat gij het *bij mij verkorven* zoudt hebben, liefste Vriend,

hoe komt gij daaraan? dacht gij misschien, dat ik boos was, op den zoeten vleier, die den Autheur der *Poëzy* een bos van schaamte op 't aangezicht heeft gejaagd. Het is waar, dat het genadig vonnis mij wel wat al te zacht toescheen en strijdig met den eersten regel des Rechts: *cuique suum*: maar ik had er toch den vriend te liever om, die zijn verstand zoo vriendelijk door zijn hart liet misleiden. Ik had het integendeel mijzelven reeds verweten dat ik op uw applausissement nog niet gebogen had.

En toen kwam ten overvloede Tesselschade!

Ik zal het boekjen eens halen, daar ligt het naast mij, eerst die ongelukkige koker weg! zoo. De omslag bevat mij niet, als het dan geen zijde wezen kan, waarom mag het geen linnen zijn? of indien het volstrekt papier moet wezen, waarom geen papier zooals om gindsch boek — een soort van effen marokijn-papier met een klein werkjen, (als de Dames zeggen.) Evenwel moet ik bekennen dat die op gekleurd papier gedrukte inhoud, waarin het boekjen gewikkeld is, mij bevat. Ziedaar weêr een schrede voorwaarts! als wij tijd van kruipen hebben, zullen wij de Engelschen wel inhalen.

Het boekjen valt open. Welk een alleruitmuntendst vignetjen! gelukkige groepeerings, lieve beeldjens, rijke stoffaadje, keurige uitvoering, er ontbreekt niets aan. Ei, ei, Mathilde van Craeyvanger, wel genoeg, evenwel is de lieve al te weinig geidealiseerd, het is niet te hopen, dat zij een aetherisch schepseltjen zal moeten voorstellen. Wij zullen nader zien.

Een lieve, galante voorreden, zooals het hier voegt net als van Robide v. d. Aa die in zijn voorberichten van den „geringen prijs” spreekt. Geef nu het boekken aan uw meisjes present als ge durft!

Minone — eene oude kennis, maar al heb ik haar honderd maal gezien ik kan toch er mij niet van verzadigen. Wat is zij toch schoon, — schoon en ongelukkig! En zelden zag ik een partij beter gearrangeerd dan door haar dansmeester. Het is het welsprekendst: en bal Messieurs! dat ik ooit hoorde.

Het tochtje naar ter Ledestein. Een wel uitgevallen tooneeltjen, het heeft de verdienste de fashionable wereld onzer dagen natuurlijk en levendig te teekenen. Uw vraagstuk, om van uw hoofdpersoon een schroomvalligen minnaar te maken bevat mij. Maar — altijd komt toch

't Hinkend paard der maren
Grazen in de lauwerblaren,
Trapplen door het rozenbed. —

Maar hoe jammer dat dit stukjen wederom aan uw groote karakteriseerende feil lijdt, van namelijk vooral in de dialogue, niet gemakkelijk, niet duidelijk, niet los genoeg te zijn. Gij zijt al te jaloersch op de eere van vernuftig en geestig te zijn, en wordt daardoor dikwijls vermoeiend.

Ik zal eens een phrase van Voltaire voor U afschrijven.

Si j'osais vous donner un conseil, ce seroit de songer à être simple, à ourdir votre ouvrage d'une manière bien naturelle, bien claire, qui ne coûte aucune attention à l'esprit du Lecteur. N'ayez point d'esprit, peignez avec verité, et votre ouvrage sera charmant. Il me semble que vous avez peine à écarter la foule d'idées ingenieuses, qui se présente toujours à vous. C'est le défaut d'un homme supérieur, vous ne pouvez en avoir d'autre, mais c'est un défaut très dangereux. Que m'importe si l'enfant est etouffé à force de caresses ou à force d'être battu. Comptez que vous tuez votre enfant en le caressant trop. Encore une fois, plus de simplicité, moins de demangeaison de briller, allez vite au but, ne dites que le nécessaire, vous aurez encore plus d'esprit que les autres, quand vous aurez retranché votre superflu.

Het plaatjen is lief, schoon de knechts van Mijnheer ter Ledestein al te leelijk hair hebben.

Elvires geboortedag. Hoe wenschte ik van gantscher harte den zanger van Elize welkom. Ik had hem sedert lang uit het oog verloren. Ter Haar had aan de akademie den naam van een goed poëet te zijn, later scheen het dat ook bij hem het proza des levens de geniale vonken verdoofd had. Thands laat hij zich opeens weêr hooren: een belangrijke aanwinst voor de zangerige poëzij. Zijn stukjen, vindt gij niet, is wat oud en ouderwetsch? maar toch zoo natuurlijk geschreven, zoo los gedicht, dat ik hem het bekende thema om de bevallige variatie vergeve! (een thema vergeven, gij zijt immers geen purist op het punt van briefstijl?) om alles te zeggen, ik oordeel, dat zulk een dankbare uitboezeming van een gelukkig echtgenoot de gelegenheidsverzen in den geest van Byrons On this day I complete my thirty-sixth year gelukkig afwisselt. Met dat al

vinde ik, dat zijn bijdrage in 't S. en G. nog gelukkiger is uitgevallen.

Het is een ongelukkig denkbeeld van Lublink Weddik zijn overigens geestvol stukjen in een almanak te dringen. Waarlijk zijn uitroep: dat is geen modekleur lieve lezeressen! is wel alles wat er voor Dames in is. Iemand van (zooveel) zoo veelzijdige vrees als hij moest niet bij voorkeur zulk een onderwerp voor vrouwen behandelen. De tijd is nu voorbij:

Kupido durft bij onze schoonen
Reeds maanden lang zich niet vertoonen,
Dan met een koker vol patronen
En met een breeden kling op zij!

Fortuin zoeken is een schoon vers — nieuw in den geest des tijds, kernachtig en forsch.

Potgieter! Gij zijt recht een Autheur contemporain. Ik bewonder in u dat open oog voor de teekenen onzes tijds. Evenwel, openhartig gezegd, heb ik wel beter geversifieerde gedachten van u gelezen. Over het algemeen, zie ik wel, verliest gij aan zangerigheid, wat gij aan kracht wint. Noemt gij dit altijd winst?

En wat zal ik van uw Christen-leger zeggen? We zijn er allen in den volsten zin des woords van verrukt: ik vind het heerlijk! inkleeding, schildering, dialogue — het is meesterlijk. Voor mij overschijnt het alle de overige bijdragen geheel. Om in den geest van L. W. te spreken: Nous combattons dans l'ombre. Het heeft mij een nieuw genie gereveleerd.

Jacob Willemsz heeft bij weinig aantrekkelijkheid veel objectieve verdienste: enkele regels schijnen mij de onderteekening S. in verdenking te brengen.

De Haarlemsche courant wordt door Potgieter en zijn vrienden verre boven waarde verheven, de Autheur schudt glimlachend het hoofd.

Een woord voor ik verder ga. Beets beweert in hooge ernst dat *het kopje kandeel* van Jonathan *indecent* is. Is dat zoo? de arme Jonathan! die zoo gaarne sterven zou, zonder dat hij op zijn sterfbed één regel van het door hem geschrevene te herroepen of terug te nemen heeft. Ik kwam Vrijdag-avond op Nijenburg. Men dronk er kandeel. B. zei, ik heb vandaag in de Courant de bevalling van een Betsy gelezen enz. Ik dronk en lachte meê. Naderhand hoorde ik dat het een ernstige terechtwijzing geweest was. Nog eens, is dat recht?

De Mathilde van Heye is gelukkig uitgevallen. De oude situatie wordt nieuw door zijn greep om zich zelven tot den Harrison zijner schoone te maken. De stijl is als gewoonlijk uitmuntend, maar zooals gezegd is: haar leest *die in rankheid 't rappe wild der bergen moest gelijken* is door Craeyvanger wat eigendunkelijk opgevuld. Hij schijnt medelijden met het lieve kind gehad te hebben en nog er aan te hebben willen doen wat hij kon. Vergeefs! bij dokters en dichters is geen genade, de dood is bij hen een quaestie — van kunst. Het is jammer dat zijn stift zachter geweest is dan Heyes pen.

Thuiskomst. Toen Beets het las, werd hij boos en zei: men moet er een leitjen bijhebben om de dramatis personae uit elkander te houden. Dit is wat sterk: maar de verwickeling is toch wat heel duister, de gang der dialogue wat heel zwaar. Water, water in den wijn! Met dat al zijn er uitmuntende brokken in, neem eens den aanvang, die heerlijk is.

De zedeprint van Lublink Weddik vind ik doorgaands geestig: die van Burlage doorgaands flauw.

Behoeve ik u te zeggen dat ik Culemborg bewonderd heb? Rade ik 't als ik het aan den duizendkunstenaar Bakhuyzen toekenne? Hoe 't zij, ik ben van de eersten, die naar uwe voorspelling van *zijn lof gewaagen*: is 't niet in zijn gezelschap, houd het er voor dat het niet door mijne schuld is. De autheur van Culemborg, hij zij wie hij zij, is une bonne connaissance à faire. Ik heb zelden een stukjen gelezen, dat zoo vol en zoo geacheveerd, zoo rijk en zoo uitvoerig was.

Bresters Misstap is in den Catsiaanschen stijl. Ik juich het van harte toe. Kaiser krijgt meer en meer recht op onze dankbaarheid, ik stel zijn originaliteit op prijs, de vorige gravure is zeker een kopij? en zoo ook de volgende?

De vervolgdien is een goede novelle, in een eenvoudiger, maar behagelijken trant geschreven. Ik hoop dat de Autheur de romantische pen niet zal laten rusten. Het is opmerkenswaardig zooveel verdiensten als de laatste jaren aan 't licht gebracht hebben; vooral in zeker soort van literatuur. Hadden wij nu slechts de productiviteit der Franschen! wij moeten te lang bidden over het: Geef ons ons dagelijksch brood! Maar Göthe en gij hebben gelijk: Eén ding is noodig! Wackerer Bürger zu seyn. Yolande van Beets bevat fraaie regels. De luit van Hooft bevalt mij beter dan de zusters en de redding van Bogaers in

't geheel niet. Het is schande voor den zanger van Heemskerk zulk een flauwe kopij van Tollens te durven geven. Met dat al is de vinding treffend.

Ziedaar nu zoo verwaand als onbeschaamd mijn lang antwoord op uw vriendelijk-dringend: Uwe Aanmerkingen, mijn waardste! derzelve onbelangrijkheid komt voor mijne, maar derzelve vrijmoedigheid voor uwe rekening.

Gij ziet dus dat ik met uw papieren kind zeer hoog lope: uwe Tesselschade heeft een kring van talenten om zich vergaderd de dagen des bloeis van het Muiderslot waardig. 't Is een treffend bewijs dat de jonge letterkunde thands zonder behulp der Groot-Dignitarissen zich zelve redden kan. Wie ik tot nog toe sprak, deelen mijn gevoelen. Beleef te uwent niet minder vreugde van uw kind.

Ik ben U verplicht voor de moeite om mijn schrijven aan Beyerinck te beantwoorden. Ik wist dat gij mijne aanvraag billijken zoudt. Alleenlijk hope ik niet dat ik door de taxatie van mijn recensiewerk mij iets ongebruikelijks heb aangematigd? Overigens neme ik met zijn voorslag volkomen genoegen. Ik zal eens vrij wezen. Wilt gij hem bij gelegenheid eens voor het present-exemplaar van 't S. en G. dank zeggen? Zeer beleefd heeft men mij, klinkklaar uit dankbaarheid voor vroeger genoten gaven met het boekken beschonken. Nog iets. Ik heb in mijn beloofde laatste recensie een plaats uit Jesaja willen aanhalen: doch onder 't schrijven geen Bijbel bij de hand hebbend heb ik die opengelaten. Zoo ge nu bij gelegenheid eens de nummers XLIX : 15 wildet invullen!

Ge vraagt mij, zeer vleierend voor mij, naar mijn oordeel over den gang van het Mengelwerk van den Gids. Zoo ik niet bang voor het air de nigaud was, dat van het onophoudelijk prijzen onafscheidelijk is, zou ik het met een kort: uitmuntend! kunnen laten afloopen. Gij hebt uwe Bentgenooten recht goed uitgeleid. Den Vooruitgang van Beets hebt gij met mij toegejuicht — wat meer is in een heerlijken weerslag beantwoord. Vondel is op een zijner waardige wijze van ons gescheiden. Frans Hals is een bewonderenswaardig tafereeltjen. Om toch ééne aanmerking te maken zal ik zeggen, dat de Indische wijsheid mij niet behaagd heeft. Misschien ligt het aan de versificatie: gij zijt een durf-al. *De dood spaart geen groene airen*, maar gij spaart geen hardheden. Overigens vinde ik de vertalingen, zooals het

Winglebury-tweegevecht altijd geestig gekozen en geestig overgebracht.

Gij vraagt naar de recensie van Guy: zij is uitmuntend, maar daarnaar vraagt gij eigenlijk niet. Ik geloof dat gij hem over 't algemeen recht doet. Over 't algemeen zeker, maar ronduit gezegd uw laatste bladzijde is wat hard. De zaak is waar, maar de les al te gevoelig. Mijns inziens ligt de fout in uwe overigens recht passende vergelijking. Bij het terechtwijzen van een gebrek geloof ik dat het altijd gevaarlijk is een voorbeeld aan te halen. Het gekrenkte hart past het verder en hartelijker toe, dan bedoeld werd. Te meer geldt dit hier, omdat de slag van een vriendenhand komt en dus dubbel pijnlijk is. Et tu Brute? Gij verstaat mij, ik lake uwen moed niet, maar alleen den toon uwer bestraffing.

Wilt gij, (maar dit blijft onder ons) weten hoe Beets het opnam? Hij kwam Zondag na de kerk bij mij en vond den Gids. Ik in het gelukkig en ongelukkig werk van het ontcijferen van uw brief verloren, liet hem dien medenemen. Hij las hem door, na het eindigen der beoordeeling sloeg hij het boek toe zeggende: als ik ooit wêer eene recensie schrijve zal ik de aanmerkingen voorop laten en met aanprijzing eindigen. Maar nu — zoolang ik nog hier ben (hij vertrok 's middags) verzoek ik niemand meer te lezen.

Nog iets, als ik begin te vitten ben ik lomp. Het is waarschijnlijk een toeval, maar sedert eenigen tijd wordt Bilderdijk in den Gids wat al te streng doorgehaald.

Is dit verstandig? is dit zelfs billijk? thands, daar de andere partij nog zoo weinig heeft toegegeven, is het thands de tijd reeds om zoo geheel onbevangen, openhartig, streng te zijn?

Hier, zoowel als dàar is de waarheid aan uwen kant: maar als wij jonge menschen den Genien hard vallen, wat dan het koud publiek?

Gij vergeeft mij mijne openhartigheid. Ik ben moede van de versooning waarmede ik genoodzaakt ben altijd Beets te behandelen. Niet waar? wij zullen elkander eens recht broederlijk de waarheid zeggen?

Overigens is op Nijenburg alles op den ouden voet. Aleide is na een lang uitstapjen te onzent wedergekeerd. Men is er onvermoeid in uwen lof: ofschoon misschien uw laatste schrijven een pijnlijk oogenblik heeft veroorzaakt, maar gij kondt

daarnaar niet vragen. Lieve Hemel! als een recensent altijd het popelende hartjen van des Dichters bruid ontzien moest, wat zou de gaarde der kritiek worden?

Weet gij dat Beets hier gepreekt heeft? het was als gij 't van hem verwacht. Jezus met Maria en Martha was zijn onderwerp. Gij verbeeldt u de dichterlijk-Christelijke ontwikkeling van beider zielstoestand. Hij heeft geheel Heilo, dit zegt weinig, geheel Leijden, dit zegt meer, van der Palm, dit zegt zeer veel, verrukt.

Met kersmis preekt hij hier weder — Avis au lecteur.

Mijne zuster is recht vereerd, recht gelukkig met uw lief geschenk, zoo lief aangeboden. Zij reikhalst naar de gelegenheid om u zelve te zeggen, wat zij nu aan mij overliet u te zeggen. Zij is eene Hollandsche, die den man van genie liefst door hare vriendelijke gastvrijheid toont, op welke plaats zij hem stelt. Wees verzekerd dat ik niet noodig heb in haar een bewonderaarster en vriendin van mijnen vriend op te kweeken.

De reden, niet het hart beveelt mij dezen te eindigen. Gij hebt uw wil. Nu zult gij brievenpost betalen. Gelukkig dat ik er mijn hart niet bij in kan pakken.

Vaarwel en wees hartelijk gegroet van, enz.

Zie daar merk ik, dat deze juist een Sint-Nicolaas-geschenk wordt. De surprise heeft weinig om 't lijf, maar als gij er het omkleedsel afneemt, zult gij in 't binnenste trouwe liefde vinden. God schenke u en mij nog menigen helderen St. Nicolaasdag met elkander te vieren.

Nog eens vaarwel!

Beste Vriend!

Ik ben met uw brief zoo heel-heel gelukkig, dat ik er mij dadelijk toe zette hem te beantwoorden. Hij was mij

Als een regen

Nergezegen

Op het dorstend veldplantsoen:

Als de lavingvolle droppen

Op de toppen

Van 't naar daauw versmachtend groen!

Ik zou bespottelijk worden als ik onder woorden zou willen brengen, hoezeer gij mij door een wondere bekoring aantrekt. In goede ernst! het gevoel dat mij voor u vervult is zoo innig en hartelijk, dat het vreemd mag heeten voor den korten duur onzer betrekking. Lach niet! Ik weet wel dat de uitboezeming van vriendschappelijke gevoelens door de overdrijving eener over-tedere school bij het eigenbelangzuchtige geslacht onzer dagen op den lijst der verboden termen figureert: maar ik vrees niet door u te worden misverstaan. En al woudt gij er mij om uitlachen, ik zou toch rekenen aan den besten koop te zijn, als die een hart gevonden heb, dat ik zoo liefhebbe, dat de uitdrukking er van aan anderen, minder gelukkigen, overdreven of bespottelijk voorkomt. O de ongelukkigen die niets hebben waarover zij kunnen worden bespot!

Foei tot welk een zotte paradoxe brengt mij daar het eenvoudigst en zuiverst gevoel ter wereld! Gij zult het gebrek in mijn stijl niet met een gebrek des harten verwarren, niet waar?

Waarom ik niet op schaatsen naar A. ben gekomen?

Om honderd redenen, Sire! de eerste is dat ik geen schaatsenrijder ben...

Gij schenkt mij 't overige. Roep nu luidkeels uit: Anathema! heet gij een Hollander? nare wekeling! is dit vermaak Mijnheer misschien te vermoeiend? of te verkoelend? of te mannelijk? of — te gemeen? Ik kan alleen mijn schouders ophalen. Ik heb wel honderd malen met wrevelige blikken naar mijn ongeleerde hiel en gezien, die weigeren zich de winterhoeven te laten aanslaan: ik heb iederen gelukkige, die ik met zijn ijzeren vlerken onder den arm naar de ijsbaan zag snellen benijd: ik heb mij de straf opgelegd, om mij in het ijsgewoel te begeven en daar met mijn gezonde beenen te midden der vliegende menigte het figuur te maken van een die op krukken loopt of aan een horlevoet lijdt: ik heb mij getroost en getrooste 't mij nu weêr om aan honderd vragers uitleggen, dat en waarom ik niet schaatsrijde — maar het ligt er toe! ik kan niet. Ik heb het niet geleerd. Moederlijke bezordheid verlamde de voeten van den knaap. Ik ben een zoet kind geweest en zoete kinderen zijn zelden die, waarmee men iets kan aanvangen, en het nu te gaan leeren, nu ik *op mijn eigen voeten sta* — ik vermag het niet. — Ik heb geen moed. Het beeld van den knaap ligt mij bij:

Mijn hoofdjen ach! het doet zoo zeer,

Het schijnt van een gespleten.

En dan de waardigheid..... de leeraar, die iederen eersten dag der weke de menschen opspoort om vast te staan, zou als een sukkel langs een baan, dat een vast pad mag heeten, bij de baan der deugd, heen en weder glibberen. De eerwaardige met de beenen in de lucht — ik denk er niet aan. Ik zal in 's Hemels naam nu mijn levenspaadtjen maar verder ten einde kruipen. Ik zal bij het gezigt van de mij voorbijsnellenden geduld leeren en als ik er zie vallen zal ik dankbaar naar mijn ongedeerd hoofd tasten. Laat dan mijn grafschrift zijn:

Hier rust een sukkel van zijn strijden,

Die nimmer leerde — schaatsenrijden.

laat men er zelfs een slof en een kruk bij beitelten — hebt gij wel eens een volksfeest bijgewoond? daar heb ik den prijs wel eens zien winnen door menschen die in zakken liepen, of liever strompelden. Wonderlijk! Sommigen hadden in de mast gezeten, anderen hadden geharddraafd, anderen waren naar den eindpaal gestruikeld — en toch hadden allen een kroon verdiend. Leve het schaatsenrijden! — Jan! mijn muilen!

Maar gij... liefste vriend! waarom gij niet? gij zijt immers een meester in de kunst der schaatsen? en de weg naar Alkmaar langs het kanaal is zulk een schoone rijbaan hoor ik. In waarheid juist zooals gij van mij, hebben wij meermalen van u gezegd: zou Potgieter niet eens op de vleugelen van ijzer en vriendschap herwaarts komen? maar welke Mercurius zich voor onze deur ontschoeide, de onze niet. Hatelijk ijs dat zoo schoone verwachtingen te leur stelt. Moet gij bij uwe overige kwellingen, ook nog deze voegen? Waartoe dient het dat ik bevroren brood eet, indien ik het ten minste niet met een vriend eet, voor wien gij den Hellespont die ons scheidde, bevloedert? Vergeefs, zeker drentelde de hardvochtige vriend intusschen achter „dertele hofpoppen” en liet den kluzenaar tijd achter zijn eenzamen hard intesluimeren.

Ik ben eens even naar buiten gaan zien. Het vriest nog knapjens.

Wel boertjen! hoe lang zoudt ge denken dat het vriesweër nog wel aan zou houden?

Kijk, als de wind in dien hoek blijft, kan het nog dagen duren.

Mietjen! ga dan en maak een bed in de logeerkamer op...

De goede Bakhuyzen! Is hij waarlijk ongesteld geweest? het

is lelijk, maar nog veel lelijker voor mij dan voor hem. Want hij heeft v. d. Brink altijd bij zich en kan dus licht lijden, dat deze hem een paar dagen maar half toebehoort. Maar voor mij, die hem bijna nooit zie en hem nu par extraordinaire eens bij mij zou gehad hebben..... me miserum! o gij onedelmoedige Amsterdammers! die in elkanders bijzijn het avondbrood van iederen dag genieten kunt en den armen dorpeling met een kleur- en geurloos *misschien* afzet.

Ik wensche u het lot van Alexander Selkirk toe, u die mij tot een dito dito maakt. Ziet toe dat mijn tooverformulieren u niet dwingen mij door de lucht op een bezemstok te komen bezoeken. Ik ben tot het ergste in staat.

Gij schrijft van mijn Prospectus, ik hoor er niets van. Rijdt Beyerinck misschien ook niet op schaatsen?

Onderzoek en Phantasie. Ja wel een gelukkige titel, ja wel een uitmuntend boek. Ik ben er verrukt van geweest. Ik had de meeste opstellen reeds door mondelinge voordracht leeren kennen, voor zoover men Geel zóó kan leeren kennen, maar ik zal openhartig genoeg zijn om te bekennen, dat ik onder 't gehoor de schoonheden van zijn meesterstukken slechts *vermoed* had, men moet hem lezen en — herlezen. Welk een schat in zulk een klein boeksken! welk een verblindende rijkdom! welk een treffende nieuwheid! welk een diepe blik in den geest des tijds! welk een reuzenkracht om de wielen van de kar der zothed tegen te houden! Wonderbaar! Wonderbaar! en welk een vorm voor deze gedachte, welk een wêergaloos losse stijl! Welk een meesterschap over de taal! Hoe staat er alles *gebeeldhouwd*! voor ieder denkbeeld een eigen woord — en welk een woord! nu eens verwonderende door stouthed van schepping, dan door puntigheid van toepassing, dan door gewaagdheid van wege zijn trivialiteit, te recht roemt ge vooral het gesprek tusschen Bilderdijk en Schiller. En daarbij moest ge hem zoo iets hooren voordragen! of hebt gij hem gehoord? anders een enkel staaltjen. In zekere voorlezing, ik weet niet meer welke, had hij de opgeblazenheid van den dichtertlijken bombast willen schilderen, hij deed dit met zeer levendige gebaren. Veronderstel dat hij gezegd hebbe: maar welhaast verheft zich de dichtertlijke stijl en licht de voeten van de aarde, hij heft zich op hooger en hooger, en stijgt, en klimt tot dat zij in de wolken verdwijnt. Gij verbeeldt u hierbij zijn gesticulatie. Hierop neemt hij zijn zakdoek, snuit

bedaard den neus en nu, voor hij tot een nieuw stuk overgaat, ziet hij nog eens met een komiek gezicht naar boven, het hoofd links en rechts wendende en met het oog pinkende of hij iets van den zwevende ontdekken kan. Gij ziet het effect van deze uitvoering op de vergadering. Ex ungue leonem.

Beets — ja! al zoudt gij uw schouders medelijdend ophalen, ik vind hem te streng tegen hem? Of heb ik onzen vriend niet begrepen? Is zijn stuk waarlijk een apologie van den Bloksberg, is het niet veeleer een onschuldige grap, waarvan niemand de dupe zijn zal. Ik weet wel, dat Geel die door zijn humor de grenzen der wetenschap *vooruit* zet, hooger staat: maar mag daarom de farceur die alleen lacht om te lachen niet geduld worden? Waarlijk, ik raak er mijn verstand bij kwijt. Ook dunkt mij is er een weinigjen animositeit bij, driemalen heeft Geel Beets aangevallen: eens over zijn *Beestenspel*, eens over zijn *Maskerade* en eens over *Vooruitgang!* riekt dit niet wat naar de heerschzucht van een haan die het hok alleen wil hebben? Hoe gaarne zou ik dit eens met u bepraten! Misschien weet ge niet dat Beets een allergeestigst, allervinnigst artikel tegen hem had gereed gemaakt doch de raad van Van der Palm, die anders over den uitval zelven zeer gebelgd was, heeft het hem en-portefeuille doen houden. Ook heeft Geel min of meer een amende honorable gemaakt in een brief aan Beets, als President der Redactie van den *Studenten Almanak* bij gelegenheid van zijn „*Varen en rijden*” evenwel zonder hem nog het masker der anonymiteit van 't gezicht te nemen. Maar zijn dit zaken om over te schrijven? Ziet gij niet, dat wij noodzakelijk elkaar eens spreken moeten. Van Beets voornemen, zooals over 't algemeen van alles wat ik u hem betreffende schrijve, zult gij wel zoo goed zijn een geheim te maken, niet waar? Hij is nog al mysterieus in zijn doen en laten: en ik zou dus niet gaarne den schijn hebben meer te zeggen dan hij gezegd wil hebben.

Gij meldt mij het ontvangen van zijn brief. Hij heeft mij noch van den uwen noch van den zijnen gesproken. Evenwel weet ik dat hij met den uwen niet voldaan was. Ik geloof echter met u, dat het best is, over de zaak geen woord meer te reppen. Zie ik wel, zijt gij geen menschen, om in den naauwsten zin des woords vrienden te zijn. Maar evenwel is het goed en mij vooral aange naam, dat twee menschen als gijlieden niet openlijk tegenover elkander staat. Daartoe zal het echter dienstig zijn dat gijlieden

te Amsterdam niet voortgaat malkaar in onvergenoegdheid tegen hem te stijven. Want gij wilt het immers wel hooren, dat die broederschap van vooringenomenheid tegen hem, die bij zijn bezoek ten uwent in ulieder gesprekken doorstraalde, mij een weinigjen pijn deed? Brrr! dacht ik en voelde een sympathetische jeuking als waaraan Wieland spreekt: Hoe zal het er langs gaan, als uw rug hier ooit mocht worden ontbloot? Hou mij de aanmerking ten goede.

De anekdote van de Van Lenneps heeft mij geamuseerd. Ze zijn nog erger dan ik gedacht had. Trouwens dat hij geraakt was kon ik tijdens zijn verblijf hier niet ondubbelzinnig uit zijn uitlatingen opmaken. Hoe gaat het overigens met den Gids, uit een financieel oogpunt? Heeft Nieuwejaar het getal zijner begunstigers vermeerderd?

Van Lennep is niet *de ledigganger*, let op dat het woord onderhaald is. Is dat een mystificatie van u? of wilt gij 't niet zeggen? Is het dan niet van Heije? Ik heb er geen oogenblik aan getwijfeld? of misschien van ulieden samen? Nu, gij moogt doen wat gij wilt, ik houde 't er voor dat uit den boezem *der jonge school* voorkomt, tot dat zij het tegendeel bewijst. *Quelqu'un auroit-il d'esprit hors mes amis?* Ik zoek te twijfelen.

W. E. in de Leeuwarder Courant, wie is dat? Ware 't W. A. E. zou ik denken dat het de Franeker Professor Enschede, een mijner vrienden was. Of kent gij den naam? Hoe 't zij, ik verheug mij als een kind in 't succes van Tesseltjen. Leve haar Papa!

Gij spreekt van een artikel voor den volgenden jaargang? o luiheid! luiheid! ware 't geen contradictio in terminis ik zou een boek over u willen schrijven. Ik geloof dat ik over niets wel-sprekender zou kunnen schrijven, dan over *niet schrijven*. Ik ben weêr in mijn dommel teruggezonken. Sedert mijn terugkomst van Amsterdam nog geen regel. Zoo gij nog meer moeite aan mij doen wilt zult ge vrees ik met een onwilligen os ploegen. Ja wel een os! want ben ik nu weer niet lomp genoeg om u uit-testellen? Wat er van mijn bundel bij Bohn worden moet, weet ik evenmin, niets denk ik, uw stem is zeker een machtige hefboom, maar.....

Mijn zuster? ik heb haar uw verzoek overgebracht, als zij iets heeft waardig onder uw oog en in uw verzameling te komen, zal 't u geworden.

Doe nu de deur eens toe, want het geldt een geheim, een diep

geheim. Leg nu uw hoofd aan mijn oor. Zoo! nu toegeluisterd:

Mijn lieve zuster is eindelijk voor mijn aanzoek bezweken en heeft een verhaal geschreven, 't is waar, ik ben haar broeder, maar toch niet zulk een blinde broeder hoop ik om mij zeer te vergissen als ik haar stuk *uitmuntend* noeme, mij althands heeft het verrukt. Als 't uitkomt zal ik er u een exemplaar [van] zenden en daarmede meteen een genadig vonnis hopen, want zij zegt alleen onder allen, die haar beoordeelen zullen, voor u te vreezen! Ik heb haar voor u ingestaan, waarachtig, anders geloof ik niet dat zij 't begonnen had. Als zij zoo voortgaat schuilt er in haar, dunkt mij, een avenir voor onze literatuur voor vrouwen door vrouwen! maar gij zult zelf oordeelen. Dit alles evenwel onder de roos — of om eigenlijk te spreken, onder de wolken die nu Amsterdam en Alkmaar bedekken, hoor! ik maak van u mijn secretaire! Gij zult zorgen dat geen dieven u openbreken.

In den Gids zal ik (vrees ik) weinig uitvoeren. En hoe mij dit spijt! want het tweede deel van uw Noorden — ik verlang er naar, ik hijg er naar, ik kan er niet langer buiten, maar nog eens, ik kan u niet helpen, mijn ambtswerk neemt mij te veel tijd weg, vooral heden, daar het tot mijn ambt behoort, verscheidene avonden in de week bij de leden der gemeente ter feest te gaan. Men vermoordt mijn uren en in mijn uren mij zelve onmeêdoogend. Au meurtre! au meurtre! En waarom? dezen kleinen kring van *amusabele* menschen te amuseeren is het geen genoeg, ruim zoo groot, als het vervelende en verveelde publiek bezig te houden? Gij weet niet hoe bekrompen men op een dorp wordt, men gaat eindelijk zijn horizont naar zijn grondgebied beperken.

Foei, wat ben ik vervelend op dat ééne punt, en welk een belang geef ik mij zelve? ik ben een dwaas, bespottelijk verwaand mensch. Heb medelijden met mij.

Beefs heeft een uitmuntend artikel geschreven: *Spreken* getiteld à propos van een bezoek in 't Doofstommen-Instituut! 't Zal ten voordeele van dit gesticht afzonderlijk worden uitgegeven.

No. 1 van den Gids is bij uitstek goed uitgevallen. Uw oom Dionys is voortreffelijk! wij zijn er *allen* mede ingenomen. Gij mocht wel spreken van gebrek aan een cadre!

En uw cirque Olympique — schoon, overschoon. Dat is weêr een van uwe grepen. Zoo nieuw, zoo geestig, zoo verrassend. En uwe uitvoering — hoe beschaamt gij mij over mijn invective

tegen uw hardheid. O dat ik nog iets tegen u vinden kon, om het straks weêr zoo weersproken te zien.

Uw Tante meent dat ik mij bij u verveeld heb. De waardige vrouw vergist zich. Mijn gezicht moet wel recht ongehoorzaam aan mijn wil geweest zijn, indien ik niet de gelukkigste der menschen scheen. Ik was 't indedaad. Zulk een kring, zulk een gesprek was voor mij weelde. Van Hasselt vooral dien ik weinig kende heeft mij ingepakt. Neen! het was een schoone, lieve, aangename avond. Zeg het der lieve gastvrouw, die zich mijner zoo vriendelijk herinneren wil.

Op Nijenburg is alles wel. Ik ga er straks eten.

Ook bij mij, schoon de andijvie bevroren is, die arme andijvie. Ook mijn wingert staat naar.

In 's Hemels naam geen Domine te Amsterdam!

Mijn zuster groet u hartelijk.

Is dat rabbelen? maar ik wou u niet laten wachten en 't is al Donderdag.

Vaarwel, enz.

Lieve Vriend!

Gij krijgt nu eens een heel klein briefjen van mij, omdat ik mij, op een andere wijze, voor u eens recht heb uitgesloofd! Ik zend u hierbij (gij zijt een plaaggeest) een stukjen voor Tesselschade, het eenige dat ik had liggen — ergo dat ik u zenden kon. Bevalt het u evenwel niet, stuur het gerust terug, dan zal ik zien of mij iets beters wil invallen. Hetzelfde geldt met het verhaaltjen van mijn zuster. Zij had honderd bedenkingen voor één tegen uwen wensch: maar gij ziet, ik heb ze overwonnen. Wij bidden u evenwel, laat u uit galanterie niet verleiden tot een toegevendheid, die uw smaak zou wraken. Ik voor mij — openhartig gezegd, ik sta er te na bij, om te weten wat er van is. Ik heb het stukje gekopieerd, vrij slordig zult ge merken, het is een lastig werk de laatste hand aan een anders geschrift te leggen, likken is een leelijk ambacht.

Wat er ook van de beide prulletjes zij, zij moeten u toonen hoezeer uw wil ons een wet is en hoe wij het ons getroosten door den fijnen en geestigen redacteur van Tesselschade geroskamd te worden, zoo Potgieter maar veel van ons houdt.

Uw brief — uw lieve brief — hij heeft mij o zoo gelukkig maakt. Ik behoud mij voor, hem nader stukswijze te beantwoorden. Nu wil ik dit antwoord niet langer ophouden, opdat gij niet denken zoudt dat ik u vergat et j'en atteste le ciel hoe weinig dit het geval is.

Dit nog alleen. Uwe galante Kameelen die zoo beleefd zijn in een paar struikjens en een handvol water een oase te zien zijn nog verre van het bewuste punt af. Wij zijn begonnen te drukken en tot blad 3 gekomen. Er zullen dus nog wel eenige maanden mee heen gaan, eer wij u 't boekjen zenden, tout comme chez vous. Wij hebben eenige kameelen aan 't Noorden dood. De dieren hebben wel een waterzak, maar ze zoo lang ophouden!.....

't Is Zaturdagavond. Mijn preek ligt naast mij. Mijn zuster vervrolijkt mijn eenzaamheid met haar piano (die tusschen twee haakjes van zes octaven is). Polyhymnia is uitmuntend, uw Ballade meesterlijk. Maar niets over den Gids, niets over eenig ander onderwerp meer, gelijk gezegd is, ik schrijf u later. Vale et ama, enz.

Het spreekt van zelve dat de onvrouwelijke zwakheid mijner zuster een geheim tusschen ons blijft. Men zou nooit gelooven dat hare met inkt hemorste vingertjes Jonathans sober middagmaal goed klaar maakten. Men zou haar over haar papieren poppen vervolgen of het een onecht kind ware. Maar gij zijt immers de hoffelijkste onzer Autheurs? Nogmaals goeden nacht!

A. I. 48. e.

[Heilo] 20-3-'38.

[Aan Gidsredactie]

Mijn Heer de Redacteur!

Ik heb de eer u hiernevens toe te zenden de recensie van een achtstal geschriften, sedert eenigen tijd onder mij berustende. Ik heb den wensch der Uitgevers in het oog gehouden om beknopte stukken te ontvangen. Indien het zoo schikte zou ik gaarne een proefblad van deze beoordeelingen zien, tenminste als zij bij elkander gedrukt worden, er sluipt zoo ligt een hinderlijke fout in. Zoo was het mij leed te zien dat in mijn recensie van v. Halmaels Treurspel gesproken is van de grotesque wanhoop van Don Carlos van Klyn. Ik heb misschien geschreven: Don Carlos van Feith, maar bedoeld: Don Pedro van Feith: (uit Ines de Castro)

het zou mij aangenaam zijn als deze dwaling onder de errata kon worden gerectificeerd.

Overigens heb ik de eer met de meeste hoogachting te zijn, enz.

A. 1. 49. g.

[Heilo] 27-3-'38.

Ik dank u van gantscher harte voor uw lieven brief, Beste Vriend! waarin gij zoo spoedig en op een zoo vleierende wijze aangaande de behouden aankomst onzer *stukjens* bericht. Het is mij lief dat ze u bevallen, al moet ik het er voor houden, (om een anagram, of liever, een antithese te gebruiken) dat uw hart uw hoofd een weinigjen — kwelt is het woord niet, maar toch in den war brengt. Nu, er zijn kleine gebreken, die groote deugden opwegen.

Een enkel woord over *Oordeel niet*. Het is bijna zeker, dat daarin hier of daar nog wel eenige kleine vlekjes zijn weg te wisschen; zoudt gij ons den vriendendienst willen doen in dit geval met het ding te handelen, of het van uw eigen hand afkomstig ware. Misschien kan hier wel iets wegvallen, is ginds iets gebrekkig uitgedrukt enz. Laat dan uw ciseau de maître nog eens over de oneffenheden gaan, wilt ge? Zoo wete ik niet juist of de woorden van Robert zóó in 't livret gevonden worden. Zoo zult ge wel zoo goed zijn de drie à vier regels uit Moore te vertalen, nietwaar? Ik heb ze in der tijd overgezet, maar zoû bij voorkeur de vertolking eens anderen gevolgd zien. Eindelijk nog deze kleinigheid. In *Te Laat* heet een der personen *Walden*, bij vergissing heeft de mooie winnaar in *Oordeel niet* denzelfden naam gekregen. Wilt gij al hebt ge geen recht van toepassing van de wet van den zooveelste *Brumaire*, hem een anderen naam geven? Is het zoo ook niet een weinigjen gewaagd een figuur uit een roman *Treslong* te noemen? Er zijn immers hier te lande Bloys van Treslongs? Voorzie gij in deze kleine leemten en vermeerder zoo de som onzer verplichtingen aan u.

Ik zal van beide stukjes een proef zien?

Wat gij schrijft, dat ik wegens de verdenking van mijn oordeel over het werk van mijn zuster een wreede broeder zijn zou, dit geef ik ten halven toe. Eilieve, wie *kan* stellig zeggen, dat hij zich van vooringenomenheid ten aanzien van 't werk zijner vrienden kan vrij (kan) waren? Denk alleen aan de belangstelling waarmee men 't schoone opmerkt in vergelijking van de koelheid

der overige lezers. Dat ik evenwel het stukjen een zekere waarde toekende, blijkt uit de toezending. En toch, om een dergelijke aanval voor 't vervolg te voorkomen, wil ik u influisteren, dat haar roman mij dagelijks beter begint te bevallen, zoodat ik mij van diens verschijning veel vreugd beloove.

Een verbloemde naam — hoor eens! zij heeft zich eens onder den halven pseudonym Elise, (zij heet Elisabeth, in de wandeling Betsy) verborgen. Marie is bij vrij wat menschen als haar werk bekend, dus kan zij, haar incognito willende bewaren, achter dit schild niet meer schuilen, en om nu weer een valschen titel aan te nemen, dit krijgt dunkt mij iets van Trosine of de laatst aangekomene. Ik heb dus volmacht, het aan u over te laten, er met bewaring van 't anonym in de voorreden van te zeggen, wat gij goed oordeelt. Trouwens of zij haar naam zal blijven verbergen, zal misschien door het onthaal van *Te Laat* beslist worden.

Ach dat uw *Noorden* met dit boekken in dezelfde diligence reed! Wij, wij gaan tenminste vooruit; wij zijn nu aan blad 4 maar gij, gij weet van geen voortkomen. Waarom ons de beide deelen niet geschonken als *twee rozen op denzelfden stengel!* Of tenminste het een in knop, terwijl het andere in bloei stond. Is dit om ons op een drukkende wijze te doen gevoelen, dat ananassen een andere wet van groeiing hebben en twee à drie jaren tot hun rijping behoeven? Hoe het zij, het is hard.

Verwaande stedeling! Ons te durven vragen: wat hebt gij er toch aan, in dit weêr buiten te zitten? Zie op! liefelijk schijnt de zon op het dampende veld! hoor toe! reeds neuriën enkele vogels hun voorjaarslied. Op den kerktoren maken reeds de ooievaars hun nest. Gevoel! Een luwe lentewind, wiens scherpte door den invloed der rijzende zon getemperd wordt, omwaait u streelend. Kom meê, ik zal u in mijn tuin de dunne sprietjes toonen, die reeds den weeken grond doorbreken, ter plaatse waar ik mijn spinazie hoop te snijden. En daar, zie dien W van tuinkers eens aan, door mijn tuinman kunstiglijk gezaaid, het kleinste kind zou er de 23ste letter van 't alphabet uit herkennen! En gij, in uw dor, kelderachtig, somber steenen Amsterdam, gij durft vragen: Wat hebt gij er aan om buiten te zitten? Eilieve! kom het eens probeeren.

Evenwel, niet om mij uit verkiesing in een steenen graf te komen begraven, maar om andere redenen — ja ik kom binnenkort te Amsterdam. Een mijner vrienden, Gewin, doet metterhaast [in 't begin van Mei] zijn Proponentsexamen. Bij die gelegenheid kom

ik in *de Stad*. Of mijn zuster mij vergezellen zal, betwijfel ik, zij wordt te huis geeischt.

Van der Hoop..... Oei! welk een ellende! 't is altijd een onhebbelijk mensch geweest. Ik moet zeggen, dat ik niet zoo heel gerust op zijn aanval ben. Ik heb hem namelijk eens in den *Vriend* gerecenseerd. 't Was over zijn Slot van IJsselmonde: ik moet zeggen, vrij hatelijk, zooals een jongen beneden de twintig jaren doet: eens dat hij op zijn recensenten knorde, dacht ik, dat hij mij bedoelde en rekende het mij zelven verplicht hem te zeggen, dat ik de Recensent van IJsselmonde was. Dit zou hem in geval dat hij een algemeene kruisvaart tegen ons, die het mij behaagt uit hoofde van onze betrekking tot Tesselschade de *bent van 't Muider slot* te noemen veel prise op mij geven. Maar het zij, wat men jong misdeed, moet men tot jaren van onderscheid gekomen, misgelden, fiat justitia et pereat mundus. Ik stel mij gemakkelijk voor hoe gij hem zult hebben gehavend. 't Is onverstandig tegen ulieden aan te leggen. Voor uw vrienden geheel wezel, zijt gij voor uw vijanden geheel stekelvarken, passez moi le mot. Dat van der Hoop de publieke opinie tegen heeft vermindert zijn kansen.

Wie is die Mr. v. Hees van Polyhymnia? is het de jonge Doctor? of beteekent uw Mr. Meester advokaat. Hoe 't zij 't is in allen gevalle een Meester Schrijver.

Beets — ik ga, zooals altijd, uw beide laatste brieven na en beantwoord ze stuk voor stuk. Ik heb een vriend, Kneppelhout, die heele brieven schrijft, maar ik geloof dat hij 't plan er toe drie jaren in voorraad maakt. Hij schrijft altijd over een bepaald sujet. Vraag hem nu in den uwen wat gij wilt, berisp, prijs, noodig hem: hij neemt er geen notitie van. De man is mij lief, maar zijn brieven zijn mij te mooi. Ik wil maar zeggen, dat gij in mijn brieven geen ander verband tusschen de een en andere phrase moet zoeken, dan in uw laatste geïndiceerd is.

Beets dus — In uw voorlaatsten maakt gij mij een soort van verschooning, als hadde ulieder openhartigheid in uw spreken over Beets in mijn bijzijn, verschooning noodig. Ik neem alles terug, wat in mijn schrijven zooiets heeft uitgelokt. Ik verlang niets liever, dan dat gijlieden te mijnen aanhoore niets minder zegt, of niets meer verzwijgt, dan gij onder elkander doen zoudt. Ook ben ik op het punt van Beets te onbevooroordeeld om het *tegen* niet te kunnen hooren. Het kwam mij slechts voor dat men over 't algemeen niet edelmoedig, zeker niet zachtmoedig genoeg was. Indien

men minder moeite gedaan heeft, om een of meer van ons te bederven, hebben wij daarvoor wel recht, hem hard te vallen, die toch den kring rondom hem niet geschapen heeft, wiens verliefde bewondering hem zoo nadeelig geworden is. Zijn gantsche levensgeschiedenis kennende weet ik naauwelijks of hij zoozeer te beschuldigen is, dat haar samenloop hem gemaakt heeft, die hij is. Het doet mijn hart zeer als ik bedenk hoe veel doornen zijn vleesch nog zullen wonden, eer hij geleerd zal hebben zich op de openbaringen, hem gedaan, niet te zeer te verheffen (II Corinth. 12) maar dat juist zijn vrienden hem met vuisten zouden moeten slaan, waarom? ik heb van mijn *vijanden* ootmoedigheid (dat ik 't meer ware!) geleerd en heb het de zachtste leermeesters gevonden.

Hoe 't zij: ik zal openhartig zijn, gelijk ik weet dat gij discreet zijn zult. Bedrieg u niet. Gij allen en *gij* inzonderheid hebt Beets diep gegriefd. Misschien zal hij 't u later vergeven, maar nu kan hij het nog niet. Hij ziet met dat ziekelijke egoïsme, dat Byrons leven zoo verbitterd heeft, in ulieden een geregeld complot tegen hem, hij is volstrekt buiten staat u anders dan in een scheef licht te zien. Reken daar dus op. Gij zoudt, meenende na het gebeurde met hem op een goeden voet te staan, hem misschien weder op een ongegeneerde wijze behandelen en niet bedenken, dat gij hem zoo, ondanks u zelve, nog slechts te meer verbitteren zoudt. Ei, heb een weinigjen medelijden met hem. Hij is van zoovele kanten achting, ja eerbied waardig. Zoo iemand onder zijn praesumtie lijdt, voorzeker niemand meer dan ik: maar ik heb hem desnietteenstaande lief. Ga dus wat voorzichtig met hem om. Denk aan de les van Paulus. Hij hield het voor geoorloofd het vleesch van 't afgodenofer te eten, en toch zegt hij: Indien de spijze mijnen broeder ergert, zoo zal ik in eeuwigheid geen vleesch eten, opdat ik mijnen broeder niet ergere. Ik ben reeds zoover gekomen dat ik voor het gezegde geen versooning meer bij u vraag. Alleen laat het tusschen ons beide blijven. Intusschen dank ik u voor den invloed bij Bakhuyzen gebruikt om hem zijn *zwijgen* te doen terughouden, evenwel kan ik begrijpen dat hem Withuys aankondiging zeer geërgerd heeft. De gave van spreken is schoon, men zou zeggen, zóó te schrijven is haast nog schooner. 't Is logisch geredeneerd. 't Is of hij zeide: Hoe schoon heeft God zijn blaauwen Hemel geschapen! ofschoon ik niet weet, Mijnheer! of ik 't blaauw van uw vestjen nog niet schooner vinde. 't Is belachelijk.

En nu over het portret. Ik heb gelachen over uw gekke verdediging van de weigering om u te laten uitschrijven. (Gij kent de anekdote „Schildenaar, wil je mij eens uitschrijven?) maar bij mij heeft zij geen verdediging noodig: ik was en ben er nog uit principe tegen. Ik vind, dat niet dan auteurs-ijdelheid tegen de nadeelen opweegt: en die koorts is bij mij aan 't afgaan. Maar (*entre nous*) ik heb het letterlijk gedaan om den wil van den huize Nijenburgh. Gij weet, hoe Dames er een punt van eer van maken kunnen, om Heeren tot haar wil te neigen. Dat was in dezen met Mevrouw Foreest het geval. Zij maakte er zóóveel van, dat ik niet weigeren kon, haar dit kleine offer te brengen. Vriend! zij heeft er grooter van mij te vergen. Laat nu lachen en schimpen en mijn armelijke tronie bespotten wie wil, ik zou haast met van der Hoevens naïve onoprechtheid in de opdracht van zijn preken aan zijn moeder, (naar wel te verstaan, met een oprechter *meening* dan hij) willen zeggen: en het bezwaar — juist dit bezwaar spoorde mij daar toe te sterker aan, omdat dit geschenk mij dan toch iets zou kosten. Dat van der Hoeven mijn overman(?) is, heeft, bij het nadeel dat zijn voorkomen mijn onbeteeken[en]de figuur parodieert, het voordeel, dat men althands van den een niet meer dan van den ander vragen zal: Hoe komt hij hier? Wat gij mij schrijft van een recht, dat gij al of niet zoudt hebben, om een medaillon in ons poetisch Pantheon op te hangen, zoek ik te vergeefs te begrijpen.

Het staat u schoon mij nog te bespotten over de treurige noodzakelijkheid waarin ik ben om een vers te schrijven. Wil ik u in vertrouwen eens iets zeggen? ik geloof dat niet alleen de *inspiratie* (t'en doutes tu?) weg is, maar zelfs het kunstjen van de regels aan elkaar te lijmen. Ik zie nu met dezelfde domme verering, als het domme publiek naar een goed geversifieerde gedachte op. Ik begin Beets in zijn verjaarvaarzen na te zeggen:

Is 't niet een lief talent — Men is er steeds meê klaar

Bij feesten zooals dit, bij 't rondgaan van den beker.

En 't kost u weinig tijd of moeite? — Weinig zeker!

O 'k wenschte dat ik 't kon!.....

't Is treurig dat ik reeds zoo vroeg op mijn retour ben: mais qu'y faire?

Had ik nu het derde nummer van de Gids bij de hand, kon ik het met u eens doorloopen. Dat ik de schoone Deensche ballade uitmuntend gedicht vinde, heb ik u naar ik meen geschreven. Gij

vraagt het verhaal van Mrs. Hall is fraai? het is heerlijk. Had ik u hier, ik zou het met u willen lezen om dubbel te genieten van de schoone en verrassende trekken, waarvan het vol is. Alles is uitmuntend: maar die tweede vrouw! dat sterfbed! ik heb er geen woorden voor.

Heye is de ledigganger, ik dacht het wel. Gij vindt het *lam* — met onderscheid toch? het eerste artikel althands heeft mij zeer doen lachen.

Zend mij iets voor den „Gids”. Ik heb wat gezonden, zes of zeven recensies te gelijk. Voor 't mengelwerk heb ik niets en evenmin opgewektheid er iets voor te doen. Beschuldig mij deswege niet van luiheid. —

Ik beleef thands heerlijke dagen. Wij bevinden ons in den denkwaardigen tijd des jaars die overeenkomstig de vrome gewoonte onzer vrome Vaders aan de gezette overdenking van het lijden des Heeren is toegewijd. Het was uit mijn hart gesproken, toen ik onlangs mijn gemeente toesprak:

„Het is een heerlijke bediening, de bediening van den Leeraar des Evangelies! Zoo ik daarvan ooit de gelukkige bewustheid had, het is in de dagen die wij beleven. Dagen van godsdienstige herinnering aan het lijden onzes Heeren. Het is zalig de verkondiger van een goede boodschap te zijn. De Profeet heeft wel gezegd: Liefelijk zijn de voeten desgenen, die het goede boodschapt, en vrede doet hooren, die heil aankondigt en verlossing uitroept. Verlossing uitroept? Ja dat doet hij in wien God het woord der verzoening gelegd heeft: God was in Christus de wereld met zich zelve verzoenende. O het is een lust, waardig om door Engelen te worden benijd, als een begenadigd zondaar zijne begenadigde medezondaars te mogen opwekken: Komt allen die door het gewicht uwer zonden vermoeid en belast zijt, komt allen met mij tot Jezus en hij zal u ruste geven. Op! op! vaders in het geloof! en kinderen in het geloof! op! op! mannen in de boosheid! en kinderen in de boosheid! op! op! u allen aan J. voeten geworpen! wie ge zijn moogt, die tot hem komt, Hijzelf heeft het gezegd, dien zal Hij geenszins uitwerpen”.

Ziedaar mijne stemming in dezen voor elken leeraar des Evangelies zaligen tijd! Ook heb ik tot nu toe nooit tevergeefs om opgewektheid tot mijn gewichtig werk gebeden. De adem des geestes heeft aanhoudend de innigste snaren mijner ziel beroerd en doen klinken. Mijn hart heeft mij nooit ledig van zich gelaten, als ik het

om tranen of zuchten vroeg. Gij verstaat, wat het voor mij zijn moet, uit den mond van eene van der Palm te hooren, dat ik tot nog toe geen enkele maal de behoefte haars harten onvoldaan liet, ik die daar nogthands stond als de tolk der verhevenste woorden, die een menschelijke mond immer gesproken heeft, de zeven kruiswoorden!

Ik mag immers zonder door u te worden misverstaan, wel zoo openhartig tot u spreken? Welnu, maar zoo zult gij ook lichtelijk begrijpen dat ik sedert weken geen behoefte noch misschien kracht had, van iets anders te denken of te schrijven, dan van het onderwerp, dat geheel mijn ziel vervulde. Laat mij dus nog eenigen tijd rust, misschien zal ik naderhand beter gestemd zijn.

Ik heb een brief van Beyerinck gehad, waarin hij mij het vervallen van ons plan van Bijbel-uitgave meldt. Sedert zooveel tijd niets van hem vernemende, had ik dit bericht reeds lang verwacht.

Hoe gaarne zou ik hier nu weder een dringende noodiging laten volgen, indien niet alle deze stemmen bleken stemmen des roependen in de woestijn te zijn! Wij geven onzen liefsten wensch op genade en ongenade in uwe handen.

De vijver op den Nijenburgh is ontdooid en spiegelt het donkere dennenbosch verrukkelijk weder. Les Dames du Chateau sont bien. Aleide is thands met haren Heer te Leijden. Zij komen met de paaschvakantie terug.

Uwe Tante is zoo vriendelijk mijner te gedenken: bedank haar voor deze goedheid. Groet voor mij de habitués van 't Muider-slot en geloof mij, enz.

A. I. 49. 1.

[Heilo] [± Juli '38].

Wie heeft ooit liefgehad en was niet meermalen in de gelegenheid den hartelijken Petrus te benijden, die de vrage van zijn beledigden vriend: Hebt gij mij lief? beantwoorden kon met de be-tuiging: Ik heb u lief! *Gij weet alle dingen! Gij weet dat ik u liefheb!*

Ik althands benijde hem nu van gantscher harte, want helaas! zijn antwoord is het eenige dat ik nu te geven heb: geen ver-schooning, geen vergoelijking: alleen dit ééne: Gij weet dat ik u liefheb!

Handel niet hard met mij, innig geliefde vriend! het geheele

gewicht uwer beschuldiging en veroordeeling kan mij niet zwaarder nederdrukken, dan ik mij-zelf vernedere. Hoe het mogelijk is geweest, dat ik, na te Amsterdam zooveel genoeg, zooveel geluk genoten te hebben, na te uwent zoo gul en hartelijk ontfangen te zijn, na vooral in uwen omgang zulke onvergetelijke uren te hebben gesleten, naar Heilo terugkeere en daar meer dan twee maanden verblijve zonder teeken van leven, van vriendschap, van dankbaarheid te geven, is mij van achter gezien zelven onbegrijpelijk: waarom moest het op elken dag, die zijn verzuim had kunnen goedmaken, verschoonlijker, of althands dragelijk schijnen? Ik weet het niet. Getuigt tegen mij, wanden mijner woning, of gij ooit waart zonder den naam van Potgieter, en met liefde, te hooren roemen! Zelfs het dringend verzoek mijner zuster vermocht niet mijn neêgedrukten geest en trage hand tot werkzaamheid te drijven: zelfs het enkele woord, dat zoo ligt is nedergeschreven: valeo et amo! vale et ama! bleef in mijn pen. Het was onvriendelijk.

Gij weet dat ik u liefheb! Ik geef geen andere verontschuldiging op. Ik wil uw liefde dwingen zich zoo groot te toonen als uw hart is: ik wil verplichting aan u hebben, opdat ik u te liever hebbe: ik wil dat die verplichting het voor mij tot een zedelijke onmogelijkheid make, u ooit weder zoo onwaardig te bejegenen.

Het mist op Heilo niet meer dan anders: maar al ware dit zoo, die mist zou nooit een bewoner der pastorij zoo stik ziende kunnen maken, om den liefsten zijner vrienden anders dan met een oog van liefde aan te zien. Integendeel, sedert op N. uw beeld van zijn voetstuk geworpen is, hebben wij op uw altaar te overvloediger gewijrookt, om dit onrecht goed te maken. De verongelijking van u maakt onze hartelijkheid voor u nog grooter en inriger. Onze liefde verteert als een vuur alle strijdige stof en vlamt daardoor te hooger op.

Indien gij mij gelooft, heb ik er niets bijtevoegen, en indien niet..... Potgieter, zeg, *weet* gij dat ik u liefheb?

Hiernevens de gecorrigeerde proef, de revisie zij aan u verbleven. Ik heb er de gedecoreerde initialen uitgeligt: (wij hebben gedoteerde anonymi genoeg) en er namen voor in de plaats gesteld. Omdat Mevrouw C. midden in het concert geen romance kon zingen zingt Mademoiselle Camoin het air.

Robert toi que j'aime enz. om alle ergernis voortekomen, heb ik de regels van Moore in 't Hollandsch gegeven. Blijft er na dit

alles nog iets dat u hindert over: wij rekenen op uw beschavende hand.

Ik voor mij heb tot dusverre geen opgewektheid gehad iets nieuws te schrijven. Wilt gij nog eenigen tijd blijven wachten, het zal wel zijn, indien niet, druk dan maar wat gij hebt.

Te Laat is afgedrukt. Zoodra de verwachte exemplaren komen, ontvangt gij er een.

Alle morgens is mijn eerste gang naar mijn tuintjen en weet ge, waar dan eerst mijn oog op valt? op de andijvie. Zij zal nu juist zoo ver zijn als verleden jaar toen gij hier waart en als het dan begint te regenen, dan zeggen wij: als Potgieter eens wist hoe goed dit voor onze andijvie is, zou hij zeker de droppels vriendelijker aanzien dan nu, en dan zien wij uit naar den weg van Haarlem en zwijgen en zuchten.....

Thans heb ik mijn goeden lieven vriend Kneppelhout hier. Hij is een beminnelijk mensch, dien ik van harte lief heb. Evenwel ben ik een beetje boos op hem, dat hij nu te midden van de drukten eens avondmaalsweeks mij belet, u zoo lang te schrijven, als ik moest en wilde.

Ik ga dus eindigen om de pen spoedig weêr optevatten. Maar ik kan het niet doen zonder u gebeden te hebben bij uw moederlijke vriendin de tolk mijner gevoelens van achting en erkentenis te zijn en u tevens te hebben opgedragen, Bakhuyzen te bedanken voor de vriendschappelijke diensten mij bewezen. Ik schaam mij van harte en zou wel willen weenen dat ik u niet met een hartelijken handdruk zeggen kan hoezeer ik ben en blijve, enz.

A. I. 49. h.

[Heilo] 3 of 7-8-'38.

Lieve Vriend!

Wij hebben dezen morgen de exemplaren van *Te Laat* ontvangen: ik heb nog een proef van Magdalena voor mij liggen: ik zal dus van een en ander een pakjen maken en u dit met dit paar regelen toezenden.

Ik veronderstel dat gij mijn brief zult ontvangen hebben en nog liever — dat gij mij mijn verzuim ook reeds vergeven hebt. Ik roer dus dit onderwerp niet verder aan.

Mijn goede vriend Kneppelhout is dezen morgen vertrokken en laat bij mij de aangenaamste herinneringen en een groot gevoel van leegte achter. En gelukkig nog, als uw vrienden u in staat stel-

len dit gevoel te kunnen ondervinden! Hoe verlang ik naar u! Evenwel, al kondt gij 't schikken, ik durf, ik mag er niet op aandringen, het ware te egoïstisch. Maar zeg dit eens aan uw hart, uw warm, onredelijk liefhebbend hart!

Beets is op dezen oogenblik te Leijden om het feest der Oude Studenten te vieren. Ik erken met dankbare vreugde, dat onze positie tegenover elkaâr meer en meer verbetert. Dit zal u voor mij genoeg doen. Ook word ik gedurig stiller, eenvoudiger, natuurlijker, en hoop ik, ootmoediger. Dit maakt den omgang met mij gemakkelijker, verbeeld ik mij. En het is ook, alsof hij gedurig minder Autheur en meer mensch wordt. Over den brief der Redaktie in antwoord op zijn Protest was hij wel is waar niet te vreden, maar toch handelbaar. Hij zal 't (er) nu bij laten zitten, naar hij mij zeide. Jammer is het dat de straattaal van v. d. Hoop hem weer gaat verbitteren. Gelukkig heeft hij *Dichten* nog niet gelezen: maar kan het wel, dat hem de een of andere *lieve vriend* hem dit niet eens vertrouwelijk onder den neus duwt? En gij zult het mij toestemmen, dat als men niet kalm genoeg is om over den Schot-schrijver te lachen, men er zich niet meer *tamelijk* boos over kan maken. En die kalmte bekent hij niet te bezitten. Wat mij betreft, toen de bliksem voor mijn voeten neersloeg, zei ik: Goddank! daar is het! want ik had dien bui reeds lang verwacht en had mij niet voorgesteld er zoo goed af te komen. Er zijn donkere punten in mijn levensgeschiedenis, die ik liefst niet door het stinkende toortslicht van mijn vijanden zie aan 't licht gebracht.

Ik heb het laatste nommer van den Gids niet ontvangen: waaraan kan dat haperen? Wanneer, wanneer, wanneer komt uw *Noorden*?

Hoe staat het met Tesseltjen? wordt zij veel en wèl gecourti-seerd? heeft zij even coquet kunnen blijven als verleden jaar? is haar appartement met even lieve platen georneerd? ik mediteer nog altijd een *stukjen*, ik ben recht bespottelijk met mijn eeuwige voornemens, niet waar?

Schrijf ons nu eens spoedig, met een paar woorden zoo het niet anders kan, wat gij van *te Laat* denkt. Bovenal verzeker mij dat het u nog altijd even aangenaam is dat ik mij noeme, *enz.*

Mijn gebiedenis aan uwe Tante en verdere geachten en geliefden. Vaarwel!

Vier Neerland feest!

zingt van der Hoop in zijn in goud gedrukt vers op den Koning. (uitgedopte amandelschillen in gouden schalen).

vier Neerland feest!

Maar ik, ach ik heb geen feest kunnen vieren! de Nederlandsche vlag vergeve het mij, maar ik heb haar met geen goed oog kunnen aanzien, 't is of de koning nog niet jarig geweest is.

Weet gij nog wel? de 24ste Augustus 1837 staat met gouden letteren in het boek van mijn leven gedrukt. Toen was het dat het licht van uw aanschijn voor 't eerst over mijn pad straalde. Misschien was het bijgeloof, en de liefde is immers altijd wat bijgeloovig? maar wij dachten, het moest zoo zijn. Ja zeker! gij kwaamt dien dag bij ons vieren. Zult gij 't niet kinderachtig vinden als ik u beken dat er een schotel meer was aangerecht? maar de stoel werd weggezet, het couvert werd weggenomen, en nooit waren wij meer alleen. 't Was een nare, treurige dag.

Bakhuyzen kwam — met van Goens! de man was mij lief en wel, Bakhuyzen meer dan dat, maar..... 't was vreemd..... ik kon mijn oog van de deur niet afhouden, waardoor zij waren binnengekomen.

Helaas!.....

Maar moet dat zoo blijven? Beets blijft hier stellig geetablisseed. Zal ik u dan in 't geheel hier niet zien? Ik zou er meer van zeggen, maar alle voordeelen zijn zoo geheel aan mijn kant, dat ik niet mag, en toch wat is een liefde, die niet egoistisch, superlatif-egoistisch is? Zij heeft, wat men er van zeggen moge, meer van een brandpunt, die alle stralen tot zich trekt, dan van een cirkel in 't water die zich uitbreidt.

Kom mij eens zeggen, wat gij van deze paradoxe denkt!

Ik dank u voor uw vriendschappelijken. Ik had er behoefte naar de verzekering te ontfangen, dat „alles wel” was. En nu daarover geen woord meer.

Gij zijt met *Te Laat* te vreden. 't Verheugt mij, ik wist niet of ik 't mij belooven mocht, en nog durf ik er niet op aan of de vriendschap u niet een weinigjen partijdig maakt. Maar hoe 't zij, uw hoofd zit zoo vast op uw romp, dat het uw hart zeker nooit lukken zou het geheel van stuur te brengen, dus moge er een weinigjen vooringenomenheid onder loopen, 't blijft waar dat de lof uwer

lippen een kostbaar, geurig reukwerk is. Wat mij niet minder aangenaam is, is dat v. d. Palm, dien wij thands hier hebben, er zoo hoog mee loopt. Wanneer hij zegt: er is veel waarheid, veel natuur, veel zuiver gevoel in sommige grepen, b.v. Angelique's *Gij moogt niet spelen* zijn meesterlijk enz. dan kan men zich tegen menig onvriendelijken aanval dekken. Moge de scandale slechts geen gelegenheid nemen haar de verwantschap met mij tot een misdaad te maken. Zij is in staat zelfs vrouwen aantetasten.

De scandale..... 't is bespottelijk. Onze bête noire, of liever bête rouge, schijnt gedurig nog meer voor zijn menschenvretenden honger noodig te hebben, ik voor mij blijf er kalm onder, gij doet even zoo. Ons stilzwijgen schijnt hem razend te maken, 't is ook ergerlijk voor hem. Men is ver gekomen, als men de macht verloren heeft met zijn beleedigen te beleedigen. Ik hoop dat onze bent dit verder zoo zal blijven begrijpen, 't is nog al piquant dat de bent der wrake nu op een oogenblik een lam geworden is, dat gekeeld wordt zonder den mond op te doen. Ik bid dagelijks om den leeuw voor hem, eer zal hij niet ophouden onze leeuw (dat ik nog leeuw zeg) te zijn. Ach, dat het toch zoo veile ridderlint nog iets veiler ware, 't zou zooveel rust in de wereld geven, de sterflijsten zouden een groote reductie ondergaan, brullende beeren zouden zich daaraan laten vastleggen. Hoe behaagt u mijn inval om die riddergierigheid „de lintworm” te noemen?

Ja, van der Palm is hier: Gij begrijpt hoe gelukkig 't mij maakt. Wel is hij nog maar een ruïne van 't geen hij vroeger was, maar wie tuurt niet graag op de ruïne van een gesticht, dat hem lief geworden is? Ik spreek niet veel nu met hem, maar zie hem te meer aan: en ['t] is of mij dit aanzien nog beter bevalt. Lieve Vriend! welk een groot en heerlijk gevoel is het gevoel van bewondering! 't is het hoogste in den mensch, omdat het hem het meest verhoogt en opheft, 't is een gevoel als van een die den Hemel zoo lang heeft aangezien, dat hij er als in overgebracht is, 't is een blik in het heilige der heiligen geworpen, 't is een bete van het gewijde toonbrood gesmaakt, 't is een gevoel van zelfvergeting en verzeling met iets anders, iets beters, iets schooners. Ik voor mij ken nauwelijks eene gewaarwording die zoo zalig is, en ik dank God dat mijn hart niet te klein en te dof is om het groote en heldere te kunnen weerspiegelen: en bovenal, dat het Dagonbeeld mijner ijdelheid niet zoo vast op zijn voetstuk staat om niet ter aarde te vallen, als de arke wordt binnengedragen!

Ik heb weër een paar boekjes ter recensie ontvangen. Ik zal ze met de overigen eens onder handen nemen. Over 't algemeen voer ik niets uit. De reden ligt in mijn ingenomenheid met mijn preek en ambtswerk: dit durf ik met de hand op 't hart zeggen. Nu zou ik wel reeds lang iets van Tesseltjen geschreven hebben, maar ik heb mijzelve gezegd, dat ik eerst een vers voor Immerzeel moet maken, even als men de kinderen doet, „eerst dit bittere opeten dan krijgt ge dat zoete” en verzen! ik kan ze, ik wil ze niet meer maken. Mijn eigen werk wordt mij gedurig onuitstaanbaarder, ik maak van mijn van tranen natte snaren geessels van zelftuchtiging, maar ik ben openhartig genoeg om te bekennen dat ik niets anders noch beters kan. Mijn lier is nu eenmaal niets anders noch beters dan een lazarusklep van armoede en ellende: en ik kan er evenmin een vrolijk, levenslustig air op stellen als de nachtwacht, hoep mijn Hanneke! op de brandklok. Zoo wacht het een naar 't ander. Nog eens, heb met mij zoo lang geduld als gij kunt. Beets wordt in October Proponent: dit zal mij nu en dan een enkele week ruimte geven. Gij gelooft niet hoe weinig tijd ik heb. Ondeugende, als gij bij deze woorden lacht, ik zal u het dagboek mijner drukten zenden.

Terwijl ik dezen schreef, kwam de Gids, ik heb hem met wel lust doorloopen. 't Is een uitmuntend nommer, de recensie van d'Aubigné is zijn welsprekenden schrijver waardig. *Onderzoek en Phantasie*..... uitmuntend, gelijk de Gids zulk een werk behandelen moet met den eerbied der bewondering, met de handslag der sympathie en de vrijmoedigheid der vriendschap. *Reizen door Italië*, niet gelezen. *Verhalen van Toussant* enz. waarschijnlijk van hem, aan wien ik schrijve, fijn en geestig. *Grootheid en val* — zeer wel.

Beets en ten Kate, goed, recht goed, vooral om des laatsten wil, die van den Gids wel een prijsjen hebben mocht. De *Ilias en het Nibelungenlied*, voor een bepaald publiek geschreven, maar nogthands uitmuntend. De stijl, ofschoon wat zwaar van gang is echter oorspronkelijk, rijk en plastisch. 't Ware te wenschen dat de Autheur zijn pen ligter leerde voeren en behagelijker onderwerpen behandelde, 't zou een ware aanwinst zijn. *Piekurik?* — is Piekurik, maar de *drie Schoolmakers*, geluk mijn vriend! met deze allergeestigste schets. Inderdaad, zij is voortreffelijk — er is een natuurlijkheid, een losheid, een waarheid, een schalkschheid in, die haar tot een kunststukje maakt. Ik verlang naar 't vervolg.

Als de Chinezen geen beter verzen maken, dan *de terugkomst in 't dorp*, liet ik ze stilletjes te China blijven, maar leve — B-r. die waardig was een minder Brr!achtigen naam te voeren, de auteur van den *Vaandrig*. Mag men vragen, wie is Mijnheer B-r. Indiscretie en nieuwsgierigheid was altijd een van mijn ondeugden, en verwaandheid ook, zooals ik merk, want hoe kom ik aan de onbeschaamdheid om dien heelen Gids als een gerechtshof ter laatste instantie te recenseren? neem mij, bid ik u met al mijn gebreken van hoofd en hart in ontferming aan en recenseer mij minder streng dan ik 't werk van anderen doe.

Ik moet eindigen, Betsy groet u vriendschappelijk. Wees bij uwe moederlijke vriendin de tolk van de achting en bij u zelven de tolk der hartelijkste vriendschap van, *enz.*

A. f. 37. b.

[Heilo] 12-9-'38.

Ik ben zoo vrij vriend! u hierbij een ander stukje voor Tessel-tjen te zenden. Mocht het u behagen! Indien niet, moet gij 't maar ronduit zeggen, dan zal ik het weër anders aanpakken, geen complimenten, de geheele rommel komt toch in mijn Jonathaniana. Indien 't u bevalt, wacht ik bij gelegenheid mijn Sint Nikolaas terug.

Gij vraegt mij laatst op welke taxe ik vriend Frijlink wou brandschatten? indien wij nu eens voor de beide stukjens zes dukaten kregen, dit ware dunkt mij zoo omtrent hetgeen de Gids voor zulk een volume druks geven zou. Vindt gij dit niet onredelijk, wilt gij 't dan aan Frijlink voorslaan?

Ik verzoek u inliggenden aan Immerzeel te bezorgen, dien ik de(zen) onder uw couvert zende, om u inzage te laten van het er bij behoorend vers, dat bestemd is mijn contingent voor den M. A. dezes jaars te zijn. Hebt gij 't gelezen zult gij wel zoo goed zijn een en ander aan hem te zenden.

Nu krijgt gij eens niets anders van mij dan deze, die veel van een handelsbrief hebben moet, dunkt mij.

Maar zegt men ooit aan het eind van handelsbrieven dat men geheel en al met hart en ziel is en blijft, *enz.*

A. l. 49. j.

[Leiden] 6-11-'38.

Lieve vriend,

Gij ontvangt dezen uit een klaaghuis. Is dit geen voldoende

verschooning, waarom gij hem niet eerder ontvingt?

Ik bevind mij thands te Leijden, ten huize mijner ouders. Toen ik het plan maakte daarheen te gaan, wist ik dat ik er een sukkelende, tobbende moeder zou vinden, wie een hardnekkige kwaal sedert jaren aan het krankleger boeit, zonder haar of de rust der gezondheid, of des grafs, te laten genieten. Maar dat ik er mijn Vader zien zou, zonder door hem gezien te worden: dat ik hem dien ik voor weinige maanden in volkomen welstand verliet, als een blinden grijsaart weêr zou vinden, was ik verre van te verwachten. Een hevige rhumatische ongesteldheid be-roofde hem op een oogenblik van 't gezicht, zonder bijna eenige hoop op herstel over te laten. Wanneer gij nu daarbij weet, dat op hem de zorg voor het onderhoud van een vrij talrijk gezin rust, zoodat de nevel die op zijn oogen gedaald is voor al de zijnen als nacht op het verschiet hunner vooruitzichten gezonken is, zult gij u eenigsinds in het gevoel kunnen verplaatsen van den zoon, die met de verandwoording van den eerstgeborene tusschen deze hulpeloozen in staat. Doch de Heere is wijs en goed! Daartoe heeft hij mij in een school van lijden gehard en gevormd, opdat ik nu bestand mogt zijn voor 't geen Zijn wil mij op de schouders legt. Waarlijk, vriend! er mogen er zijn, wie men de smart, die in hun voortbrengselen ademt, als aanstelling verwijten mag, bij mij was zij ten minste le cri de la nature. Misschien komt gij later meer van mijn levensgeschiedenis te weten. Ik ben zeker dat gij alsdan mij geen recht op de martelkroon ontzeggen zult.

Maar nu genoeg over dit onderwerp. Zie in 't bovenstaande een bewijs mijner vriendschap voor u, die het te gering acht alleen met u door banden van literarische sympathie verbonden te zijn.

Ik moet beginnen met u voor den uwen dank te zeggen. Gij accuseert daarin receptie van mijn *Oude Vrijsters*. Ik heb daarvan sedert proef ontvangen en gecorrigeerd. Ik hoop, dat geen mijner bekenden onder deze ongelukkigigen (ik heb er zeer lieve onder) mij zal misverstaan. Ik heb mij reeds van hardheid beschuldigd. Er zijn sommige wonden, waarnaar 't zelfs wreed is te wijzen: sommige ellenden, waarvan men best doet te zwijgen: sommige smarten, die zelfs liefst den troost des mededoogens missen. Ik zal 't mijn hart nooit vergeven zoo 't blijkt bij deze gelegenheid te hebben misgetast.

Ik bedank u voor de bezorging van mijn „Bedevaart” bij Im-

merzeel. Maar uw uitval: „Al maakt gij Parijs nog zoo zwart, ik wilde er toch gaarne eens heen!” doet mij lachen. En ik dan? aan de deur van de aanstaande lezers van mijn vers zou ik 't viaticum bij elkaâr willen bedelen, om de Hoofdstad der Beschaving te bezoeken: en zeer twijfelachtig is 't, welk antwoord ik geven zou aan hem, die mij een plaats op zijn kameel tot een reis door Syrie aanbood. Maar waarom zou mij dit beletten, een Philippica tegen Parijs te schrijven? Scheldt gij niet tegen de zedeloze Fransche school en leest evenwel hare gloeiende voortbrengselen met bewondering en zelfs dikwijls met waarachtig genot? Een jambe zou ik tegen de opera willen schrijven, maar mij niet kunnen weerhouden 't geld dat ze mij opracht, was er gelegenheid toe, te besteden om de vertooning van Robert of de Hugenots bij te wonen. Neen, mijn waarde, met die uitval kan 't u geen ernst zijn. Als ik aan de mogelijkheid denk, om met u door de gallerijen van Versailles of Fontanebleu te wandelen.....

Zeker heb ik Lamartines *Chûte d'un ange*, die *chûte d'un ange*, gelezen, maar mijn coupletten moesten een slot hebben. Evenwel ik heb u ten gevalle een paar woorden zoo omgezet, dat ik zijn verdiensten in 't midden late. Maar waarachtig, gij behandelt het laatste zijner verzen of 't een kunststuk ware. Ik kan geen verzen maken en hope er mij nooit meer aan te bezondigen, Evenwel bij mijn portret behoorde toch een prulletjen ten bewijze hoe weinig ik de mij betoonde eer, zoo het eer is, waardig zij. 't Stuitte mij tegen de borst weder een ongelukkige deerne, waarvoor ik zeker nog het meest talent heb, te doen optreden. Ik heb voor zes slachtoffers pas een plaats in een proveniershuis gekocht en hoop nu van de klacht over de ongelukkigen die ik gemaakt heb bevrijd te wezen. In mijn besluiteloosheid viel 't mij in, de hoer van Babel op te voeren, die heeft een breeden rug. Ziedaar de onpoëtische bron mijner poëtische uitboezeming. Ach dat dit laatste mijner verzen ook het laatste mijner dwaasheden ware.

't Doet mij leed dat het met u en Beets nog altijd op denzelfden onaangenen voet blijft. Wat er aan te doen? ik weet het niet en kan u niet anders zeggen dan: Heb geduld! Hij zal wel terecht komen, maar eerst moet hij van Nijenburgh, die ongezonde broeikas, dien altijd bewierookten tempel weg. Hij moet in de frissche koude lucht de heirbaan der maatschappij op,

dan zal zijn strijd beginnen, die zal zwaar en pijnlijk zijn. Maar hij zal geen uitslag missen. Ik ken hem: hij is geen mensch om in de stiklucht van eigen verdienste en zelfroem om te komen. Er zal, er moet iets groots, iets goeds van hem worden. Dan zal hij terugkeeren tot allen, die hij vroeger heeft afgestooten en hen te meer lief hebben naarmate hij ziet hen te meer te hebben verongelijkt. Wacht dien tijd af. Bovenal sla geen hand aan hem, duizend andere handen zijn gereed uw werk te vervullen. Hij is nu proponent: nu begint reeds de bane zijner vernedering, laat hem gaan; langs dien weg komt hij u zeker tegemoet.

Gij schrijft mij dat *Te Laat* bevalt: ik dank u voor dit aangename bericht. Ook hier te Leijden heeft het een goeden naam. Onbetaalbaar zijn de grappen, die Betsy aan het anonym, dien halfdoorzichtigen sluier, te danken heeft. Ik ben zeer gevoelig voor de vleiende lofspraak des Autheurs van *de Neven*, die mij in mijn zuster gelukkig noemt. Had hij geweten wat ik weet zou hij denkelijk gezegd hebben: gelukkig de man, die zulk een geliefde heeft. Ik hoop dat hij spoedig zeggen moge: Gelukkig de man die zulk een vrouw heeft. Vooralsnog evenwel erken ik met dankbaarheid mijn voorrecht en ben hem verplicht voor zijn belangstelling in de deugden der zuster en het geluk des broeders.

Gij vraagt mij, waarom, die de *proeven zag* geen fiksche man tegen over de lieve vrouwen geplaatst heb. Maar lieve vriend? hoe kunt gij dit meenen? Gij gelooft immers wel dat ik *alleen de proeven* gezien heb? en hoe stelt gij het dan met uwe correctie om daaronder zwakke in fiksche karakters te kunnen veranderen?

Ik wist niet dat ik u mijn St. Nikolaas voor December had afgestaan. Is dit zoo, dan zij het zoo.

Ik heb van de redactie van den Gids een brief ontfangen dien ik eerstdaags beantwoorden zal. Men vraagt mij recensien: gaarne, als men eerst de vorige plaatst. Ik herinner er mij een van Dresselhuys, van Marryat, van v. d. Hoop, die geen van allen geplaatst zijn. Zijn mijne uitspraken veroordeeld, is het beter dat ik de pen neêrlegge, en indien niet, hoe kan men mij dan om recensien vragen, vóór de andere geplaatst zijn. Dat men mij om *Lucifer en Cain* vervolgt na mij eerst van dit plan te hebben weêrhouden is vreemd.

Knor nu vrij dat ik tot het genus irritabele naturen behoorre, ik beweere dat de bron dieper ligt. Ik hou niet van schrij-

ven en word dus licht afgeschrikt. Het is dus geen gramschap, maar zwakheid, die mij bij het minste tikjen op de vingers de pen uit de hand doet vallen.

Foei, hoe hondsche heeft Mr. B. H. Lulofs zijn Recensent in 't gezicht geslagen. Als het schermveld der literatuur een worstelperk voor *bakkeleien* wordt, zal de arme Letterkunde nog meer scheuren in haar japon krijgen. Een professor, een literator, een beschaafd man, en deze vuiligheid! *Contradictio in terminis*. Was ik de Recensent ik liet hem razen, hij heeft het recht eener fatsoenlijke bejegening verbeurd.

Gij hebt het druk, want gij moet nog een vierde van Tesselshade schrijven. Heerlijk vierde, waarvan ik mij het ongezochtst genot beloove. Eigenlijk ben ik een beetje boos, dat gij niets van uw boekskes meldt, geen woord van de *fata libelli*, zelfs geen bloote inhoudsopgave. Weet gij dan niet hoe lief ik u en alles heb, wat u aangaat?

Een kleine proef zal ik daarvan zoeken te geven door uw verlangen naar een vers van ten Kate te helpen vervullen. Ik ken ten Kate niet dan bij naam, dus moest ik een derde gebruiken, die derde was Kneppelhout..... maar gij weet het overige.

Gij zegt naar mijn overkomst te verlangen. Ook ik zou gaarne eens met u zijn: maar mijn vrijheid om te gaan waar ik wil word meer en meer ingeperkt. Reken er dus niet op mij spoedig te zien, indien niet.....

Ik moet eindigen. Ik sluit hier een briefje voor Frijlink in, omdat ik u de moeite niet vergen wil met hem voor mij te handelen. 't Is mij genoeg dat gij mijn conditie niet onbillijk vindt.

Nu liefste vriend! vaarwel. Mocht er in 't bovenstaande iets zijn, dat u mishaaft wijt het dan aan den invloed der omstandigheden op mijn tegenwoordige stemming. 't Is mijn verjaardag, 't was misschien een ongelukkige inval op dien dag aan een vriend te schrijven: maar gij moet toch weten waarom ik in zoolangen tijd niet geschreven heb.

Betsy groet u als een zuster. Mijn zegen voor allen die u lief zijn met de verzekering mijner innigste vriendschap voor u, enz.

Hartelijke dank, mijn Potgieter! voor den troost uwer vriendschappelijke deelneming,

Voor 't hart weldadig als voor de open,
De ontstoken wond van den verlaatne des Jordaans,
De balsem des Samaritaans,
Zoo godgevallig afgedropen,
Zoo zacht, zoo zalvend.....

moge het u in de ure, waarin de beproeving des Heeren over u komt, er nimmer aan ontbreken!

Wat evenwel uw wensch aangaat, dat er licht in onzen nacht moge opgaan, hij schijnt ledig tot u te zullen wederkeeren. Nog altijd is mijn arme vader blind en..... maar ik zou uw vriend niet moeten zijn om u altijd de bitterheid van mijn beker te doen deelen. Van iets anders dus.

Wij hebben Tesselschade ontfangen. Betsy inzonderheid dankt u voor het haar gezonden pracht-exemplaar. Zij zegt evenwel, dat het vorige eenvoudiger boekjen met een inscriptie van de hand des Redacteurs haar veel liever was.....

Geluk met de uitgave, lieve Vriend! Gij moet er genoeg van hebben, inderdaad, het is een uitmuntende verzameling. Laat ons haar eens overzien.

Allerliefst is het vignet dat het boekjen opent. Mij evenwel spijt het dat het titelblad des vorigen jaars niet schijnt te hebben kunnen behouden blijven. 't Verklaarde den titel zoo geestig en stemde den lezer zoo goed tot de lektuur van den inhoud!

Maar misschien was uw Redacteurs-eer hierin gemoeid. In dit geval heb ik de eer uw gehoorzame te zijn.

Kruseman heeft eer van zijn Lilia. Mij dunkt de gedachte des dichters is er sprekend in uitgedrukt, dit kopjen zou nooit voor mijn huilebalk van een bruid hebben kunnen figureeren. Dat ik nu het wezentjen op de plaat niet tot mijn bruid zou willen hebben, omdat haar genre van schoonheid mij niet bevalt, is niet aan den schilder te wijten.

Voor ik verder ga een bijzonderheid over Lilia. Beets is tegenwoordig, ik denk door u, van zijn zwartgalligheid bekeerd. Hij is wel boos dat men zoo met zijn dichterlijke zwarte staar gespot heeft, maar heeft nu toch zelf een haat tegen den haat tegen menschen en wereld gekregen. Ik zal ze nu zulke gelukkige, vrolijke, dartele schepselen teekenen, zegt hij, dat ze eindelijk nog eens roepen zullen! één traan, één traan, om 's Hemelswil één traan! Nu in die bui schreef hij Lilia en schreef er bij aan Nijenburgh: 't Is ook dwaas een lieve bruid zoo te laten jamme-

ren als H. doet. 't Is niet in de natuur, hiervan overtuigde ik mij nog dezer dagen. Ik maakte een visite bij de dochter van Prof. Tydeman die met den jongen Lisman gaat trouwen. Dit was nu een bruidjen geheel in den smaak mijner Lilia. Dàar geen traantjen, geen rimpeltjen, geen zuchtjen: alles licht, helderheid, leven. Ik vond het zoet mijn gedachte zoo sprekend in 't vleesch te zien..... Acht dagen later was de bruid een doodenbruid, lach nu Marinelli!

Oordeel niet — oordeel niet! maar wel over de Bedevaart van Joanna van Arragon, dat ik een fraai vers vinde, hier en daar vonkelen heerlijke trekken van dien verheven weemoed, qu'on ait de Dieu ou de sa mère.

De kastelein enz. Staring heeft wel wat voorliefde voor dergelijke intrigues, maar evenwel de anekdote is allerliefst verteld, ruim zoo goed als de meeste zijner verzamelde *Verhalen*, en ik vind het rijk, Staring en Tesselschade, grootPapa onder zijn hem liefhebbende kleinkinderen. Het plaatjen is uitmuntend, ofschoon Kaiser mij gaat vervelen met zijn altijd wederkeerende gamins-gezichtjens, maar anders vol natuur en karakter.

Kleuren, wat zal ik er van zeggen, ik hou niet van die staalkaarten, niet anders vastgehouden, dan door 't bordpapier waarop ze geplakt zijn. Een literator moet anders werken dan een catalogus-schrijver, maar dit zijn wij nu eenmaal van Zijn Eerw. niet anders gewoon. Dit evenwel voorbijgezien, moet ik erkennen, dat zijn bijdrage allergelukkigst is, hier en daar waarlijk treffend en verheven zelfs. Hier is 't voordeel kennelijk aan den kant van 39.

Maak H. B. een compliment over zijn allerliefst Boerinnetje! ik dacht er aan bij den uitroep van Dr. S.: O luite van Hooft enz.

Lief en leed in het Gooi — lief en leed in Tesselschade. Eerst het leed. Mag ik 't zeggen? ik vind nog altijd den stijl te pretentius, te vol, te weinig geglad, men moest zulk een stukjen niet uit de hand kunnen leggen, en..... maar daarentegen! *meesterlijk*, ik wil er geen anderen naam voor gebruiken, „één goudene snoer met parels doorschakeld” als Bilderdijk zegt. Hoeveel geest, hoeveel fijnheid, hoeveel poezij in de dialogue, en uw versjens..... wonderbaar! Wonderbaar! roep ik met den langen schoolvos uit W. Scott uit. Ik heb geen denkbeeld van zulk een veelzijdigheid. 't *Bosch van Soest* houd ik voor de kopij van een oud manuscript, het grootje van Eemnes — gelukkige vinding,

nog gelukkiger uitgedrukt. *Het klooster Mariënborg*, een echt-antieke ruïne. *De onbekende* van een onbekenden schilder bevalt mij niet en ik ben dubbel boos op haar omdat zij hier en daar een knoop in uwe intrigue heeft gemaakt, die evenzoo in de war zit, als de nestels op haar kleed. Zie ik niet wel, dat gij meer in haar gevolg, dan zij in 't uwe geweest is? De meistreel-Bruid van Blaricum zoo gemakkelijk van gang en uitdrukking, als ik zelden iets van u gelezen heb.

De visscher van Huizen, een Eckhoutjen, van eenvoudigheid en waarheid, de meermin van het huis te Muiden, met het grootje mijner lieveling, Göthe waardig in behandeling en uitdrukking.

Waarom heb ik een hekel tegen alle noten achter verzen? omdat ik een hekel heb tegen regels, die noten vereischen, althands wanneer 't anders onverstaanbare uitdrukkingen als 't *Magnificat* moet[en] ophelderen.

Op het zien van Tanden Trecken, ik weet niet wat ik beter vinde, en ik en weet niet wat, 't plaatjen of 't versjen, maak Brester er mijn compliment over.

Gannascus heb ik nog niet gelezen, ik zal 't doen als ik aan v. Lenneps Voorouders begin.

Winter, een mooi vers, schilderachtig verzinnelijk.

De drie jonge meisjes de beroemde pen onwaardig die ze beschreef. Hoe kan zulk een geestig man een zoo geestig plan zoo dom verknoeien? ik ben boos op hem over zijn onbeschaamdheid.

Oranjelied is mij wel wat al te lokaal, hoe gelijkend de locale kleur dan ook wezen moge, ik bewonder 't meer dan ik het lief heb. Ook bevat mij 't bijgevoegde plaatjen niet, en evenwel mag ik er niet van scheiden zonder u voor uw mooie verzen, die inderdaad heerlijk zijn bedankt te hebben.

In de Mei van Tollens..... ik weet niet wat ik er van zeggen zal, ik vind het zoo aandoenlijk-schoon, het spreekt mij zoo aan, ik ben er kinderachtig meê ingenomen. Beets zegt: er ontbreekt een laatste kouplet aan: ik voel er niets van. Voor mij is het de klacht van een stem, die altijd in de macht had de zenuwen mijns gevoels te doen trillen. Het is of ik hem zie schreien. Ik wensch u geluk met de medewerking van dezen onzer aller meester.

De rots te..... welke dichter schrijft nu ooit: de rots te.....? de dichter die zich juist onderscheidt door zijn pedanterie van

voor alles een naam te hebben, die van geen leeuw kan spreken of hij moet uit Bakaas Zandwoestijn komen enz. Ik vind het vers tamelijk opgeblazen en in dat genre van natuurverpersoonlijking, waardoor Lamartine mij zoo verveelt. Evenwel kenmerkt het geheel de meesterhand.

Ik dank u voor de beleefdheid om *Mariaas liefde* te plaatsen, 't is de brabbeltaal van een kind, die groote lui napraat, men kan wel zien dat het hart van 't jongskén nog niet ontwaakt is. Voeg daarbij zijn dollemans vers aan de Ode..... en schrei met mij over „bedrogen hoop”.

Heyes Geldersche liederen, vooral 't laatste, zijn gelukkig uitgevallen, zij sluiten 't bundeltje waardiglijk.

Ziedaar mijn pedante opinie, pedant uitgesproken, ik ben sedert veertien dagen wel een voet hoog trotscher op u. Vraagt ge nu, of ik 1838 evenwel niet even fraai vinde? ik zeg ja. O Culemborg, Culemborg! Waarom schijnt gij de monomanie van uw Dichter te zijn! Zeg aan Bakhuyz — neen zeg hem niets, zeg dat ik hem vergeet, dat ik niet weten wil dat hij er is.....

Dat gij geen Voorreden geschreven hebt draagt mijn goedkeuring volkomen weg. Waartoe zou het gediend hebben? Betsy is genoeg geannonceerd door de onderscheiding: door de schrijfster van te Laat.

Hoe ik *den Wind* vinde? prachtig geschreven, maar winderig. *Van waar komt hij? Waarheen gaat hij? Altemaal vragen*, die hij op zijn adem meê voert en ik vind het geheele stuk ongemotiveerd: was 't poezij, 't ware iets anders: maar nu? Zoo kan hij over onweder, regen, sneeuw, hagel en den heelen inboel van Don Antonio-Magino schrijven. *Visser* vind ik zeker een aanwinst voor den Gids: maar zou 't evenwel gelukkig vinden als hij leerde wat gesoigneerder te schrijven. Een goede revisor zou hem goed doen, maar anders... de humoristen beginnen bij ons zoo overvloedig te worden als de humores. Wat zal 't gek wezen, als heel de natie humorist is en dan de enkele uitzonderingen tegenover de anderen het air van humoristen hebben zullen!

Gij zijt lief met uw aandrang om mij te Amsterdam te hebben, maar ik mag niet.

Nu over iets anders. Ik dank u voor uw recommandatie van Juffrouw Toussaint te onzent. Reeds lang had ik er plan op haar op te zoeken, maar..... raad zelf de reden mijner traagheid. Nu hebt gij ons elkaar gepresenteerd en is de alliantie ge-

sloten. Gisteren lei zij hier een bezoek af. Ik geloof dat de beide inktvischjens elkaar wel genoeg bevielen, tusschen 2 haakjens, 't zijn een paar kleine genietjens. Hoe kunnen menschjens, die zoo laag staan, zoo hoog kijken! wij denken ze nu verder van tijd tot tijd te zien; vooral als gij bij ons logeert. Potgieter! komt gij niet? Beets gaat heel de maand Januarij naar Leijden en Haarlem, komt gij niet? Uw laatste brief aan Beets schijnt uw thermometer te hebben doen rijzen, komt gij niet? herinnert ge u uwe belofte niet? gij zoudt met uw Tante een Zondag bij mij komen passeren. Komt gij niet? D. C.

A propos, ik hoor dat mijn St. Nikolaas gedrukt is en — lieve attentie! — met een plaatjen versierd. Maar ik heb den Gids niet gekregen. Mag ik u verzoeken een goed woord bij Beyerink voor mij te doen? Zeg hem meteen, dat ik vóór Nieuwjaar niet, maar na Nieuwjaar zeker mij door mijn recensiewerk zal heen werken.

Vaarwel, carissime. Betsy groet u als een zuster, herinner soms allen die u lief zijn eens aan, enz.

A. 1. 49. k.

[Heilo] 17-12-'38.

Lieve Vriend!

Vrijdagmorgen heb ik een briefjen van u ontfangen, waarin ge recht vriendschappelijk uw ongerustheid over mijn stilzwingen te kennen geeft. Woensdag avond heb ik een brief aan u verzonden die u Donderdag moest geworden. Hoe zit dit in elkander?

Ik zou 't er voor gehouden hebben dat mijne letteren een voldoende antwoord op de uwe bevatteden en 't er bij gelaten hebben: maar in dien brief vraag ik uw interesse bij Beyerinck om mij 't laatste No. van den Gids te zenden, dat ik nog niet gezien heb, en dit No. daagt niet op! Dit doet mij vreezen of mijn billet misschien verloren is gegaan? Wilt ge mij daarop antwoorden, hetzij door de bezorging van het maandblad, hetzij op een andere wijze? In 't ongelukkigste geval zal ik u dadelijk een anderen brief zenden.

Wees intusschen verzekerd van mijn welstand en dat ik (God geve het) mij nooit anders teekenen zal dan, enz.

Betsy groet u hartelijk.

Hoe lief ik u heb? Wil ik er een proef van geven? Beneden zitten vier meisjes bij elkander..... en ik zit hier om aan u te schrijven. Wilt gij weten wie? Nieuwsgierige!

1e Jufvr. Toussaint, waarover nader.

2e Jufvr. Beets, de Geertruide uit de gedichten van Beets.

3e Netjen Foreest, het mooiste meisje van Heilo en ik zou haast zeggen, het liefste ook.

4e Mijn eerbare Editha.

Nu? wat dunkt u? Win ik het u nog niet af, hoe vriendelijk 't ook van u was dat gij Lepeintre en Bakhuyzen in den loop liet om mij zulk een langen, lieven (maar immers zijn dit bij u synonyma?) zulk een langen brief dan te schrijven?

Of weet gij misschien niet welk een meisjesgek ik ben? laat ik u dan mogen zeggen dat ik 't er voor hou dat geen faculteit bij mij zuiverder en krachtiger ontwikkeld is.

Zoodat ik maar zeggen wil dat ik u zeer liefheb.

Gij zult mij evenwel vergeven als in dezen vorm de samenhang niet duidelijk is, want nu en dan klinkt er een gejoel of geschater in mijn ooren, dat ik mijn zinnen niet bij elkander houden kan.

Vrouwen mogen dichters inspireren, brieven-schrijvers niet, naar 't lijkt! waaruit ik het besluit opmaak dat iemand die brieven schrijft getrouwd behoorde te zijn, waarna ik zuchtende verder ga.

Ik dank u voor uw fragment uit uw sentimentele reis. Het heeft bij mij den lust naar uw Noorden ongelooflijk aangewakkerd — immers zoo men iets wakkers aanwakkeren kan. Gij zijt een veel te ordelijk mensch om uw schulden zoo lang onbetaald te laten. Nu misschien zal het nederleggen van uw betrekking van Redacteur voor 't „Mengelwerk” van den Gids niet onvruchtbaar zijn. Ge zegt feliciteer mij er meê! dit zal ik doen of niet doen, al naar den uitslag van de beantwoording der vrage, wat ik liever heb, uw rust of mijn kunstgenot. Tot zoolang neem ik uw mededeeling, als een Hollandsche vertegenwoordiger, voor notificatie aan.

Wel mocht gij uitroepen: wat verdichten wij toch armzalig in vergelijking van de belangrijke intrigues des werkelijken levens!

Verbeeld u (om een tegenstuk te leveren) een jong mensch, die jaren lang een vrouw in stilte bemind heeft, door haar rang en betrekkingen evenzeer boven hem geplaatst, als hem gelijk in sympathie der ziele. Eindelijk werpt een vonk den brand in 't kruid, zij ontdekken zich aan elkander en hij smaakt drie gelukkige jaren de weelde eener gedeelde schoon dan geheim gehouden liefde. Later gebieden hem de omstandigheden zich elders te vestigen, hij vindt brood — maar helaas! niets dan brood en de geliefde was een kind der weelde. Wel had zij gaarne zijn armoede gedeeld, maar hoe in den tegenwoordigen toestand der maatschappij arm te zijn! hij koos voor beide en ontsloeg haar met een bloedend hart. Zij vond ras een anderen aanbidders. Ouderlijke dwang, overreding, noem het zoo gij wilt, deden haar aarzelen. Op dit oogenblik komt de jonge mensch haar gezin bezoeken. Wie zij nog voorheen was — ach! het bleek hem maar al te snel uit haar doodelijke bleekheid, uit hare zenuwachtigheid, uit haar geheele gebrokenheid van lichaam en geest. En toch is zij niet meer dezelfde voor hem. Zijn afwijzing, die haar reden niet begrijpen kan, omdat haar liefde die niet begrijpen wil, heeft haar verbitterd. Zij vertrappt hem onder haar voeten als een worm, misschien wel opdat hij tusschen haar en hare ouders trede en de hand op haar legge. Hij moet zwijgen, hij moet den schijn van ontrouw op zich laten rusten, opdat zij zich door geen vermetelen stap ongelukkig make, en terwijl ziet hij hoe de begunstigde minnaar zich insinueert. De woorden branden hem op de tong: Laat af, Mijnheer! zij is de mijne! maar hij zwijgt!

Niet waar, zulk zwijgen zal het geweest zijn, waarvan de Psalmist zegt dat het de beenderen doet verouderen.

Wat dunkt u van dezen toestand? hij was de mijne, bij mijn laatst verblijf te Leijden.

Op dit oogenblik is de Dame geëngageerd: Ik zal haar in de volgende maand gaan feliciteeren.

Wat verdichten wij toch armzalig!

Gij schrijft over Beets. Ik hou 't er voor dat hij beter voor u gestemd is, dan vroeger. Hij spreekt weer over u, juist wel niet zoo zeer over uw persoon, maar over uw werk. Hoe gaarne zou ik dezen knoop eens doorhakken. Maar ik kan niet. Hij houdt het er voor dat ik met u en de Amsterdammers (zooals hij 't noemt) heule en daarom vertrouwt hij mij niet. Wacht alles van

den tijd. Zooals ik zeg, 't begint reeds te luwen. Zeg evenwel niet, dat gij meer aan mijn vriendschap hecht dan hij aan de uwe. Ulieder verwijdering doet hem zeer pijn, nu knort, dan klaagt hij er eens over: maar hij zwijgt er zelden van. Niet weinig draagt daaraan de bewondering toe, waarin uw werk hem houdt. Hij kan u niet vergeten —

nec sinet inmemorem esse sui.

hij moet u blijven eeren en achten. De grond is dus solide, al groeit er nu wat onkruid op. Hij komt van 't jaar nog te Amsterdam: misschien werkt dit iets goeds uit. Mogelijk als gij eens hier kwaamt..... maar ik durf daarvan de verandwoording niet op mij nemen. 't Scheelt er ook veel aan, hoe gij zijt en of gij hem iets zoudt kunnen toegeven. Hoewel ik hou 't er voor dat zijn vrienden er het minst in slagen zullen. Daarom heb ik er mijn hand van afgetrokken. Ik leef met hem zooals Engeland met Frankrijk. Evenwel ik beken, 't is mij nogthands een groot genot hem hier te hebben. Hij heeft veel uitstekends, veel liefs en hij wordt inderdaad meegaande, ik zou haast willen zeggen, maatschappelijker, burgerlijker — gij verstaat mij.

Gij beschuldigt uw recensent van te veel brouhahah gemaakt te hebben. Zoolang uw talent in den goeden zin zooveel brouhahah maakt, kan alleen de Letteroefenaar st! roepen. Maar gij wordt niet gaarne in de kaart gezien! waarom niet? Is 't voor een Autheur niet aangenaam zijn *doel* begrepen te zien? Bulwer zegt: ik heb mij minder te beklagen van dikwijls slecht beoordeeld, dan van dikwijls slecht *begrepen* te zijn. Dat nu een Autheur zelf het demonstratiestokjen in handen neemt en de kijkers de machinerie van zijn beelden zien laat, vind ik en ijdel van hem en terugstootend voor 't publiek. Maar indien een ander hem raadt en aan 't publiek bekend maakt zoodat nu allen den vinger met een gewigtig air aan den neus leggen en zeggen: ha ja! dat dunkt mij in beide en vleierend en aangenaam voor hen. Lieve Hemel! het is in dezen tijd van doelloosheid reeds zulk een eer dat men u een doel toekent.

Ik dank u voor de meêdeeling van de vriendelijke uitdrukkingen van den Autheur de Neven, 't kan niet anders of zij moeten uit zulk een mond zeer streelen. Gij schijnt veel van hem te houden, ik wensch er u geluk meê. Indien ik zijn beleefdheid voor ons wilde reciprocereen zou ik kunnen zeggen dat ik zijn gelukkig Boerinnetje een meesterstukje vind.

De historie van de Onbekende heeft mij zeer geamuseerd. Foei, Heye! hij schijnt zijn Docters-ideen van een algemeene practijk in de kunstwereld te willen overbrengen. Wat kan een mensch veranderen!

Gij vraagt mijn oordeel over Johannes en Theagenes. Ik heb het niet dan vluchtig gelezen. Toen vond ik er veel schoons in, maar de vorm kwam mij wat gebrekkig en behulpelijk voor, althans over 't geheel. Daarenboven rapelleerde zijn manier hier en daar tot zijn groot nadeel Beets te veel, maar evenwel de indruk dien het stuk bij mij naliet was gunstig. Wat denkt gij er van, die het denkelijk beter gelezen hebt?

Ik moet bekennen dat ofschoon ik getwijfeld had, of de jonge Bakhuyzen de negentiger uit den Gids was, vooral om de locale Amsterdamsche kleur (die Amsterdamsche zuurdeesem!) die er over 't ding ligt, ik er hem toch op straat niet voor had durven aanspreken. Wat al mystificatien! Joan Unico, Janus Petrinus, 1729, Hildebrand, Jonathan, Tobias, van Abcouw, Elize, enz. enz.! 't Gaat met de literatoren even als met de kloosterlingen: ze worden bij hun wijding verdoopt. 't Is nog al aardig, maar toch vrij lastig en 't verwondert mij niet dat sommige oude lui die geen namen meer uit elkander houden kunnen er boos om worden. 't Ware niet kwaad indien men voor die menschen een affiche uitgaf in dezen trant van een komediebiljet:

Joan Unico	De Heer Potgieter
Janus Petrinus	———— Heye
Elize	Mej. Hasebroek
enz.	

denk er eens over voor den omslag van den Gids.

Ik wist niet dat Artser(?) Tobias was, maar gij hebt gelijk, Tobias is een weinig alleedaagsch, als men een verkleëpak aandoet, moet er toch reden voor zijn.

Over Jufvrouw Toussaint zou ik wel eens met u willen praten. 't Schijnt geen charme van u te zijn: van mij nog al. 't Is wel raar, gij hebt een Satansblik (*passiez moi le mot*) zoo scherp en doordringend, dat zij een weinigjen al te verlegen is en ik vrees ook wel dat zij nu en dan het achtste gebod vergeet maar après tout is het toch een vrouw van veel talent en waarlijk ook in den omgang niet zonder aantrekkelijkheid. Ik heb sedert eenigen tijd haar sjerp gedragen, als ik zoo'n mooi woord gebruiken mag van de smerige zaak tegen haar uitgever, waarin ik zoo wat

haar ridder gespeeld heb. Verbeeld u dat deze Mr. Otto haar voor haar 25 bladen druks tachtig gulden kopijgeld betaald heeft onder voorwaarde, dat zij voortaan alles bij hem zou uitgeven! 't Is grof, niet waar? Nu heb ik toch voor haar verkregen dat ze voor een nieuwen roman die zij klaar heeft boven de overige verbeteringen in conditiën f 12 hebben zal. Maar dit onder ons. Ik vind uw: zij is er *alldankbaarst* voor, dat ik haar bij u geïntroduceerd heb" ondeugend. Wie heeft haar gerecenseerd? ik vind hem nogal ruw. De Avondbode annonceerde haar ten minste als Mijnheer Toussaint, maar om Jufvrouw te spelen en iemand dan zoo bij de lurven te pakken, is meer kritisch, dan galant. Men moest vrouwen nooit dan met armes courtoises bestrijden. Gij b.v. *gij* plaagt ze wel een beetje, maar behandelt ze aan den anderen kant toch weêr als teêre poppens met omzichtigheid. Ik verdenk Bakhuyzen van zoo ongalant geweest te zijn en zij heet dan nog wel een amie van hem? *gare à vous*, Dames, tegen wie Bakhuyzen te veld zal trekken.

Neen, wie beleefd is, het is de recensent van Oordeel niet in de recensie van Tesselschade.

Donderdagavond.

Hier werd ik geroepen om te eten, ik at (als 't u schelen kan) heel lekker en plaisierig. Na den middag schemerden wij een uurtjen (vriend, weet *gij* wel hoe beroemd, hoe geliefd veeleer de schemeruren in de pastorie zijn?) Netjen Foreest reciteerde allerlieft uw *Grootje van Eemnes* en uw *Mooi Maaike*.

Dezen morgen hielp ik een jong meisje ten grave brengen. Ik ben gewoon bij zulke gelegenheden aan 't graf te spreken, *gij* gelooft niet, hoe treffend en stichtelijk dit is. Daarna dineerden wij op Nijenburgh. Nu zit ik tegenover Betsy deze aftemaken.

Vriend! ik ben zeer gelukkig, honderdmaal meer dan ik 't verdien!

Gij vraagt naar de portefeuille van Jonathan. Zij is omtrent gereed, maar..... maar..... als ik u nu eens zeide dat ik een *stukjen* over Albums geschreven had..... en..... dat ik evenwel er niet toe besluiten kan het nu aftestaan, omdat mijn bundel mij begint te vervelen en ik dus bij voorkeur al wat ik gereed heb ter perse wil geven, dan zult *ge* immers niet boos zijn? ik vraag u zeer demoedig of ik er permissie toe heb: want eigenlijk is het wel een weinigen een plan dat u toebehoort. (*doorge-*

streept: dat gij mij geïnspireerd hebt).

Nu wat zegt ge? bewijs genade voor recht en hou 't er voor dat geen luiheid maar integendeel nutte werkzaamheid, buiten en behalve gebrek aan vruchtbaarheid van — *genie* is zoo'n pedant woord! de reden is dat ik zoo traag met de produkten van mijn fantasie ben. Ik ben geen boom „die zijn bladen aan den wind overgeeft” zooals Scott van Byrons genie zegt: ik heb veel meer van den boom waarvan Sainte Beuve spreekt, die zijn harst uit zijn wonden stort. Ik heb voor Potgieter niets dan een hart dat liefheeft.

Gij spot met mijn portret. Zoo iemand gij hebt er 't recht toe: gij weet dat geen vaniteit mij aanspoorde het te geven. 't Ergste is dat Veder schrijft: welk een lelijk jenevergezicht staat er voor den M. A. Nu zal ik nog genoodzaakt zijn om mijn eer te redden een stukjen te schrijven: de jenever erger dan O. G. Heldring, — om een climax te hebben.

Te Amsterdam komen? hoe durft gij 't vragen? gij die den weg naar Alkmaar zoo lang of zoo gevaarlijk of zoo vervelend of wat weet ik het? vind(e), maar ik hoor meer van u dan van mijn wraak. Mijn plan is dus met Betsy eenige dagen in de hoofdstad te komen. Verwonder u dus niet te zeer, als ik op eens voor uw oogen sta, wel te verstaan na een paar maanden toutefois.

Nog iets over Jonathan, ik haspel zeer met mijn uitgever. Hij wil 't reeds uitgegevene niet herdrukken en dat zal hem de droes! kom ik niet met hem klaar, denk ik over Frijlink. Hoe bevalt u deze als uitgever?

Van Betsys roman is het eerste blad afgedrukt, mijns inziens is hij beter dan *Te laat*. Maar zeg eens, hoe moet het boek heeten? 't is zoo wat van alles, wat dunkt u van den titel *Menschen* door de schrijfster van *te laat*, is dit niet te bijzonder of te pedant of te — kortom te menschen-achtig. Zeg welk effect dit opschrift op u doet, ik heb zoo'n hekel tegen naam-titels Ferdinand van Wachtendonck of dergelijke. Geef hierover uw opinie eens.

Ik heb Beets van u gegroet en ook de Dame dezer pensées uw galant woord overgebracht.

Ik dank u voor uw lief hartelijk woord bij gelegenheid van 't nieuwe jaar. Ook ik roep u van ganscher harte een „God zegene u!” toe. Wat uw wensch betreft, de goedertierenheid des Heeren heeft hem reeds half vervuld. Mijn lieve Vader heeft eenige aandoening van licht en er is hope voor 't geen hopeloos scheen. Ik

schaam mij diep over mijn wantrouwen. Ach, ik schijn nooit te zullen leeren.

De voortdoring onzer vriendschap..... geen woord daarover! een enkele handdruk.....

Nu, lieve vriend, vaarwel! ik vraag geen excuus voor dezen brief, die niets van een brief heeft, dan de hartelijkheid.

Alles wat goed en lief is van Betsy. Herinner uw moederlijke vriendin aan mij en wees Gode bevolen van, enz.

A. 1. 50. b.

[Hello] 6-4-'39.

Als gij een goed vriend zijt, die afwezend in het lief en leed uws vriends deelt, hebt gij in de laatste veertien dagen tot uzelf gezegd: 't is waar dat Hasebroek mij wel eens schrijven mocht: maar de jongen heeft het zeker te druk met de feesten, ik zal dus geduld hebben tot na Paaschen en eerst, als ik dan niets van hem hoor er toe overgaan om, eerst, boos op hem te worden en hem, daarna, te beknorren.

Wel gesproken, vriend Potgieter! Zie, nu zal ook uw goed vertrouwen beloond worden, en de eerste week na Paaschen zal niet omgaan, of gij zult uw brief hebben. (Schoon 't waar is, dat dit er bij af is: want het is Zaterdag-avond).

Toen ik uw laatsten ontving ik wou dat ge mij gezien hadt. Toen ik aan uw phrase kwam: „de lomperd volgens uw oordeel was ik”, zette ik een oogenblik een gek gezicht en keek op mijn neus met het air van iemand, die niet weet hoe hij 't heeft. Maar dit duurde maar kort, spoedig viel ik lachende achterover in mijn stoel en schaterde dat het een aart had. Dat heet ik er in loopen! Maar foei, ge zijt ondeugend met uw: „Zet nu geen groote oogen op als of ge het niet reeds lang geraden hadt”. In ernst dit had ik niet. Dan zou ik, zoo ik er al in denzelfden geest over gesproken had, het openlijk gedaan hebben. De eerste voorwaarde van onze vriendschap is immers een open vizier en een open hart? Maar ik vermoedde 't zelfs niet. Nu ik hoop dat ik het niet al te veel van den onguren met u gemaakt heb. Als dit zoo ware, moest ge zoo lief zijn en zenden mij de mijnen terug: zoo ge, hetgeen nog beter is, hem niet reeds de vuurzuivering hebt doen ondergaan. Maar ik moet u eens iets vragen.

Maakt het voor u geen verschil of gij een duif ziet schieten of er een aan tafel onder 't mes hebt. Als gij het beestjen, dat eerst

zoo vroolijk in de lucht fladderde, op eens getroffen ziet neêrvallen en met zijn bloedige vleugelen slaan en het gebroken oog naar u opheffen, hebt ge dan geen gantsch ander gevoel, dan wanneer ge 't lekker gebraden boutjen op uw bord neemt en met de linkerhand aan uw mond brengt terwijl de rechter dien beet met een vork vol geurige slâ kruidt? Vloekt ge niet in zoo'n oogenblik op den menschelijken havik: terwijl gij op 't andere met een mond, vochtig van gragen lust, betuigt: ik schiet zelf niet, maar vind het toch een mooie kunst?

Nu, iets dergelijks strekt tot mijn verschooning. Wij hadden Jufvr. Toussaint ten eeten: we waren zoo wèl, zoo vrolijk, zoo pedant, ons allen zoo koesterende in onze glorie: Daar komt in eens de Gids! de arme duive! Hoe koud viel haar uw zware hand in 't eerste oogenblik. Zij lag op de eene zijde en klapwiekte nog maar stuiptrekkende met den anderen vleugel. Ik zag dit aan en ja! toen deed het mij om harentwil leed, dat haar vonnis niet zachter was uitgevallen: en te meer omdat zij recht had in haar bewering: „mijn recensent meent het goed genoeg met mij, maar daarvoor zal het groot publiek het niet houden, reden genoeg voor de kleingeestigheid der Alkmaarders, om mij nog harder te vallen dan vroeger”. Ziet gij onder deze omstandigheden maakte ik mijn oordeel over uwe recensie op: en indien ge deze bijzonderheid niet laat gelden, dan zal ik u bij uw eerste komst dwingen het aantezien dat ik een tammen tortel (want een wilden kan ik niet aan: ik schiet alleen menschen, zooals in den tiendaagschen veldtocht) dat ik een tammen tortel van zijn stokjen schiet om daarop te zeggen: Mooi geschoten!

En zegt nu verder, wat ge wilt, indien ge slechts tot het resultaat komt van betere gedachten te hebben van mijn hart, dan van mijn hoofd.

Ge schrijft mij over Beets, hij komt maandag te Amsterdam, ik nam gister afscheid van hem.

Hebt gij wat te zeggen?

Neen, want dat ik aan mijn goede vrienden denk, zullen zij hoop ik zonder uw herinnering gelooven.

Ik denk weinig menschen te gaan zien.

Dat zou verkeerd zijn, er zijn er veel, wie uw komst genoegen zou doen.

Maar ik denk er mij toch niet veel moeite voor te geven.

Zooals ge wilt.

Zoodat ge u niet moet voorstellen hem veel te zullen zien: immers indien hij niet van idée verandert. A propos: gijl. hebt de dissertatie van v. d. Honert gerecenseerd: ik geloof dat het hem genoeg zou doen als ook de zijne werd aangekondigd: althands hij heeft het mij gevraagd, maar ik heb het hem geweigerd, omdat ik van zulk een *waarborging van reputatiën* niet houde: ik ben niet vrij genoeg tegenover hem, en te minder, omdat ik de dissertatie gezien heb eer zij gedrukt was, en eindelijk ben ik niet knap genoeg (ai dat dit nu juist achter aan komt) om zijn werk uit de hoogte der wetenschap te beoordeelen.

Met veel genoeg heb ik te Leijden zijn promotie bijgewoond. Hij was recht in zijn schik met den afloop, en ik om hem. 't Had voor mij iets weemoedigs: daarmee brak de laatste band, die mij aan Leijden, aan de Akademie, aan mijn jeugd boeide. Zijn promotie-partij was waarschijnlijk de laatste die ik bijwoonde. Voor het laatst zong ik het oude „Io vivat” en „in Sanitatem virginum”, mijn hart deed er zeer onder. 't Is wel goed vóór mij uit: maar 't was achter mij zoo heel goed!

Hoe geestig is uw inval over mijn recensie der rietscheutgalmen! hij dwong mij een glimlach van bewondering en goedkeuring af! Evenwel waarom noemt gij 't een zelfverloochening? en waarom protesteert gij er tegen? waarlijk 't daar gesprokene is mijn innige overtuiging. Het lijkt wel een beetjen naar den vos, die de passie preekt, maar waarom niet, als ik waarlijk van gedachten ben veranderd? Waarom zou ik dan mijzelven meer dan anderen sparen? integendeel vond ik er genoeg in mijzelven te veroordeelen en zoo ik ooit mijn recensies geteekend had ik zou 't althands deze gedaan hebben. Die verklaring deert mij niet: nog onlangs zei van der Palm: gij maakt goede verzen, maar uw arme meisjens! wat zijn ze allen ongelukkig geweest. Professor, ik heb nu voor alle zes een plaats in een proveniershuis gekocht en daar zeggen ze mij dat ze 't met elkander heel wel hebben. Indien ze nu zelve te vreden zijn, moet gij u niet over haar ontrusten. Maar dit beloof ik u, om niet weêr in die kosten te vervallen, zal ik geen vrouwen meer ongelukkig maken.

En zoo hoop ik ook te doen.

Het doet mij genoeg voor ter Haar dat zijn stuk zoo bevalt. Ik heb hem te Leijden bezocht. Ik vond hem beleefd, vleiend zelfs, maar stijf: „hij recommandeerde zich voor een tweede bezoek enz.” en wij hebben samen gestudeerd. Nu laat hem: 't zou

schande zijn, zeg ik, zoo verwaand als de Cynicus die het vóór mij zeide, indien ter Haar zonder mij kan, dat ik niet zonder ter Haar zou kunnen. Foei! ik zal door deze phrase een streep halen.

Over Betsy schrijft gij niet zoo lief als gij gewoon zijt. Waarom? Zij mocht immers wel zeggen, dat zij liever op zich zelve bleef dan het plan uwer associatie van Hasebroek-Toussaint in te volgen, zonder dat gij daarom behoeftet te denken dat zij dit verkeerd begrepen of dät kwalijk genomen hadt. Het een noch ander heeft plaats gehad. Zij komt er alleen zediglijk voor uit geen genie genoeg te bezitten om uw aardigen greep aardig uit te voeren: en dan och! waarom de beide vrouwen tegenover elkander geplaatst? die zeker een van beiden in die worsteling zouden moeten verliezen, daar dit zeker is, dat de sterkte van beider talent niet aan denzelfden kant ligt. Kortom, lieve vriend! beleefd zijt gij altijd, maar wel eens te beleefd door te veronderstellen dat een ander uw weêrgalooze buigzaamheid en varieteit van talent heeft. Mag ik u herinneren dat wij maar één Potgieter hebben?

Gij zult dus een ander stukjen van haar hebben: een verhaaltjen, 't spreekt van zelve dat gij op mij kunt rekenen. Wanneer evenwel? ik weet het niet. Bohn plaagt mij nog altijd om Jonathan van hem af te maken. Wij zullen zien.

Wat is dat voor een almanak, dien Nepveu gaat uitgeven? Ik heb er een uitnoodiging toe ontvangen door tusschenkomst van ten Kate.

Wij gaan met Betsy's roman goed vooruit. Wij zijn aan blad 12, dus denk ik dat wij binnen een paar maanden wel klaar zullen komen. Kaiser heeft er een mooie gravure voor gemaakt, die vent teekent dan weergaâs geestig. Ik ben geen kenner, maar ben verliefd op zijn werk.

Ik heb braaf gelachen over uw gesprek met den boekverkooper over den titel van Te Laat, naar ik hoor geeft de Vriend des Vaderlands er een gunstig verslag van. Helaas! sedert ik eens achter de coulisses gekeken heb, heb ik alle fiducie op recensien verloren — of de recensent moet dadelijke proeven geven van zijn talent en goed recht om anderen te beoordeelen. Gij hebt, geloof ik, vroeger eens om een exemplaar van den Gids gevraagd. Wij hadden er geen: en zoo is 't er bij gebleven, en misschien is het ook zoo beter.

De Gids is voor Betsy partijdig beleefd: en het komt een vrouw

zoo duur te staan, beleefdheden te ontvangen! 't Is haar alleen om een weinigen liefde te doen: en dat heeft zij gevonden, haar schoot vloeit over van „bloemen, door vriendelijke handen er in geworpen”. Zij heeft niets meer te eischen, en eischt ook niets meer dan dat haar vrienden van den Gids haar een goed hart blijven toedragen.

Gij vraagt of ik den Schaapherder gelezen heb? Neen, ik hoop er door uw verslag een idée van te krijgen.

Intusschen ligt de nieuwe Gids voor mij, hij is als naar gewoonte — een goede recensie van van den Honert's dissertatie en Moulijns leerredenen: een uitstekend slot van het uitstekend verslag van Nieuwhof, verzoeking in de woestijn, (is die van Bakhuyzen? zoo ja, zeg hem dat ik gedurig meer bewonder en hooger vereer) een verstandig woord over van Halls nalezingen, een geestig over die van Brandt Maas, een fiks over die van Lulofs op Vondel, eindelijk een album waarin onder anderen de moed van den aanvaller van den Hooggeleerden Duymaer van Twist lof verdient; zie daar alles wat noodig is om een uitmuntende rubriek Boekbeoordeelingen op te leveren. Van 't Mengelwerk heb ik Bertha Coppier nog niet gelezen, doch verwacht er veel van. Minder bevallen mij de twee volgende stukken als te zwaar voor de kwalijk verterende magen van het gewone Mengelwerk-lezend publiek. Moet er dan toch vertaald worden, laat het in vrede naar den smaak van den grooten hoop zijn! Des te vrijer blijft het hoekjen voor de oorspronkelijke bijdragen. Maar genoeg, dat de Gids zich weder handhaaft! Kon ik er niets meer voor doen! (zie, dat volgt weêr drommelsch gek op dien vorigen zin, ik kan vanavond niet schrijven, ik schei er uit).

Leg daar dan pen en als gij nog in betrekking staat met den vleugel, waaruit ge getrokken werdt, zeg hem dan, dat hij naar mijn vriend vliegt en hem in zijn vrolijk gekwaak mijnentwege een hartelijken lentegroet brenge, enz.

A. 1. 49. m.

[Heilo] [Mei/Juni '39].

Amice!

Gij schijnt naar 't verhaaltjen van Betsy te verlangen: het gaat hierbij. Vergeef mij dat het er weêr zoo slordig uitziet: maar ik heb geen tijd het over te schrijven.

Wat spreekt gij van „een ongunstigen indruk?” niets van dien aart is in mijn, en ik ben zeker, ook niet in haar hoofd of hart opgekomen. Al vonden we dat gij in een cirkelpunt ongelijk hadt, dit maakte nog geen ongelijk uit, (vergeef mij deze woordspeling: zij valt mij uit de pen) waarom wij van verre gestoord, of wat nog minder is, zouden zijn. Och, we moesten over al die dingen eens van tijd tot tijd praten!

Hierbij gaat een briefjen voor Beyerinck en een dito voor Frijlink. Den laatsten prevenieer ik onder anderen dat ik in zijn bundel de Haarlemsche Courant herdrukken zal, waarop ik een vervolg geschreven heb. Overigens schrijf ik hem dat ik hem nu 't kopijrecht van mijn toekomstig en Betsy's stukjen voor het geconditionneerd honorarium afsta. Bij Beyerinck moet ik om een nommer van den Gids bedelen, dat ik nooit gekregen heb en toch gaarne hebben zou.

Beets heeft mij van zijn verblijf te Amsterdam niets of bijna niets verteld: van zijn bezoeken bij u b.v. geen woord. Wij zijn tegenwoordig niet op den besten voet. Hij neemt mij kwalijk, dat ik Heilo niet voor hem ontruime: en, ofschoon ik mij in geval van een beroep, zeker door zijn wensch zou laten besturen, schoon ook tegen mijn eigen wensch inloopende, kan ik toch mij zelven niet beroepen. Maar dit onder ons: want voor het uiterlijke is het: Domine! en Dokter! en Sir your genius! en Sir your eloquence! om 't andere woord. Al weer mondeling nader.

De nachtegalen zingen heerlijk! uw briefjen bij Jufvr. Tous-saint is aan zijn adres bezorgd.

Van Nepveu weet ik niets, dan dat ik een circulaire van ten Kate ontvangen heb, waarin ik lees dat er duizenden aan de onderneming hangen. Een mooie cocagnemast!

Bertha Coppier heb ik nog niet gelezen, noch zal het, denk ik, vooreerst doen: want Beets en Betsy vinden 't beide lelijk.

Betsy's roman, *Elize* getiteld, is haast afgedrukt. Dan begin ik aan Jona[than].

Meer schrijf ik u niet, ik wacht eerst een brief van u, waaruit ik, niet al te laat hoop ik, uw opinie over Revenge verneme. Ik eindig dus na de verzekering der innigste achting en vriendschap van Betsy, enz.

Wanneer ik te Amsterdam kom? ik weet niet, maar toch kom

ik vast. Van een invitatie van v. Hasselt om met Beets meê te komen, weet ik niets. Vale.

A. I. 50. c.

[Heilo] 1-7-'39.

Br! Br! wat is het koud!

zou ik wel gedurig met den kinderdichter Schipper willen uitroepen. Ik weet niet, of gij het te Amsterdam ook zoo koel hebt; maar ik heb oogenblikken, dat ik de slokdarm uit de rozenbons zou willen zijn om evenals bij mijn leden in malkaar te schuiven en mijn hielen met mijn ooren te verwarmen. Dat is dan een drommelsche gewoonte hier te land dat men, om de illusie van met de menschen meê ook eens zomer te hebben te behouden, een Novemberkou met witte japonnen en zomerpantalon moet trotseren, zonder zijn leden eens bij een kloek vuur te kunnen koesteren. Evenwel ik moet zeggen dat dit ongunstige weer toch dit goede voor mij gehad heeft, dat ik mij daardoor gemakkelijker in de teleurstelling geschikt heb van Bakhuyzen niet bij mij gezien te hebben, ofschoon hij mij op de hand beloofd had tegen 't eind van Junij hier te komen. Wilt gij mijnentwege hen daarover eens een hatelijkheid zeggen, die nog erger dreigt te worden, als hij nu in 't vervolg zijn dure belofte niet volbrengt.

Neen, dan ben ik een ander mensch. Heb ik weer niet dagen lang ulieder gulheid en gastvrijheid komen op de proef stellen, en beslag op uw kostbaren tijd leggen? Hoe gaarne zou ik door wederzijdsche dienstbewijzing eens met u effen raken. Nu moet ik het bij een bloote dankbetuiging laten, maar die dan dubbel hartelijk is. Gij hebt mijn gelukkige herinneringen met nieuwe vermeerderd. Bedank ook uwe verplichtende Tante uit mijn en Betsy's naam voor haar goedheden, wilt gij?

Gij ontvangt hierbij een present-exemplaar van *Elize*. Het tweede exemplaar dat er bijgaat is voor den Gids en zult ge wel zoo goed zijn aan den Redacteur te doen toekomen. Ik ben met het boek zeer in mijn schik: mij dunkt het ziet er helder en aangenaam uit en lokt uit tot de lezing. De opdracht klinkt recht uit den toon van ons kalm, huiselijk zamenzijn: en het geheel..... maar gij zult zelf oordeelen.

Heb ik u al gezegd hoe schoon ik uw Sancta Catharijne vinde? Het heeft buiten de verdienste de la difficulté vaincue veel dich-

terlijke regels. Hoe jammer, jammer, jammer dat gij niet meer verzen maakt.

Wanneer komt het Noorden? het is er nu recht de tijd voor. Men kan wel zien dat het boek uit een hoek komt, waar de vegetatie traag is. Het is waar daarvoor zijn de Noordsche balken ook solider en zie ik dagelijks schepen vol mijn raam passeren, terwijl bij ons het hout met ware „verdeelende gerechtigheid”, tusschen de zon en het vuur verdeeld wordt — zoo gewonnen zoo geronnen: maar dat lange wachten in een leven dat zoo kort is — ik vind er iets Patriarchaals in, dat mij, kind van den stoomtijd, tegenstaat.

Ik sta op punt van vertrek naar Leijden, waarom ge u met dit kleine briefjen zult moeten vergenoegen. Ik ga een lieve zuster in de echt inzegenen.

Ik neem dus hiermeê afscheid van u na uit naam van Betsy gegroet en u verzekerd te hebben van de vriendschap van, enz.

Wilt ge bijgaand biljet aan zijn adres laten bezorgen? vergiffenis voor onze indiscretie!

A. I. 50. d.

[Heilo] 21-8-'39.

Verbeeld u een grooten kater, mijn waardste! die de schrik is van al wat een ratten- of muizenbaard draagt. Deze heeft een klein onnoozel muisje zoo ge-ïmpoteerd, dat het beestje van angst in zijn schuilhoek gekropen is en van benauwdheid zelfs niet piepen durft. Maar nu zit de groote kater voor het gat en verzekert iedereen, dat het diertje hem onchristelijk vijandig en zoo wraakzuchtig is, dat het niets met hem te doen wil hebben.

Ziedaar omtrent ons geval. Gij haalt den heelen Joodschen hemel overhoop om een naam te zoeken voor de reden van mijn stilzwijgen: en nooit was reden eenvoudiger: ik durfde niet schrijven.

En waarom niet?

Leg nu den brief een poosje weg en neem hem niet op eer gij in een luim van honig en melk zijt, zoodat gij op geen schepsel in de gansche wereld boos zoudt kunnen worden.....

Welnu? zijt ge nu in een humeur om iets lelijks met een lief gezicht aan te hooren: daar hebt gij den slag dan!

Ik heb geen bijdrage voor Tesselschade.

Jonathan heeft er geen, en Mijnheer Hasebroek heeft er ook geen.

Daarom durfde ik niet schrijven.

Ik vond het naar uw laatsten lieven, vriendelijken, vertrouwelijken zoo naar en onvriendelijk te beantwoorden.

Maar begrijp zelf mijn toestand.

Jonathan, die er, van den tijd van Saul af, voor in de wieg schijnt gelegd te zijn om een man des ongeluks te wezen, is dan eindelijk ter perse. Maar nu mijn uitgever! nooit werd een hert ongenadiger parforce gejaagd, dan ik door hem. Vooral sederl de Rijmbijbel van Beets, die af is weer een nieuwe pers of zettterslungel heeft leëggelaten. Onophoudelijk blaft hij als een hond aan mijn ooren: „Kopij!” en al weêr „kopij!”. Nauwelijks gooi ik hem een been toe, of knak! knak! het is vermalen, en hij bromt al weêr.

Ik heb reeds vrij ernstige woorden met hem gehad.

Hierbij komt dat ik mij sedert eenigen tijd voor vast verbonden heb aan een onderneming van anderen aard, waardoor ik geregeld tot een maandelijksch contingent verplicht ben.

En gij weet, dat ik Goddank! mij nooit het regt geve een enkel regt mijner gemeente aan de gezamenlijke regten van alle uitgevers opteofferen. Het applaudissement van geheel Holland, kon ik het ooit verdienen, zou mij niet schadeloos stellen voor een enkel donker gezigt van een ontevreden schaaap tegen zijn herder.

Was ik nu — sans compliment, het is er het moment niet toe — Mijnheer Potgieter, dan schoof ik in een verloren oogenblik den anderen rommel op zij, en schreef een meesterstuk.

Maar het wordt mij gedurig duidelijker, dat ik die Heer nief ben, en ook niets van hem heb.

Ik schrijf ongaarne, schrijf moeilijk, schrijf weinig. Lach zooveel gij wilt, ik ben er te stil-gelukkig voor: ik heb voor mijn slaapmuts geen lauweren noodig. Editha breit er allerliefste bandjes om, waar mijn hair door heen schemert, als de zon door een wolk.

Kortom, al wordt gij nog zoo boos en scheldt mij de huid nog zoo vol, ik heb niets.

Daarom schreef ik u niet, want nog altijd hoopte ik, dat er den een of anderen dag iets uit mijn slaapmuts vallen zou, zooals bij Siji volgens de verzekering van Nisard. En ja, toen ik

daarover dag aan dag door mijn geweten geknaagd werd — de zonde is lustig — stelde ik mij wel eens gerust met een ondeugend voorbeeld: Maar laat Potgieter de arme Jufvr. Toussaint niet in dezelfde onzekerheid, als waarin ik hem houde?

Maar dat was een lelijke gedachte en ik schaam mij dat ik haar geopenbaard heb.

En nu wou ik wel, dat zich een tooneel opende van dezen of dergelijken aard:

De Redacteur van Tesselschade: De beroerde kerel! Is mij dat behandelen!

Mijnheer Potgieter: Bedaar, Redacteur, bedaar.

De Redacteur: Neen, hij is een gemeene, valsche hond. Eerst belooft hij mij een bijdrage en nu trekt hij zijn woord laaghartig in. Een zijner stukjes komt hem niet eens regt toe: Daarvan heb ik hem het plan geïnspireerd.

Potgieter: Gij hebt gelijk, hij doet verkeerd, dat bekent hij immers ook zelf, maar hij is een sukkel, hij kan niet anders, gij moet hem niet naar u afmeten.

De Redacteur: Spreek mij niet meer van hem, de duivel hale mij als ik hem ooit weér de eer aandoe hem iets te vragen.

Potgieter: In vrede! ik kan hem zoo niet afschudden, al is hij nathalzig, zijn hart is nog al niet kwaad. Ik vergeef hem.

Zal dit tooneel en wanneer zal het vertoond worden?

De Autheur maakt er zijn geluk afhankelijk van.

En nu, leg daar (met een trap) zondenbaantje van eens autheurs ambacht, hou uw lelijken bek en blaf niet tusschen het gesnap van twee goede vrienden in..... hoor ik u nog?... Koest!... wacht ik zal u... zóó!

Wat was dat een lieve brief, dien ik te Leijden van u ontving!

Wat is Editha grootsch over uw goedkeuring van Elize, als Cecilia over de goedkeuring van Ellington, zegt zij. En al ware het dat de vriendschap uw pen wat stomper maakte, zouden wij u daarom nog niet liever hebben? Uw Noorden gaat traag, het is Noordsch-onmenschelijk.

Gij hebt gelijk, het vers van B. op de Princes heeft weinig om 't lijf, het heeft niets van dat sententieuze, dat daarin vereischt wordt. Te droes! dat konden onze ouwelui beter, maar Bilder-

dijks voorbeeld is te dezen aanzien van veel nadeel geweest. Hij heeft het eerste voorbeeld gegeven van de feestelingen, in plaats van met een fijn geestig compliment, met niets anders te ontvangen dan met: Brouhaha! en hoezee! en Oranje boven!

Orphea is een tijdschrift van de Thouars. Plemper van Balen is geloof in een Proponent. Dorbeck is een jong mensch te Haarlem, die zoo wat voor Maecenas van Hofdijk speelt. Hofdijk is een gewezen ondermeester te Alkmaar, die deze betrekking als te positief verlaten heeft en nu over de nadelen van een negatief bestaan nadenkt, welke gepeinzen hij met eenige dichterlijke visioenen vol gruwelen en beestachtigheden vervrolijkt. OÙ d'antre les horreurs vont ils se nicher?

Ik heb om Schippertje gelachen, dat ik mal meende te worden.

Waarachtig ik begrijp niet wat ge ten aanzien van Mejufvrouw Toussaint van mij verlangt. Schrijf het in 's Hemels naam aan geen ondienstvaardigheid toe, dat ik aan uw verlangen nog niet voldaan heb; maar ik wist niet wat ge begeerdet. Kan ik nog iets voor u doen schrijf het dan met ronde woorden, en ik zal jaloersch zijn te toonen hoe gaarne ik iets voor u doe.

N.B. dit ziet op een phrase in uw vorigen.

Uw bericht omtrent Abcouw doet mij lagchen. Zoo wou ik het juist hebben. Uw Alkmaarsche reize behoort onze verloren idealen. Wij hadden haar nog lang op de verdieping van onze geponde wenschen geherbergd, maar nu heeft zij een etage hooger onder den blooten Hemel moeten verhuizen. Zoo lang kunnen wij geen idealen meer vast houden. Wij komen nog eens te — Amsterdam, maar gij..... ik zal bij u komen... zei de nacht tegen den dag, of

daar waren vier oude wijven
Zij konden malkander niet krijgen.

Geduld is lijdens troost.

Ik zal uwe groeten aan Beets doen overbrengen. Hij is sedert een paar dagen van een reisje naar België met Gewin teruggekeerd, zoodat hij uw dierbaar Antwerpen bezocht heeft. Hij is zeer voldaan teruggekomen. Zijn nieuw verhaal Ada is af. Ook zijn Rijmbijbel zooals ik u schreef. Zijn Hildebrand zal voor 2 derden klaar zijn. Hij heeft op 't oogenblik nog altijd eenigen kans op Heinenoord.

Jufvrouw Toussaint klaagt steen en been over Bakhuyzen, ik

help haar braaf. Van goeder hand is mij verzekerd dat het in Groningen een algemeen bekende zaak is, dat Hecker, de door mij in den Gids gehavende Hecker de schrijver der Ontzwaveling is, waarvan een tweede druk ter persse ligt.

En nu moet ik eindigen. Kon ik, ik bragt u zelf liefst in persoon dezen brief, om te zien, hoe gij hem opnaamt! Nu moet ik alles van uw genade verwachten.

Hoe 't zij, ik blijf, enz.

A. I. 50. e.

[Heilo] 23-10-'39.

„Bully Dawson kreeg slaag van de halve stad en de halve stad kreeg slaag van Bully Dawson. Dit is de ware verdeelende gerechtigheid”, riep ik met den Auteur der popular fallacies uit, toen ik uw laatst brief gelezen had, mijn waardste. Gelukkig had ik er mij een weinig op voorbereid. Ik keek dus niet verwonderd, toen ik zag dat in het schrijven van mijn lieven knorrigen vriend, de knorrigheid dezen keer op de liefde de overhand behield. Hasebroek kwelt Potgieter en Potgieter kwelt Hasebroek! dat is maar in den regel, dacht ik. En lagchende lei ik den brief ter zijde, en ging, om de digestie te bevorderen, mij eens in den tuin ver-treden.

Dat bekwam mij uitmuntend, en ik had terstond daarop een bulletin kunnen uitgeven: Zijn Eerw. heeft met succes eenige oogenblikken gewandeld en is weêr zoo frisch en plezierig als ooit.

Gij zult het evenwel niet onnatuurlijk vinden, dat ik, in de eerste dagen daaraan volgende, altijd bij voorkeur naar iets anders greep, dan naar uw brief. Het was of de drommel er mee speelde, want ofschoon de bombam van mijn rede, even als de klok van Wittington, gedurig riep:

Hasebroek! vriendjelief!

Schrijf naar Amsterdam een brief!

bengelde het belletje van mijn eigenzinnigheid er onophoudelijk met ongeloofelijke radheid tusschen:

ik doe het niet

ik doe het niet

ik doe het niet

Wat zal ik er van zeggen? Wie ook geleerd heeft aan den wijden mond van zijn rede de eerste stem te geven, bij mij is zij dikwijls

niet meer dan een gekroonde ledenman, die door het Parlement van zijn grillen bewogen wordt: zoodat ik maar zeggen wil, dat ik u wel eer zou geschreven hebben, als ik er maar meer lust toe gevoeld had. En indien gij mij dat niet vergeeft, zeg ik dat gij niet zoo onbekrompen zijt, als ik, in het huldigen van Bully Dawson's verdeelende gerechtigheid.

En nu proponeer ik u, voortaan Tesselschade, en de verpligtingen van Tesselschade aan mij, en mijne verpligtingen aan Tesselschade, en mijne betrekking tot den Redacteur van Tesselschade en de betrekking van den Redacteur van Tesselschade tot mij en wat dies meer is, aan zijn plaats te laten. Want ik voor mij zie niet in, hoe ik, op deze onvolmaakte wereld en bij zooveel onvolmaaktheid als mij aankleeft, het beetjen vrienden, dat God mij nog gelaten heeft, bij elkander zal houden, indien ik aan literarische grieven toelaat vriendschappelijke grieven te worden. Ik hou het er voor, dat de eenige reden, waarom David en Jonathan het zoo goed hielden, geweest is, omdat zij nooit over zaken als b.v. de erfopvolging en dergelijke spraken: terwijl David en Saul altijd overhoop lagen, omdat Saul niet nalaten kon, over zijn duizenden en Davids tienduizenden te spreken. Daar hebt ge nu b.v. Beets in Hildebrand. Kwaadaardiger ben ik nooit aangevallen dan in zijn Narede: wie Hildebrand is weet iedereen wel. Ook maak ik er geen geheim van, noch poog mij te laten doorgaan voor een veertig jaar ouder of een veertigmaal beter dan ik ben.

Wat zal ik nu met zoo'n aanval aanvangen? wat anders dan doen of ik Hildebrand zoo weinig kende, als den Autheur der Hippokreen-ontzwoeling? Wat anders, dan stilletjes uit den schanslooper van Jonathan stappen en hem aan Hildebrand geven om hem te gelijk met ooms rok in het Diakenhuismannetje te laten uitkloppen — en terwijl met Beets een fideel bittertje te drinken? Zoo denk ik meer en meer met alle literarische bezwaren te doen. Wie schrijven wil, zonder zijn genoeg te laten bederven, moet, evenals een Noordhollandsch huisvader, die buiten in de sneeuw geloopt heeft, bij het inkomen van zijn huis, de sneeuw, die op zijn jas gevallen is, voorzigtig afschudden, zonder den vuilen boel, die hij buiten heeft opgedaan, mee in huis te slepen. Anders is het waarachtig onmogelijk zelf zijn binnenst vertrek schoon te houden.

Gij begrijpt evenwel, dat niet rechtstreeks met toepassing op u gezegd is: vooral gij hebt er niets van voor u zelve te nemen,

dan dat ik van den knorrigen Redacteur van Tesselschade niets..... wil, en met mijn lieven vriend Potgieter op een zoo goeden voet wil blijven, als ooit. Ik moet bekennen, wel een weinigjen in de hoop, dat mijn vriend Potgieter eveneens handelen zal en (de liefde bedekt alle dingen) vergeten, in den warmsten en hartelijksten zijner vrienden den luisten, traagsten, ontrouwsten, meinedigsten der Autheurs te zien!

Touchez là, mon ami! indien gij dit verdrag, waaraan mij veel meer gelegen is, dan aan dat van Unkiar-Skelessi, aanneemt.

Wat gij praat, dat de pastorij van Heilo (sad change) in een wachthuis zou veranderd zijn, begrijp ik niet. Dat zij veeleer het tegendeel is, zoudt gij ondervonden hebben, als gij er u hadt willen aanmelden. Maar begrijp ik u wel? beklagt ge u dat een van ons beide het hoofd niet deemoedig genoeg onder de kritiek zou gebogen hebben? Nooit was beschuldiging onbillijker. Wij immers? hebben met de kritiek nooit dan complimenten gewisseld: U.Ed. is zeer wel goed! UEd. doet mij te veel eer. Maar Mejuffer.....! Gij moest eens zien, hoe verguld de schrijfster van Elsje weer met haar kundigen Gids is. Loop heen! Staan wij misschien alleen tusschen het Slot Nijenburgh en de versterkte stad Alkmaar in, om de parallelie niet te breken?

En al had ik nu Jufvrouw Toussaint haar voorrede in de ooren geblazen, wat zoudt gij er tegen kunnen hebben, zeg? Of mag ik mijn opinie niet zoowel hebben als gij de uwe? zie toe dat gij geen onverdraagzaamheid predikt. Het is waar, gij hebt bliksemende phrasen bij de hand: aanleg die niet te beheerschen is! kunst die geen kunst blijkt! boe ba! Maar gij zult er mij toch niet bang meê maken. Eere over u allen indien gij bij het talent van schrijven nog eens het talent hebt van te schrijven zooals gij wilt: dan komt u de zegezing toe. Heilo heeft zijn duizenden verslagen, maar Amsterdam zijn tienduizenden! maar schande over u indien gijl. van deze gave een stok maakt om ons meê te slaan in deze voege: Indien gij niet zegt, dat gij werkt even als wij, zult gij zoo klein gehakt worden als frikkadellen. Maar ik wil mij niet vermoeijen met hierover langer tegen u te schermen, het zou een jongenstwist worden: het is wel! het is niet! — het is niet! het is wel! — Ik vraag alleen nog: wanneer ulieden toegegeven wordt, dat gij alles, de rede, het publiek, het voordeel en wat al niet meer? aan uwe zijde hebt, wat henker zouden wij er dan aan hebben, u niet ter wille te zijn, indien — kom ik lijk wel mal met

mijn gepraat voor doove ooren!

Asjotjomtoe, asjot, mijn trouwe knol.

Al zoudt gij barsten van kwaadaardigheid: waar blijft uw Noorden toch? Indien ik mij door u van traagheid laat beschuldigen, laat mij het genoegen van deze kleine wraak. De eindelijke verschijning van uw Noorden zal voor u een schitterende weerwraak zijn!

Och kom, wat spreekt gij van Tesselschade te verlaten, zoo als gij den Gids gedaan hebt? „Adelaar, waarom verlaat gij uw jongen! zou ik met Foreest kunnen uitroepen, toen hij als President van de Rederijkerskamer te Leijden op de afscheidsrede van Beets antwoordde. Ik durf er niet in spreken. Uw rust tegen mijn genoegen — ik mocht Egoïst zijn!

Jonathan zal niet te Amsterdam komen. Ik ga met mijn ongelukigen blinden Vader naar Heeze, om den beroemden oculist, Ds. Cremer, te consulteren. Hij heeft zijn zaak verkocht en gaat met Mei met mijn familie te Wijk bij Duurstede wonen. Dus breken mijn laatste banden met Leijden! Het zij. Van het breken van banden gesproken, verleden week is Jonathans Betsy mijn huis gepasseerd om zich met haar echtgenoot naar Batavia inteschepen. Er zijn bange oogenblikken in het leven.

Gij hebt gelijk, H.....k H. blijft nog altijd te bezingen. Als ik niet vreesde, dat gij denken zoudt aan Lamb's gebed voor den eten, zou ik wel iets weten te zeggen. Ik maak geen verzen meer.

Gister heb ik een visite gehad — raad eens — van Hofdijk. Jufvrouw Toussaint had hem mij aanbevolen. Blond haar, ronde oogen, een geel bokkensikje onder de kin, een zwarte das met groote met hair gewerkte speld, een glimmend vest met bonte weerschijn, een vreemdgebogen sixpence, veel verliefdheid op Jufvr. Toussaint en weinig liefde voor goeden smaak, veel fantasisch en weinig fantasie, veel inbeelding en weinig *bildung* (passez moi le mot om de woordspeling!) ziedaar de Autheur der Rosamunde. Maar zeg er Jufvr. Toussaint niets van, zij mag hem nog al.

Zeggen? ja! want zij komt de volgende week te Amsterdam. Arm hert! wat zult gij dan door de brakken der kritiek en de voorstanders van de autonomie van den aesthetischen wil gejaagd worden! Ha, hoe dat er langs zal gaan. Als gij mijn arm hert maar niet dood jaagt!

Ik heb den 2den druk der Hipp. Ontz. niet gezien, maar wel het

schimpschrift van Hofdijk, bij van Vloten uitgekomen. Non tali auxilio, nec defensoribus istis. Nu, dank zij de Goden, dat het zoo uitgevallen is, dat men het toch niet wel voor iets uit het fort of uit het wachthuis houden zal. Ik dank u, Mijnheer Hofdijk! dat ge zoo gemeen schelden kunt!

Ten Kate! hebt gij zijn bespottelijke: Bloemen en Bladen! gezien? 't is waarachtig enkel bombast.

Het lust mij op een bas met stijfgespannen snaren,

Door wind en storm gezweept den aarbol om te varen.

Nu, laat hem! ik had toch de hoop op hem reeds lang opgegeven.

Over de Engelschen te Rome niets dan een prijsje aan een enkele passage gegeven? kunstenaar! is dat billijk? Recensent! is dat eerlijk?

Heilo voor mij een broeikast? hoe komt gij er aan? Nu weet ik niet langer, waar mij te bergen. Eerst was ik van hen, die de literatuur de fauteuil geven. Toen was het: „Zeg Hasebroek toch, dat ik een practisch „mensch” ben, dagelijks ter beurs ga enz.” goed! met kunst en vliegwerk kwam ik ook zoo ver. De literatuur werd van de fauteuil gejaagd en in een hoek gezet, om daar haar beurt af te wachten: en de werkelijkheid werd vooraangeplaatst. Nu ben ik dan ook zoo ver weg, dat ik tegenover deze keukenprinces zit te verstellen, dat alle boeken, die geschreven worden, tot niets beters dienen, dan om koteletten in te braden en dat het mooiste vers nog eer genoeg geschiedt als het als een sierlijk knipsel aan het eind van een ham wordt gebonden enz. En waarachtig! nu is het nog niet goed. Nu is het nog al een broeikast, waarin ik leve. Hoort eens, MijnHeeren! ik geloof dat gij het met elkander eens zijt geworden, om vol te houden: de Hemel boven Amsterdam is lucht, en die boven Heilo is een broeiraam, al ware 't ook dat ge zaagt dat uw Amsterdamsche wolken regtstreeks naar Heilo overdreven.

Voorwaar! als ik nu, slippendrager als ik ben der meest prozaische werkelijkheid nog al niet prozaisch genoeg [niet] ben, dan moge de Hemel mij genadig zijn! Ik kan niet platter geslagen worden, of men slaat mij dood. Zie maar, Mijnheer! men kan nu niet beter op mijn kant zien dan een scheermes!

Weet gij dat het nieuwe verhaal van Beets af is? Onlangs hadden wij een soiree op de Nijenburgh, waar 't werd voorgelezen. *Ada* heet het, gelijk gij weet. Het is uitmuntend, maar naar mijn oordeel veel minder dan *Guy*. Onder andere schoone brokken is er evenwel een morgenstond in, die als natuurbeschrijving alles ach-

terlaat wat Beets nog in dit genre geschreven heeft. Maar spreek er maar niet over. Hij wil niet dat er veel van gepraat worde, omdat hij de Amsterdammers, of eigenlijk de Fraaijekunstenars- en wetenschappers er meê wil komen verrassen. Ik vind het vreemd, en toch niet al te vreemd, dat Beets u geen Rijmbijbel gezonden heeft. Hij is niet anders. Tienmaal tegen eens doet hij u een beleefdheid aan, als gij op een onbeleefdheid verdacht zijt, en omgekeerd. Nim es hin. Trouwens, wij moeten wel.

Wat zegt ge van Hildebrand? dat moet dunkt mij regt in den smaak der overnuchteren vallen.

Mijnentwege, dat het u wel bekome. Ik bewonder het boek zoo zeer als iemand. Maar toch wou ik dat de dichter van *Machteld* dezen kant van zijn talent — of van zijn karakter liever — voor zich gehouden hadde. Er is maar een tooneel in, dat mij regt goed doet: het tooneel tusschen Hildebrand en het diakenhuismannetje. Dat is natuur! Dat is gevoel.

Gij zult u zeker ergeren over de vele blijken van Geel-haat, die er hier en daar door verspreid zijn?

Ik vind zijn Rijmbijbel mooier.

't Spijt mij dat ik u de onbeleefdheden van Abcouw op den hals heb gehaald. Noem, als het te pas komt, gerust mijn naam. Ik wil niet, dat iemand mijn zondenbok zijn zal.

En nu, vaarwel! Indien er in den bovenstaanden één woord is dat u zou kunnen doen twifelen, of ik u hartelijk liefheb, verloochen ik het plegtig!

Tot teeken hiervan sta hier mijn handtekening, enz.
Semper idem.

A. f. 37. d.

[Heilo] 6-12-'39.

Jantje, wees jij de wijste en zwijg!

Dat was een wijs zeggen van mijn moeder, wanneer ik als kind met mijn broertjes en zusjes aan 't kibbelen was, maar ik was dwaas genoeg aan die wijsheid een hekel te hebben en haatte die vermaning als de pest.

Gij schijnt verstandiger te zijn want nadat ik in mijn vorigen nog al ruw over een en ander van uw lievelingsstellingen had heengesabeld, krijg ik van u een brief terug, waarin geen woord van het punt in quaestie voorkomt, botertje tot den boom, zooals men zegt. Nu, ik ben te goed om u daarom terstond een Heldrin-

giaan te noemen. Ik doe veel liever hulde aan uw verstand in het afstappen van een geschil dat misschien toch niet tot een vergelijk zo worden gebragt.

Maar hoe komt daar uw: Dus als voorheen? Als daar reden voor geweest is, krijgen onze brieven veel van een correspondentie uit den tijd der Babelsche spraakverwarring. Was dan mijn brief zoo ernstig, dat gij die vraag noodig acht? Hoe 't zij! Dus als voorheen? — Van ganscher harte en gemoede en ziele mijn waarde. Wordt een mijner liefste wenschen verhoord, dan blijft het met ons als voorheen tot aan het einde. Uw vriendschap sedert ik mij eens in haar bezit heb mogen verheugen, is mij zoowel een behoefte als een geluk geworden. Ik mag er niet aan denken, dat ik hem, dien het vaderland bewonderend den Dichter van Elzemoër noemt, anders zou noemen dan mijn Vriend! mijn groote en lieve Vriend!

Ik moet beginnen met u voor de bezorging van Tesselschade te bedanken. Dit is, althans voor het mij toegedachte exemplaar, een beleefdheid die mij verlegen maakt, vurige kolen, vlammen des Heeren! Is Frijlink er voor iets in (om eens goed Hollandsch te spreken,) breng hem mijn erkentenis over, wilt ge?

Mijnheer de Redacteur! Ik heb de eer van u mijn compliment te maken.

In ernst, ik vind dat Tesselschade zich met eere aan de beide vorige jaargangen aansluit. Zelfs vind ik het plaatwerk mooier dan ooit. Maar gij ondeugd! Waarom mij zoo opzettelijk in de maling gebragt met uw: Deed ik niet wijs te huis te blijven? Als of gij in Marie niet het fraaiste stuk van het bundeltje geleverd hadt?

Ik heb den moed niet, om zooals ik vroeger wel eens plag, zoo verwaand als ik groot was, den geheelen bundel de revue te laten passeren. Mij dunkt dit ging beter, toen ik zelf meê in 't gelid stond, en niet meer schootvrij was dan anderen. Nu moogt gij indien gij er niet te geestig toe waart, mij toeroepen: De beste stuurhulpij staan aan wal. — Evenwel wil ik u het genoegen niet verbergen waarmee ik Sivaert en Tentatie van onzen duizendkustenaar gelezen heb. Zeg hem bij gelegenheid eens, dat ik, om zijn eigen uitdrukking te gebruiken, de mooie hand uit Sivaert „donders mooi” vind. Eene liefde heeft mijn hart, evenals de kist van Mahomet, tusschen bewondering en ingenomendheid zwevende gehouden. Elzemoër is verrukkelijk! Rijkdom — dat heet ik

Tantaliseren. Het is een gebroken snoer paarden, een half uitgevrochte schilderij, waarop ge wel enkele beelden en partijen bewondert, maar waarvan ge de beteekenis vergeefs zoekt te raden. Althands het heeft mij niet mogen gelukken haar te vinden! Is het dom? vergeef mij! maar gij vraagt zelf: Mijn Rijkdom zal vrees ik weer onduidelijk zijn. Mag ik zeggen wat ik denk?..... Waarom het stuk niet eens aan een tweeden meêgedeeld om het effect te beoordeelen? Hier en daar een enkele trek meer, en wij hadden een afgewerkt meesterstuk gehad. Ik zou er om kunnen treuren!

Nog eens, vergeef mijn openhartigheid. Maar het doet mij zoo leed, als ik ware bewonderaars van u — laatst zelfs van der Palm — niet om uwentwil, zooals de Recensenten, maar om hunnentwil over uwe duisterheden hoor klagen. — En hiermee stap ik van 't boekje af, beschaamd geworden door uw lief verwijt over het ontbreken van Jonathan aan den broederkring, waarin ulieder goedheid hem een nederig plaatsje gunt.

Gij hebt gelijk, 't stuk van Brill is diep en fijn. Kent gij hem?

Hildebrand zult gij nu wel gelezen hebben. Brr! welk een anathema over de Reisonthoeningen! Gij voorziet een oorlogsverklaring met B., want voor mijn bittertje bedankt gij. Comme il vous plaira. Ik ben gewoon in Beets den dubbelen mensch van Paulus te zien. Ik weet dat hij 't zoo kwaad niet meent, wat zal ik er aan doen? Nooit was iemands omgang tegelijk aanlokkender en afstootender. Ik moet er zoo maar meê door. — Hebt ge nu liever geslagen vijandschap, het is mij wel. Ik zou ook zoo denken, zoodra ik wist, dat er ook aan zijn kant vijandschap bestond: maar ik houd mij van het tegendeel overtuigd. Zijn boosheid zit alleen in zijn klauwen. Zoo behoort dan mijn gevoeligheid ook niet verder dan mijn vel te gaan. Ik weet het niet precies — ik lees nooit iets van Heldring — maar is dit nu Heldringianisme..... welaan!

Gij zijt lief, dat gij mij en de mijnen wel bij Helvetius van den Bergh hebt willen introduceren. Mijne reize naar Heeze is ongelukkig uitgelopen. Ds. Cremer — een man wiens kennismaking ik onder de gelukkigste ontmoetingen mijns levens reken, — heeft mijn vader alle hoop op de herkrijging zijns gezichts benomen. Het is hard! met Mei aanstaande vertrekt mijn familie naar Wijk. 't Is mij leed, dat hij in haar geen belangrijker of aangenamer omgang vinden zal. De grootste lofspraak voor mijn vader is dat hij een

goed man is. Mijn moeder — eens had ik een moeder, waarop ik trotsch was — is een kranke lijderes, wier ziel in haar stervend ligchaam gestorven is. Alle de mijnen behooren tot die ongelukkigen, wie de druk van zwaren tegenspoed geparalyseerd heeft. Wat mij betreft, ik maak er mij een feest van, hem bij mijn eerst bezoek te Wijk te gaan zien. — Deze phrase volgt hier vrij ongelukkig, maar gij zult haar in uw geest wel elders plaatsen, nietwaar?

Waarom vraagt gij den Weleerwaarde vergiffenis, omdat gij zegt in de verstandigen uit de kerk der rust de beminlijkste menschen gevonden te hebben? Indien zijn God in ieder volk, hij die gerechtigheid werkt aangenaam is, waarom zou hij 't den Weleerwaarde niet zijn? De Dominé is gereed hem zoo lief te hebben, als de mensch hem zal vinden.

Gij hebt gelijk, ik heb ter Haar onregt gedaan. Waarom heeft de man ook zulke afgemeten vormen? Bij mijn laatst verblijf te Leijden heb ik hem al gevonden, wat ik wenschen kon; zoodat ik niet alleen met achting, zooals altijd, maar met een vriendschappelijk gevoel van hem gescheiden ben.

Ik vind er genoeg in mijn vroeger oordeel terug te nemen: kent gij iets genoeglijkers?

Het is vriendelijk van u, dat gijl. voor mijn „arm hert” zooals ge schertsende herhaalt zoo zacht zijt. — Lees hier in dit verband in 's Hemels naam geen „arm hart”. — Nu, ik hoopte het wel van u. Uw aller hart is beter, dan uw pen. Zij is dan ook van ulieden verrukt, naar ik uit de correspondentie met Betsy hoor. Maar hoe komt gij er aan, dat ik u op 't punt van Hofdijk zou hebben willen beet nemen. Heb ik dan iets anders geschreven, dan dat Jufvr. T. hem nogal mag? Dat wil zeggen, dat zij hem de hand nog al boven 't hoofd houdt! Meer heb ik althans niet willen schrijven. Evenwel dat zij hem bij ulieden ridiculiseert, verwondert mij. En ik bid u instantelijk, dit meer aan de ongelijkmatigheid der Dames van Alkmaar, dan aan mijn zucht om u te mystifieren toe te schrijven. Had Jufvr. T. Hofdijk bij ons geridiculiseerd, had ik het ridicuul gevonden hem op haar verzoek te mijnen te noodigen. Ik mag dus hier op de eer van een aardigheid geen aanspraak maken.

Gij plaagt mij dan deerlijk met Uw „Voorrede van J. P. H.”. Maar verondersteld, het ware eens zoo, valt dan daardoor alle critiek weg. Is er dan maar een manier van beoordeeling: de

afbreek-methode? Is er dan aan Jufvr. T. zooals zij daar is, niets te veranderen of te verbeteren, zonder dat zij, om een uitdrukking uit mijn en haar Vaders vak te gebruiken, in den kritischen vizel om- en omgestampt worde? Waarom haar niet gerecenseerd in den trant van Elize, waar tegen het lieve hoofdje zich niet koninklijk opheft, maar waaronder het zich kinderlijk buigt?

Gij hebt gelijk, aan ten Kate is vooreerst niets te doen. Het werkelijke leven zal den grond moeten ploegen, eer de critiek iets te eggen vindt.

Ha, kunstenaar! welk een sympathie moet gij voor den Schep- per van de sporenslag voelen! Och, Mijnheer Jiji, één artikel- tje, een enkel artikeltje! al was het maar een descriptie in den smaak van de Brandende hut!

De Aurora heb ik niet meer dan gezien. Ik gevoel met welk gevoel gij haar moet beschouwd hebben. Hoe drommel komt toch Withuys zoo op de hand van Nypeu! En vooral hoe komt hij zoo bar tegen Heye? foei! dat is geen eerlijk vechten, dat noemen de jongens: valsch doen!

Hoe bevalt Hildebrand te uwent? In Leijden maakt hij fureur. Naar Brill mij vertelde, vond Geel hem een meesterstuk in lenig- heid van stijl, maar beklagde zich tegelijk dat hij hem vrij kwa- jongensachtig „gedurig krabbelde en beet”. Hij zat er zeer meê in wat er meê aan te vangen, daar hij een tweede uitgave van Phan- tasie en Onderzoek mediteert. Ik vrees voor B. of liever voor alle- bei. Ik zou ze willen toeroepen: Embrassez vous tous deux et que cela finisse! want eilieve waartoe leidt zulk een hanengevecht dan dat gij en ik er mij meê amuseren en ieder op eene hand pareeren? de Hemel beware mij voor de zeven hoofdzonden en Antikritieken.

Het is waar, Betsy heeft voor eenigen tijd een nieuwen roman op het touw gezet. Het is weêr waar, tot beschaming van Jona- than, het is nog eens waar, tot nog grooter beschaming van den Autheur van 't Noorden. Wedt gij eens, wie van ons beide krabben het eerst zijn doel zal bekruijen.

Van der Hoop heeft een brief geschreven aan van Vloten, den uitgever van den ontzwavelaar enz. waarin hij zich over laster en eeroverij beklagt en openlijk ontkent de schrijver der H. O. te zijn. Hij voegt er bij dat hij zich in de publieke papieren verdedigen zal. Een nieuwe grap. Ik vrees echter, dat hij minder aardig zal zijn, dan de strijd tusschen Terssies, Terminot en de Welsac.

Beets heeft l.l. Dinsdag te Rotterdam in een stoppend-volle zaal die tot flauwten toe veroorzaakt heeft, zijn Ada voorgelezen.

Ik heb hier druk in de feesten gezeten en zelfs de pastorie in 't groen gezet. Wij hebben de huwelijksverbintenis van Jonkheer Cornelis van Foreest met zijn Nichtje Loopuyt gevierd. Ik ben net als 't gemeen, ik ben dol op het zien van bruiden.

Wilt ge jufvr. T. eens aan mij herinneren? Wij gedenken harer in liefde. Hoe bevalt zij uw Tante, wie ge zeggen moet, dat ze niet te boos op mij moet zijn, omdat ik zoo lui geweest ben. Waarlijk, mijn achting voor HaarEd. doet mij iets beters van haar verdienen. En als dat nog niet helpt, groet haar dan van Betsy, wie zij, even als de heele wereld, wel zal moeten liefhebben. Wees evenwel zoo vrij van dien groet eerst zooveel van u te nemen, dat gij overtuigd wordt dat gij geen hartelijker vrienden hebt dan haar en, enz.

Ik heb mijn zwager Brill tegen Kersmis gevraagd. Dit kon immers? Vale!

St. Nikolaasdag! Hij en alle Heiligen mogen u een goeden dag schenken!

A. l. 50. g.

[Heilo] 6-1-'40.

De lieve klacht, waarmede uw brief aanvangt, mijn Vriend! heeft mij diep getroffen, Gij ziet het. Niet acht dagen, geen enkelen dag zult gij naar antwoord wachten. Gij zult mijn wederwoord zoo spoedig hebben, als of wij met den electrischen telegraaf correspondeerden. Ach, ware het werkelijk zoo!

Dan zoudt gij op den eersten dag van het jaar bij de zegen en de groeten van uw moederlijke vriendin het „Al wat goed en wenschelijk is!” niet gemist hebben van den vriend, die, wanneer hij bij het uitgaan van het jaar de daarin ontfangen zegeningen Gods voor zijn aangezicht schaart, daaronder eene der eerste plaatsen aanwijst aan u, den lieven vriend, die noodig geworden is tot zijn geluk, en voor wien hij dus bidt zoo dikwijls hij voor zichzelf bidt.....

Mijn lieve zuster, zooals gij haar wèl noemt, dankt u voor uw vriendelijken wensch en beantwoordt uw handdruk met den haren.

Gij hebt gelijk, er was in de drukte van den Avondbode iets dat meer grieft dan de vinnigste afkeuring. Het vermoeden van plaag is een bitter vermoeden! het zou een Autheur afkeerig ma-

ken van ook eens een proefjen in een ander *genre* te nemen. En dan nog die twijfelende verzekering van ergens van een papegaai gelezen te hebben, ofschoon haar papegaai onder mijn oogen uit den dop gekropen is. Het is ergerlijk.

Afgepraat!

Wij bedanken u dat gij Jufvrouw Toussaint eindelijk hebt laten gaan. Wij dachten niet, dat gij daar ze ooit los zoudt laten. Den vergelijkingstrap, zooals gij dien opgeeft, had ik in mijn hoofd al zoo op dezelfde wijze verdeeld: misschien ook wel een weinig voorgelicht door de mededeelingen der Dame. Wij hebben ons zeer met haar geamuseerd. Om het volle genot van haar te hebben, vroegen wij haar een paar dagen te logeeren, en toen moest zij praten! Ieder oogenblik was het: Vertel nog eens wat van de Amsterdammers! en dan zij aan 't beschrijven en aan 't verhalen, en aan het nadoen en wij aan het glimlagchen, lagchen en luidlagchen, de geheele schaal van Bazile uit den Barbier langs! O wij hooren zoo gaarne van u en dan uit zulk een mond, die zoo aardig meedeelt wat de kleine oogjens gezien hebben. Maar verder vriend! gij doet een booze vraag! Of wat denkt ge dan? Ja, als ik naar mijn kamer ga, dan zitten die twee kleintjes daar wel beneden bijeen en praten en praten en havenen u? mij en een ander? maar denkt gij dat de heer des huizes daarvan iets te weten komt? Dan moesten alle vrouwen zoo cordaat zijn als zij, die tegenover u zit. Oprecht gesproken, ik geloof niet dat Jufvrouw Toussaint genoeg voor de vuist is, om alles te zeggen, wat zij van ulieden en bepaald van B. denkt: even zooals ik haar niets zou vertrouwen, dat ik wenschen zou, dat ulieden niet ter ooren kwam. Ik kan er dus dit alleen van zeggen, dat ik het vreemd en hard van u geoordeeld vinde, dat zij geen hart zou hebben. Waarom niet? Zou zij het dan ook nooit gehad hebben? Waar put zij dan haar geschiedenissen, haar karakters uit? Door welk instinct heeft zij haren Montalto geraden? gijzelf schrijft: — een proef van B. ce qui c'est que l'amour d'une femme littéraire, eene vermeerdering van hoofdstukken: over de liefde." Dus moet men om die te vermeerderen dan toch een proef nemen? dus dient men dan toch een gevoel gekend te hebben, om er een hoofdstuk over te schrijven? Maak nu zelf uw conclusie.

In elk geval hoop ik niet van B. dat hij willens en wetens een spel met haar hart zou willen spelen. Het kon zijn, dat hij er dupe van werd, maar ook zij kon er het offer van zijn, en, wees verze-

kerd, zij is offer genoeg! Haar huiselijke existentie is verre van gelukkig te zijn: hoezeer ik het dus anders afkeure, maar haar verbeelding is voor haar werkelijk de eenige wijkplaats, waar zij het lijden haars dagelijkschen levens ontschuielen kan: maar daarom juist is het gevaarlijk, die verbeelding te occupeeren. Om rond uit te spreken, door hare positie staan de kansen ongelijk: een huwelijk is wenschelijker voor haar dan het voor B. is en dus eischt de edelmoedigheid, om dit woord nog eens te gebruiken, het *hert* niet te sterk te drijven. 't Spreekt van zelf dat dit alles onder ons blijft en zelfs B. niet ter oore komt.

Voortlezende zie ik de vraag door u voorgesteld, of in het geval van liefde genie ervaring op zou wegen? Ja en neen, geloof ik. Ik hou het er voor, dat het het eigendom der bekrompenheid is, niets meer te weten dan zij ondervonden heeft: omtrent zoo als sommige Hollanders u van de revolutie en de Fransche overheersing niets meer zullen weten te zeggen, dan dat de suiker en tabak duur waren, dat er den zooveelsten Januarij van dat jaar Franschen in kwartier kwamen enz. Daarentegen geloof ik, dat het genie van iedere gewaarwording die zij eens gekend heeft, gemakkelijk de gansche schaal op en neder doorloopt, zooals de staatsman u weet te zeggen in welk verband de duurte van zijn suiker tot Napoleons continentaal stelsel en daarmede tot zijn droomen van een wereldheerschappij stond. Herinnert gij u het antwoord van Mrs. Siddons op de vragen, hoe zij in zekeren rol zoo gelukkig ik weet niet welken trek van overtreding tegen het achtste gebod voorstelde? Zij was eens als kind op het punt geweest den Ontvanger van het tooneel een halve guinie te kort te doen. Die strijd was haar bijgebleven en van daar haar triomf. Begrijpt ge mij? dus geloof ik niet, dat Jufvrouw Toussaint noodzakelijk b.v. de liefde van een Montalto moet gekend hebben: maar toch, dat haar hart eenmaal in meerdere of mindere mate door dien hartstocht moet bewogen zijn geworden laat ik mij niet uit het hoofd praten. En dan nog, hoeveel schelen de verschillende talenten. Mijn zuster geeft drierivden van haar hart meer in haar werk, dan Jufvrouw T. Dikwijls heb ik ze daarover in het vriendelijke hooren twisten. En dit bewees mij altijd, dat mijn zuster veel meer verbeelding had: waarom dan Jufvrouw Toussaint ook zooveel meer kon beschrijven en minder ondervonden hebben en mijn zuster zooveel meer ondervonden hebben en zooveel minder beschrijven. Over het algemeen is het veelal een ijdele quaestie, zooals er b.v. vele door Bulwer

behandeld zijn, hoe dit of dat bij een schrijver is. Ik voor mij hou het er voor dat er om een schrijver te vormen een bepaald getal kwaliteiten vereischt worden, zooals:

gevoel,
verbeelding,
smaak

maar zóó, dat die kwaliteiten in verschillende kwantiteiten verdeeld zijn, bij den een

gevoel een ons
verbeelding een half ons
smaak een lood.

bij den ander.

gevoel een lood,
verbeelding een ons
smaak een half ons.

bij den ander weêr.

gevoel een half ons
verbeelding een lood
smaak een ons.

Ga nu en maak algemeene regels! de natuur spot u uit en is intusschen bezig door een nieuwe vermenging harer quantiteiten alweêr een nieuw slag van wezen te vormen.

Ben ik voor Rijkdom waarlijk te hard geweest? het kan zijn. Het nadeel van traag schrijven is ook, dat men zich niet herinnert, wat men vroeger geschreven heeft. Evenwel blijft het mij onbegrijpelijk, hoe Bakhuyzen en Heye u hebben kunnen raden het vers zóó te drukken. Heb ik u verteld, dat ik het hier op een avond op den N. voor drie vrouwen, Mevrouw F, Aleide en mijn zuster voorgelezen heb, zonder dat wij 't tot een besluit hebben kunnen brengen? Ik wil gaarne gelooven, dat er ook aan onzen kant meer vlugheid had kunnen zijn: maar toch die vrouwen, die anders als speurhonden een eind vooruit ruiken, hoe een liefdeshistorie moet afloopen!

Wat B. van Withuys zegt? Ja, wat zou hij er van zeggen? Wat hij er van zegt, is zoo wat: knrr! knrr! hij laat zich niet gaarne uit. Nu moogt ge zeggen wat ge wilt, maar het verwondert mij evenwel van den man. Dat hij meer talent dan oordeel had, wist ik: maar niet, dat zijn kwade wil zijn talent nog overtrof. Het spijt mij. Goede God! wat zijn wij dichters toch ellendige wezens! niets dan gemeene kleivazen, waarin God zijn wierook legt en branden laat,

zonder dat de vaas er eenigszins door veredeld wordt: niets dan koude spiegels, die geen gevoel hebben van de zon, welke zij reflecteeren: het is ellendig! Hoe is het mogelijk dat er bij zooveel sympathie voor het verheven-Goddelijke en Schoon-menselijke dat er toch in de poëzie van Withuys doorstraalt, zooveel plaats voor kleinheid en laagheid overblijft. En dan spreken zij nog — de hoogmoedigen — van pinkstergaven, die het hart zoowel in zuiveren gloed zetteden als de tong! nog, eens het is ellendig.

Vindt gij No. 3 van de Reisonthoeningen zoo laf? ik ben het niet met u eens. Evenwel ik wil hierover niet twisten. De schrijver is mijn vriend, en ik ben niet van het gevoelen, dat de vriend de beste Rechter over het werk zijns vriends is. Maar hoe komt gij er aan dat B. voor een allerkleinst gedeelte zelfs in het fonds van die zaak geïnteresseerd is? Ik verzeker u op het allerstelligst van het tegendeel. Hij ziet, even als ik, de nommers naar gelang zij uitkomen, zonder zelfs een oog in de correctie te slaan.

Evenwel uw aanmerking omtrent het verkeerde om alle poëzij, ja alle geluk buiten den kring des burgerlijken Hollandschen levens te zoeken, juich ik van gantscher harte toe. Vroeger zou ik haar misschien niet zijn toegefallen, maar nu kan ik geen ander gevoelen hebben, dan het uwe. Gij gaat evenwel al te ver, oordeel ik, als gij bepaaldelijk aan Jufvrouw Toussaint verbieden wilt „het plezierigst met vorsten om te gaan”. Men kan in zijn verbeelding iets weelderigs hebben, dat zich niet vereenvoudigen, verplatten en verburgerlijken laat. Waarom van haar, die de natuur — lach vrij — zoo duidelijk tot een Laureata van koningen en vorsten maakte — want vanwaar anders in dat kind dat talent om de weelde van het Sixtijsche hof te beschrijven en, nog sterker, de ruimte van eens Sixtu hart te omvatten? [N.B. Hier is de apodosis weggelaten, dat 's om uw vernuft te scherpen.] Te willen dat zij haar fluweelen zijde verknippen zal om er een burgerpak van saam te lappen, zou haar misschien haar geheele garderobe voor niets doen bederven, of wel haar burgers doen aankleeden in fluweel en zij, zooals de herders op het tooneel. Waarom van de dichtsterlijke hofjonkvrouw een mandragende Maagd gemaakt, die Jan Broek in al zijn breedte en zwaarte op haar kleine schouders nemen moet? — Maar van Hildebrand en Vlerk geef ik u toe: zij schrijven burgerlijke scènes en verloochenen hun helden in hun eigen huis: zij laten den burgerstand niet rusten, omdat zij er geen sympathie voor hebben, maar halen hem uit zijn huis, om hem

ten toon te stellen: zij nemen vis-à-vis hem het air van liverei-knechts aan, die à la suite der Edelen vergeten uit wat stof zij oorspronkelijk zijn, en nu hun familie als canaille behandelen.

De bundel van Jonathan zal verschijnen op denzelfden dag waarop uw Noorden het licht zal zien.

Gij hebt gelijk: nommer een van den Gids is bar, maar uitmuntend. Welk een geestige recensie, die van Scheltema! hoe fijn die van Geel! maar ai! hoe scherp die van den Muzen Almanak! al te scherp, dunkt mij. Hoe alleraardigst die Duivelbezweerder tegen het Italiaansch! hoe recht goed die Oudenjaarsavond van een Letterkundige! En hoe geestig gedacht en gedicht, de Sinte Lucienacht van mijn vriend Potgieter! Ik heb er gister wel een uur met Beets om zitten lachen. Vindt gij de Friezen te Rome zoo leelijk? Zij hebben mij nog al bevallen.

Verplicht voor Beyermans Intreerede. Mystifieert ge mij? nu praat ge weer van B. als verliefd: straks heette hij premier amoureux. Wat is het nu bij hem, een rol of niet? Nu, dat hij de Engelsen in Rome een weinig bestrooit met de suiker die indertijd van Devonshire is overgeschoten, kan geen kwaad.

Uit Leijden schrijft men mij: ten Kate was straks hier en verhaalt dat v. d. Hoop intellectueel en pecunieel zeer vermindert. Hij heeft nu een proces met Houtrijve(?) hangen over het ontbreken van een Latijnsch motto op den titel van Columbus. Wel u, dat gij hem dus aan zijn eigen kwelduivels hebt overgelaten.

Gij moogt zeggen, wat ge wilt, maar de vertaling van

Als 't kindtjen binnenkomt

in de Camera is toch beter dan die van Tollens in zijn vertaalde poezij, schoon deze het in enkele regels van hem wint.

Maakt de Camera in Amsterdam ook zoo fureur, als elders?

Ik wist niet eens, dat er een Nieskruid van den Ontzw. bestond. Gij hebt gelijk: Hofdijk maakt met zijn aanval een dwaas figuur.

Hier hebt gij een tooneeltjen.

Ik. En Beets heeft te Rotterdam zoo zijn Ada gelezen.

Hij. (met open mond): Zijn — A—da.....

Ik. Ja, zijn Ada.

Hij. Dat's verschrikkelijk. Ik heb er 20 pagina's van af. Ik verscheur ze dadelijk.

Ik. Daar hebt ge gelijk in, 't is een mooi vers. Onder andere is er een morgenstond in.

Hij. Een... m...o...r...g...e...n...

- Ik. Ja een morgenstond!
 Hij. het... opgaan... van de zon?
 Ik. Juist!
 Hij. Hemel! En daarvoor heb ik een nacht in het bosch doorgebracht!
 Ik. Dat 's spijtig.
 Hij. 't Is 't mooiste stuk van mijn Maria! Wanneer komt 't uit?
 Ik. In 't voorjaar.
 Hij. Dan zal ik Maria terstond uitgeven, dan ben ik hem tenminste voor.

Vijf minuten later:

- Tot mijn zuster Hij: Ik weet toch, welke nieuwe japon Jufvrouw Toussaint heeft, al is zij van huis.
- Zij. Ei, ei.
- Hij. Ja, geel met een groen bloemetjen.
- Zij. Ei, ei.
- Hij. Haar moeder had er een staal van.
- Zij. Ei, ei.
- Hij. Ik heb het haar afgetroggeld.
- Zij. Ei, ei.
- Hij. Wilt gij 't zien? En waarachtig daar kwam uit zijn linker vestzak een doosjen en uit dat doosjen een lapjen en dat werd vertoond. Eindelijk kwam hij er ook mee bij mij.
- Ik. in de krant lezende kortaf: Excuseer mij, maar ik heb met zulke laffigheden niet op.
- Hij. met een kleur het strikjen van zijn Mahometsbroek wegbergende: o zoo! neem mij niet kwalijk! —
- Ik heb Maria gelezen: 't is een bijdrage tot:
- Neen, denk niet dat de schaats die Klaas Beets slaat zoo ligt is. Te Heemstede wordt geen beroep gedaan vóór op zijn vroegst Mei, er is een weduw, waarvoor 't annus gratiae moet worden waargenomen. B. weet er nog niets naders van. Dat er weinig handeling in Ada is (is) waar, 't valt daarom ook zeer af bij Guy. Maar evenwel blijft het toch een mooi vers. Ik heb het nu viermaal gehoord en het houdt proef, dat is nogal een proef. —
- Ik geloof wel dat B. te Amsterdam zijnde u allen bezoeken zal: maar toch geloof ik dat gij meest plezier van hem hebben zult si vous ne parlez pas literature. Waarlijk, ik voor mij die weet hoe hem te vangen kan heel goed met hem voort. Toch is het een

vreemd gezicht als wij soms druk aan 't praten zijn, hoe de respectieve leden der familie ieder oogenblik hun hart vasthouden, dat wij elkander in de strot zullen grijpen. Betsy zegt, dat we dan volmaakt op twee gehokte leeuwen gelijken. Evenwel het loopt altijd beter af dan zij denken. Verleden week hadden wij een gesprek, in hoeverre ik Jonathan was. Gij kunt denken.....

Waarom spreekt gij van ter Haar als een onder de pruiken? Onder welke pruiken? Toch niet om de recensie in den Muzen-almanak? Hoe 't zij, ik vind dat zijn uitmuntend vers wel meer dan die enkele streeling verdiend had. Het is niet allervoortreffelijkst, maar wij krijgen er maar weinig voortreffelijker. De literatuur van ons landtjen aan de Europeesche schaal te peilen is alsof men voor een kaart van ons landtjen de lijnverdeeling van een aardglobe wilde volgen. Wilt gij Hollanders hebben in uw boeken, kiest dan ook Hollanders voor uw Autheurs.

Waarom schrijft gij mij geen letter over den brief van Mijnheer Helvetius van den Bergh? Gij wist toch zeker van het geval? Anders moet gij er de Redacteurs van de Gids maar eens naar vragen!

Maar 't zal niet weer gebeuren! roep ik met den jongen bij van Alphen Goddank.

Ik kom terug van mijn onvriendelijkheid om u met uw vriendelijke vraag naar de verschijning van Jonathan zoo maar met een kluitjen in het riet te sturen. Ik hoop hem u 16 (10?) Februarij toetezenden.

Nu schei ik uit. Gij moet zeggen dat ik het wel gemaakt heb. Zeg nu eens, voor gij dezen neerlegt, al wat gij goeds en liefs te zeggen weet voor mijn zuster en mij aan uw Tante, daarna voor mijn zuster aan u zelven en dan zal ik u voor die moeite bedanken en u zeggen, dat ik van gantscher harte en gemoede en ziele ben,
enz.

Lieve Vriend! Gij zult er misschien om lachen, maar het is toch inderdaad zoo, dat gij reeds eer een brief van mij gehad zoudt hebben, indien ik niet tot tweemalen toe het papier, waarop ik begonnen was u te schrijven, had ter zijde gelegd. De reden daarvan, gelijk ge wel kunt nagaan, ligt in den inhoud van den uwen, welke grootendeels over B. en zijn verblijf te A. loopt. Ik ben u zeer dankbaar voor de omstandigheid uwer berichten dien-

aangaande: gij weet hoeveel belang ik er in stel, en B. is van zijn kant lang zoo open niet met zijn mededeelingen. Evenwel las ik uw schrijven met een pijnlijke gewaarwording, die mij aan de linkerborst zeer deed. En reeds was ik begonnen u over het gebeurde mijn gevoelen te zeggen, toen ik begreep, dat ik naauwelijks iets nutteloozers doen kon dan dit. Want oprecht gesproken, geloof ik, dat niet ulieder wederzijdsche houding, maar dat van beide kanten de *menschen* geheel en al veranderen moesten, eer het mogelijk ware, dat gijlieden en Beets het op den duur goed met elkander maakten. Ik voor mij houd het er voor dat er een juste milieu te vinden is: ik schijn het mij gevonden te hebben. Met alle kleine kibbelarijen en ondeugendheden, die wij van tijd tot tijd met elkander hebben, zijn B. en ik toch over het algemeen zeer wèl samen. Het spreekt van zelf dat ik oordeel, dat ik tot dat resultaat gekomen ben, zonder mijn gevoel van eigenwaarde en onafhankelijkheid op te offeren, ofschoon gij misschien anders meenen moogt. Doch verder geloof ik ook niet, dat men het (vooreerst althands) brengen kan. Met B. te willen omgaan, gelijk gij onder elkander omgaat, blijft een onbereikbaar verlangen. Maar gij. schijnt niet anders te kunnen of te willen. Dit bewijst zeker niets tegen u, maar het bewijst toch dat gij niet geschikt zijt goede bekenden (vrienden heeft hij niet) van B. te zijn. En nu wenschte ik voor ulieden wel dat gij lossen van hem waart en hem lichter kondt opgeven! Maar dat is het ongelukkigste. B. kan zich niet van u, gij u niet van hem losrukken. Aan de webbe uwer vriendschap weeft even als het werk van Penelope de achting en bewondering weer aan wat de gekwetste eigenliefde uittrekt. Daarom wil ik even als gij voor mij doet, maar voor u bidden, dat hij spoedig in den kring van het maatschappelijk leven trede. Dan zal alles beter gaan. Nu leeft hij hier, en ook bijna overal waar hij elders komt, als een God in zijn tempel. Maar eenmaal op de groote chaussée van het werkelijke leven, zal hij wel leeren, dat die weg te naauw is om hem zooveel plaats te laten, als hij wel wenscht, en dat hij hier moet uithalen en daar stilstaan om niet overhoop geworpen te worden. Misschien keert hij dan nog eens als de oude tot ons terug, tot zóólang zal onze betrekking tot hem mij zeker altijd doen denken aan den kluchtig-aandoenlijken uitroep van den ouden wijsgeer: Mijn Vrienden, er zijn geen vrienden!

En is de morgen uit Ada waarlijk alleen populair, zonder meer te zijn? 't Spijt mij dat mijn ingenomenheid er mede misschien

ook al het hare zal hebben bijgebracht, om het verzoek van Heye om alles anders buiten dien morgen door hem kwalijk te doen opnemen! Hij is na zijn zegetocht — dat toch heeft de opgewondenheid zijner vereerders en het stilzwijgen of de ontveinzing zijner minder vooringenomen lezers, gijlieden misschien alleen uitgezonderd, er van gemaakt, — verleden week hier teruggekeerd.

Hij heeft me met een paar hakkerige woorden van zijn ontmoetingen met „de Amsterdammers” gesproken: gij kunt u dat zoo verbeelden. Nu is hij geheel en al oog en oor voor het uitzicht op Heemstede: gij kunt nagaan, of ik mij daarmede ook vereenig. En toch kan ik u zeggen dat het mij aan den anderen kant nog eenigszins kosten zal, hem te zien gaan. Als hij wil, is en blijft hij een lief mensch, die zoo beminnelijk als bewonderenswaardig weet te zijn. Waarom wil hij zoo zelden?

Dezen middag krijg ik hem met zijn meisjes ten eten, om Jufvr. Toussaint, die heden eenige dagen bij ons komt logeeren, te ontmoeten. Gij hebt wel gelijk, dat hij die Dame wat duizelig hoog plaatst. Laatst schreef hij: „Jufvr. Toussaint moest alleen romans schrijven.” En Beets alleen verzen zeker? Homerus en Saffo. Over 't algemeen behoort het tot de specialiteiten van Nijenburgh Jufvr. Toussaint uitermate hoog en mijn zuster uitermate laag te plaatsen. Men is wel zoo lief van het werk der laatste „lief” te vinden: het minste woord voor de andere is „heerlijk”. Dit verwondert mij van de vrouwen minder, die ook hierin wel weer de papegaaien van B. zijn zullen: maar van B. kan ik mij niet begrijpen, dat hij geen het minste gevoel schijnt te hebben voor de waarheid en het gevoel, die mijn zuster op Jufvr. Toussaint vooruit heeft. De laatste heeft ontegenzeggelijk meer talent: maar toch niet zooveel meer, als er in haar roman meer gouden juweelen zijn dan in die van mijn zuster. Zie, dat Jufvr. Toussaint, wanneer zij de werken der laatste door ulieden en anderen hoort appreciëren, daarvan eigenlijk niets begrijpt, is kluchtig, maar natuurlijk: zij is het bedorven kind der Fransche romantiek. Maar dat B. die toch ook nog wel eens Engelsch leest, zich door de eenvoudigheid van den roman intime omtrent zijn waarde laat misleiden, verwondert mij toch een weinig. Gelukkig is mijn zuster nederig genoeg om met de meest mogelijke gratie het voetenbankje aantenemen, dat men haar aan de voeten van Jufvrouw Toussaint aanbiedt.

Even als zij nederig genoeg is dankbaar te wezen voor de fijne terechtwijzing van haren Recensent in de Gids. Ik behoef u niet

te zeggen, hoe ik de recensie vind. Zij is v. d. Brink waardig. Zijn zelfopoffering is waardig en edel, zijn verklaring van uw duisterheid is geloof ik geheel juist, zijn oplossing omtrent een en andere zwaarigheid, die er voor mij in den samenhang van Rijkdom was overgebleven, heeft voor mij het genot van dit uitmuntend vers vermeerderd. Zijn toejuicing van Eene liefde vind ik overdreven. Ik vind Marie veel mooier. In 't algemeen zoo ik iets tegen zijn strekking en die van den Gids mocht inbrengen, het zou zijn, dat men misschien het denkbeeld van logische wichtigheid wel wat veel drukt. Ik zou hetgeen men er in verlangt haast Schoone Wetenschap willen noemen. Voor een poetisch voortbrengsel is toch de vorm of wilt gij de indruk, dien de vorm maakt, ook iets. 't Is ontegenzeggelijk, dat men b.v. in een prozastuk vrij wat meer arithmetische waarheid en specifieke degelijkheid leggen kan, dan in een vers: maar wien komt het in de gedachte daarom het eerste onbepaald boven het laatste te verkiezen. Wanneer men om een vers aan een dame te schrijven, niet genoeg heeft aan een aanleiding, als die van Anna, — Anna overigens aan zijn plaats gelaten — dan vrees ik dat een aantal meesterstukjens in het genre van erotische en andere poezij, vooral bij de Franschen, hun plaats niet zullen kunnen handhaven. Ik voor mij oordeel dat een novelle als die van v. d. B. indien zij zoo bijna volmaakt ware als de Recensent zegt toch een weinigjen meer algemeenen opgang maken moest, dan zij gedaan heeft. Althands ik ben een beetje boos op een kritiek, die tot nu toe haar ideaal in de wolken plaatste, en die nu op eens als een arend uit de wolken schiet om haar koningskroon op het hoofd van v. d. B.'s Eene liefde te plaatsen.

Gij moogt zeggen, wat gij wilt, maar indien v. d. B. geen plan op Jufvrouw T. heeft geloof ik dat hij alle reden heeft om voorzichtig te wezen: en indien hij de positieve verplichting daartoe aan een gewaagd misschien over haar al of niet hebben van een hart offerde, zou ik hem hoogelijk veroordeelen. Ik heb het reeds gezegd: Jufvrouw Toussaint is door haar positie waarlijk min of meer „een hert” dat recht op verschoning heeft. V. d. B. herinnere zich eens, wat hij zelf over het beheerschen zonder beheerscht te worden van de coquetterie geschreven heeft.

Overigens geloof ik gaarne dat het meisje zich in haar correspondentie met hem en Heye meermalen compromitteert. De mededeeling van het staaltjen omtrent Hofdijk deed mij genoeg, daar het mij de satisfactie gaf, dat ge nu overtuigd moest wezen,

hoe ik zelf vroeger op dit punt haar dupe had moeten zijn. O die onaardige aardigheden!

Op dit woord stuitende staat mij weêr opeens de schim van den vertoornden Autheur van de Neven voor den geest, die mij nog altijd van tijd tot tijd vervolgt. Gij hadt van mij een bedaarde waardigheid tegenover hem gewacht: ach, mijn waardste! ik zie, dat gij mij nog niet kent. Mijn bedaarde waardigheid zit alleen in mijn gekleeden rok en gaat met hem aan en uit: de aanval van v. d. Bergh deed mij in den beginne veel te veel pijn om niet te janken. Ik weet wel, dat ik mijn proces tegen hem met glans had kunnen voeren en misschien winnen, maar al wat ik van hem in zijn betrekking tot Calisch hoorde, maakte mij afkeerig hem nog verder te kwetsen en ten slotte hoe toch ooit iets te verkrijgen bij den man, die zooals men mij zegt blijft volhouden dat de middelmatige poezij van Calisch over Heemskerk[s] tocht naar Gibraltar het heerlijk gedicht van Bogaers overtreft?

Uw Noorden nog tot Junij! het is hard. Ik versta zeer wel wat gij er mij van schrijft, ik voel die moeilijkheid om een produkt van jonger aan dat van later jaren vast te knopen. Maar toch weet ik dat gij haar meesterlijk zult te boven komen. Want, al zit gij daar nog met zoo'n leuk gezicht en spreekt van proza en werkelijkheid en wat weet ik het! het is ontegenzeggelijk, dat er toch in uw ziel evenzoowel als in die van B. en mij een snaar van weemoed trilt, die de voortdurende jeugd uws harten verraadt. Laat die jeugd zich, even als het leven in de boomen des winters in het inwendigste van uw hart hebben teruggetrokken, zij leeft er echter en blijft de band, die u aan uw jonkheid, Noorden II aan „Noorden I” verbindt. Maar juist omdat het zoo belangrijk zal zijn in Noorden II dien sedert opgerezen strijd tusschen hoofd en hart, tusschen wetenschap en kunst te zien, die zich toch zeker wel weer in harmonie zal oplossen, deert het mij zoozeer, dat ik nog zoo lang van dat genoegen verstoken zal blijven. Het is hard.

Leest gij te uwent *Klikspan* van Kneppehout en zijn medewerkers. Ik vind het ding geestig en nog meer waar dan geestig, vooral no. 3 is uitmuntend van natuurlijkheid.

Ik verzen maken na Mei? gij gelooft het zelf niet.

B. is begonnen met het drukken van de Ada. Heb ik u reeds verteld dat ik een nieuw vers van Hofdijk ter keuring (N.B.) gehad heb? Het was wel de armhartigste nakruiperij van B. die ik ooit gezien heb. Het was geen kopieren meer, het was tegen 't licht

doorgetrokken of als millioneerwerk opgeplakt. Het is jammerlijk.

Hebt gij ooit iets zoo gelijkends gelezen als het leven van van Kampen door Professor Muller? In vind het een meesterstuk van weêrspiegeling. Welk een oprechtheid! en toch welk een gelukkige gaaf om voor den man, dien hij in al zijn zwakheid teekent, al uw achting en liefde te behouden. Hoe heerlijk b.v. de laatste trek over v. Kampen's waarde als Christen! Ik ben er verrukt van.

Hebt gij de vertalingen van T. al gelezen? vindt gij ze niet mooi? V. d. B., zie ik, arriveert nog maar niet. Gijlieden hebt mij geleerd zoo iets te zien zonder mij te verwonderen. Wij zingen hier maar:

te Paaschen zal hij komen
Miron - miron - ton-taine enz.

Soit

Uw antipathie, de ophaalbruggen van den Nijenburgh, staan te verdwijnen.

De leeuwrikken beginnen te zingen.

Nu, ik kan niet beter dan met dit aangenaam bericht eindigen. Wees van mijn zuster hartelijk gegroet, wees bij uw tante de tolk onzer achting en genegenheid en geloof mij, *enz.*

A. I. 50. r.

[Heilo] 18-2-'40.

Lieve Vriend! Hierbij eindelijk Jonathan, dien ik van gantscher harte het heilige Kruis achter na geve, zoo heeft hij mij opgehouden en gekweld! Ontfang hem om mijnentwil zoo vriendelijk als ge goed zijt, en wees niet al te hard voor zijn duizend en een gebreken! Ik voeg er deze regelen bij, om u te zeggen, dat ik een rustiger oogenblik afwacht om u voor uw allerliefsten te bedanken.

Onder andere kwellingen spijt het mij zeer dat ik Bakhuyzen en Heye geen exemplaar zenden kan. Maar mijn betrekking tot de familien Verschuur, Tinne, Foreest enz. leggen mij zulke zware belastingen op, dat ik zal moeten beginnen, met de eerste en voornaamste koper van mijn boek te zijn. Zeg hun dit bij gelegenheid eens! Onmacht toch bedekt vele tekortkomingen.

Nu, mijn waardste! wees met uw waardige Tante hartelijk gegroet van uw vriendin en vriend *enz.*

„Kan men hieruit ook eenige leering halen?”

„Ja, dat men zich voor lichtvaardige eeden wachten moet”.

v. d. Berg. Bijbelsche Historievragen. blz. 67.

Ziedaar een van de gulden lessen uit mijn vroege kindsheid, die ik in goud zou laten drukken, als ik haar beter onthouden of behartigd had. Maar gij niet, dat er veel aan scheelt. Nog gloeit mijn gezicht als ik er aan denk. Maar kan ik nu ook uit dat gloeien eenige leering halen?

Gij verstaat mij. Ik heb niets klaar armelijke als ik ben! Nu zou het toch raar moeten loopen als ik voor 1841 niets klaar kreeg. En krijg ik iets klaar, zult gij het hebben. Maar liep het nu eens allerraarst, dan zou ik door mijn woord niet willen gehouden zijn in weerwil van lust „of studie” iets te moeten schrijven, wat ik mijzelf zou moeten af- en u opdringen. Neem daarom de onbepaalde bepaling voor lief: Indien —

Evenzoo is het met mijn zuster. Gij moet weten dat wij de Dame de vos pensées hartelijk genegen zijn. Maar daarom juist moet ons geschenk aan haar de vrije gift eener vrije liefde zijn.

Ik ben zeker dat het ingewand dezès u hieromtrent beter voldoen zal, dan de omslag. Maar als men ook Hij is!.....

Ik moet beginnen met u mijn voldoening uit te drukken over al het goede dat ge van Jonathan zegt. Gij moet wel iets met den persoon ophebben, om zijn boek zoo goed te kunnen vinden. Dat is een partijdigheid, die mijn hart goed doet. Uw groote, uw verdere aanmerkingen geef ik toe. Hoe gelukkig maakt mij de goedkeuring van uw Tante! Gij weet hoeveel prijs ik op haar oordeel stelle. Wees bij haar de tolk mijner gevoelens!

Beets — hoe komt gij aan de gedachte, om mijn betrekking tot hem met de uwe tot Bakhuyzen te vergelijken. Daarvan kan immers nooit de vraag zijn. Ook ik ken dat genot, waarmée geen ander in vergelijking komt om zijn vriend alles te mogen zeggen. Mijn vriend Kneppelhout is mij hartelijk genegen, ofschoon ik nog nooit een enkele van zijn producten dragelijk gevonden en hem dit van ieder zijn producten ronduit gezegd heb. Maar hoe zou ik u willen opdringen, dat het mogelijk is, op zulk een voet met Beets om te gaan. Neen, zijn afkeer om rond behandeld te worden gaat zoo ver, dat Gewin, zijn ame damnée, den moed niet had hem voor de lezing te Leijden te zeggen, dat hij bij de

X
lezing te Amsterdam te zacht gesproken had. Wat meer is, hij weet, na hier meer dan tienmaal gepreekt te hebben, nog niet, dat mijn boeren hem voor 't meerendeel niet verstaan!

Doch de vraag is alleen deze kan men, niet met ontduiking, (want hij roert ze zelf(s) nooit het eerst aan) maar met ter zijde zetting van enkele punten met Beets niet aangenaam, en zelfs zeer vrij en los omgaan? En dan moet ik ja zeggen. Gij zoudt niet gelooven, hoe hij, die op het punt van literatuur zóó lastig is, op andere punten „de fideelste broeder” wezen kan, dien men zien kan. En natuurlijk, want tegenwoordig althands! is uwlied betrekking geheel literarisch. Van daar dan ook dat ik u verzekeren kan, dat, buiten het gegênerde in onze positie door het niet vaceren van mijn plaats, zijn eventueel vertrek naar Heemstede mij waarlijk smarten zal. Zeker is de toon, waarop hij met Jufvrouw Toussaint gaat, de mijne niet, maar laat hem! ik laat hem in haar gezelschap altijd het veld over, mij voorbehoudende, mij in zijn afzijn te revancheren. (Hoe komt het dat gij of Bakhuyzen dit woord indertijd in het stukjen van mijn zuster niet verandert hebt, eer het gedrukt werd. Bij het ontbreken van een beter Dictionnaire had ik in 't enige dat ik bezat revenge gevonden. Wij recommanderen ons in 't vervolg voor emendatiën van dezen aart. Zoudt gij b.v. gelooven dat Beets de oude en verkeerde spelling ziende op N. aan allen verzocht had dat men er mijn zuster nu het toch eens gedrukt was, niets van zeggen zou? Zoudt gij dit en honderd andere zulke dingen van hem gewacht hebben?)

Ik ben zeer nieuwsgierig naar de recensie van de Engelschen, ik vertrouw dat er wel weêr een en ander in zal komen van jufvrouw! je moest zoo klein niet wezen en zulke groote oogen niet hebben”.

Een liefde schijnt dan toch volmaakt te moeten zijn. Soit! Alleen kan ik uw opvatting van populair niet aannemen. Ik meende er niets mede, dan te zeggen dat *hier niemand* hoege-naamd, schrijvers of anderen, het zoo mooi vond! en dat ik oordeelde dat dit voor een novelle toch wat sterk was. Ik heb veel op met Göthes zeggen, dat populariteit overal daar ten voordeele bewijst, waar het voorwerp dier populariteit onder den kring der algemeene bevatting en waardeering valt. Maar dan moest toch in een kring als den onzen een romannetjen, dat bijna volmaakt was, niet zooveel minder dan volmaakt gevonden worden. Neen,

mij veel liever Lucie uit het laatste nommer van den Gids! Mij veel liever Marie uit Tesselschade. Aan de philosophische brokken doe ik recht: die zijn uitmuntend! Maar juist ik heb er tegen wat gij er aan toekent. Gij spreekt van „een vereeniging van philosophie en poëzij”: vereeniging, ik zie niets dan scheiding, nu een brok philosophie, dan een brok roman, zonder eenige moeite om ze optelossen: oliedruppen op 't water. Maar v. d. B. is een vriend van u en ik weet hoe eenzijdig gij voor uw vrienden zijt.

Gij hebt gelijk: ik heb de zaak met hem aangaande Calisch verkeerd getraiteerd. Maar daarvoor waren redenen. Ten eerste (Goddank, gij kent mij van die zijde niet!) is mijn tong, door tegenspraak gescherpt, wel het venijnigste ding, dat er ooit in menschen- of drakenkop stak. Mijn geestigheid plag doodend te zijn. Dat was rampzalig en ik ben het nu te boven. Maar niet, zonder dat ik den overwonnen vijand met alle krachten onderhoude. Ik had dus geen keus: stijf of gemoedelijk! Maar ten anderen had Beynen mij op het punt van Calisch zoo bewogen, dat ik hem, die er het noodzakelijk slachtoffer van zijn moest, niet aan een mogelijken triumpf op v. d. Bergh mocht opofferen. Nu heb ik de hoop op latere toenadering tot dezen opgegeven.

Voor den voorrang door dezen boven 't vers van Bogaers aan dat van Calisch gegeven is dezelfde Beynen mijn autoriteit. Zeg niet het vers van den laatste is

niet mooi!

Gij klaagt, dat ik u over B. met een paar woorden afscheep. Hoe meent ge dat? toch niet, dat ik u niet omstandiger meêdeel hoe hij zich over u „Amsterdammers” uitlaat. Wat zoudt gij er aan hebben? Dit is nooit zeer vriendelijk. Nu klaagde hij weêr zeer over Heye, die hem dan ook onaangenaamheden schijnt gezegd te hebben, welke men alleen aan een vriend vergeeft. Anders is hij tegen u, beide het hatelijkst en het hartelijkst: Want er ligt in zijn hatelijkheid nog meer hartelijks dan hatelijks: niets schijnt hem moeilijker te vallen dan met u op zulk een onaangename voet te zijn. Bakhuyzen is altijd de beste. Maar dit alles verneem ik slechts terloops, als 't hem ontvalt. Een geregeld gesprek voeren wij nooit over ulieden, omdat hij mij beide in betrekking tot u vertrouwt en benijdt. „Ja, gij zijt van de vrienden! Gij krijgt telkens brieven enz.” Wenscht gij evenwel meer bepaald te weten, hoe hij zich uitlaat, wil ik 't u gaarne

overbrengen. Zag ik maar, dat er voor u en hem iets goeds uit geboren kon worden?

Ja, hij is knorrig over Anna. „Ik kan geen verzen meer maken: 't is nu alles rhetoriek bij mij”. Ook had ik er hem in uw geval maar laten doorslippen. Gij recenseert toch niets van hem: waarom dan deze kleinigheid ook niet ongeroskamd voorbijgelaten?

Wij schijnen 't over uw aanstaand kind maar niet eens te kunnen worden. En toch roept mijn zuster telkens „heerlijk” over 't Herbergmeisje van Pilkrog, dat zij dezer dagen voor 't eerst las! En dan zeg ik: dat komt in het tweede deel van 't Noorden van uw en mijn vriend van wien wij beiden wederkeerig zijn, enz.

A. I. 50. J.

[Heilo] 7-3-'40.

Amice!

Uw brief inziende bemerk ik dat ge mij daarin verzocht, indien ik mijn bijdrage voor Tesselschade met een plaatjen geillustreerd wou zien, mij spoedig aan te melden. Dit is de reden waarom ik u zonder verwijl nevensgaand vers zende, dat ik gister geschreven heb. Ik moet bekennen, dat ik er nog al zwak op heb, 't van 't beeld der jonge Vorstin te zien vergezellen. Ik maak dus van uw vriendelijk aanbod gebruik, waaraan ik hoop gevolg gegeven te zien.

Zoo heb ik dan nog vóór Mei een vers geschreven. Hoe zult ge lachen!

De proef krijg ik als naar gewoonte, niet waar? En gij teekent met een potlood aan, wat gij gaarn veranderd zoudt zien?

Gij ziet uit deze toezending, lieve vriend! dat er in mijn belofte meer dan een belofte stak: doch ik meende voorzichtig te moeten zijn. Wie weet hoe gij mij reeds veroordeeld hebt!

Waarschijnlijk stuur ik u binnen kort een stukjen van mijn zuster.

Ge zult mij genoeg doen mij niet te lang te laten wachten — naar een brief, indien ge daartoe den tijd hebt: maar in geen geval naar een antwoord of gij het vers, en het vers een plaatjen ontfangt?

Mij verder refererende aan 't geschrevene heb ik nog slechts te herhalen, wat ik u nooit genoeg herhalen kan, hoezeer ik ben, enz.

Lieve Vriend!

Ik had u eer moeten antwoorden, u, die het zoo uitmuntend met mij gemaakt hebt! Maar ik had mij in 't hoofd gezet, gij moest tegelijk met dezen het stukjen van mijn zuster ontfangen: ge zijt te galant om tegen deze vertraging te knorren.

Victoria! — Het maakt mij gelukkig dat het vers u bevat — maar hoe haar in portret te krijgen? Ik weet het niet. Ik dacht, dat misschien de een of ander van onze teekenaars naar een Engelsche plaat, waar zij heels of halverlijfs voorkomt, wel een kopjen zou kunnen maken, dat beide het hare en het hunne was, vooral daar het hier op de volmaakte gelijkenis niet aan komt. De eenige Hollander, die voorzoover bekend is haar gezien heeft, had — vous vous souvenez — de hoed over de oogen, toen zij voorbijging. Maar dat alles laat ik volmaakt ter uwer beoordeeling. Ik weet dat gij mij gaarne mijn wensch geven zoudt? Nu zou ik wel weer willen spreken van een tafereeltjen uit de plechtigheid der Kroning of echtverbintenis in den smaak van Kaiser bij Elzemoer: maar misschien bestaan ook hier teekenkundige bezwaren tegen. Ik geef het dus mijn goeden en lieven vriend over, en laat hem vrij voor mij te beslissen.

Hoe Jufvrouw Toussaint de recensie vindt? ja, wat zal ik er u van zeggen? Zij heeft het voorkomen van er zeer mede ingenomen te zijn. Maar tegelijk moet ik zeggen, dat ik niet geloof, indien het anders ware, dat zij het mij zeggen zou. Ik ben voor haar door mijn betrekking tot u allen een soort van Scipione. Evenwel, nu geloof ik toch zeker, dat haar betuiging van tevredenheid gemeend is: want hoe zou het met redelijkheid anders kunnen zijn? Mij bevat de recensie althans zeer wel, ofschoon ik niet recht weet, wat gij bedoelt met uw spot dat ik Bakhuyzen verleid zou hebben iets ter wareld à la Lublink Weddik te doen. Ik hoop van beter. Maar ronde erkenenis, of nog liever revelatie van een talent, waarvan het publiek het niet vermoedt, is dat à la Lublink Weddik? Dan zij het zoo! Schrijf het dan maar bij het overige op de lei. Nu heeft hij althans de voldoening, dat

1e. Jufvrouw Toussaint tevreden is, die het over u lang niet was.

2e. de vrienden en kennissen van Jufvr. T. tevreden zijn, waaronder ik behoore.

3e. Otto tevreden is, die meer verkoopen zal.

4e. het publiek te vreden is, dat op deze aanbeveling een goede nieuwe kennis maken zal.

Tel ik nu de som op:

Jufvrouw Toussaint + haar vrienden + haar uitgever + het publiek

+ u

— 1 voor u en Bakhuyzen.

rest 3.

Cijfer die som eens over als ge kunt!

Hierna meer. Nu alleen nog een hartelijk salut et amitié van, enz.

Zeg aan Bakhuyzen dat hij een deftig gezicht moet zetten als hij mijn brief aan de Redactie van den Gids leest, sauf permission van mij onder ulieden uit te lachen.

A. I. 50. k.

[Heilo] 29-4-'40.

Wat maakt gij wel uit dezen op, mijn waardste?

Dat ik zoo spoedig schrijf, om te toonen, dat ik niet boos ben? juist het tegendeel.

Zoo natuurlijk vind ik het, dat gij hoe eerder hoe liever verlangt te weten, hoe wij uw onvergetelijk zwijgen hebben opgenomen, dat ik terstond aan dit verlangen voldoe.

En nu?

Ja — en nu? het is maar goed, dat gij al de harde namen niet gehoord hebt, waarmeê ge buiten uw E. en J. door ons zijt gedoopt geworden. Tot uw straf kan ik u nu niet eens melden, hoe mijn zuster uw versooning heeft opgenomen, daar zij zich op 't oogenblik te Leijden bevindt. Ik moet dus de zaak tusschen u en haar in statu quo laten. Want tusschen u en haar ligt het verschil eigenlijk. Mij hebt gij reeds gewend, dat de vriend impietoyabel zijn kan. Maar nu was het veeleer een kwestie tusschen een Dame en een Heer, tusschen een Auteur en een Redacteur. Ik heb haar dus een en andere phrase uit uw brief gekopieerd en wacht daarop haar dispositie.

Intusschen doet het mij goed, dat haar bijdrage u schijnt te bevallen. Wij hebben beide een brief van Nepveu gehad. In dien

aan haar schrijft hij: dat hij haar wel reeds het vorige jaar zou gevraagd hebben, maar dat toen zijn onderneming nog niet genoeg gevestigd was, om haar te durven uitnoodigen. Dat schrijft hij N.B. aan de zuster van den Autheur, dien hij dan aan zijn probeerrid gewaagd heeft, nog erger aan de vrienden van de Dame, die hij meê heeft laten rijden! Foei, hoe linksch! Ik heb hem uit haar en uit mijn naam teruggeschreven, dat vriendschappelijke of letterkundige verbindtenissen reeds vooraf een beslag legden op het weinigje dat onze pen in uren van ontspanning voortbracht, zoodat van dien kant de aanval voor altijd is afgeslagen.

Ook Jufvrouw Toussaint en Beets hebben bedankt.

Wat zal ten Kate het druk hebben? Hoe staat het met Tesselshade? Heeft Bakhuyzen, de vijand van Riddergeschiedenissen en de voorstander van huiselijke burgertooneelen, reeds weer een binnenhuisjen à la Culemborg of Sivaert Sicke klaar? Of zit de prediker van de leer van den vrijen wil in de kunst weêr iets zoo los en gracieus en galants te schrijven als de verzoeking van Antonius? Foei mij! hoe ondeugend! Maar in waarheid, als ik nu weer zie, hoe Jufvrouw Toussaint lijdt — letterlijk lijdt — onder dat Keurslijf, waarin men met alle geweld haar tengere leedjtens dwingen wil, zoodat zij als de gevangene van zijn bevrijding van dien dag spreekt, waarin zij met Lauernesse gereed zal zijn: als ik zie hoe haar vlugge pen thands een week en meer voor een hoofdstuk noodig heeft: als ik haar hoor verzekeren, waaraan ik ook volstrekt niet twijfel, dat haar boek leelijk zeer leelijk wordt: dan wordt ik gedurig meer en meer ingenomen tegen een stelsel, dat trouwens in zijn voorstanders reeds de eerste getuigen tegen zich heeft. Want als ik u hoore zeggen: Het is mij niet mogelijk duidelijker, doorzichtiger, lossier te schrijven, en v. d. Brink: Ik kan een plan, dat ik met warmte geconcipieerd heb, nooit met dezelfde warmte afmaken — indien het al afkomt! — wat zegt gij beide dan anders, dan 't geen ik beweert, dat de stroom van ieder genre zijn eigen bed, en zelfs kleur heeft, die zich niet maar naar willekeur verleggen en verkleuren laat. Uitmuntend naar mijn inzien zegt Philarète Charles: *L'art est libre. Il y a pour chaque artiste une vérité relative, une naïveté, qui est l'expression de son sentiment propre. Il voit la nature à travers un certain voile, tissu d'or ou d'azur sombre ou éclatant, que vous ne pouvez déchirer sans détruire sa puis-*

sance. Il faut blamer l'écrivain qui cesse d'être fidèle à ce souffle intérieur, qui court à la suite d'inspirations étrangères, et qui détruit son moyen de force en établissant une théorie de structure des ressources qui sont en lui: c'est par là surtout que les littératures s'appauvrissent.

M. Gozlan (gaat hij voort, want van dezen spreekt hij) est évidemment l'homme de son style et l'artiste complet de son oeuvre: c'est un grand mérite: c'est comme la loyauté de l'art. Vergeef mij deze onbeleefd-lange aanhaling: maar zij komt van een criticus! en wel van een zooals er weinig zijn! — In elk geval ben ik zeker, als ge Jufvrouw Toussaint, die anders zoo geheel bij inspiratie schrijft, nu zaagt zuchten en zwoegen, zoudt ge moeten overtuigd zijn, dat uw systeem, indien niet valsch, dan toch een hard systeem is. Hoeveel liever zie ik mijn lieve zuster de beelden uit haar ziel genomen en door haar penseel teruggegeven, zoo gemakkelijk op het papier brengen, alsof zij kopieerde. Was het ook niet kunstenaarsachtiger, dan was het altijd nog vrouwelijker.

Gij spreekt wel eens van sommige dingen, lieve vriend! als of ge tot een Amsterdammer spraakt — nu b.v. over de voorrede voor van Lenneps Rose de Dekama. Zooals ge begrijpt zijn de middelen om hier eenigsints op de hoogte der literatuur van den dag te blijven, zeer beperkt. Ik wil maar zeggen, dat ik dat gedeelte van uw brief dus niet omstandiger beantwoorden kan dan met een bedankjen voor 't geen ik er uit verneem.

Dit neemt evenwel niet weg, dat ik met ware verrukking Andersens's 't Was maar een speelman! gelezen heb. Welk een boek! Welk een stijl! Hoe verlang ik naar 't vervolg van uw uitmuntend artikel, waarin ik waarachtig Andersen nog niet een enkele maal in de vizel heb zien gooien, wat? waar ik veeleer een tegenovergestelde strekking bespeur: zoo heb ik ook met ware voldoening gelezen uw: Wat ik Koekkoek benijde. Gij zijt de Jiji van Holland. Het kleinste beschreven stukje papier van uw hand heeft literarische waarde.

Ik heb van v. d. Bergh een allerlieftsten, allerverplichtendsten brief ontvangen, die een soort van bestand voorstelt, totdat wij de zaak eerlang persoonlijk afmaken. Ik kan niet half zeggen hoe gelukkig mij dit maakt. Zoudt gij nu wel zoo goed willen zijn ingesloten en of zelf te verzenden, of door de Redactie aan hem te expedieren. Daar hij mij door dat kanaal schrijft, heb ik

van dien weg niet af willen gaan, schoon 't anders vrij omslachtig is.

En lastig ook, zegt ge.

Voor deze maal!

Krab! ja dat ben ik! in weken weêr geen pen op 't papier gezet! 't Is ook hier veel te mooi weêr. Hoe is 't bij u in Amsterdam? den halven dag loop ik door 't bosch, ik maak er half en half mijn studeerkamer van. En dan treur ik dat mijn vrienden zulke steen-uilen zijn, dat ze ginds liever tussen de steenen en in donker zitten, dan hier gearmd met een vriend tuschen 't groen en in 't licht te loopen.

Dat is geen invitatie, hoor! Jupiter Xenius sla mij, eer ik u weêr inviteer.

En nu schei ik er uit. Deze brief beteekent niet veel, maar zeg eens als ge durft, dat ge iets beters verdiend hebt van, enz.

Dank voor uw Noorden — want waarmede zou ik anders kunnen beginnen? — Dank voor uw Noorden, lieve Vriend! Heb ik het niet gezegd? Het is een uitmuntend, een bewonderenswaardig boek, hoor! Juist gelijk ik voorspeld had een gelukkige vereeniging van weten en gevoelen, van vrijheid en dichtkunst, van ondervinding en fantasie. Zeker kan men hier en daar wel merken, dat de vader van het tweede kind vrij wat ouder is, dan toen het eerste geboren werd. Maar toch trilt door het geheel die toon van jongelings-melancholie, die ik bij u evenals gij zelf bij Andersen, voor de grondtoon van uw kunstenaarswil houde. Hoe sterk spreekt uw individualiteit door het geheele boek! zoo, dat dikwijls de geschilderde tafereelen meer uw tooneel dat gij hun schilder zijt! Vandaar wijzigt zich dan ook de verdienste van uw boek naar het verschil uwer persoonlijkheid. Vind ik den jongelingsdroom Rachel Fanny geevenaard of zelfs overtroffen, — daarentegen heeft het eerste deel geen zoo meesterlijke natuur- en zedenschets als Midsommar, geen zoo levendig schilderij als Trolhattan en Wenenborg. Vind ik in het 2de deel geen wedergave van het Herbergsmeisjen van Pilkrog, die poezij over poezij, daarentegen schittert nergens de geest van onzen eersten novellenschrijver sprekender dan in Violante. Lijdt de gerant van een Bruidegom, ondanks al zijn verdienste

aan uw oud gebrek van onduidelijkheid in knoop en stijl, de samenspraak op het slot Vesteras onder anderen geeft een gelukkige proeve van meerdere helderheid en uitvoerigheid van teekening bij denzelfden gloed van verbeelding en koloriet. Vesting en Klooster eindelijk is een van die liefelijke gezichten, waarin uw afgaande morgen en uw aanbreekende middag het meest harmonisch ineensmelten en daarom voor hen die u kennen een eigene bekoring hebben. Zal ik er nog bijvoegen, dat er hier en daar enkele heerlijke bladzijden verspreid liggen zooals Potgieter alleen schrijven kan om een enkel voorbeeld te noemen bl. 148—151, 156 en 157, 228 en 229, 272 en dergelijke? Eindelijk dat de verzen overal een onzer talentvolste dichters en het laatste daarenboven — vooral om zijn uitmuntend slot het voortreffelijkst hart teekenen? Maar genoeg mijn Vriend! om u te overtuigen, dat ik uw Noorden gelezen, bewonderd, genoten, liefgekregen heb!

En na mij dus gekweten te hebben, ga ik er onmiddellijk toe over om mij zelve een pluimtjen te geven, dat ik zoo edelmoedig geweest ben u zoo breedvoerig mijn oordeel over uw Noorden te geven, terwijl gij niet veel beter verdiend hadt, dan dat ik u met een kluitjen als: Dank voor uw voortreffelijk boek, in 't riet stuurde.

Of waarmede had ik dat bitter woord uitgelokt:

Gij hebt zoo min mij als Bakhuyzen iets nieuws verteld, dat wij nog geen Meesters zijn enz. Ik moet bekennen dat zulk een gemoedelijke afweering van een schertsenden aanval, die geen andere bedoeling had dan op een onschuldige wijze een geliefkoosde stelling van mij ter hulpe te komen mij b.v. van den kant van Beets veel minder zou verwonderd hebben. Of het dus noodig ware, herhaal ik dus hierbij ernstig dat geen voornemen verder van mij geweest is, dan u of B. te grieven. Maar wij zouden immers rond met elkanderen omgaan? En waarom zouden wij dan, overigens elkanders verdiensten huldigende, malkaâr niet mogen zeggen, gij mij, dat ik te flauw, ik u dat gij te duister schrijft?

Van den Boekanier hoor en geloof ik gaarne alles goeds, lieve Vriend! De regelen, die ge zoo goed zijt, mij mee te deelen zijn uitmuntend, schoon gij tegen een windmolen schermt met te beweeren, dat gij daaruit het bewijs zoudt willen trekken, dat „louter inspiratie niet genoeg is om een voortreffelijk geheel te leveren?” Wie Drommel heeft dit ook gezegd? Niemand heeft meer op dan

ik met Geels gesprek op een buitensingel over genie en studie. Ik beweer alleen dat een genie geen viool is, waarop men naar verkiezing telkens andere snaren kan spannen. Maar dat men nacht en dag ijvere om de snaren, die de natuur er op gespannen heeft, gedurig beter te leeren bespelen — wie ontkent het minder dan ik. Wil ik u eens iets influisteren, mijn Waardste? Onze geheele strijd is een woordenstrijd.

Ik heb u niet met Jiji vergeleken, hoe zou ik het kunnen? de degeijkste met den oppervlakkigsten der bellettristen? het derde van vergelijking lag alleen in de waarde die gij aan ieder stukjen papier weet te geven, dat zich onder uw pers plaatst.

Doe [ik] evenals ik en lach om de letteroefeningen. Ik zal hem niet anders beantwoorden dan met den tweeden druk, die ter perse gaat.

Ja, ik geloof en hoop dat ik met v. d. Bergh den vrede getroffen heb. Mijn familie schrijft mij dat hij allervriendelijkst voor haar is. Ik verlang er naar zijn persoonlijke kennis te maken.

Ge zijt vriendelijk genoeg nota te nemen van de aanmerking, waarin mij de kerkenraad van Alkmaar genomen heeft. Zeker is die zaak niet tegen mijn hoop zoozeer als tegen mijn verwachting uitgelopen. Op het 12 tal had ik alle stemmen en was de door groot en klein bedoelde en gewilde man. Maar een en ander mijner vrienden, de Burgemeester enz. had de onvoorzichtigheid, daarop een wat positieven toon te voeren. Willen! was het toen in de laagte: willen wel! maar moeten? Neen, en toen werd niet moeten niet willen. Toen begonnen de knoeiers terstond in troebel water te visschen. Dol gaarn had ik er een einde aan gemaakt, door voor de eer te bedanken. Maar dit werd mij afgeraden. Zoo haspelde het voort tot dat het uitviel als gij weet. Men zegt dat de beroepene bedankt heeft, Je ne sais. In elk geval moet er in Julij weer een beroep geschieden. Maar na 't gebeurde geloof ik het voor Gemeente en mij beide wenschelijker dat men mij aan mijn plaats laat. Ik ben te Heilo recht gelukkig, gelukkiger dan ik ooit elders zijn zal: Betsy is er nog meer aan gehecht dan ik: en — eindelijk gaat B. in 't najaar naar Heemstede! zoodat mijn wenschen voor 't oogenblik zwaluwen zijn!

Gij hebt gelijk, ter Haar is een uitmuntend en lief mensch. Ik hou zeer veel van hem.

De roman van mijn zuster is aan blad 5. Mijn oomschap! helaas! gij zult weten, dat de vreugd slechts kort van duur geweest is. Ik lijd er zeer onder.

En Tesseltjen dood! Het spijt mij. Het was een lief boeksken. Indien het evenwel u meer vreugde dan spijt doet, mag ik niet egoïstisch genoeg zijn, mijn genoegen boven uw rust te stellen. Ik heb den inhoud van uw pakjen verzonden. 't Spreekt van zelve dat zoowel mijn zuster als ik de moeite geen moeite rekenen, die zij zich voor de veege gegeven hebben. Ik voor mij ben gelukkig dat ik mij indien al niet bij haar, toch bij u eenigzins gekweten heb van de schuld, die 't vorige jaar op mij geladen had.

En Beets zoo Redacteur van den M.A., wat zegt gij er van?

Gij moet mij vergeven, maar ik heb uw commissie rakende 't Noorden aan de schrijfsters van Devonshire en Te Laat in dier voege overgebracht, dat ik u verschoonde, dat gij geen exemplaar voor haar hadt. Ik heb mijn figuur te lief, om zulke dwaze boodschappen over te brengen als gij mij zoudt willen laten doen.

Vaarwel! Achtung en vriendschap aan uw Tante en voor U de verzekering der onkreukbare genegenheid van, enz.

A. I. 50. m.

[Heilo] 24-7-'40.

Ik wil u wel vergeven, lieve Vriend! dat uw laatste verslag is uitgebleven, ik heb somtijds dezelfde vergiffenis van u moeten vragen. Maar toch moet ik u herinneren, dat bijna al uw jongste brieven met zulk een verzoek beginnen. Is dit nu een toeval, dan is het wel: dan is het alleen maar een ongelukkig toeval, maar indien het meer ware gevoelt ge dat de schuld niet altijd aan ééne zij zou kunnen blijven — totdat het eindigen zou dat we elkander niets meer te verzoeken hadden. Ik zeg niets meer.

Het is wel lief en goed van u, dat ge ons gedurig over Amsterdam naar Wijk bij Duurstede wilt laten reizen, maar vergeef ons! vooreerst kan van die reizen nog niet meer komen dan van de uwe over Alkmaar naar de Zaan. Het is dus van beide zijden beter te doen of die reizen tot de idealen behoorden. In goeden ernst, de drukte met de vakature te Alkmaar belet mij vooreerst van huis te gaan, en al bezoeken wij in het late najaar Wijk, vrees ik evenwel, dat wij Amsterdam niet langer zullen aandoen, dan noodig is om den stoomwagen met de diligence te verwisselen. Wij zoeken dus ons gezicht te nauwgezetter naar Jeruzalem te keeren, hoe minder hope er is, dat wij haar in bedevaart bezoeken zullen.

Gij verzoekt mij zoo'n ernstig gezicht te zetten, als gij mijne theorie van de

Wilde weide(?)

reposteert. Gaarne, maar mijn ernstig gezicht was niets anders dan een gevolg van het uwe. Ik was als iemand, die schertsende den ander opeens een donker gezicht ziet zetten: van dat oogeblik af is aan alle scherts een einde. Willen we dus maar weer op den ouden voet voortgaan en de regelen van den Haarlemschen Democriet tot de wet van onzen omgang maken:

Het zal niemand vergund zijn boos te worden?

Het spijt mij dat uw Muze zoo wederbarstig is. Ik had mij zoo vast voorgesteld, dat wij van haar een gedicht hebben zouden: Napoleon's tweede terugkomst in Europa. Er steekt een heerlijke elegie, een verheven ode in dat onderwerp. Ik ben er niet tegen opgewassen: maar gij! Zult gij u door Victor laten beschamen? Gij zult er later spijt van hebben. Het is zoo zeldzaam, dat een gebeurtenis van onzen tijd een Dichter eischt.

Het is niet lief van u van zoo voor elke omwenteling, hoe dan ook, en tegen elke restauratie van wat aard ze zij, te wezen. Lijkredenaar van de zeventienjarige! Kunt ge treuren, als gij uwe zwarte voorspellingen gelogenstraf ziet? Lees het nummer van de Muzen, dat ik op 't oog heb, nog eens over en wees zachter voor de bleeke herrezene.

Als vriend geef ik toe dat B. verplicht zou geweest zijn aan Heye den voorrang boven ter Haar te geven: maar als Redacteur? Het was juist zijn bedoeling aan den M. A. geen bepaalde kleur van jong of oud te geven: en wie dan beter dan de neutrale ter Haar? Ik wil u niet vergoordeelen om de wel eens wat tergende onafhankelijkheid, die gij altijd tegenover het publiek bewaard hebt: maar ik moet erkennen, dat ik die deugd altijd meer op den lijst uwer bijzondere (geniale) dan uwe openbare (publieke) kwaliteiten geplaatst heb.

En dan is zeker het woord ijdele populariteit wel wat hard. Ik wou dat het mij par ricochet niet geraakt had, dan zou ik over dit punt vrijer mijn opinie kunnen zeggen. Maar met een paar woorden wil ik u toch een vraag voorstellen. Hoe is het mogelijk, dat gij mannen van de wezenlijkheid, die den dichter geen lauweren gunt dan door het eikenloof der burgerkroon gevlochten, die den middelstand praeconiseert als den zetel van het gezond verstand der natie enz., dat gij den man schijnt te

veroordeelen, die zijn gering talent dienstbaar zoekt te maken aan de beschaving of veredeling der natie, ja, al ware het maar die zoekt gelezen te worden, dat dan toch altijd de eerste voorwaarde is om eenigen invloed op de natie te kunnen oefenen, om eenig nut te kunnen doen: Speculeert een Auteur om daartoe te geraken op het laagste, dat hij in het hart der natie vindt: spuw op zijn schandelijken krans. Maar indien hij zijn voordeel zoekt te doen met hetgeen een volk hoogst en heiligst heeft, is dit slaafsch, is dit verachtelijk? Ik zie geen ander nadeel, dan in de dwaling van hen, die hierin de oorzaak naar de uitkomst, den schrijver naar zijn opgang afmeten: maar indien de schrijver zich voor de dwaasheid wacht, kan hij er de schuld van deelen?

Ik twijfel of gij ter Haar's Elegie aan een spelend kind en zijn Aan het strand lezende nog zeggen zult dat het alleen ijdele populariteit was, dat hem boven den schrijver van twee drie zoete liedekens den voorrang deed verkrijgen. Ik kan althands mijn bevreemding niet ontveinzen dat ik Heye's naam op eens weer in zoo kleurige letters zie blinken.

In plaats van dwaas te doen geloof ik dat gij alleredelmoedigst handelt, indien gij deernis gevoelt met Jufvrouw Toussaint, zij verdient haar. Het schepseltjen is ongelukkig — wilt gij liever, maakt zich ongelukkig: maar is het niet één? Wij zien haar nog al op te beuren: maar het lukt ons niet altijd. Zij was gelukkig met uw schrijven, zooals zij u zelve melden zal. Ik stem met u in in den lof van Glenhouse. Jammer dat haar zucht om nieuw te zijn haar wel eens tot dwaasheden verleidt. Jammèr dat er op zulk een paar schouders geen mannenhoofd staat.

Geen zweem van koninklijke edelmoedigheid, lieve vriend! is er in de wijze waarop ik over de Alkmaarsche zaak spreek; veeleer het tegendeel. Het was een hachelijke vrage, die vrage waarin mijn eerzucht tegen mijn geluk gewogen werd. Ik ben wat te wijs geworden om dat effen-gouden kleinood niet hooger te schatten dan gindsche beschilderde blaas. Het was mij dus waarachtig lief, toen een eervolle nederlaag den strijd op het allergelukkigst besliste. Ik had zelfs niet noodig gehad, door de straks daarop gevolgde Ministeriëele aanbieding van de tweede Predikantsplaats aan het Nieuwe-Diep, die ik afwees, nog dieper in de schatting en gunst mijner Gemeente bevestigd te worden, om vrede met den uitslag te hebben. Ik zal niet beproeven u te

zeggen, hoe gelukkig ik hier voortdurend ben. Ik zal er alleen van zeggen, dat zelfs de familie Verschuur en andere Alkmaarders hun wensch nooit anders uitdrukten, dan: „Wij weten, niet om uwent wil, maar om den onzen!” Woudt gij eens komen zien of ik ook blufte?!

B. wordt nu heden na vier weken aangeteekend om over zes weken te trouwen. Den 4 October doet hij D. V. zijn intrede te Heemstede. Ik moet zeggen dat zijn vertrek, bij al het goede dat er voor mij in is, mij toch nog aandoen zal. De brieven van mijn familie zijn vol over de de beminnelijkheid en beleefdheden van v. d. B. Mijn verlangen om zijn kennis te maken wordt ongeduld.

Mijn zuster groet u met de oude hartelijkheid en vriendschap. Ik beveel mij in het aandenken van haar die bij u dezelfde plaats vervult. Maar bovenal geef ik u bij vernieuwing de verzekering mijner innigste genegenheid en trouw, en bidde, dat ik nog lang het voorrecht moge hebben, mij te noemen, *enz.*

P.S. Ik heb dezen tot nu toe opgehouden om een toegezegd briefje van Jvr. Toussaint in te sluiten, maar er komt niets. Neem dus dezen als hij is, en vaar wel!

A. I. 50. n.

[Heilo] 27-8-'40.

Lieve Vriend!

Toen tusschen mij en v. d. Bergh de affaire Calisch hangende was, had deze het goed verstand om een personeel congres te Wijk te beschrijven, onder de voorwaarde dat de zaken tot dien tijd in statu quo zouden blijven. Aan dien inval heb ik het te danken, dat wij nu goede vrienden zijn, en, hoop ik, het ook wel blijven zullen.

Ik doe u een dergelijke propositie. Onze correspondentie correspondeert tegenwoordig ellendig. Maar ik geloof dat het een hope-looze poging is, de verschillende kwestieën, die ons verdeelen, schrijvende af te maken. Wat mij vooral tot deze overtuiging brengt, is het misverstand waarin wij telkens over en weêr verval-len. Zoo lees ik in uw voorlaatste een phrase over ter Haar in ver-band met den uitroep: o populariteit! Die uitroep zag op een ge-sprek onder vier oogen tusschen Beets en ter Haar gehouden, dat de laatste u had medegedeeld. Maar ik, die even als Sam Weller in den „onuitputtelijken Dickens”, niet door een dikken muur zien kan, van dit gesprek niets wetende, zocht dien uitroep o popula-

riteit! ergens aan vast te maken, en plakte hem toen ongelukkig op het hoofd van ter Haar. Daar krijg ik nu over, dat ik de punten op de i's moet hebben. Daarentegen schijn ik u in mijn laatsten aanleiding gegeven te hebben, om de verdediging van Heye op u te nemen, die bij niemand minder dan bij mij, een verdediger en lofredenaar behoeft. Ik vind Heye zoowel als gij of iemand een voortreffelijk dichter, dien ik daarom echter niet te kort gedaan acht, als hij de voorhand aan ter Haar moet afstaan, wiens ader zooveel weliger en krachtiger vliet. Dit alleen weet ik, dat ik mijn verwondering te kennen gegeven heb over het vuur, waarmede nu op eens de partij van Heye genomen werd, door dezelfden die bij de oprigting van den Gids en zooveel andere gelegenheden „den ouden vriend” niet beter de hand boven het hoofd gehouden hebben, dan Beets nu. En voorzoover ik daarin zag, of meen te zien, het aangrijpen van een gelegenheid om B. met iemand, wien dan ook, om de ooren te slaan, heb ik mij daarover bedroefd. In allen gevalle beken dat het voor mij weërگاas onaangenaam is, altijd met ulieden overhoop te liggen ter oorzake van een derde. Vier vijfden van de geschilpunten, die tusschen ons bestaan, of bestaan hebben, zijn ter oorzake van Beets tusschen ons opgerezen. Ik bidde u, mijne Heeren, laat mij voortaan mijnen eigenen Heere staan of vallen. Ik acht B. hoog en vind mij in geweten verplicht, in de meeste gevallen zijn zijde te houden. Maar nog liever hijsch ik een witte vlag en laat hem zijn eigen strijd strijden. Mij dunkt indien hij nu zijn vertrek naar Heemstede tot een punt van scheiding stelde tusschen hem en mij? Wat onze verdere geschillen over populariteit en inpopulariteit, pruiken en Jacobijnenmutsen, uw spreuk: *What not is, is right* en de mijne: *What is, is right* enz. aangaat, proponeer ik u dit alles later eens onder een glas wijn af te praten. Ik vrees dat het nu een doelloos heen en weër trekken en plukken zou worden, waarbij wij eindigen zouden met elkander zeer te doen. Ik heb u veel liever dan mijn recht, en zou dus voor geen lief ding, al kon ik het schoon, een proces willen winnen, dat mij een vriend zou doen verliezen, — en daarom punctum, zand er over.

Onze brieven zullen, hoop ik, in hartelijkheid vergoeden, wat zij in belangrijkheid verliezen mochten. En dan begin ik terstond met u wat van onze feesten te vertellen.

Verleden Woensdag teekenden de Bruigom en Bruid aan. Donderdags had de geheele familie, met onderscheiden logé's ver-

meerderd, een alleraangenaamsten avond in een Alkmaarsch Frascati. Vrijdag had er op Nijenburgh een groote jongelui's partij en bal plaats. De Bruigom danste waarschijnlijk zijn laatste wals. Alles werd bezielde door zijn gelukkig humeur, dat in deze dagen geheel rozenkleur is. Ook ziet de bruid er — heusch — allerliefst uit. Gij zoudt niet willen gelooven, hoe de liefde haar gespiritualiseerd heeft, zij is volmaakt het meisje, waarvan Balzac ergens spreekt, dat slechts een weinig liefde behoefde om schoon te wèzen. Onder de gasten bevond zich ook Jufvrouw Toussaint. Gij begrijpt dat zij op het bal bij den Sardinischen gezant beter thuis is dan op een partijtjen, waar zij zelve verschijnt.

Misschien zal het u bevallen dat het feest met een ouderwetsch „Patertjen” eindigde. 's Zaterdag was er een groote vischpartij, die op den dood veler snoeken en zeelten uitliep. Nadat ik Zondag den 23sten Psalm geprekeerd had, was er felicitatie en later diner, 's Maandags vierden wij den koningsdag. 's Dingsdags vertrokken de jongelui naar Haarlem, met voornemen om Zaterdag terug te komen. Dan was het plan om Zondag een partijtjen bij den jongen Foreest, Maandag de boerentractatie, Dingsdag een feestje in de pastorie te hebben, om eindelijk Donderdag het huwelijk met een groot diner te besluiten. Doch de ongunstige tijdingen omtrent de gezondheid van den goeden Professor maken alle deze voornemens hoogst onzeker. Hoe het zij, tot dus verre kan ik u verzekeren, dat het feest waarlijk feestelijk geweest is en bij ons allen de aange naamste herinneringen nalaat.

Vind het nu slechts niet al te kinderachtig, dat ik u dit alles zoo omstandig gemeld heb, en als ge wilt, verder melden zal. Oudvrijers plegen altijd veel van bruiloften te houden.

En intusschen heeft de goede Bakhuyzen de uitvaart van zijn vader gevierd? Druk hem de hand eens van mij.

Al wat ge mij schrijft in de veronderstelling, dat ik den Glenhouse van Jufvr. Toussaint voor de uitgave zou gezien hebben, vervalt met die veronderstelling. Ik heb het even als gij het eerst in druk ontvangen. Van Lauernesse heb ik nagenoeg het eerste deel — en met verrukking — gelezen. Ik zie er uit, dat haar talent meer drukking verdragen kan, dan ik gedacht had. Jammer dat de vrouw hier en daar zich weer zoo treurig vergeten heeft. Zoudt gij gelooven, dat het bij mij zelfs minder gunstig op den persoon begint terugtewerken? Foei, de vrouw, die het genoeg is, als zij slechts

Schaamteloos fier

Een onnaakbren laurier

In een dartelen luchtsprong mag schaken.

Hoe heerlijk staat daar tegen een man als mijn Potgieter over, die hoe veel vrijheid hij den kunstenaar late, zelf nooit een enkele wang blozen deed!

Ik schijn het niet geraden te hebben met u de schim van Napoleon te laten bezingen. Zeker heeft B. het niet geraden met mij te dwingen, om na Beets in Aleides Bijbel en Potgieters Bijbellezen nog eens een vers bij een Engelsche plaat Reading the Scriptures te schrijven. O die Redacteurs!

Na alle berichten, die ik uit Wijk ontfang, wordt mijn verlangen om H. v. d. Bergh te leeren kennen ongeduld.

Helaas? de pedante Ds. Prins heeft het beroep aangenomen. Als hij nu slechts niet al te pedant is! Ik heb er nog geen onderzending van, maar hoor van alle kanten kwade noten kraken. Wij hadden het tot nu toe zoo plaizierig onder malkaar.

Kneppelhout is bezig een reis naar Zwitserland in 't Hollandsch uit te geven, waarvan ik de proeven zie. Er zijn waarlijk mooie brokken in. Onder veel maniervolging schitteren toch hier en daar enkele vonken van oorspronkelijk talent. Ik ben benieuwd, wat gij er van zeggen zult.

Onze politiek verveelt mij zoo, dat ik tegen de wet van Solon aan neutraal begin te worden. Was Groen van Prinsterer's theorie meer dan een theorie, hoe zou zij mij aanlachen! En toch welk een treffend denkbeeld, dat Bilderdijk nu reeds door een stem in de hooge staatsvergadering vertegenwoordigd wordt: hij die zoo lang de profecijen van Cassandra zong! kent gij voor Holland een andere toekomst, dan die haar het retremperen in dezelfde bron, die haar eens sterk maakte, geven zou? Ik voor mij ken er geen.

Met dit treurig woord neem ik afscheid van u. Wees verzekerd dat gij in de pastorijs in liefde gedacht wordt, zooals wij wederkerig wenschen ten uwent gedaan te worden. Ik ben, *enz.*

P.S. Ik feliciteer u met den Koningsdag! Drie jaren geleden — dat is wat lang voor een kort menschenleven! Toch wil ik [u] voor u bidden, zoo hartelijk als het iemand voor den koning deed. Vaarwel! *enz.*

Lieve Vriend!

V. d. Bergh proponeert mij een brief bij de zijnen in te sluiten. Hij vindt het een aangenaam denkbeeld dat wij samen aan u schrijven zullen, nadat wij zoolang over elkander aan u geschreven hebben: ik ben het volkomen met hem eens. En ik doe het te liever omdat mij juist gister, door de goedheid van Mevrouw van Foreest het biljet geworden is, dat mij tevergeefs te Heilo is gaan zoeken.

Beginnt dit biljet met een klacht over uw vruchteloze verbeiding van onze komst te Amsterdam, die klacht is nu van zelf vervallen. Wij zijn wederom de minste geweest, en hebben als naar gewoonte onze opwachting bij onze Heeren en Meesters te Amsterdam gemaakt. In ernst, ik ben recht gelukkig en dankbaar van u, zij het nog zoo kort, weder eenige oogenblikken gezien te hebben. Wees gedankt voor uw gulle en lieve ontfangst. Ik hoop maar dat mijn gebabbel, onuitstaanbare praatvaar als ik ben, de zwakke herstellende niet mag hebben benadeeld. Misschien kom ik er mijzelf van overtuigen.

Nog bloos ik tusschenbeide over het gekke figuur, dat gij mij en ik u op de Tentoonstelling hebben laten maken. Aan wien de schuld? Waarschijnlijk zouden wij 't verschil moeten deelen.

Ik vind het heel natuurlijk, dat gij met uw oordeel over de Twee Vrouwen nog niet klaar zijt. Indien het al zoo moeilijk is één vrouw te beoordeelen, hoe dan twee? Ziedaar een aardigheid in den trant van onzen uitgever, die bij het zenden der 18 present-exemplaren schreef: Hierbij 36 vrouwen.

En Juffrouw Toussaint is op dit oogenblik zoo te Amsterdam! Ik heb een paar dagen geleden een briefjen van haar gehad. Groet haar hartelijk voor mij. Ik zal wel niet behoeven te herhalen dat het gesprokene over haar een heilig geheim tusschen ons blijft. Alleen om aan de onbestemde deernis, die gij met haar gevoelde, het karakter eener waarachtige en vriendschappelijke deelneming te geven, heb ik u medegedeeld, wat anders onder de roos moet blijven van het vertrek, waarin men als huisvriend wordt toegelaten. Nu zult gij de arme even als wij beklagen en — verschoonen.

Zeker zijt ge nieuwsgierig te weten, wat ik zegge van Wijk zooals het is en de Wijkenaars zooals zij zijn. Ik vind mijn ouders hier uitmuntend geetablisseed: het plaatsjen, ofschoon rijkelijk

X deelende in al de aanklevende grieven van het kleinstädtische leven is voor mijn gedesoccupeerde ouders en vooral voor mijn blinden vader een recht geschikt verblijf om de drukke conversatie, die de rentenierende burgerij onder elkander heeft. Ik behoef u evenwel niet te zeggen dat het mij op den duur taai genoeg zou zijn zonder den alles vergoedenden omgang van v. d. Bergh. Inderdaad, deze weet na al de gunstige voorstellingen die men zich van hem gemaakt heeft de menschen nog te verrassen. Hij is wel de aange naamste en spiritueelste man, dien ik ooit ontmoet heb. Zooveel wijsheid met zooveel beschaving, zooveel geest met zooveel tact, zooveel goedwilligheid met zooveel gemakelijkheid laten zich wel zelden vereenigen. Ik weet niet of de mensch nog niet van zeldzamer allooi is dan de Autheur. En toch hoe bewonderenswaardig de Autheur! Daarvan ligt ons de overtuiging nog versch bij na de mededeeling van een gedeelte van zijn nieuw blijspel in proza De Nichten getiteld, waarvan hij u misschien schrijven zal. Ik ben zoo bang om in de fout te vervallen van hen, die zich door het genoegten om een nieuw boek in manuscript te kennen, laten verleiden om dat verreweg het mooist van alles te vinden; maar indedaad, wat ik er van gezien heb, is uitmuntend. Ik zal u dan niet zeggen, hoe gelukkig ik in den omgang van mijn nieuwen Vriend ben. Wij zijn bijna dagelijks samen: ja zullen eerstdaags samen naar Utrecht gaan om ingevolge uitnoodiging Nepveu, den beroemden schrijver van de voor de 2de maal uitgegeven Bertha Coppier te gaan bezoeken.

Uw Tafelkout heb ik nog niet gezien, of ja, meer naar waarheid, ik heb die gezien, maar ook niets meer. Het is geen boek om hier onder de drukte door te lezen. Ik hoop het te Heilo te savoueren. Intusschen nogmaals dank voor 't geschenk. Kwaamt gij er slechts eens toe om volgens den zoo dikwijls uitgedrukten wensch uw verzen te verzamelen en uit te geven, hoeveel meer zoudt gij daar door het publiek aan u verplichten dan door alle verspilling van uw oorspronkelijk talent aan de overgieting van uitheemsche meesterstukken!

Hebt gij Marmier ook gezien en gesproken? v. d. Bergh zegt mij dat Van Lennep zeer met hem is ingenomen.

Hedenmorgen ontvangt mijn zuster een brief van de jonge Mevrouw Beets, vervuld van uitboezeming der dankbare verrukking over haar geluk, over beider lot te Heemstede; gij wilt u daarin met mij verheugen.

Nu, beste Vriend! vaarwel! Moge vooral de herstelling uwer lieve zieke voorspoedig voortgaan! 't Spreekt van zelf dat deze oorzaak alle verontschuldigen over uw stilzwijgen overbodig maakt. Maar moogt ge zoo voor u als voor haar zelden zulke verontschuldigen te maken hebben! Dan knor ik nog liever eens op u! hoe ongaarne ik anders twijfel of ik voor u wel geheel en al ben, enz.

A. I. 50. p.

[Heilo] 1-12-'40.

Was het omdat gij bang waart, dat wij de wonderen van uw talent niet genoeg op prijs zouden stellen, mijn waarde Potgieter! dat gij in 1838 zongt

De luit die Hoofds vingren voor Klare bespeelde enz.

Stroeve ernst heeft die luit onzen dichtren ontnomen.

En de Minnegod schreit om den roof van 't kleinood, en daarop in 1840, in plaats van de Tesselschade, de Liedekens van Bontekoe in 't licht zondt? Oolijkert die ge zijt met uw klachten en wenschen, die ge niet voornemens waart onverhoord te laten!

Hoe 't zij, ik geloof niet mijn vriend! dat ik dat: *Let wel* behoefde om recht te doen aan het heerlijk talent, dat Bontekoe's Liedekens schiep. Wel ben ik gewoon mij over niets meer, dat van uw hand komt, te verwonderen. En ware het anders geweest, uw *Oud en Jong* had mij op alles voorbereid. Maar toch kan ik niet genoeg zeggen, hoe hoog ik deze nieuwe proef van den omvang en rijkdom van uw genie stel. Ik weet niet waarover mij meer te verwonderen, over de gunstigheid der conceptie of de verdienste der uitvoering. Het is of het natuurlijke van den greep in de liedekens de kunst tot natuur verhoogd heeft. Gij zult mij niet vergen er een keus uit te doen. Want ik weet zelf niet wat recht ik heb Roeltjen, Machteld, Klaertje en Dieuwertjen tweemaal te lezen tegen de anderen ééns. Zeker is er in allen een weergalooze gemakkelijkerheid van behandeling, die vreemd contrasteert met de weerspanningheid van onze zwaartongige tegen de joedeldeunen, die gij ze op de ernstige lippen legt. Doch ik wil uw zedigheit niet kwetsen, zelfs wilde ik wel, dat ik u eenige aanmerkingen te maken had. Maar ik zou niet weten welke. Dit genre staat zoo geheel buiten mij, dat ik het alleen naïf bewonderen kan. Vergeef mij dus de onbelangrijkheid van mijn kritiek. — Het schijnt of Frijlink jaloersch geweest is de

eer van den opgang dien uw boekjen maken moet, met u te deelen. Welk een allerliefste uitvoering! Ik dank u voor het bevallig geschenk.

Knor niet, dat ik dit nu pas doe. Toen ik uw boekskes ontving, had ik mijn vriend Kneppelhout bij mij gelogeerd. Dat pleegt mij altijd zeer te binden. Want het ware niet heusch de uren, die ik daaronder voor mij zelve nemen *moet*, vrijwillig met andere te vermeerderen. Wanneer dus Kneppelhout 's morgens aan 't ontbijt uw Liedekens opvatte om ze mijn zuster te gaan voorlezen, verliet ik met schoorvoetende stappen het vertrek, dat ik welhaast van zangerig geneurie en goedkeurend gemurmel hoorde weergalmen. Nu is hij weg en ben ik bezig mijn schade in te halen.

Gij waart zeer lief, mijn waarde! van uw mooi boekjen met zulk een vriendelijk biljet te doen vergezeld gaan. Het spijt mij, naar ik daaruit zie, dat ge mij te Amsterdam te vergeefs gewacht hebt. Het is zoo, ik ben er geweest, maar slechts kort, en alleen in die hatelijk[e] middaguren van eten, ter beurze gaan enz. Daarbij kwam dat Gewin, bij wien we afgestapt waren, nu een heel eindtjen van u afwoont. Het blijft evenwel altijd mijn plan nog in den loop van den winter eenige dagen in de hoofdstad te komen. Gaarne had ik, ingevolge uw vriendelijke verwachting, de krooning bijgewoond: maar ik mocht niet. Ik was pas zes weken van huis geweest! 't Spijt mij evenwel hartelijk. Ik had het gaarne gezien.

Hoe amuseert mij uw verhaal van 'tvoorgevallene over Marmier. Ik herken u er in, en, gij weet, ik heb er u te liever om. Welk een onderscheid tusschen een Bogaers, die om de orde bedelt, en een van den Bergh, die het ingewikkeld aanbod er van afslaat. Ik beklaag alle bedelaars, maar de lofbedelaars zijn toch wel de jammerlijkste van allen.

Gij schrijft mij over de Aurora van Nepveu! Ik heb haar even weinig gezien als den Redacteur.

Da Costa! Gij zegt wel, dat ik het weet. Mijs inziens is hij de eerste van alle onze dichters, Vondel en Bilderdijk ingesloten, wat de hymne aangaat. Zijn Voorzienigheid, Zijn Engelenkoren, zijn Parijs, zijn niet alleen in onze, maar in alle talen zonder vergelijking. Ik zie, ik hoor hem dus, al heb ik hem niet gezien of gekend. Hoe verrukt mij in u die toon van verrukking, die ik zoo zelden meer uit uw mond hoor. De raad van Rehabeam kan dan toch nog eens Salomonisch voelen en spreken.

Ik heb Hazlitt nog niet begonnen. Ik beloof u evenwel, ik zal

met zijn *Schilderen* aanvangen. En nog liever beloof ik u, van u te willen leeren, hoe men schilderijen waardeert. Ach, waarom ben ik niet dagelijks met u?

Wat ge mij van Jw. Toussaint goeds en vriendelijks schrijft, maakt mij gelukkig. Zij beslaat een groote plaats in die weeke zijde van mijn hart, waar het medelijden zetelt. Zeg haar veel liefs voor mij.

En nu, mijn vriend! nu zou ik iets liefs willen geven, om tegenover u te zitten, om u den indruk te bespieden van 't verzoek dat ik u ga doen. Dan kon ik afbreken, als ge knorrig, of schamper, of satiriek keekt. Met de hand op 't hart belooft ge mij, niet verder te lezen, als 't zoover komt?

Ik heb mij door mijn uitgever laten overhalen, hem in dezen winter weêr iets in den trant van Jonathan te schrijven. Ook heb ik er, ronduit gesproken, wel lust toe. Maar hoe nu? ik geloof dat gij en anderen gelijk hebt, dat de door mij gekozen vorm mijn talent, zooals men ten opzichte van de stem van een zaal of kerk zegt, wat veel *uitlokt*. Ik zag dus naar iets anders om. Toen viel mij de oorsprong van mijn Haarlemsche Courant in. Herinnert gij u 't nog? Beets en gij zouden uit enkele van mijn brieven een geheel maken. Zoo lag de inval bij de hand: Indien ik eens den vorm van brieven koos! En zoo kwam het al spoedig tot den wensch: Indien ik maar eens eenige brieven had! —

Ziezo! nu is 't er uit! uit een paar uitdrukkingen van u heb ik opgemaakt, dat ge mijn brieven aan u, althans niet alle, verscheurt. Gij hebt mij zelfs wel eens plagende gedreigd er een paar te drukken. Is het te veel of te dwaas gevraagd, dat ge mij voor zooveel gij er nog mocht hebben liggen, ze mij voor eenigen tijd teruggaaft? Ik verbeeld mij dat daardoor mijn bundeltjen aan verscheidenheid beide van geest en vorm zou winnen. Schrijf mij daar eens vrijuit uw opinie over. Wat gij besluit, ik blijf de gehoorzaamste van uwe dienaars. Alles evenwel blijft immers voor als nog onder ons, niet waar?

Beets, gij weet het misschien, heeft den dag van 's Konings intocht te Amsterdam gepasseerd, met ik weet niet welke familie van Lennep bij ik weet niet welke familie van Tuyll. Hij is druk bezig met zijn *Leven van Van der Palm*. Daarover hebt ge mij nooit uw opinie gezegd, is dat misschien met welsprekende bedoeeling? Hoe vindt gij 't toch dat de Maatschappij van T. en K. na al 't getob het vieren van een feest ter zijner nagedachtenis toch

nog heeft laten steken? Zeker heeft hij zulk een feest niet noodig, zijn grafschrift zou dat van Wren kunnen zijn: si monumentum requiras, circumspice! maar toen het woord eens genoemd was, had men voor geen beuzelachtige bezwaren moeten terugdeinzen. Holland! Holland!

Mijn zuster, waarde vriend! groet u met liefde, even als wij beide uwe hooggeschatte Tante. Wij bidden haar nieuwe krachten bij den ouden geest en stemming toe. Mijn groeten aan van der Brink en van Hasselt. Ik ben, enz.

Wacht ik niet te lang naar een antwoord op de vraag in quaestie?

A. I. 50. q.

[Heilo] 12-12-'40.

Het was een inval mijn waarde! een losse inval, gelijk men er honderd heeft. Met dit verschil alleen, dat men die anders in zijn eigen harssens opbouwt en weder afbreekt: terwijl deze het nadeel had van ook een ander aan 't hoofd te malen. Evenwel heb ik u de moeite niet te vergeefs gevergd. De inzage van 't mij gezondene, gepaard met den daarbij gevonden raad, heeft mij op een idée gebracht. Ik ben u dus recht dankbaar voor de bereidwilligheid, waarmede gij aan mijn verzoek voldaan hebt.

Intusschen kan ik niet zwijgen, hoe getroffen ik was door de bijna tedere zorg door u voor de archiven onzer vriendschap gedragen. Maar archiven, wat woord! geve God dat het nooit archiven worden!

Heb ik u ooit het woord

Tweede Druk

voorgehouden? Dan toch niet als een Meduzaschild hoop ik, om uw tong te doen versteen. Anders heb ik gekker oogenblikken dan ik wist, en moet op mijn hoede wezen.

Gij schijnt gekwetst door een uitdrukking, die ik niet meer weet gebezigd te hebben van „schamper kijken”, Hebt gij wel goed gelezen? Anders vraag ik u ootmoedig vergiffenis. Gemeend hebben kan ik het nooit. Nu dat gij nooit schamper zoudt kunnen zien, zal ik niet zeggen: maar Goddank! dat ik er nooit proef van gehad heb. Neen, mijn Potgieter! gij zijt voor mij altijd de zachtste, de vriendelijkste, de toegevendste der vrienden geweest.

De herinnering aan Beets blijft u dan nog altijd grieven? Hoe doet mij aan, wat gij er mij van schrijft.

Hij is op dit oogenblik hier. Gister avond kwam hij de familie onverwacht verrassen, en blijft tot Dinsdag. Gij gelooft niet, hoe gelukkig het mij maakt. Sedert door zijn plaatsing een aantal wederzijdsche grieven vervallen zijn, zijn wij samen beter dan ooit. Gij weet hoe eenvoudig, hoe lief, hoe hartelijk hij zijn kan. En al wat hij zijn kan is hij tegenwoordig voor mij. Hij vertelt mij veel van Heemstede. Als gij het hoordet, zoudt gij zeggen dat hij uit de Heilosche broeikas naar nog erger verhuisd is. En wat meer is, ik denk dat hij voortaan overal nieuwe kassen vinden zal. Laat maar gaan, als de ananas maar te gelijk groeit met de kroon!

Muzen-Almanak, Leven van Van der Palm — Types der Maatschappij — bittere woorden!

Kent gij een theologisch Tijdschrift, *Waarheid in Liefde* geheten?

De hemel beware mij!

Nu dan. Dat Tijdschrift, dat door wijsgeerige koppen geschreven wordt, heeft het beginsel van de verschillende denkwijze der schrijvers uit de geschiedenis van hun leven te verklaren. Geef bij voorraad uw goedkeuring aan den regel.

En nu de toepassing?

Maar die hebt gij zelf reeds gemaakt. Welk een verschil tusschen uwliedder en ons leven, sedert wij te samen den overstap uit het Eden der mijmerij in de wereld der wezenlijkheid deden. Zou met het één niet een kunstenaars- het andere een familielevens kunnen noemen?

En indien dit zoo is, is het dan vreemd, dat onze houding tegenover de literatuur, even als tegenover de wereld, zooveel socialer, zooveel meer meêgaande is?

Gij zijt te goed wijsgeer om dat te ontkennen. Even weinig als gij loochenen zult, dat gij hetzelfde verschijnsel bij Bilderdijk tegenover Van der Palm, bij Byron tegenover Walter Scott, en zelfs eenigermate bij Schiller tegenover Göthe (schoon Göthe al te universeel was om tot ééne partij te behooren) terugvindt.

De kunst is bij u als een ouderwetsche wal, die de stad uit de hoogte bestrijkt: zij is bij ons allengskens in den nieuwerwetschen smaak in een wandelplaats veranderd.

Ik houd vast aan de veronderstelling dat gij in onze plaats en wij in de uwe even in dezelfde omgekeerde verhouding zouden gestaan hebben: want vergun mij met de hand op het hart te

zeggen, dat ik niet geloof, dat gij de kunst liever hebt dan wij. Gij hebt haar slechts anders lief. Gij als een minnaar zijn coquette lastige minnares; wij als de man zijn gezellige volgzaam huisvrouw

Waren wij nu van beide zijden slechts wat minder eenzijdig! Leefden wij de spreuk wat beter na: *Diversa sed una*. Waren wij boven al wat billijker om te erkennen, dat wij ons zelve niet vormen en dat dus onze wijze van zijn nog geen rechtvaardiging van onze wijze van zijn is.

Doch uwlieders spreuk:

Fiat justitia et pereat mundus!

laat weinig hoop op zulk een verdrag over. Gij schijnt besloten al onze concessiën aan de vriendschap, (als de mijne aan De Vriese ten gevalle van den Almanak van 't Nut) aan de beleefdheid (als de mijne na eenige onwillekeurige onbeleefdheden aan Jonkheer Rijckevorsel ten gevalle der Maatschappij) enz. enz. als zoovele lafhartigheden en verraderijen aan te merken.

Vooruitgang!

Maar, mijn lieve vriend! waar ligt die? ten Noorden, ten Zuiden, ten Oosten, ten Westen? Ik zie naar den hemel, en zie niets!

Uw Geel is een uitmuntende afbreker, ik geef het toe, even als Nisard in Frankrijk: hij heeft zijn werk voortreffelijk verricht: er staat geen steen meer, geen enkele steen: maar och, mijnheer Geel! nu een woordtjen, een klein woordtjen over het gebouw, dat in de plaats moet komen? moet het zóó zijn?

neen.

Zoo dan?

neen

derhalve zoo?

ook niet.

Hoe dan?

In een stijl van vooruitgang.

En met dit woord keert het manneken zich om en drentelt met de handtjens, als hij pleegt, in den zak, weg. Ja, wel heeft hij de handtjens in den zak!

Lieve vooruitgang! waar zijt gij? Hier niet en daar niet, 'k vind nergens u niet.

Hoor vriend! wijs mij waar de weg der vooruitgang ligt en

waarheen hij leidt: en zoo waar ik een eerlijk man ben, hier is mijn hand, dat ik met u medewerk!

Maar zoolang ik u, den man van Vooruitgang, door Geel, den criticus van Vooruitgang, hoor verwijten, dat uw Noorden, door een parasitische vereeniging van wetenschap en poezij op een weg ligt, waarop alle gebouwen zullen moeten worden afgebroken: zoo lang Beets de man van achteruitgang (onder ons) van uw Bontekoe, hoe geestig hij anders de behandeling vindt, vraagt, of dan die stiele de *renaissance* de stijl van den *Vooruitgang* is? zoolang ik Bakhuyzen en Drost en Jufvrouw Toussaint en wie al niet meer den krabbengang van Delacroix zie gaan: zoolang ik overal hoor prediken, dat niet hier maar overal in Europa, de onzekerheid en gisting heerscht, die een periode van *overgang* kenmerkt: zoolang moet gij mij vergunnen, dat ik niet wetende waaraan mij te houden mijn eigen weg volg, en meer raadpleeg met den smaak van een publiek, dat ik ken, dan met het plan van een gebouw dat ik niet ken.

Een wandelaar. Waar ligt nu het huis?

Een ander. Ik weet het niet.

De overigen. Wij ook niet.

Een wandelaar. Maar zijn wij dan niet gek, links en rechts te loopen zoeken. Laat ons liever samen eens rondwandelen: misschien dat wij het van zelf vinden, en indien niet, dan hebben wij toch genoeg gehad.

Ik weet wel, gij zult mij geen gelijk geven. Uw systeem brengt geen toegevendheid mede.

Ik geloof gaarne dat het huis Lauernesse uw liefde voor de kunstkritiek verwarmd — of neen, zij was warm genoeg — nog meer geheet heeft. Het boek moet schoon zijn. Ik ken het nog niet. Jufvrouw Toussaint verstaat de kunst van het vergeten wat achter is meesterlijk. Het zou mij niet baten al wilde ik mij voordoen, of ik er mij niet door gekwetst voelde, het zou den een of anderen tijd toch uitkomen. Gijlieden die zoo jaloersch zijt zult ons vergunnen het ook een weinig te wezen.

V. d. Bergh schrijft mij: Jufvrouw Toussaint schijnt met hare mooie handjes en voetjes, die Potgieter zoozeer extaseeren, nog te Amsterdam te zijn.

Vriend! hoe zit het met u? ik dacht dat gij u alleen over de pen extaseerdet, die de kleine handtjens voerden. Ik zal op u letten.

Ik had geen gelegenheid om de Inhuldiging bij te wonen.

Het doet mij goed dat gij ter Haar's Elegie zoo schoon vindt
Maar gij spreekt geen woord van de Elegie der Elegie, van Lede-
ganck. Welk een poezij! welk een numerus!

Ik hoop dat uw lieve Tante nu geheel hersteld zal zijn. Groet
haar van mij en mijn zuster met dezelfde hartelijkheid, waar-
mede ik u scheidende de hand druk. Vaarwel, carissime! enz.

A. I. 48. f.

[Breda] 12-12-'45.

[Aan Gidsredactie]

Mijne Heeren!

Uwe circulaire behelst eene vraag, die het niet aan mij overge-
laten is te beantwoorden. Mij dunkt dat ettelijke recensien, ter
zijde gelegd zonder woord of wederwoord, voor een antwoord
gelden.

Het smart mij de betrekking waarin ik gedurende negen jaar
van de eerste oprigting af tot den Gids stond aldus te zien afge-
broken. Mij troost intusschen de gedachte, dat ik het niet ben,
die daartoe aanleiding geef.

Ik verzoek daarvan acte te mogen nemen.

Dankbaar voor het genoegen, dat mijne betrekking tot de
Gids en eenige van deszelfs Redacteurs of voorname medewer-
kers mij gedurende ettelijke jaren verschaft heeft, noem ik mij
met opregte hoogachting, enz.

A. k. 71

[Amsterdam] 31-12-'45.

[Antwoord der Gidsredactie]

Weleerwaarde Heer.

Het is er verre van af, dat wij de betrekking, waarin ons tijdschrift
zóó lang het voorregt had tot u te staan, zouden willen afbreken. Wij
zouden ons gelukkig achten zoo de toezending van nevensgaand eer-
ste nummer van den nieuwen jaargang, op welks schutblad wij ons
veroorloofd hebben uwen naam te behouden, u hiervan overtuigde.

Wij verontschuldigen ons tevens bij u over het lange uitstel uwer
beide laatste zendingen. Wij hadden u aanstonds de opregte bekente-
nis moeten doen dat wij ons met het standpunt, waarvan de meesten
uwer beoordeelingen uitgingen, niet konden vereenigen, en de toon
die daarin doorklonk ons met den geest van ons tijdschrift niet wél
dacht in te stemmen. Hadden wij dit gedaan en de onaangename taak
der terugzending niet te zeer geschroomd, wij hadden tevens in tijds
eene keuze kunnen doen en aan enkelen der ons door u toegezonden

beoordeelingen een plaats kunnen geven, welke zij [?] thans tot ons leedwezen onthouden, wyl de tijd der verschijning van de beoordeelde werken reeds te lang verstreken is.

Wij durven nauwelijks hopen, WelEerwaarde Heer, dat gij nogmaals de pen voor ons tijdschrift zult willen opnemen. Mogt gij er echter toe kunnen besluiten, zoo geven wij u gaarne de verzekering eener spoedige plaatsing van hetgeen gij ons mogt willen toezenden, of althans eener onverwijld mededeeling der bezwaren, welke bij ons mogten aanwezig zijn,

Ontvangt WelEerwaarde Heer! de verzekering onzer bijzondere hoogachting.

Uwe zeer Dvd.
De Redactie van De Gids.

O p m e r k i n g.

Niet afgedrukt zijn het onbetekenende, ongedateerde briefje A. l. 49 n. en een aantal briefjes, in later jaren door H. te Amsterdam aan Pg. geschreven; deze laatste zijn literair-historisch van weinig betekenis.

BIJLAGE II.

HASEBROEK'S VERMOEDELJK AANDEEL IN DE GIDS-RECENSIES.

De hiervoor besproken recensies van Hasebroek zijn alle ongetekend verschenen, wat hij zelf bevestigt in een brief aan Potgieter; n.a.v. een bepaalde recensie merkt hij daar op: „... zoo ik ooit mijn recensies geteekend had, ik zou 't althands deze gedaan hebben”.¹⁾ Deze handelwijze was in die dagen algemeen gebruikelijk, maar had het bezwaar, dat men vaak de verkeerde voor zijn recensent aanzag.

Het auteurschap van Hasebroek dient dus langs een omweg vastgesteld te worden; hieronder volgt allereerst de verantwoording der behandelde boekbeoordelingen.

1. *Schetsen en Verhalen*, door den schrijver van Hermingard van de Eikenterpen, Amsterdam 1835 (*Gids* 1837, B. p. 146 vlgg.).

Deze recensie werd door Ten Brink III p. 275 nog aan Potgieter toegeschreven; De Waal heeft aangetoond, dat Hasebroek de steller is geweest (*Aernout Drost*, p. 170 vlgg.). Duidelijk blijkt dit bovendien uit zijn brieven aan de Gidsredactie van 15-11-'36 en 3-1-'37, waarin hij zegt, een aankondiging der *Schetsen* nog niet gereed te hebben, en de wijzigingen, door de redactie voorgesteld, accepteert.

2. *Dichterlijk Mengelwerk*, uitgegeven door W. Hecker, Groningen 1836 (*Gids* 1838, B. p. 28 vlgg.).

Door Hasebroek met name genoemd in zijn brief aan de Gidsredactie herfst 1837; vgl. bovendien de opmerking in zijn brief van 21-8-'39 aan Potgieter: „de door mij in den Gids gehavende Hecker” en een tekstcorrectie in de brief van 5-12-'37.

3. *Mathilda en Struensee*, treurspel door Mr. A. van Halmael Jr., Leeuwarden 1837 (*Gids* 1838, B. p. 95 vlgg.).

Een fout in deze recensie wordt door Hasebroek in zijn brief aan de Gidsredactie van 20-3-'38 aangewezen, en is later dan ook in de *Errata* van deze jaargang opgenomen.

¹⁾ H. aan Pg. 6-4-'39, p. LXV.

4. *Prins Robert van Artois, of wraakzucht en heldendeugd*. Historisch Romantisch tafereel uit de kruistogt van Lodewijk den Vrome, door H. C. Dresselhuis, Amsterdam 1837 (*Gids* 1838, B. p. 614).

In zijn brief aan Potgieter van 6-11-'38 schrijft Hasebroek, van de *Gids*redactie een verzoek om nieuwe recensies ontvangen te hebben; hij wil echter eerst de oude, o.a. van Dresselhuis, Marryat en Van der Hoop geplaatst zien.

N.B. Om de korthed is deze recensie in het voorgaande niet besproken.

5. *Jacob Eerlijk*, door kapitein Marryat, uit het Engelsch in II deelen, Amsterdam 1837 (*Gids* 1838, B. p. 665 vlg.).

Zie de aantekening bij het vorig nummer.

6. *De Horoscoop*, treurspel in vier bedrijven; door A. van der Hoop Jr., 's Gravenhage 1838 (*Gids* 1839, B.p. 86 vlg.).

Volgens de aantekening bij no. 4 is deze recensie ook van Hasebroek: dit klopt wat de stijl betreft; bovendien vinden we hier dezelfde aanmerking op de „min gepaste woordkoppelingen” (p. 91) als in Hasebroek's vroegere recensie van Van der Hoop in de *Vriend des Vaderlands*. Tiele schrijft deze aankondiging niet aan Hasebroek toe.

7. *Rietscheutgalmen*, Winschoten 1838 (*Gids* 1839, B.p. 95 vlg.)

Omtrent deze recensie maakte Potgieter enige opmerkingen, waarover Hasebroek spreekt in zijn reeds aangehaalde brief van 6-4-'39.

8. *Schetsen en Phantasiën*, bijeenverzameld en opgetekend door C. J. van Abcouw, Amsterdam 1837 (*Gids* 1839, B.p. 400 vlg.).

Door Hasebroek behandeld in zijn reeds besproken brieven aan Potgieter van 21-8-'39 en 23-10-'39.

9. *Gedichten* van E. M. Calisch, 's Gravenhage 1839 (*Gids* 1839, B. p. 600 vlg.).

Deze recensie (reeds aangewezen door Van Waveren) wordt genoemd in Hasebroek's al besproken brief van 6-1-'40 aan Potgieter.

Omtrent bovenstaande recensies bestaat zekerheid; het is echter

zeer de vraag, of Hasebroek nog niet meer boekbeoordelingen of -aankondigingen geleverd heeft. Zijn brieven aan de Gidsredactie en aan Potgieter maken het waarschijnlijk, dat er althans enkele meer geweest zijn, maar leveren geen verdere positieve gegevens op. Hasebroek noemt n.l. zijn recensies bij inzending niet met name.

De bovenbedoelde brieven bevatten omtrent het aantal en de tijd van inzending de volgende gegevens:

- a. Vóór herfst '37 heeft Hasebroek alleen No. 1 geleverd, al had hij meer werken ontvangen (H. aan Gidsred. 15-11-'37); in de brieven van 3-1-'37 en 7-4-'37 komt alleen deze recensie ter sprake, en verontschuldigt hij zich over het uitstel inzake de overige.
- b. No. 2 zendt hij in herfst '37, weer met de belofte, dat de rest der recensies volgen zal.
- c. In zijn brief van 20-3-'38 aan de Gidsredactie zendt H. „de recensies van een achttal geschriften”, beknopt zoals de redactie verlangd had. Hetzelfde vermeldt hij in een vrijwel gelijktijdige brief aan Potgieter (27-3-'38), waar hij spreekt van een „zes of zeven recensies tegelijk”, wat gezien de tijd, op dezelfde zending betrekking moet hebben.
- d. Nadien schijnt Hasebroek weer enkele werken ontvangen te hebben: in zijn brief van 4-9-'38 aan Potgieter deelt hij nl. mee, dat hij weer „een paar boekjes” ter recensie ontvangen heeft, en deze „met de overige” klaarmaken zal.
- e. Een derde zending kwam inmiddels, wat voor Hasebroek aanleiding was om Potgieter er op te wijzen, dat hij deze niet recenseren zou, vóór de oude (Dresselhuis, Marryat, Van der Hoop o.a.) geplaatst waren (H. aan P. 6-11-'38).

Over toe- en verzending van boeken en recensies wordt verder niet meer gesproken. Uit het bovenstaande kan met absolute zekerheid worden vastgesteld, dat Hasebroek $2 + 8 = 10$ recensies heeft ingezonden (a.b.c.). Dat het er meer zijn geweest, is waarschijnlijk, maar staat niet vast, immers (d) spreekt alleen van een *plan* tot inzending (van twee zendingen dus) terwijl uit „de oude” (e) niet opgemaakt kan worden, of hiermee de twee stellen van (d) of het restant van (c) bedoeld is. De laatste zending, waarvan (e) spreekt, *kan* dan zijn blijven liggen.

Het is echter aannemelijker, daar de genoemde recensies onder (e) inderdaad geplaatst zijn, dat Hasebroek nog meer dan 10 re-

censies geleverd heeft; om deze op te sporen, dient men van stijlgegevens en eventuele, voor Hasebroek karakteristieke opmerkingen uit te gaan. De kans op vergissingen is dan echter zeer groot, zoals een nauwlettend onderzoek dienaangaande heeft bewezen.

Zo komen onmiddellijk achter No. 8 twee recensies,¹⁾ die zeer goed van Hasebroek zouden kunnen zijn. In beide is dezelfde spotte toon als in de voorafgaande Abcouw-recensie; in de eerste wordt gespot met de werkwijze van de auteur: „zie zoo, dat is zoo goed als klaar! nu moeten er voor de variatie nog eenige liedjes in; maar men is geen Dichter? wat doet dat er toe? men heeft immers de verzen van Beets, Potgieter en *Hasebroek*.” De tweede eindigt na een korte aanhaling met het woord *Tantum*, waarmee No. 5, Hasebroek's recensie van *Jacob Eerlijk*, óók eindigt, een merkwaardige coïncidentie, indien deze recensies van verschillende hand zouden zijn. Echter vindt men nogmaals dit slotwoord *Tantum* in een recensie van *De waarde der kleinigheden in de Zedekunde*²⁾, die naar de stijl zéér goed van Hasebroek zou kunnen zijn. Maar alleen hierom durft men toch niet met beslistheid tot zijn auteurschap te besluiten.

Eenzelfde geval doet zich voor met de uitdrukking *Ex ungue leonem*, die Hasebroek graag gebruikt, zo o.a. in een brief aan Potgieter van 25-1-'38. Dezelfde uitroep komt voor in een recensie van *Zeeplanten of voorlezingen uit het Noorden*,³⁾ die stylistisch ook wel van Hasebroek zou kunnen zijn, en in die van *Karakter-spiegel of de Handelende Mensch*,⁴⁾ die ook qua stijl Hasebroek tot auteur zou kunnen hebben. Doorslaande bewijzen zijn dit echter niet.

Zo zijn er wel meer uitdrukkingen en stijlwendungen, die herhaaldelijk voorkomen, als: *Eilieve! Lieve Lezer! geduldige Lezer!* die de predikant Hasebroek graag gebruikte, evenals de term *het plaudite toeroepen*, die men al in zijn toespraak tot de Rederijkerskamer kan vinden. Wanneer men dan in dergelijke recensies Bilderdijk geprezen ziet en de Tiendaagsche Veldtocht verheerlijkt, of positief-christelijke opmerkingen tegen komt, is men geneigd aan Hasebroek te denken.

Vergelijking en combineren van deze en andere inwendige gegevens leidden bij het aanvankelijk onderzoek tot de veronder-

1) Jan de Eerste, Graaf van Holland door W. Stork en Peter uit den Ouden Burg door H. v. d. Sprong [Gids, 1839, B, p. 402 vlgg.].

2) Gids, 1839, B, p. 162 vlgg.

3) Idem, 1838, B, p. 389.

4) Idem, 1840, B, p. 157.

stelling, dat de kleinere beoordelingen, in de eerste drie jaargangen van de *Gids* verschenen en meestal bij groepjes van 2, 3, 4 en 6 tegelijk, vaak door romeinse cijfers aangegeven, in de afdeling *Album* geplaatst met de ondertekening

H.

*Billijk moet men prijzen
Die hier wijst en zich laat wijzen.*

Vondel.

van Hasebroek afkomstig zouden zijn.¹⁾ Deze veronderstelling vond aanvankelijk steun in enkele uitwendige gegevens:

- 1e. In geen der bekende bibliografieën of anonyma-verzamelingen, evenmin in de *Gids*registers, wordt deze schuilspreek opgegeven, en geen enkele der recensies uit deze groepen wordt daar aan een ander bekend auteur toegeschreven.
- 2e. In een dezer groepen komt de recensie van Van der Hoop's *La Esmeralda* voor, reeds door Te Winkel (V 234) aan Hasebroek toegeschreven.
- 3e. Wanneer Hasebroek's vaststaande recensies ophouden, verdwijnt (dus met ingang van jaargang 1840) ook dit onderschrift.
- 4e. Wanneer Hasebroek later nog eens over de *Gids*-tijd spreekt, citeert hij dadelijk het rijmpje.²⁾
- 5e. Hasebroek heeft zijn bijdrage *Aan het rijm* in het Mengelwerk van de *Gids* (1837, p. 238 vlgg.) evenals destijds zijn Moore-vertaling ook met H. ondertekend.

Tegen de juistheid van deze gissing pleitte echter de reeds genoemde opmerking van Hasebroek: „zoo ik ooit een recensie getekend had” en verder het feit, dat hij vóór 20-3-'38 slechts twee (ons bekende) recensies heeft ingezonden, terwijl b.v. al in de Januari-aflevering van de *Gids* van 1837 de ondertekening H. + *citaat* voorkomt. Ten overvloede bleek, dat Te Winkel zich vergist heeft; in de brief van Hasebroek aan Potgieter van 27-3-'38

¹⁾ Te vinden resp. in *Gids*, 1837, p. 87, 112, 264, 312; *I d e m* 1838, p. 40, 389, 555; *I d e m* 1839, p. 53, 162, 497 [alleen de beginpagina van elke groep is aangegeven].

²⁾ *Dicht en Ondicht* I, p. 131; volgens H. zou dit Vondel-citaat onder het vignet op de omslag gestaan hebben; op een reproductie van de eerste aflevering komt het niet voor; of het misschien niet op de eerste (grijze), maar op de latere (blauwe) omslagen heeft gestaan, kon ik niet vaststellen. Groenewegen en Van Rijn beschrijven de titel (niet de omslag) en noemen hier wel het vignet, niet het onderschrift. Zou het er inderdaad niet op gestaan hebben, dan is Hasebroek's aanhaling een vrij sterk argument vóór zijn auteurschap.

zegt de eerste naar aanleiding van Van der Hoop's aanvallen in het *Letterlievend Ms.*: „ik heb hem namelijk eens in den *Vriend* gerecenseerd..... en hem (dit) gezegd. Dit zou hem in geval dat hij een algemeene kruisvaart tegen ons..... (onderneemt) veel prise op mij geven. Maar het zij, wat men jong misdeed, moet men tot jaren van onderscheid gekomen, misgelden”. — De *Esmeralda*-recensie staat op pag. 40 van de *Gids* van 1838: dit is dus het Jan.- of Febr.-nummer geweest. Had Hasebroek nu deze recensie geschreven, dan zou hij er in deze brief toch wel over gesproken hebben: het blijkt uit zijn woorden echter duidelijk, dat hij tot op dat oogenblik slechts éénmaal Van der Hoop gerecenseerd heeft, en wel in de *Vriend*.

Dat van Hasebroek na 1839 geen recensies meer in de *Gids* aan te wijzen zijn, terwijl hij toch het hele jaar 1840 nog met Potgieter bleef corresponderen, is waarschijnlijk hier aan toe te schrijven, dat hij de zomer van 1839 druk bezig is geweest aan zijn *Waarheid en Droomen*. Over recensies wordt in de brieven van 1840, met uitzondering van het reeds behandelde geval-Calisch, niet meer gesproken.

Toch moeten er nog enkele recensies einde 1840 of begin 1841 door Hasebroek ingezonden zijn, die echter niet zijn geplaatst, waarschijnlijk door de ontstane verwijdering tussen hem en de *Gids*-mannen. Wanneer nl. in 1845 de *Gids*redactie weer eens een circulaire laat uitgaan en Hasebroek in Breda ook om hernieuwde medewerking aangezocht wordt,¹⁾ weigert hij en spreekt van „ettelijke recensien, zonder woord of wederwoord terzijde gelegd”.²⁾ De redactie antwoordt uitvoerig. Hasebroek's naam staat nog altijd op de omslag, zijn recensien waren „niet in overeenstemming met de geest van het Tijdschrift”, bovendien is het nu „te laat na de verschijning” om ze alsnog te plaatsen.³⁾ Of en wat Hasebroek hierop geantwoord heeft, is mij niet bekend.

1) De circulaire spreekt van „onze wederzijdsche betrekking of hunne weder-aanknooping”; Groenewegen: *P o i g.*, p. 211/12; spatiering van mij.

2) Brief van 12-12-'45, p. CXXIV.

3) Brief van 31-12-'45 p. CXXIV vlgg.

BIJLAGE III.

NAAMLIJST VAN IN WAARHEID EN DROOMEN GECITEERDE OF GENOEMDE AUTEURS. 1)

Hoofdstuk	pg.	Nederlands	Frans	Duits	Engels	Klassiek	Overige
Haarlemsche Courant	6		Hugo		Byron Young Dickens		
	13						
	15						
	17				Jean Paul		
	18	Hildebrand					
	19						
	21 22	Mr. Weiland Hildebrand Vlerk				Id. Horatius	
Album	28			Jung Stilling	Homerus Herodotus Cicero Seneca		
	29						
	32	Beets					
Huisklok	38	Beets					
Muztek	53			Goethe			
	55	Beets					
	58	Bilderdijk					
	59	Id.					
	62			Schiller			
	63			Luther			
Rutten Troef	68				Shakespeare Scott		
	70	Hasebroek					
	73			Hölty	Matthison Moore		
	74						
Sebaap	76				Sterne id. Byron		
	77						
	79						
	80			Lessing			
	85	Bellamy					
St. Nicolaas	88	Bekker					
Legaat	96			Claudius Kotzebue Jean Paul			
	99						
	100	Bellamy					
	105			Id.			
	106				Shakespeare		
Stamboom	120	Bilderdijk					
	123	Beets					
	128	Borger, Beets					
	129	Tollens	?				
Portret	133			Jean Paul	Lamb		
	135	Beets					
	140	Borger					
	143						
	145	Beets					Cervantes
	148			Luther			

1) Geciteerd naar de 10e druk.

Hoofdstuk	pg.	Nederlands	Frans	Duits	Engels	Klassiek	Overige
Bibliotheek	152	Beets			Byron		
	156	„Vad. Humorist“ (7)					
	157	Beets					
	159	v. Braam	Lamartine		Id. Lady Montague Shakespeare Moore	Demosthenes	Dante Tasso
	160	Camphuyzen, Vondel, Bilderdijk		Klopstock Schiller			
	161	Hooft, Vondel, v. Haren's	Racine	Goethe	Scott	Homerus, Cicero, Terentius, Theokritos, Aristoteles, Socrates, Horatius, Quintilianus	Dante
	162	Bilderdijk Tollens	Mirabeau Hugo	Jean Paul			
	163	Van der Palm	Bossuet Fénelon	Klopstock			
	164				Sterne		
	165	Tollens			Id.		
Oude Vrijsters	170	Bilderdijk					
	174	Beets					
	175	Lodensteyn					

Bij een beschouwing van nevenstaande lijst dient niet uit het oog te worden verloren, dat Jonathan in De Bibliotheek misschien een vrij willekeurige opsomming heeft gegeven: hij had hier, in navolging van zijn voorbeelden, een aantal verschillend geaarde auteurs te citeren. Zondert men dit hoofdstuk uit, dan blijkt dat Hasebroek wat de Nederlandse letterkunde betreft, van de ouderen alleen Lodenstejn (en B. Bekker) noemt. Dan komen naast Bilderdijk nog Bellamy en Borger en éénmaal Tollens en Van der Palm. Van zijn jongere tijdgenoten wordt naast Beets, die een zeer grote plaats beslaat, alleen nog Vlerk even genoemd. Opmerkelijk is het ontbreken van onze 17e-eeuwers.

Uit de Franse literatuur wordt Hugo éénmaal geciteerd en verder alleen nog één auteur.¹⁾

Wat Duitsland aangaat, vindt men naast de ethische humoristen en Luther alleen de klassieken: Klopstock, Lessing, Goethe, Schiller.

Van de Engelse ouderen zijn het Shakespeare, die toen in West-Europa zeer geliefd was, Young en Sterne, en verder Hasebroek's romantische tijdgenoten. Keats en Shelley worden hier niet genoemd.

De Klassieke auteurs tonen geen bijzondere voorkeur voor de Ouden; van de overige schrijvers wordt alleen Cervantes vermeld.

Op deze lijst afgaande, zou men kunnen concluderen — wat trouwens ook uit Hasebroek's critieken blijkt — dat deze een afkeer van de Franse literatuur had. Toch blijkt uit zijn brieven aan Potgieter hier en daar, dat Hasebroek redelijk wel met de Franse letterkunde vertrouwd was. Het ontlenen van verschillende gegevens aan Xavier de Maistre wijst hier eveneens op. Trouwens, een opsomming als hier gegeven wordt, is nooit een volledige betrouwbare graadmeter voor de belezenheid van de auteur. Dat Hasebroek in zijn boek echter voor verreweg het grootste deel tijdgenoten en van dezen hoofdzakelijk de humoristen noemt of citeert, wijst eens te meer op het onrijpe, het niet-doorleefde van W. en D.r.: Jonathan zat nog te zeer aan zijn humoristische voorbeelden vast. Immers voor zijn bespiegelingen en overpeinzingen had hij even goed, zo niet beter, uit oudere schrijvers van hier en elders kunnen putten, die hij trouwens — zijn poëzie en zijn brieven wijzen er op — ook wel kende.

¹⁾ Dit citaat heb ik niet kunnen thuisbrengen.

BIJLAGE IV.

SAMENSTELLING VAN WAARHEID EN DROOMEN.

1e, 2e, 3e druk (1840, 1840, 1846).

De Haarlemsche Courant	Afzonderlijk verschenen in <i>Tesselschade</i> 1838.
De Haarlemsche Courant (vervolg)	
Het Album	
De Huisklok	
Muziek	
Ruiten-troef	
Het Schaap	
Sint-Nicolaas	Afzonderlijk verschenen in <i>De Gids</i> 1838.
Het Legaat	
De Stamboom	
Het Portret	
De Bibliotheek	

4e druk (1856).

Aan de vorige hoofdstukken is toegevoegd:

Oude Vrijsters	Afzonderlijk verschenen in <i>Tesselschade</i> 1839.
----------------	--

Onder de titel *Verspreide stukken van Jonathan* volgen hierop:

Gekroonde Vrouwen	Afz. versch. in <i>De Gids</i> 1838.
De Koning komt	„ „ „ <i>Frijlink's Leesk.</i> '42.
De Koning gaat ten grave	„ „ „ <i>idem</i> '49.
Twee Monumenten	„ „ „ <i>idem</i> '42.

Tevens verschijnen in deze druk de volgende *Nederlandsche Typen*:

I	De Zeeuwsche Arbeider	}	Versch. in <i>De Nederlanden</i> ,
1841.
II	De Rotterdamsche Sleeper		
III	De Straatjongen		
IV	Het Melkmeisje		
V	De Haringkooper		
VI	De Schaatsenrijder		
VII	De Schoorsteenveger		
VIII	De Hofjes-juffrouw		
IX	De Vischvrouw		
X	De Rotterdamsche Zakkendrager		
XI	De Groenvrouw van Rotterdam		
XII	De Dorpsschoolmeester		Afz. versch. in <i>Vergeet-mij-niet-Muzen Almanak</i> 1846/'47.

Opmerking: De hier genoemde toevoegingen in de 4e dr. zijn ook afzonderlijk verschenen.

5e, 6e, 7e druk (1856, 1872, 1886, 1887).

Aan de gewone hoofdstukken worden toegevoegd:

Een afscheidsbezoek in 1871.

Een afscheidsbezoek in 1871 (Vervolg).

8e, 9e, 10e druk (1891, 1896, [1902]).

Aan het slot wordt toegevoegd als *Naschrift*:

Losse bladen uit de geschiedenis van het boek.

Opmerking: Dit laatste is als privé-druk ook afzonderlijk verschenen.

Varianten.

In het algemeen zijn de wijzigingen, door de auteur bij de opeenvolgende drukken aangebracht, zeer onbetekenend:

- 1e. een enkele maal is een uitdrukking of zinswending licht gewijzigd;
- 2e. het artikel en de pronominale aanduiding zijn bij een enkel woord juist veranderd; de -e in de 1 sg.pr.ind. is weggelaten.
- 3e. de interpunctie is soms veranderd, en niet altijd juist.
- 4e. de spelling is gemoderniseerd.

Een voorlopig onderzoek voerde tot de conclusie, dat een nauwgezette notering der varianten ook uit taalkundig oogpunt beschouwd, de moeite niet lonen zou.

BIJLAGE V.

LIJST VAN WERKEN

van J. P. Hasebroek.

Opmerking: Onderstaande lijst is niet als volledige bibliografie bedoeld: lang niet alle kleine bijdragen in almanakken en periodieken heb ik kunnen opsporen. Wel zijn alle uitgaven, die afzonderlijk verschenen zijn, opgenomen. De rangschikking is chronologisch; de herdrukken alleen zijn, zoals gebruikelijk is, bij de eerste druk opgegeven.

1832. Aan de Leydsche Jonkvrouwen in „Leidsche Studentenalmanak”, 1832.
1833. Bij den dood van Bilderdijk in „Muzen-Almanak”, 1833.
1834. Bilderdijk's graf en Herinnering aan den Rijn in „Muzen-Almanak”, 1834.
1835. De Balling en De dartele jeugd in „Muzen-Almanak”, 1835.
Zangen van Th. Moore en Zangen in den trant van Moore in „Leidsche Studentenalmanak”, 1835.
Beoordelingen van: 1. „Muzen-Almanak” en „Almanak voor het Schoone en Goede”;
2. Van der Hoop: „Het slot van IJsselmonde”;
3. Beets: „Kuser”;
in „De Vriend des Vaderlands”, 1835.
1836. Kerkklokstooneu in „Muzen-Almanak”, 1836.
Proeven van vertaling uit de gedichten van Thomas Moore. Naar het Engelsch door H.; Amsterdam, M. Westerman en Zoon, 1836, 12°.
Poëzy; Haarlem, F. Bohn, 1836, gr. 8°.
— Tweede druk; aldaar, Erven F. Bohn, 1852, 12°.
1837. Moedervreugd in „Muzen-Almanak”, 1837.
Aan het rijn in „Gids”, 1837.

- Beoordeling van [Drost:] „Schetsen en Verhalen” in „Gids”, 1837.
1838. De Haarlemsche Courant in „Tesselschade”, 1838. Sint-Nicolaas en Gekroonde Vrouwen in „Gids”, 1838.
Beoordelingen van: 1. Hecker c.s.: „Dichterlijk Mengelwerk”;
2. Van Halmael: „Mathilda en Struensee”;
3. Dresselhuis: „Prins Robert van Artois”;
4. Marryat: „Jacob Eerlijk”;
in „Gids”, 1838.
1839. Bedevaart in „Muzen-Almanak”, 1839. Oude vrijsters in „Tesselschade”, 1839.
Beoordelingen van: 1. Van der Hoop: „De Horoscoop”;
2. [Lesturgeon c.s.:] „Rietscheutgalmen”;
3. Van Abcouw: „Schetsen en Phantasiën”;
4. Calisch: „Gedichten”;
in „Gids”, 1839.
1840. Waarheid en Droomen, door Jonathan; Haarlem, Erven F. Bohn, 1840, gr. 8°.
— Tweede druk; aldaar, 1840, gr. 8°.
— Derde druk; aldaar, 1846, post 8°.
— Vierde druk; aldaar, 1856, post 8° [de toevoegingen van deze druk ook afzonderlijk verschenen].
— Vijfde druk; Leiden, E. J. Brill, 1872, post 8°.
— Zesde druk; aldaar, 1886, imp. 8°.
— Zevende druk; aldaar, 1887, 12°.
— Achtste druk; aldaar, 1891, 8°.
— Negende druk; aldaar, 1896, 8°.
— Tiende druk; Gebr. E. en M. Cohen, Arnhem-Nijmegen [Amsterdam], [1902], gr. 8°.
1841. Victoria, Het woord en Aan Geertruide in „Muzen-Almanak”, 1841.
De Zeeuwsche arbeider, De straatjongen,

Het melkmeisje, De haringkooper, Deschaatsenrijder, De schoorsteenveger, De hofjesjuffrouw, Desleper van Rotterdam, De vischvrouw van Arnemuiden in „De Nederlanden enz.”; 's-Gravenhage, 1841.

Twee monumenten in „Het Lees kabinet”, 1841.

1842. De Koning komt in „Het Lees kabinet”, 1842.
Friedrich Strauss' Kerkkloksteen. Opnieuw uitgegeven en aanbevolen door Jonathan; A. C. A. C. Kruseman, Haarlem, 1842, 8°.
— Tweede druk; aldaar, 1845, 2 dl., gr. 8°.
— Derde druk; Amsterdam, C. L. Brinkman, 1847, 2 dl., gr. 8°.
— Vierde druk; aldaar, C. L. Brinkman [J. H. van der Beek], 1853, post 8°.
— Vijfde druk; Met een brief als inleiding door J. P. Hasebroek; aldaar, 1858, post 8°.
— Zesde druk; Leiden, A. W. Sijthoff, 1896, gr. 4°.
1844. Thomas à Kempis' navolging van Christus. Nieuwe uitgave naar het Latijn door J. P. Hasebroek. Voorafgegaan van het leven des schrijvers door Ulmann; Amsterdam, J. Muller, 1844, gr. 12°.
— Tweede druk; aldaar, 1858, post 8°.
— Derde druk; aldaar, 1875, post 8°.
— Vierde druk; aldaar, Ten Brink en De Vries, 1885, post 8°.
— Vijfde druk; aldaar, 1900, post 8°.
— Zesde druk; Rotterdam, J. M. Brusse U.M., 1924, post 8°.
1846. De groenvrouw van Rotterdam in „Vergeet mij niet”, 1846/'47.
Twaalfal leerredenen; Breda, Broese en Co., 1846, gr. 8°.
— Tweede druk; Gorinchem, C. Schook, 1883, post 8°.
1847. Ruth en De Samaritaansche in „Bijbelsche vrouwen”, Haarlem, 1847/'49.
De God des hemels en de bergen der aarde; Breda, Broese en Co., 1847/'48, 2 dl., gr. 8°.
— Tweede druk; Amsterdam, W. H. Kirberger, 1856, post 8°.

- Tweede druk; Volks-[titel-]uitgave, aldaar, 1860, post 8°.
1848. Dertig jaren in „Vergeet mij niet - M.A.", 1848.
De aartsbisschop van Parijs. Herinneringen aan een bezoek in de Nôtre-Dame Kerk op Allerzielendag, 1847; Breda, Broese en Co., 1848, gr. 8°.
1849. De Koning gaat ten grave in „Het Lees kabinet", 1849.
1850. Gethsemané en Natuur en Genade in „Christo-terpe", 1850.
Voorrede bij G. D. Krummacher: „Dagelijksch manna voor reizigers in de woestijn"; Haarlem, 1850.
— Tweede druk; aldaar, 1873.
1851. De eekhoorn in „Vergeet mij niet - M.A.", 1851.
Mattheus in „Apostelen en Profeten, dichterlijk album", 's-Gravenhage, 1851/'52.
— Tweede druk; Haarlem, 1858.
Afscheidsrede, gehouden te Middelburg, den 26 Oct. 1851; Middelburg, Van Benthem, Jutting en Hendrikse, 1851, gr. 8°.
— Tweede druk; aldaar, 1852, gr. 8°.
1852. Verhuizen in „Vergeet mij niet - M.A.", 1852.
Voorrede bij J. G. Pike: „Het geestelijk leven des Christens"; Amsterdam, 1852.
1853. In de broeikas in „Vergeet mij niet - M.A.", 1853.
Nieuwe leerredenen; Breda, Broese en Co., 1853, gr. 8°.
— Tweede [titel-] druk; Amsterdam, W. H. Kirberger, 1857, gr. 8°.
1854. De thuiskomst van de vlugteling en Een nieuw lied in „Vergeet mij niet - M.A.", 1854.
Aan de Leydsche Jonkvrouwen, Zangen van Moore, Zangen in den trant van Moore in „Voorjaarsrente", Leiden, [1854].
1855. Aan mijn vriend Dr. A. Pierson in „Vergeet mij niet - M.A.", 1855.
1856. Bij een bruiloft in „Vergeet mij niet - M.A.", 1856.
Voorrede bij N. Roussel: „Eén ding is noodig. Uren van huisselijke godsdienstoefening enz.", Amsterdam, 1856.

- Tweede druk; aldaar, 1861.
1857. Vroege godsvrucht in „Vergeet mij niet - M.A.”, 1857.
Leer ons bidden. Gebeden voor het huisgezin. Oorspronkelijk en vertaald; Amsterdam, W. H. Kirbergen [Gorinchem, J. H. Knierum], 1857, post 8°.
 — Tweede druk; aldaar, 1881, post 8°.
1858. Aantwee jonge vriendinnen in „Vergeet mij niet - M.A.”, 1858.
Het tweede eeuwfeest van het weeshuis der Ned. Herv. Gemeente te Amsterdam, 15 Dec. 1857, herdacht door J. P. Hasebroek en L. S. P. Meyboom, predikanten, en Ant. Schouten en Joh. C. Zimmerman, diakenen; Amsterdam, Ten Brink en de Vries, 1858, gr. 8°.
De zaligende keuze. Vijftal toespraken aan leerlingen, na geëindigd onderwijs in de waarheden der Christelijke godsdienst; Amsterdam, C. L. Brinkman [J. Vlieger], 1858, post 8°.
 Voorberigt bij T. Passavant: „Abraham en Abrahams kinderen”; Haarlem, 1858.
1859. Windekelken. Gedichten; Amsterdam, H. Höveker, 1859, gr. 8°.
 Bijdrage in „Het huisaltaar. Handboekjen voor godsdienstige huisgezinnen”; Amsterdam, 1859.
 — Tweede druk; aldaar, 1876.
1860. Liederkrans in „Vergeet mij niet - M.A.”, 1860.
 Studiën en Schetsen; Amsterdam, H. Höveker, 1860, gr. 8°.
 — Tweede, goedkope uitgave; aldaar, 1864, post 8°.
De blijde boodschap, Twaalfal leerredenen; Amsterdam, H. Höveker, 1860, 8°.
1861. Isaäc da Costa in „Vergeet mij niet - M.A.”, 1861.
Op de bergen; Amsterdam, H. Höveker, 1861, 2 dl., gr. 8°.
Alle dingen vernieuwd. Leerrede, bij het jaarlijksch bezoek des Konings in de hoofdstad, in tegenwoordigheid van het Vorstelijk Huis uitgesproken in de Nieuwe Kerke Amsterdam, op den 14en April 1861; Amsterdam, H. Höveker; gr. 8°.

Gods stem in den watervloed. Leerrede, uitgegeven ten voordeele der noodlijdenden door den watersnood; Amsterdam, H. Höveker, 1861, gr. 8°.

— Tweede druk; aldaar, 1861.

— Derde druk; aldaar, 1861.

Jozua's keuze herinnerd op den gedenkdag van Neêrlands verlossing den 17en November 1861; Amsterdam, H. Höveker, 1861, gr. 8°.

Des evangeliedienaars hoogste roem. Feestrede op den gedenkdag der kerkhervorming en die eener vervulde vijf-en-twintigjarige Evangeliebediening; Amsterdam, H. Höveker, 1861, gr. 8°.

I. da Costa: „Kompleete dichtwerken”. Uitgegeven onder toezigt van J. P. Hasebroek [Met een Overzicht van het leven en de werken des dichters]; Haarlem, A. C. Kruseman, 1861/'63, 3 dl., roy. 8°.

— Tweede druk; Amsterdam, K. H. Schadd, 1868, 3 dl., roy. 8°.

— Derde druk; Arnhem, D. A. Thieme [Amsterdam, W. H. Kirberger], 1871, 4 dl., post 8°.

— Vierde druk; 's Gravenhage, Leiden, H. J. Stemberg en A. W. Sijthoff, 1871, 4 dl., post 8°.

— Zevende, achtste, negende, elfde en twaalfde druk; Leiden, A. W. Sijthoff, resp. z.j, 1876, 1907, z.j, 1925.

Opm.: Omtrent de andere drukken ontbreken gegevens, ook bij de Uitgeefster.

1862. **Wachten en Dubbele redding in „Vergeet mij niet - M.A.”, 1862.**

Inleiding bij „Iets over het Protestantsche Vondelingshuis te Hongkong”, Zutphen, 1862.

1863. **Bij den dood van een jongen zeeman in „Vergeet mij niet - M.A.”, 1863.**

Bijdrage in „Apostelen en profeten”, Arnhem [’s-Gravenhage], 1863 e.v.j.

De vijftigste verjaardag van Nederlands verlossing als een jubeldag gevierd. Feestrede bij de gedachtenisviering dier verlossing in 1813, op den 15en Nov. 1863, des avonds in de Westerkerk te Amsterdam; Amsterdam, H. Höveker, 1863, gr. 8°.

Na het feest. Leerredeten besluite der Novemberfeesten ter herinnering van Neêrlands verlossing in 1813, op den 21en Nov. 1863, in de Nieuwezijds Kapel te Amsterdam; Amsterdam, H. Höveker, 1863, gr. 8°.

Inleiding bij F. Bungener: „Kalvijn. Zijn leven, zijn werk en zijne geschriften”; Amsterdam, 1863.

— Tweede druk; aldaar, 1865.

— Volks- [titel-] uitgave; aldaar, 1867.

Voorrede bij P. Broes: „De peinzende Christen, of bundel van stichtelijke gedachten voor de eenzaamheid”, 8e dr., Amsterdam, 1863.

De christen aan de tafel des Heeren, door L. Bonnet, naar het Fransch door J. P. H.; Amsterdam, H. Höveker, 1863, post 8°.

1864. **Lieden weêrgalm in „Vergeet mij niet - M.A.”, 1864. Bijdrage in „Heliotropen, gedachten in gedichten”, Leiden, 1864.**

Nieuwe windekelken. Gedichten, Amsterdam, H. Höveker, 1864, post 8° en gr. 8°.

De laatste kerkkloktoon. Eenestem uit Nederland bij het graf van Friedrich Strauss; Amsterdam, C. L. Brinkman [J. H. van der Beek], 1864, post 8°.

Bijdrage in „Ter herinnering aan Calvijn's 300-jarigen sterfdag”; Dordrecht, 1864.

Voorberigt bij F. Bungener: „Hij hield zich vast. Feestrede, uitgesproken te Genève, den 29en Maart 1864, bij gelegenheid van de 300ste verjaring van het afsterven van Calvijn”; Amsterdam, 1864.

De Chinees tot Christus gebracht. Toespraak bij den doop van een Chineschen jongeling, bediend den 20 Maart 1864; Amsterdam, H. Höveker, 1864, gr. 8°.

F. Bungener: Het kersfeest aan de Pool, of God overal. Een nieuw kersverhaal. Uithet Fransch vertaald door J. P. Hasebroek; Amsterdam, D. B. Centen, 1864, kl. 8°.

— Tweede druk; aldaar, 1873, kl. 8°.

— Derde druk; Utrecht, J. H. v. Peurse, 1886, post 8°.

1865. **Duinwaterlied in „Vergeet mij niet - M.A.”, 1865.**

- Het jubelfeest van de overwinning van Waterloo dankbaar gevierd. Feestrede; Amsterdam, D. B. Centen, 1865, gr. 8°.
- Christus en de armen in „De Christelijke huisvriend”, Leiden, 1865.
- De wereld-overwinnende kracht des geloofs in „Evangelisch penningmagazijn”, 's-Gravenhage, 1865.
1866. Een hagepreek te Overveen na drie eeuwen herdacht; Amsterdam, Metzler en Basting, 1866, kl. 8°.
- Voorbericht bij F. Arndt: „De huiskerk. Een handboek voor christelijke familiën, tot huisselijke godsdienst-oefening op elken dag van het jaar”; 2e dr., Leiden, 1866.
- Derde druk; aldaar, 1871.
- Inleiding bij Guizot: „De liefde in het huwelijk”; Amsterdam, 1866.
1867. Feestrede ter gelegenheid van het gedachtenisfeest der vrijwillige Jagers der Leidsche Hoogeschool, uitgesproken te Leiden in het groot-auditorium der universiteit, 13 Augustus 1867; [Amsterdam], Stoomdrukkerij Loman, Kirberger en Van Kesteren, [1867], gr. 8°.
- F. Bungener: Een eerste kersboom. Eenige bladen voor kinderen. Naar het Fransch door J. P. Hasebroek; Amsterdam, D. B. Centen, 1867, kl. 8°.
- Tweede druk; aldaar, 1873.
- F. Bungener: Wat een tentoonstelling al vertelt. Eenige bladen, naar aanleiding van de wereld-tentoonstelling te Parijs, voor de kinderen geschreven. Uit het Fransch vertaald door J. P. Hasebroek; Amsterdam, D. B. Centen, 1867, kl. 8°.
1868. Bijdrage in „Kunst en poëzie”; Utrecht, 1868.
- Uit den vreemde; Amsterdam, W. H. Kirberger, 1868, post 8°.
- Bijdrage in „Gave der liefde, ten voordeele van het fonds voor weduwen van Protestantsche Godsdienstonderwijzers in Nederland”; Amsterdam, 1868.
- Op oudjaarsdag in „Evangelisch penningmagazijn”; 's-Gravenhage, 1868.

1869. **Grafbezoek op Goeden Vrijdag** in „De Christelijke huisvriend”; Leiden, 1869.

De **Wijnoogst het beeld des doods** in „Agapè, Christelijk jaarboekje voor 1870”; Arnhem, 1869.

Voorwoord bij „Het Onze Vader in het leven”; Amsterdam, 1869.

F. Bungener: **Kersmis, of de vlucht der Hugenoten**. Een nieuw Kersverhaal. Naar het Fransch door J. P. Hasebroek; Amsterdam, D. B. Centen, 1869, kl. 8°.

— Tweede druk; aldaar, 1873.

— Vijfde druk; Rotterdam, J. M. Bredée's Bh. en U.M., 1920.

Op m.: Voor de ontbrekende drukken heb ik geen gegevens.

1870. **Vaderlandsliefde en heldenmoed**. Een oud verhaal herdrukt; Amsterdam, Metzler en Basting, 1870, kl. 8°.

1871. **Bijdrage** in „Neerlands nieuwe kunst”; Amsterdam, 1871. Een afscheidsbezoek in 1871 in „Waarheid en Droomen”; 5e druk, Leiden, 1872.

Zestalleerredenen in „Verscheidenheid van gaven, dezelfde geest. Serie van preekbundels van onderscheiden Nederlandsche leeraars”; Zeist 1865/'71.

F. Bungener: **Het kersfeest onder het kruis**. Een nieuw kersverhaal. Naar het Fransch door J. P. Hasebroek; Amsterdam, D. B. Centen, 1871, kl. 8°.

— Tweede druk; aldaar, 1873.

— Derde druk; aldaar, Höveker en Zn., 1893, post 8°.

— Vierde druk; Rotterdam, J. M. Bredée, 1906.

[Verkeerdelijk als 3e druk opgegeven].

— Vijfde druk; aldaar, 1915.

— Zesde druk; aldaar, 1920.

F. Bungener: **Kersmis en oorlog**. Een nieuw kersverhaal. Naar het Fransch door J. P. Hasebroek; Amsterdam, D. B. Centen, 1871, kl. 8°.

— Tweede druk; aldaar, 1873.

1872. **Door een storm gered**; Amsterdam, D. B. Centen, 1872, kl. 8°.

Verslag van de zesde bijeenkomst der oud-jagers van de Leidsche Hoogeschool op 13 Augustus 1872; [Amster-

- dam], Stoomdrukkerij Loman, Kirberger en Van Kesteren, [1872], gr. 8°.
1873. Bijdrage in „Voor visschers gevangen, een bundel proza en poëzie”; Amsterdam, 1873.
Kerstmis en jaarverwisseling in „De Christelijke huisvriend”, Leiden, 1873.
F. Bungener: Kerstmis, of het Godsbetrouwen bekroond. Een nieuw kerstverhaal. Naar het Fransch door J. P. Hasebroek; Amsterdam, D. B. Centen, 1873, post 8°.
— Tweede druk; aldaar, 1878.
Bij de lijkbaar eens keizers in „De zaaier, tijdschrift voor burger en boer”; 1873.
1874. Dicht en on dicht; Amsterdam, W. H. Kirberger, 1874, 2 dl., post 8°.
In 't voorbijgaan gepraaid; Amsterdam, D. B. Centen, 1874, kl. 8°.
Inleiding bij E. Rosseels: „Francis Alard, historisch verhaal uit den tijd der hervorming”; Amsterdam, 1874.
1875. Eene soirée met Andersen in „Eigen haard”; Haarlem, 1875.
Bij het portret van Mevrouw Bosboom-Toussaint in „Eigen haard”; Haarlem, 1875.
Verslag van de zevende bijeenkomst der oud-jagers van de Leidsche Hoogeschool op 8 Februari 1875; [Amsterdam, Stoomdrukkerij Loman, Kirberger en Van Kesteren, [1875], gr. 8°.
Toespraak bij gelegenheid van het vijf-en-twintig-jarig bestaan der Holl. Mij. van fraaie Kunsten en Wetenschappen, gevierd te Amsterdam 13 September 1875, door J. P. Hasebroek, algemeen voorzitter; [Amsterdam], Snelpersdrukkerij Van Bonga en Co., 1875.
Levensschets van Hendrik Jacob Koenen; Leiden, E. J. Brill, 1875, gr. 8°.
Door het mes genezen; Amsterdam, D. B. Centen, 1875, kl. 8°.
1876. Van Thabor terug. Na het avondmaal in „Bij brood en beker, stemmen des Avondmaals”; Amsterdam, 1876.

Een vriendenwoord ter inleiding van de vernieuwde uitgave van Potgieters Noorden; Amsterdam, 1875.

— Derde druk; Haarlem, 1884.

Het eeuwig Evangelie. Gedachteniswoord na veertigjarigen Evangeliedienst en vijf-entwintigjarige ambtsvervulling te Amsterdam, uitgesproken 12 November 1876; Amsterdam, Höveker en Zoon, 1876, gr. 8°.

1877. Feestcantate, uitgevoerd bij de bijeenkomst in de Parkzaal ter gelegenheid van de opening der Universiteit te Amsterdam, op Maandag 15 October 1877, woorden van J. P. Hasebroek, muziek van Daniël de Lange; Amsterdam, Stadsdrukkerij, 1877, roy. 8°.

Christus consolator [Mattheus IX] in „Van de krib tot de kroon”; Amsterdam, 1877.

In den kerker bevrijd; Amsterdam, D. B. Centen, 1877, kl. 8°.

1878. Sneeuwkllokjes. Poëzij; Amsterdam, W. H. Kirberger [Gebr. Koster], 1878, post 8°.

Een pijl in 't wild geschoten; Amsterdam, D. B. Centen, 1878, kl. 8°.

1879. Winterbloemen. Poëzij; Amsterdam, W. H. Kirberger, 1879, post 8°.

In de schuld gevallen; Amsterdam, D. B. Centen, 1879, kl. 8°.

Christelijke liederen van H. J. Koenen, uitgegeven onder toezicht van J. P. Hasebroek; Amsterdam, Höveker en Zoon, 1879, roy. 8°.

1881. Na vijftig jaren. Eendichterlijk klaverblad, ter herinnering aan 1830 en 1831; Amsterdam, W. H. Kirberger [Gebr. Koster], 1881, gr. 8°.

Vroege keuze. Brieven van een Christelijke jonkvrouw aan haar vriendin. Medege-deeld en van een inleiding voorzien door J. P. Hasebroek; Amsterdam, Höveker en Zn., 1881, 16°. Thomas-Kalender. Spreuken voor elken dag des jaars uit Thomas à Kempis' Imitatio, opge-

- zameld door J. P. Hasebroek; Amsterdam, Höveker en Zoon, 1881, 16°.
1882. **Sursum Corda** in „Na arbeid en strijd. Lektuur op den eersten dag der week”; Amsterdam, 1882.
Een nieuwe kerk in een nieuwe buurt. Een schets met de pen. Uitgegeven ten voordeele van het fonds tot den bouw eener nieuwe kerk voor de Ned. Herv. Gemeente te Amsterdam; Amsterdam, Höveker en Zoon, 1882, gr. 8°.
1883. **In den avond** in „Figuren en tonen”; Amsterdam, 1883.
1884. **Gedachtenis. Laatste leerredenen;** Amsterdam, Höveker en Zoon, 1884, gr. 8°.
M. de Vries en J. P. Hasebroek: **Aan Nicolaas Beets,** 13 Sept. 1884; Haarlem, Erven F. Bohn, 1884, gr. 8°.
Een Weenende Rachel door den Heer vertroost. Het dagboek eener moeder in dagen des lijdens. Het Engelsch vrij gevolgd en met een voorbericht voorzien; Amsterdam, Höveker en Zoon, 1884, post 8°.
Het Nieuwe Testament als gids voor het Christelijk leven. Naar de „Réflexions Morales” van P. Quesnel vrij gevolgd door J. P. Hasebroek, 1 deel, 1 stuk [Mattheus I—IX]; Amsterdam, Höveker en Zoon, 1884, gr. 8°.
1885. **Bijdrage** in „Leliën en rozen. Dicht en on dicht enz.”; Utrecht, 1885.
De Alpenhoren. Een wekstem uit Davos; Amsterdam, Höveker en Zoon, 1885, post 8°.
Het Nieuwe Testament enz., 1 deel, 2 e en 3 e stuk [Mattheus X—XXVIII]; als voren, 1885, gr. 8°.
1886. **Het Nieuwe Testament enz.,** 6 deel, 1 stuk [De brief aan de Romeinen]; als voren, 1886, roy. 8°.
1887. **Vesper. Poëzie in den avond des levens;** Amsterdam, Höveker en Zn., 1887, roy. 8°.
Bijdrage in „Beelden en zangen. Proza en poëzie enz.”; Utrecht 1887.
Bijdrage in „Bloemengefluister. Kleine gedichten enz.”; Amsterdam, 1887.

- Het Nieuwe Testament enz., 6 e deel, 2 e stuk [De brief aan de Korinthiërs]; als voren, 1887, roy. 8°.
1888. Hesperiden. Nieuwe poëzie in den avond des levens; Amsterdam, Höveker en Zoon, 1888, gr. 8°.
Het Nieuwe Testament enz., 6 e deel, 3 e stuk [De tweede brief aan de Korinthiërs]; als voren, 1888, roy. 8°.
1889. Bijdrage in „Bloemen op den levensweg. Proza en poëzie etc.”; Utrecht, 1889.
Novissima verba. Twaalfstal leerredenen ten afscheid; Amsterdam, Höveker en Zoon, 1889, gr. 8°.
1890. Een dichter-album van vóór honderd jaren. De gedachtenis aan Bellamy en zijne kunstvrienden nog eens vernieuwd; Amsterdam, Höveker & Zoon, 1890, post 8°.
Het Nieuwe Testament enz., 4 e deel, 1 e stuk [Het Evangelienaar Johannes]; als voren, 1890, gr. 8°.
1891. Bijdrage in „Zonneschijn en bloemengeur. Proza en poëzie enz.”; Utrecht, 1891.
Naschrift. Losse bladen uit de geschiedenis van het boek [„Waarheden en Droomen”]; Leiden, E. J. Brill, 1891, 8°.
1892. Inleiding bij E. J. Hasebroek: „Te laat”; 3e druk, Rotterdam, 1892.
1893. Rede bij de plaatsing van mijn marmeren borstbeeld in het Rijks-Museum te Amsterdam [privé-uitgave].
1896. Laatste dichtregelen in „In memoriam, bij het graf van Ds. J. P. Hasebroek enz.”; Amsterdam, 1896.
Bijdrage in „Homiliarium. Verzameling van uitgezochte leerredenen”; Utrecht, 1896, 1897.

BIJLAGE VI.

THEOLOGISCHE VORMING ¹⁾.

Geen boek heeft op mijn geest en later ook op de richting v. m. leven en werken meer invloed gehad dan de *Kerkklokstonen* van *Fr. Strauss*, die door mijn grootmoeder *Kleyn-Ockerse* vertaald en door mijn Oudoom *W. A. Ockerse* aangeprezen, mij ongemeen vroeg in handen kwamen. Naast hem dankte ik veel aan de werken van *v. d. Palm*, dien ik ook persoonlijk kennen mocht. Zijn aanwijzing bracht mij tot de kennismaking met *Marssellon* [?], die daarop van stonden aan mijn lievelings-prediker werd, gelijk later *Adolphe Mounod* dit was. Voor kerkgeschiedenis was *Neander* niet het minst in zijn kleinere geschriften naast zijn hoofdwerk mijn man, die met mijn land- en vroegeren studiegenoot *Willem Moll* dien invloed deelde. Voor exegese dankte ik het meest aan *Bengels Gnomon* en de werken van *Stier. Claus Harms* was in de pastoraal mij een uitverkoren leidsman. Aan weinigen echter was ik meer verschuldigd dan aan *Vinet*, en dat op elk gebied, door dien rijkbegaafden voorganger betreden. Voor mijn inwendig leven hechtte ik mij reeds vroeg aan *Thomas a Kempis*, wiens *Imitatio* ik niet alleen vertaalde, maar uit wiens gulden boekske ik ook een *Kalender* samenstelde voor dagelijksch gebruik. Thans, in mijn latere levensdagen, is vooral *Quesnels Nouveau Testament* mijn lievelingsboek, zooals ik dan ook bezig ben in mijn tegenwoordig *otium* dit werk bij een eenigszins vrije bewerking voor mijn land- en geloofsgenooten in een Neêrduitsch gewaad te steken.

J. P. Hasebroek.

¹⁾ Schriftelijke mededeling van Hasebroek in antwoord op een circulaire van A. W. Bronsveld [Letterk. Verz. Gem. 's-Gravenhage].

INHOUD.

I. LEIDSE JAREN.	Blz.
§ 1. Milieu	9
2. Student in Leiden; Belgische opstand . . .	16
3. Voortzetting van de studie; de Leidse theologische faculteit	21
4. De Nederlandse literatuur omstreeks 1831	24
5. De tijdschriften	27
6. De buitenlandse romantiek en de oudere letterkundigen	28
7. Begin van een nationale romantiek: Amsterdam en Leiden	33
8. Leids academieleven; de Rederijkerskamer; de Leidse vrienden	37
9. Hasebroek als dichter; zijn Moore-vertaling	45
10. Voortschrijden der romantiek omstreeks 1835: pro en contra; Geel, Drost-Potgieter-Heye; de Vriend des Vaderlands, de Muzen	51
11. Hasebroek's aandeel in de Vriend . . .	58
12. De bundel Poëzy; oordelen en critieken	62
13. Einde van de Leidse tijd	68
II. DE PASTORIE VAN HEILO.	
14. De Heilo'se pastorie; de „Kring van Heilo”	70
15. Contact met de Gids-groep; persoonlijke verhouding tot Potgieter; Hasebroek als criticus 1837—'40	77
16. Hasebroek's oordeel over het streven van de Gids in de jaren 1837—'40	91
17. Geleidelijke verwijdering; botsing van beginselen	96
18. Hasebroek's opmerkingen in Gidsrecensies verwerkt; critiek op Potgieter's stijl . . .	103
19. Hasebroek als middelaar tussen Beets en de Gids	107
20. Hasebroek, Mej. Toussaint en de mannen van de Gids	113
21. Hasebroek als prozaschrijver; zijn medewerking aan Tesselschade	118

	Blz.
22. Waarheid en Droomen; titel en strekking; vreemde en eigen voorbeelden	124
23. Vergelijking van W. en Dr. met deze voorbeelden: Lamb, Leigh Hunt, Xavier de Maistre, Jean Paul, Claudius, Heldring, Lublink Weddik, Vosmaer	128
24. W. en Dr. als product van zijn tijd; het persoonlijk element; plan tot vervolg . .	135
25. Letteroefeningen, Gids en Hecker over W. en Dr.; de Nederlanden	138
26. Kalff's vergelijking der Leidse humoristen	142
27. Hasebroek als dichter in deze periode . .	143
III. LATERE PREDIKANTENJAREN.	
28. Verdere levensloop en theologische arbeid	144
29. Hasebroek als dichter; zijn opvatting van het dichterschap; de verschillende bundels en hun inhoud; de vertalingen; Hasebroek's eigen oordeel; predikant-dichter	149
30. Hasebroek als prozaschrijver; zijn literair proza; reisverhalen, studies en essays . .	169
31. Letterkundige betrekkingen in de laatste periode; Hasebroek's oordeel over de contemporaine literatuur	181
32. Samenvatting	185
BIJLAGEN.	
I. Brieven van Hasebroek aan de Gidsredactie en aan Potgieter	I
II. Hasebroek's vermoedelijk aandeel in de Gidsrecensies	CXXXVI
III. Naamlijst van in Waarheid en Droomen geciteerde of genoemde auteurs . .	CXXXII
IV. Samenstelling van Waarheid en Droomen	CXXXIV
V. Lijst van werken van J. P. Hasebroek . .	CXXXVII
VI. Theologische vorming	CL
INHOUD	CLI

STELLINGEN.

I.

Jonathan's *Waarheid en Droomen* vertoont in sterke mate invloed van de buitenlandse literatuur.

II.

Gegevens uit Hasebroek's brieven aan Potgieter leverden materiaal voor de *Tesselschade*-critieken in de *Gids* van 1838 en 1839.

III.

De bewering van De Waal [*Aernout Drost*, p. 171]: „Wij weten, dat Drost en Hasebroek eenigen tijd samenwerkten aan den *Vriend des Vaderlands*”, is onjuist.

IV.

Voor Schults' bewering: „De niet onaardige benaming „Zwarte Tijd”..... is geïnspireerd door Beets' vriend Hasebroek” [*Het Byronianisme* enz., p. 122, onder verwijzing naar Kalff: *Geschiedenis* enz., VII, p. 315], bestaat geen grond.

V.

Voor de kennis van onze letterkunde in de eerste helft der 19e eeuw en van de buitenlandse invloeden in deze periode is een nader onderzoek naar de geschiedenis van onze literaire almanakken zeer gewenst.

VI.

Ook met betrekking tot de eerste *Gids*-jaren kan men met J. te Winkel [*Ontwikkelingsgang* enz., 1e druk, V, p. 264] spreken van „den ontmoedigenden invloed, door de *Gids*redactie op onze literatuur in de negentiende eeuw geoeffend.”

juist

VII.

Mornet's oordeel over V. Hugo [*Histoire des grandes oeuvres* etc, p. 224]: „Il n'est le vrai poète d'aucun véritable amour”, is in zijn algemeenheid onbillijk.

VIII.

In Ten Kate's *Schepping* is niet alleen invloed merkbaar van Hugh Miller's *Mosaic vision of creation* in zijn *Testimony of the rocks* [Huet: *L. F. en Kr.*, VII, p. 47 vlgg.], maar ook van het gedicht *Les fossiles* van Louis Bouilhet [*Festons et astragales*, p. 219 vlgg.].

IX.

In verband met de schildering van de meisjesfiguur in Hartmann von Aue's *Der arme Heinrich* is het slot van het gedicht, zoals de Hss. B.a. en B.b. dit geven [Ehrismann: *Geschichte* usw., II, 2, 1, p. 202, noot 4], afgezien van de vraag, hoe het slot oorspronkelijk luidde, meer bevredigend dan het slot volgens Hs. A:

nâch suezem lanclibe
dô besâzen si geliche
daz êwige riche.

X.

Een „Standaard-Nederlands”, vastgelegd op een beperkt aantal gramofoonplaten, is als norm van twijfelachtige waarde.

XI.

In *Lucifer*, vs. 161:

„Bejegt Engelen, hoe schoonze uw oogh behaegden”, is een verklaring van de constructie na de komma als contaminatiegeval aannemelijker dan de aan het *Ned. Wdb.*, VI, 780 ontleende verklaring: *hoe schoon* = *alschoon* = *ofschoon* in de uitgave Cramer-Molkenboer [Zw. Herdr.].

XII.

De ontwikkeling en verbreiding van het Esperanto heeft be-

wezen, dat een kunstmatige taal als zodanig geenszins ongeschikt is als middel tot internationaal schriftelijk en mondeling verkeer.

XIII.

De onvermijdelijke consequentie van een spellingwijziging bij het onderwijs is de aanvaarding en toepassing hiervan in ambtelijke stukken door de Regering.

XIV.

Voor het V.H.O. en M.O. is meerdere coördinatie bij het onderwijs in de vier talen onderling en van hun literatuurgeschiedenis met de algemene en vaderlandse geschiedenis, dringend gewenst.

XV.

De tijd, beschikbaar voor het maken van het Nederlands opstel op het eindexamen van het Gymnasium, is te kort.

XVI.

De uitbreiding van Art. 2 der Lager Onderwijswet-1920 met een derde lid [Wet van 22 Mei 1937, Stbl. No. 323], luidende als volgt: „Daar, waar naast de Nederlandsche taal een streektaal in levend gebruik is, kan onder lezen en Nederlandsche taal eenige kennis van die streektaal begrepen zijn”, valt te betreuren.

W. gaf een goed boek over H's eerste tijd. Naast de nodige kritiek heeft W. veel te wandelen, ook wat H's poëzie betreft en dit onderscheidt zich gans van latera Criticken, die alles afdoen met de dooddoener, 'historisch'!

